

NÁVRAT STARÝCH ČASŮ

Henry Hazlitt

Návrat starých časů

Román o znovuobjevení kapitalismu

od

Henryho Hazlitta

For it so falls out,
That what we have we prize not to the worth,
Whiles we enjoy it, but being lack'd and lost,
Why, then we rack the value; then we find
The virtue that possession would not show us,
While it was ours

- William Shakespeare

Všechna jména a osoby v této knize jsou vymyšlené a jakákoli podobnost se skutečnými osobami je čistě náhodná.

Věnováno Ludwigu von Misesovi

Překlad: Vladimír Krupa

Jazyková korektura: Kateřina Linhardtová

Obálka: Michaela Klihavcová

Grafická úprava: Barbora Halamová

Na vydání knihy spolupracovali: Jakub Skala, Josef Tětek

Elektronická kniha: Milian Riedel

Vydal: Ludwig von Mises Institut, o.s.

Praha

2015

ISBN: 978-80-87733-16-5

Předmluva

Pokud by kapitalismus neexistoval, bylo by nezbytné ho vynalézt – a tento objev by se právem zařadil mezi největší objevy v dějinách lidstva. To je hlavním poselstvím mé knihy. Ale protože je kapitalismus zkrátka pojmenováním pro svobodu v ekonomické sféře, poselství knihy lze rozšířit: touha po svobodě nemůže být nikdy permanentně vymazána.

Tato kniha byla původně vydána v roce 1951 pod názvem *Velká myšlenka* (The Great Idea). Britský vydavatel však s tímto názvem nebyl spokojený. Z několika alternativních návrhů jsem souhlasil s názvem *Návrat starých časů* (Time will run back) a kniha vyšla v roce 1952 v Anglii pod tímto názvem. V současnosti mu dávám přednost nejenom kvůli miltonovskému původu, ale i kvůli tomu, že je výzvou dnešnímu módnímu přesvědčení o tom, že každá změna znamená pokrok, a že jakýkoli nejnovější politický nebo ekonomický trend je automaticky tím nejlepším.

Zároveň se změnou názvu jsem změnil i zakončení. Původním ironickým koncem jsem chtěl poukázat na nejistotu jakéhokoliv lidského pokroku. Moje zakončení si ale naneštěstí někteří vykládali tak, že bych dal osobně přednost třetí cestě před čistým liberalismem. Abych se vyhnul podobným nedorozuměním, změnil jsem tedy závěr na optimistický.

Nápad napsat román na takové téma se zrodil již před mnoha lety. Byl jsem inspirován některými pasážemi v *Socialismu* od Ludwiga von Misesa, který jsem recenzoval pro *New York Times* (9. ledna 1938). Uplynulo ale celé desetiletí, než jsem pocítil dostatečně naléhavé nutkání svěřit tuto myšlenku papíru.

Forma, kterou jsem zvolil pro svou práci, mi ztížila možnost upozornit

na zásluhy těch, bez jejichž myšlenek by tato kniha nevznikla. Pokud by tato kniha byla psána jako ekonomické pojednání, jistě by se hemžila poznámkami a odkazy. Nejenže by tyto poznámky byly v románu poněkud nemístné, ale ničily by jakoukoli iluzi, kterou by se mi snad podařilo ve čtenáři vytvořit. V mém románu jsou všechny ekonomické a politické knihy minulosti, s výjimkou marxistických, ztraceny nebo zničeny. O svém hrdinovi tedy předpokládám, že má vskutku mimořádný talent a dokáže sám objevit všechny ty ekonomické myšlenky, jejichž vznik a upřesnění si ve skutečnosti vyžádaly celé generace velikánů ekonomie. Takže je samozřejmě nemyslitelné dělat si v tomto ohledu jakékoliv nároky na originalitu. Rád bych tedy poukázal na některé z těch, jimž vděčím za jejich přínosné myšlenky.

Jsou to hlavně Böhm-Bawerk, John Bates Clark, Frank H. Knight, Ludwig von Mises, Brutzkus, Halm, Pareto, Barone, Jevons, Wicksteed, Carver a Röpke. Určitě existují i mnozí další, jejichž myšlenky mi uvízly v hlavě a ovlivnily tak tuto knihu. Většina čtenářů jistě rozezná metaforu „neviditelné ruky“ pocházející od Adama Smithe. A někteří jistě poznají i aforismus de Tocquevilla: „Despotismus může vládnout bez důvěry, svoboda nikoliv.“

Tolik tedy k ideologickým zásluhám. Nyní ke struktuře. Mnoho čtenářů si jistě v první části mé knihy všimne do očí bijící podobnosti s *1984* od George Orwella. Je to opravdu jenom náhodná podobnost. Orwellova kniha vyšla v USA v roce 1949, *Velká myšlenka* v roce 1951. Přečetl jsem Orwella, až když jsem dokončil práci na své knize. Nejprve jsem byl těmi podobnostmi rozrušený, ale pak jsem si uvědomil, že hlavní rysy (stejně jako některé detaily) antiutopických budoucích světů, jsou společné mnoha autorům, kteří se snažili si tyto světy představit (například Zamjatin v *My* a Aldous Huxley v *Brave New World*).

Tito spisovatelé neopisovali jeden od druhého, ale všichni opisovali od skutečnosti, od přítomné noční můry stvořené Leninem, Hitlerem a

Stalinem (a prodloužené komunistickými režimy, kdekoliv se tyto dostaly k moci). Všechno, co tito spisovatelé udělali, bylo, že přidali několik logicky domyšlených důsledků, které v jejich době ještě nebyly všeobecně předvídané.

Orwell s nedostižnou silou vypočetl intelektuální paralýzu a duševní deprivaci, které s sebou totalitní režim přináší. Ekonomický aspekt přešel bez povšimnutí (krom očividných neblahých dopadů pro spotřebitele). A jeho kniha končí naprostou beznadějí. *Návrat starých časů* je se svým příslibem materiálního pokroku a duševní renesance svým způsobem odpovědí na temný pesimismus 1984. Má kniha prakticky začíná tam, kde Orwell končí, a přináší diametrálně odlišný závěr. V tomto smyslu lze mou knihu chápat i jako odpověď na Bellamyho *Looking Backward* z roku 1888, protože převrací Bellamyho situaci vzhůru nohama. *Návrat starých časů* ale nebyl zamýšlen ani jako odpověď na Bellamyho, ani na Orwella. Byl napsán, aby uvedl svoje vlastní pozitivní téma. Jeho osud musí záviset na úspěchu, s jakým se zhostil tohoto tématu.

Henry Hazlitt

Duben, 1966

Část první:

Ztracený

Kapitola 1

PETR ULĐANOV už čekal celou půlhodinu. Došel k oknu a podíval se dolů do ulice, třicet pater pod sebe, a pohledem přelétl jednotvárné budovy na druhé straně. Potom se zahleděl na město rozprostírající se do dálky až k šedivému horizontu.

Byl to obrázek bezútěšnosti a ošuntělosti.

Tak toto je Moskva! Hlavní město Vítězného světa!

Budova, ve které se nacházel, byla nová, tyčila se uprostřed města a matně se leskla. Zvenku si ji prohlédl jen letmo, než vešel, poté, co vystoupil z automobilu. Ze svého současného stanoviště ale nedokázal zahlédnout nic, co by mu učarovalo nebo ho zaujalo, dokonce ani nic, co by vypadalo čisté a nové.

Byl to Petrův první den v Moskvě od doby, kdy byl ještě dítě.

Svůj dosavadní život trávil izolován se svou matkou, několika služebníky a učiteli, na malém ostrově v Karibském moři. Živě si vybavil obrázek bílého domu s bílou střechou a neuvěřitelně modrým mořem, které šumělo hned za zahradou.

Proč si pro něj jeho otec poslal? Pamatoval si ho pouze jako mohutného zlostného muže, před kterým se krčival hrůzou.

Jeho otec byl Diktátorem Vítězného světa, vládcem všech lidí na zemi.

Tato skutečnost by pro Petra znamenala ohromnou proslulost, pokud by ovšem byla veřejně známá. Potají na to byl hrdý, i když se tento pocit mísil se strachem, který pochytíl od své matky. Tato skutečnost ovšem také mohla ohrozit jeho hlavní životní plán – aby byl ponechán na pokoji a mohl se věnovat hudbě.

Co po něm mohl otec po dlouhých deseti letech mlčení chtít?

Otočil se a netrpělivě se rozhlédl po místnosti. Jediným předmětem na stěně byl veliký kalendář. Leninův den, 30. dubna 282 P. M.

P.M.: Po Marxovi. Marx se podle starého buržoazního kalendáře narodil v roce 1818. Podle buržoazního počítání by tedy byl rok 2100. Petra ovšem ani nenapadlo tento přepočítání provést. Nikdo se nezajímal o starý a zkažený kapitalistický svět, který zmizel před více než stoletím.

Staleninův osobní tajemník Sergej vstoupil do místnosti a oznámil: „Jeho Excelence tě nyní přijme.“

Petr ho následoval skrze kancelář do nesmírně rozlehlé místnosti. Za masivním stolem v levém zadním rohu seděl Stalenin, Diktátor Vítězného světa. Teprve později si Petr uvědomil, že to je také jeho otec.

Tajemník s lehkou úklonou opustil místnost a ponechal je o samotě.

Diktátor vstal a popošel kupředu. Byl daleko šedivější a vyhlížel unaveněji než na oficiálních obrazech, které se nezměnily, co Petr pamatoval. Stále ale měl robustní a silnou postavu, krátce zastřižené vlasy a jeho ramena i hrud' byly jako vytesány ze žuly.

Položil mu ruku na rameno a zkoumavě ho pozoroval. Petr s překvapením zjistil, že jeho otec není o nic vyšší než on. Petr měřil o něco málo víc než 180 cm, ale teď si uvědomil, že si podvědomě představoval svého otce jako daleko převyšujícího lidské rozměry. Obří plakáty nepochybně přispěly k tomuto dojmu. Byl to skoro šok, když nyní zjistil, že Stalenin je pouze člověk jako on. Jejich pohledy se setkaly ve stejné výši.

Staleninův chmurný výraz se poněkud uvolnil.

„Jsi pohledný chlapík,“ řekl. „Působíš dobrým dojmem. To je dobře. A je to důležité.“

Podíval se na Petra znovu. „Řekli mi, že hraješ na klavír a skládáš hudbu. Z toho jsem měl taky radost. Když člověk prokáže talent ve triviálních záležitostech, může se osvědčit i v důležitých věcech.“

Petr zrudl. Hudba že je triviální záležitostí? A jak se jeho otec vůbec něco dozvěděl o jeho hudbě? Nikdy si nepsali. Ani matka si s jeho otcem nevyměnila jedinou řádku od doby, kdy ho před deseti lety opustila. Kdo o něm jeho otci posílal zprávy?

Stalenin se tajuplně usmál. „Jistě chceš vědět, proč jsem pro tebe poslal.“

Petr mlčel.

„Kvůli jedné věci,“ pokračoval Stalenin, „rozhodl jsem, že potřebuješ vzdělání. Ty o tom nevíš, ale v této chvíli jsi tím nejméně vzdělaným člověkem ve Vítězném světě.“

„Ale Vaše Excellence, řekli mi, že mám ty nejlepší učitele – “

„Vím všechno o tvých učitelích. Jejich úkolem bylo uchránit tě před opravdovým poznáním moderního světa.“

Posadil se zpátky za stůl a začal si nacpávat dýmku. „Žil jsem s tvou matkou až do doby, kdy ti bylo osm. Poté, co jsem se stal Diktátorem v roce 268 – tobě bylo tehdy pět – začala tvá matka působit potíže. Měla námitky proti Velké čistce v roce 271, při níž byl její bratr odhalen jako zrádce. I když se její bratr přiznal a byl po zásluze popraven, nepřestala nenávidět mě a také vše, za co jsem bojoval. Dokonce si myslela, že bych tě mohl „zkazit“, kdybych ti dal stejné komunistické vzdělání, jako má každý jiný ve Vítězném světě. Vzdurovala mi. Bezpochyby očekávala, že ji za to potká stejný osud jako jejího bratra – “

Odmlčel se. „Zeptal jsem se jí, co by ode mě chtěla. Řekla, že chce odejít daleko, na nějaké místo izolované od Vítězného světa, kde by mohl její syn vyrůstat, aniž by jen zaslechnul o mně nebo o mojí ideologii... Souhlasil jsem s tím bláznovstvím. Poslal jsem vás na ten

malý ostrůvek – jak je vlastně velký?“

„Asi tři hektary.“

Stalenin přikývl. „Přikázal jsem, aby na ten ostrůvek nevstročil nikdo kromě lidí, kteří tam přiváželi zásoby. Tvoje matka se zeptala, jestli by ses mohl učit předmětům, které sama vybrala. Souhlasil jsem a poslal tam ty nejlepší učitele. Takže tě učili hudbu, matematiku – říkali, že zvládáš matematiku jako prvotřídní inženýr. Uvidíme. Co dalšího tě učili?“

„Fyziku, chemii, astronomii, biologii – “

„A samozřejmě sport,“ přerušil ho Stalenin. „Říkali, že výborně plaveš. A že jsi prvotřídní šachista. To mě potěšilo ze všeho nejvíc. Ukazuje to smysl pro strategii...“

„Nicméně,“ zahleděl se do papírů, které měl na stole před sebou, „je na čase, abych ti řekl, jak nevzdělaným jsi, co se týče všeho, co by měl znát moderní člověk. Chybí ti například vzdělání v historii, politice, sociologii a ekonomii. Tvá znalost naší literatury je zanedbaná. Nikdy tě neučili neomarxistickou logiku... Takže nemůžeš rozumět dialektickému materialismu...“

Podíval se na Petra zblízka. „Takže dokud mě nepřesvědčíš, že se umíš naučit správně myslet, aby ses mohl stát platným členem společnosti...“

Nechal větu nedořečenou.

„Příští dva týdny budeš mít naprostou volnost,“ pokračoval. „Můžeš se pohybovat po našem městě, dívat se a vzdělávat se. Dali ti dost lístků?“

Petr zašmátral po svých kapsách a vytáhl odtud štosy lístků v nejrůznějších velikostech a barvách.

„Nauč se, k čemu se všechny používají,“ řekl Stalenin. Jeho hlas byl teď o něco přátelštější. „Co víš o té šedivé uniformě, kterou máš na

sobě?“

„Dnes ráno, než jsme odešli z ubytovny, mi řekli, že si ji mám obléct.“

„Toto je uniforma Proletáře,“ prohlásil Stalenin vážným hlasem.
„Velmi čestný status. Proletáři tvoří tři čtvrtiny celé populace. Jsou to samozřejmě oni, kteří skutečně vládou. Vítězný svět je diktaturou proletariátu. Já jsem pouze jejich nástrojem a mluvčím.“

Ponuře se usmál. „Ale musíš se naučit rozlišovat i ostatní uniformy, abys věděl, jak se k nim chovat a co od nich můžeš čekat. Zaprvé musíš rozpoznat Ochránce. Jejich uniforma je černá – pokud to náhodou nejsou armádní důstojníci, v tom případě nosí jasně červený kabát. Ochránci jsou naši nejvěrnější soudruzi a tvoří přibližně 1 procento populace. Další jsou Náměstci. Ti nosí modrou uniformu. Je jich přibližně desetina populace a tvoří naši pracující inteligenci, techniky a vedoucí. Ochránci a Náměstci společně vytvářejí to, čemu říkáme vnitřní kruh. Jsou jako důstojníci u armády... Na samotném dně jsou sociálně nespolehliví. Ti bohužel stále tvoří asi 20 procent populace. Buď spáchali nějaký zločin proti vnitřnímu kruhu, nebo se ukázalo, že nejsou schopni být dobrými Proletáři. Jsou buď shromážděni v pracovních táborech... Nebo ponecháni svému osudu. Nosí hnědou uniformu – pokud se z ní vůbec dá poznat její barva. Budeš každopádně předstírat, že je nevidíš. Mezi Náměstky najdeš podporu a zastání. A Ochráncům budeš vyjadřovat úctu a absolutní poslušnost... Někaké otázky?“

„Kde budu bydlet, Vaše Excellence?“

„Adresu najdeš ve svých dokladech. Budeš mít pokoj sám pro sebe, což je privilegium, kterého se dostane jen málo Proletářům... A ještě jedna věc. Prozatím nechci, aby ses někomu zmiňoval o tom, že jsi můj syn.“

„Ale co moje jméno, Vaše Excellence?“

„Klidně řekni pravé jméno, až se tě zeptají. Mimo politbyro si už

pravděpodobně nikdo nepamatuje, že moje pravé jméno je Uldanov. A kdyby si to někdo pamatoval, tak by to považoval čistě za náhodu. Proletáři už stejně většinou jména nepoužívají. Spíš tě budou oslovovat tvým číslem. Pozítří ti jedno přidělí. Nějaké další otázky?“

„Kdy mě budete chtít znovu vidět, Vaše Excellence?“

„Dám ti vědět. Mimochodem, zítra budou slavnosti prvního máje. Půjdeš se na ně samozřejmě podívat.“

Kapitola 2

VÍTR rozfukoval oblaka prachu, cigaretové nedopalky a zmuchlané noviny. Petr se proti němu naklonil a neustále otáčel hlavou, aby si uchránil oči před poletujícím smetím.

Pokud Moskva vypadala z výšky třiceti pater zanedbaně, z chodníku to bylo ještě bídňější. Budovy byly většinou v různých stadiích rozpadu a šed' narušovaly pouze ohromné plakáty s portrétem Stalena nebo nejrůznějšími výzvami a hesly týkajícími se plnění a překračování plánů či varování před nepřizpůsobivými rozvraceči.

Také lidé vypadali jednotvárně. S prázdným výrazem ve tváři pospíchali ulicemi. Ženy nosily přesně tytéž šedivé uniformy jako muži. Čekal snad něco jiného? Pak si vzpomněl. Jeho matka občas nosila něco, čemu říkala sukně. Poprvé ho napadlo, jestli opravdu nebyla poněkud výstřední.

To, co nyní viděl, byl opravdový svět. Jeho předchozí život na ostrově mu náhle připadal jako prapodivně izolovaná existence. Cítil se jako podivín.

Zjistil, že se nalézá před budovou, na níž bylo napsáno „Městská knihovna“. To vzbudilo jeho zájem. Rozhodl se zajít dovnitř.

Uvnitř to vypadalo poklidně. O samotě se procházel mezi regály.

„Hledáš něco konkrétního, soudruhu?“

Pěkná usmívající se blondýna se postavila vedle něj. Byla náměstkem v upravené modré uniformě. Měla jemnou, sympatickou tvář a ty nejmodřejší oči, jaké kdy viděl.

S ní si budu rozumět, napadlo ho okamžitě.

„Jsem tady knihovnicí,“ dodala.

„Kde tady najdu hudební oddělení, prosím? Rád bych si prohlédl Mozartovy partitury.“

„Počkej, podívám se,“ řekla a přešla k zásuvkám s evidenčními lístky. „Říkal jsi Mozart? Je to něco nového?“

„Ne, je to staré – určitě ještě před Marxem.“

„Ach tak,“ prohodila zaraženě. „Potom to ale je v oddělení záznamů ze Starého světa... Tam se jde dostat jen se zvláštním povolením!“

„Co myslíte tím oddělením záznamů ze Starého světa?“

Nevěřičně se na něj podívala. No dobrá, vždyť je to jenom Proletář.

„Knihy napsané ve starém a zkaženém kapitalistickém světě,“ mluvila pomalu, jako by to vysvětlovala dítěti, „byly spáleny a zničeny, aby byl svět jednou provždy očištěn od kapitalistického jedu. Zachováno zůstalo vždy jen několik kusů ze speciálního seznamu. Ty jsou nyní zamčené ve sklepě a nikdo bez zvláštního povolení je nesmí vidět.“

„Kde bych to zvláštní povolení mohl dostat?“ zeptal se Petr.

Podívala se jízlivě na jeho proletářskou uniformu. „Nikdy jsem neslyšela o nikom, kdo by měl zvláštní povolení a nebyl alespoň Ochráncem.“

„Ale proč ostatním nepovolují číst ty knihy?“

Tentokrát se na něj podívala vylekaně a v očích se jí objevilo podezření. Nikdo, dokonce ani z toho nejzapadlejšího kolchozu, nemohl být tak hloupý jako tady ten. Má co do činění s tajným policistou? Je to zkouška její loajality?

„To by byl pěkný pořádek,“ řekla automaticky, „kdyby každý mohl číst knihy, které se zachovaly ze staré kapitalistické civilizace. Lidem by se do hlav mohly dostat podvrtné názory! Pouze malá a speciálně vycvičená skupina může číst tyhle knihy – pouze soudruzi, jejichž mysl je tak disciplinovaná, že ji buržoazní ideologie nezmatou. A jen těmto

lidem je dovoleno číst tyto knihy, a to proto, aby byli připraveni odpovídat na lži, které by mohli šířit podvratní škůdci.“

„Ale Mozart psal jenom hudbu,“ naléhal Petr. „Jakou škodu může způsobit hudba?“

Zajisté je to příslušník tajné policie nebo udavač! Tahle otázka byl trik a její život teď závisí na správné odpovědi.

„Jakou škodu? To já určit nemohu, protože jsem ji neslyšela. Ti, kteří vydali ten zákaz, ovšem moc dobře vědí, co dělají. A určitě je bezpečnější mít každou knihu zvrácené kapitalistické civilizace dobře uzamčenou a přístupnou jen se zvláštním povolením. To bylo velmi moudré rozhodnutí.“

Dívala se mu do očí, aby viděla, jestli ho její odpověď uspokojí.

„Netrap se tím,“ přešla nyní do vlídnějšího tónu, „že nemáš zvláštní povolení. Máme tu spoustu jiných skvělých knih.“ Vedla ho podél regálů. „Tady jsou například knihy, které popisují život našeho Velkého vůdce Stalenina.“ Ukázala na regál zaplněný až do posledního místečka objemnými svazky.

„Žádnou z těch knih nemá nikdo půjčenou?“ zeptal se Petr.

Její pohled byl opět plný podezření a strachu. „Knihovna dělá všechno možné,“ řekla „aby lidi přivedla ke čtení těchto knih. Vždycky je doporučujeme jako první. Některé z nich bezpochyby neopěvují Stalenina dostatečnou chválou, která by čtenáře uspokojila. A pak, v dnešních lidech je veliká morální laxnost, kterou musíme překonávat.“

Ta odpověď je rozporná, pomyslel si Petr. Co vlastně říká – že knihy nejsou dost dobré pro čtenáře, nebo že čtenáři nejsou dost dobří pro knihy?

Ty knihy vypadaly beznadějně nudně. Navíc také cítil, že se zatím choval moc všetečně. A přitom na ni chtěl působit sympaticky.

„Dobrá, toto jsou jistě úžasné knihy,“ řekl, „ale zrovna jsem si

uvědomil, že si dnes chceme s přáteli vyjít někam ven a mohl bych knihu někde zapomenout, kdybych si ji vzal teď. Vrátím se pro ni zítra.“

„Zítra je zavřeno. První máj.“

„Ach ano. Půjdete se podívat na průvod?“

„Přirozeně.“

„Mohl bych Vás tam vidět?“

Usmála se nad tou dotěrností. A náhle jí to došlo. Samozřejmě, že ji uvidí. Byl k ní přidělen, aby ji sledoval. Její pohled padl na levou klopu jeho uniformy, kde by mělo být našito číslo. Nebylo tam nic. Triumfálně řekla: „Ukažte mi svůj průkaz, prosím.“

Jeho průkaz! Mohl by prozradit jeho totožnost. Ale jeho otec ho ujišťoval... Předložil průkaz.

„Petr Uldanov,“ přečetla nahlas. Zapsala si jméno na průkazu spolu s datem a hodinou, kdy přišel. „Číslo?“

Takže jméno jí nic neřeklo, přesně jak tvrdil jeho otec.

„Nemám ještě přidělené místní číslo. Tohle je můj první den v Moskvě. Omlouvám se za své hloupé otázky. Ale rád se tu opět zastavím, abych se podíval na Vaše knihy.“

Kapitola 3

STMÍVALO se. Petr se nyní nacházel v dělnickém okrsku. Z konce ulice zazněl zvuk pochodu. Kolona žen a mužů ve čtyřstupu se blížila. Každou chvíli zazněl povel „Stát!“ a potom zase „Pochodem vchod!“ Velela žena s drsnou tváří. „Stát! ... Číslo T349, T350 a L184!“ Kolona se zastavila, dva muži a jedna žena předstoupili, zasalutovali a odpochovali kolem něho do nejbližších domů. Kolona se zase pohnula.

Petr zastavil jednoho z kolemjdoucích. „Promiňte, je tohle nácvik na zítřejší průvod?“

„Jaký nácvik, soudruhu?“ Muž vypadal nejdřív zmateně, pak podezřívavě. „To se jen část armády pracujících vrací z denní směny, tak jako každý den!“

Petr zamumlal omluvu.

Pocítil hlad. Čas podívat se, kde by dostal něco k jídlu. Plahočil se kolem nekonečných bloků domů a čas od času natrefil na zapadlou a špinavou malou jídelnu, odkud se táhl nepříjemný zápach.

Když už se vzdával nadějí, že najde něco lepšího, ocitl se náhle před jídelnou, která byla větší, lépe osvětlená a vypadala čistěji než ty předešlé.

„Co tady chceš?“ Ozvalo se okamžitě, jakmile vstoupil do dveří. Vedoucí jídelny se díval na jeho proletářskou uniformu.

„Myslel jsem – “ Petr se rozhlédl kolem. Stoly byly obsazeny výlučně Náměstky v modrých uniformách.

Zapadl do nejbližší proletářské jídelny, kterou našel. Byla hlučná, přeplněná a špinavá. Když ucítil pach jídla z kuchyně, i přes svůj hlad

pocítil nevolnost. Přesto si stoupl do fronty. Za nějakou dobu na něj přišla řada u registračního okénka.

„Proč nejíš ve své obvyklé jídelně, soudruhu?“ zeptala se ho podsaditá žena za okénkem.

„Jsem v Moskvě nový.“

Objevily se před ním registrační formuláře a úřednice mu řekla, aby je vyplnil. Kolonky nesly názvy: *Jméno, Adresa, Čas příchodu, Důvod příchodu...*

„Důvod příchodu?“ podivil se Petr. „Copak sem přichází někdo s jiným důvodem, než aby se najedl?“

„Někdo by sem mohl přijít podrývat autoritu vlády šířením nepravdivých fám,“ řekla žena za okénkem.

„A to by to napsal do těchto formulářů?“

„Pravděpodobně ne. Ale vláda by mu pak navíc mohla přišít zločin křivé výpovědi.“

Petr si sednul ke stolu pro čtyři. Tři další už u něho seděli. Nikdo na něho nepromluvil.

„Tak co bude dnes k jídlu?“ pokusil se Petr navázat hovor s jedním ze svých spolustolovníků.

Ten mu neodpověděl a rychle odvrátil pohled.

Po patnácti minutách čekání se to měl dozvědět. Kuchaři přivezli velký kotel, z něhož začali rozdávat na talíře šedivé šťouchané brambory, růžovou kapustu a tuříny pokryté tukem.

Tohle bylo ve Vítězném světě obvyklé jídlo? Byl Petr do této chvíle tak rozmazlovaný?

Tuk, který byl zaschlý na držadle příboru, se mu rozmatlal po prstech. Ubrus byl pokrytý skvrnami od kávy a cigaretovým prachem.

Petr vstal a s talířem, na kterém bylo nedojedené jídlo, se vydal k okénku, kam se odkládalo použité nádobí. „Mrháš proletářským jídlem, soudruhu?“ obořila se na něj postarší žena, která talíře utírala. Petr přikývnul. Popadnul sklenici a šel si načepovat kávu. Potřeboval dostat chuť jídla ze svých úst.

Káva byla vlažná a chutnala jako bláto.

Petr se rozhlédl kolem. U stolu poblíž seděl velký muž s huňatým obočím, který se mu zdál docela povědomý. Pak si vzpomněl, že ho viděl postávat na druhé straně ulice, když odcházel z knihovny. Divná náhoda, že se s ním setkává tady.

Vzal si svoje lístky a začal je studovat. Byly dost složité a plné jemu neznámých zkratek. Nevěděl, které by měl u okénka odevzdat, tak tam nabídl všechny.

Úřednice si ze štosu utrhla tři a zbytek vrátila Petrovi s pohledem plným obdivu. „Jsi velmi dobře zásoben soudruhu. Vidím, že máš dokonce kupony na zábavu. To musíš být Stachanovec!“

Petr neměl tu nejmenší představu, o čem mluví, ale zlehka přikývnul. Něco ho napadlo.

„Je dnes večer ve městě něco zajímavého?“

„Jaký druh zábavy bys rád?“

„Hudbu.“

„No tak to určitě musíš slyšet zpívat Elienu Bolšenkovovou.“

„Kdo to je?“

Žena se na něho nevěřícně podívala. „To je přece dcera Čísla 2.“

„Číslo 2?“

„Bolšenkov! Dcera Bolšenkova!“

Poté, co vystál další dlouhou frontu, ukázal svoje lístky a průkaz a

vyplnil formuláře, mohl Petr konečně usednout na svoje místo v divadle.

Rozhlédl se kolem. Šedých uniforem proletářů viděl jenom hrstku. Většinu sedadel obsadili Náměstci. Lóže a první řady byly naplněny Ochránci a armádními důstojníky.

Děj opery byl založen na historickém příběhu z temných dob kapitalismu krátce po narození Marxe. Představoval třídní boj mezi kapitalisty a vzrůstajícím se proletariátem. Proletáři byli kapitalisty bičováni, když přišli pozdě do práce nebo když nespĺnili normu. Bolšenkovova dcera v roli hlavní hrdinky vyvolala vzpouru a vedla proletáře na barikády, kde nakonec slavně padla. Její hlas byl nanejvýš průměrný, ale měla nádherně souměrnou postavu a nosila červené hedvábné punčochy.

Hudba nestála za nic.

Eliena Bolšenkovová měla ohromný aplaus a několik opon.

Při cestě vstupní halou si Petr opět všiml velikého muže s huňatým obočím.

Zjistil, že ho ubytovali v ponuré malé místnosti. Jeho zavazadla již tam byla.

Kapitola 4

PROBUDIL ho rámus budíčku, který vytruboval reproduktor rádia zabudovaný ve zdi. Nebyla možnost ho vypnout.

Následovala *Internacionála* a hned poté začal hrdelní hlas vykřikovat pokyny k rozsvičce. O pět minut později už příjemnější hlas předčítal zprávy. Produkce papírových krabic nyní byla o 16 % vyšší než v minulém roce. Kolektivy dělníků z továren na nitě splnily plán na 135 %. V produkci matrací se objevily sabotáže, ale viníci byli dopadeni...

Na snídani si Petr musel vystát další dlouhou frontu.

Pospíchal na Rudé náměstí. Do brány Komunistické spásy se již hrnuly davy lidí ze všech stran. Ohromeně se zastavil a pozoroval je.

Náhle v davu zahlédl dívku z knihovny. Protlačil se k ní skrze zástup lidí.

„Jaká náhodička!“ poklepal jí na rameno.

Byla vylekaná. „Vážně?“

„Ale jděte,“ zaprotestoval. „Snad si nemyslíte, že Vás sleduji.“

Pohlédla na něj poněkud klidněji. Jeho naivita překonala její podezíravost a usmála se. Pak byli davem postrkováni dopředu.

„Můžeme sledovat přehlídku společně?“ zeptal se.

„Co mi zbývá?“ řekla, ale její tón se změnil na dobromyslně žertovný.

Měli štěstí a dostali se na místo nedaleko Leninova mauzolea.

Deset hodin. Dav propukl v jásot a orchestr spustil *Internacionálu*.

Vrcholní členové Strany a armádní velitelé začali zaplňovat vršek mauzolea. Zadní řady byly obsazeny nejdříve. Armádní důstojníci a členové Strany s vyšší hodností začali plnit řady vepředu.

„Až přijdou do první řady, pozorně sleduj, jak budou seřazeni,“ řekla mu dívka. „Takhle zjistíme, jestli jsou v politbyru nějaké změny.“

„Vy již víte, že se jmenuji Petr,“ odpověděl poněkud nemístně, „ale ještě jste mi neřekla Vaše jméno.“

Ukázala na nášivku na klopě: L-92-05.

„Ano, ale – “

„Soudružka Maxwelllová.“

„Máte křestní jméno?“

Zaváhala. „Edit.“

První řada se již zaplňovala. Dav utichnul. Členové politbyra se řadili na jedné straně, vrchní velitelé armády, námořnictva a letectva na druhé. Ponechali prázdné místo přesně uprostřed.

„Žádná změna,“ oznámila Edit Petrovi do ucha. „Bolšenkov je stále Číslem 2, Adams vedle něj Číslem 3..“

Orchestr utichl a ozvalo se víření bubnů. Poté nastalo ticho a Stalenin v zářivě bílé uniformě došel na svoje místo, otočil se, zvedl ruku a pokynul davu.

Dav vybuchl nadšeným potleskem, který přešel ve skandované ovace. „Ať žije Stalenin!“ a „Vítězný svět navždy!“ Přehlídka začala.

Nejdřív připochovala pěchota, pak přejely tanky a poté nad náměstím hřměla mračna letadel. To trvalo asi dvě hodiny.

„Přehlídka bude dnes velmi krátká,“ řekla Edit. „Stalenin se chystá pronést důležitý projev.“

„Kde jste se to dozvěděla?“

„Nečteš snad *Novou pravdu*?“

Znovu provolávání slávy. Armáda již skončila a nyní nastoupily civilní profese. V řadě za řadou přicházeli sportovci, gymnasté a atleti. Každý

nesl míč na košíkovou, fotbal, tenisovou raketu nebo nějaký jiný symbol svého sportu. Pak přišly sportovkyně, silné a otužile vyhlížející.

Poté přišly na řadu profese pracující inteligence: úředníci s aktovkami, doktoři s lékárníčkami, malíři s paletami, novináři s poznámkovými bloky.

Každá skupina nesla transparent, který oznamoval, že Stalenin je nejen největší žijící génius, ale že je zároveň nejlepší v jejich specifické profesi. Je doktorem, který vyléčí všechny nemoci; ztělesněním vědeckého ducha; zná zprávy dříve než noviny; je architektem socialismu, průmyslu, státu; prvním inženýrem; píše básně, které ostatní mohou jenom zaznamenávat.

Další šli dělníci: zedníci se zednickými lžícemi, truhláři s pilami, instalatéři s francouzskými klíči. Řady železničářů s kladivy byly promíšeny kolchozníky se srpy. Společným máchnutím se oba nástroje překřížily za všeobecného potlesku.

Pak přijely alegorické vozy věnované Práci, Efektivitě, Produkci. Na některých z nich byly obří grafy, které ukazovaly produkci oceli, obilí, prasat, vzdělání, hudby a básní. Všechny grafy ukazovaly prudce rostoucí křivky.

Dva nejzajímavější vozy ale přijely až nakonec. Na prvním byla velká ocelová klec. Uvnitř byla zavřená rodina skládající se z otce, matky a dvou dětí – jedné přibližně osmileté dívky a pětiletého chlapce. Tiskli se k sobě hrůzou. Vůz, který následoval, byl pokrytý květinami a uprostřed něho stál asi dvanáctiletý chlapec, který se smál a mával lidem okolo. První vůz doprovázel dav pískotem a nadávkami, druhý zdravil veselým potleskem.

„Kdo to je?“ zeptal se Petr.

„Ti v kleci jsou kulaci,“ odpověděla mu Edit.

„Kulaci?“

„Lidé s kapitalistickou mentalitou.“

„Co provedli?“

„Pěstovali soukromě obilí a brali si z kolchozu víc brambor, než jim určovala norma.“

„Jak se to o nich úřady dozvěděly?“

„Ten hoch v zadním voze všechno oznámil státní bezpečnosti. To proto ho teď oslavují.“

„Kdo to je?“

„Kulakův nejstarší syn.“

Petr se na chvíli odmlčel.

„Co se s nimi stane?“

„Budou popraveni dnes večer – stejně jako ta rodina minulý rok.“

„Všichni?“

„Samozřejmě.“

„Co ale spáchaly ty děti?“

„Jedly kolchozní brambory. A hlavně svého otce včas neudaly...
Nečetl jsi o tom v *Nové pravdě*?“

V řadách nyní připochovaly děti, většinou ve věku okolo osmi či devíti let. Všechny nesly velké kytice růžových květů.

„Mladí pionýři!“ vykřikla Edit. „Budou mít tu čest předat květiny Staleninovi. Nejlepší mládež z celé Moskvy.“

„Čím si tuhle čest vysloužily?“

„Většina z nich také udala své zrádné rodiče – ale případ toho kulaka byl nejhorší.“

Přehlídka byla u konce. Kapely dohrály a rozhostilo se ticho.

Stalenin povstal. Chvíli stál bez hnutí a poté začal mluvit.

Mluvil o slávě Vítězného světa, o neuvěřitelném rozvoji, o plnění další pětiletky. Citoval statistiky, statistiky všeho, statistiky odhalující velkolepý pokrok, jehož bylo v minulém roce dosaženo. Ale – významně se odmlčel – hluboce lituje, že musí oznámit, že v jednom či dvou výrobních odvětvích se nepodařilo plán splnit. A že ve dvou dalších byla kvalita produkce hluboko pod standardem. A kdo za to může? Zrádci a sabotéři, stále nevykořeněné zbytky kapitalistické mentality.

Těchto zrádců je jen velmi málo, pokračoval Stalenin, ale budoucnost Vítězného světa nebude zabezpečena, dokud nebudou všichni odhaleni a rozdrzeni. A on dobře zná způsoby, jak je rozdrtit. Soudruzi si toho museli dnes během přehlídky všimnout.

Pak se Stalenin odmlčel a jeho výraz prozradil, že se nyní chystá na vážnější část. Musí oznámit jednu důležitou věc. Starosti a odpovědnost, kterou s sebou jeho úřad přináší, se vrší, požadavky na jeho čas jsou enormní, a aby jim dostál, bude muset učinit určité oběti. Lidé si již museli všimnout, že se na veřejnosti objevuje méně často. To je následkem vzrůstajících požadavků na to, aby svou energii věnoval důležitější věci. Musí učinit rozhodnutí a nyní ho učinil. Toto bude pravděpodobně jeho poslední veřejné vystoupení. Již nebude předsedat ani májovým oslavám.

Dav zaraženě mlčel.

Stalenin pokračoval. Neopouští je: tohle rozhodnutí udělal pouze proto, aby jim mohl intenzivněji sloužit jiným způsobem. Musí tudíž pokládání základních kamenů a pronášení proslovů přenechat jiným. A tady jsou ti, kteří budou působit jako jeho zástupci a zvládnou tyto úkoly velmi dobře: Bolšenkov a Adams a případně někdo další z politbyra.

Soudruh Bolšenkov bude jako jeho zástupce předsedat Prvomájovým oslavám a převezme některé další funkce, zatímco soudruh Adams se postará o některé Bolšenkovovy administrativní povinnosti. Ve

skutečnosti – teď Stalenin přešel k poněkud žoviálnějšímu vyjadřování – místo toho, aby byl Bolšenkov Číslem 2 a Adams Číslem 3, by bylo přesnější nazývat Bolšenkova Číslem 1,5 a Adamse Číslem 2,5. A teď se musí Stalenin s veřejností rozloučit, ale jen co se týká jeho veřejného vystupování, protože pro lidi, což jistě všichni dobře vědí, bude pracovat potichu, často o samotě a dlouho do noci, až do posledního dechu a poslední kapky krve. „Pracovat! Pracovat! Pracovat!“ vykřikl na závěr. „A Vítězný svět navždy!“

Aplaus, křik a skandovaná hesla dosáhly dříve nevídaných rozměrů. Lidé křičeli a tleskali, dokud neumdleli a dokud několik z nich nepadlo do bezvědomí.

Stalenin se otočil a odcházel, následován ostatními členy politbyra. Za několik minut již byla střecha mauzolea prázdná.

Kapitola 5

KDYŽ se dav začal rozcházet, Petr se otočil k Edit. „Co budete dělat teď?“

„Samozřejmě se připojím se ke své ORČ.“

„ORČ?“

„Organizované rekreační četě. Naše má sraz za deset minut na Engelsově náměstí.“

„Mohu jít s Vámi?“

„Jestli chceš. Nebyl jsi ale přidělen k nějaké své ORČ?“

„Ne. Tedy ještě ne.“

Na Engelsově náměstí se již řadilo množství čet.

„Jak dlouho to potrvá?“ zeptal se Petr.

„Do čtyř hodin.“

„Vrátí se sem čtyř?“

„Ano.“

„Mohu Vás pak vidět?“

„Beru svého otce ven. Zrovna se zotavuje po zápalu plic. Mám povolení brát ho ven na hodinu denně celý příští týden. Podívej,“ vytáhla průkaz s povolením.

„Mohu jít s Vámi a Vaším otcem?“

Zaváhala. Po celém náměstí velitelé čet vykřikovali rozkazy „Seřadit se!“

„Dobrá,“ řekla nakonec, rychle rozběhla ke své četě a zamávala mu na rozloučenou. Díval se, jak se postavila do řady.

Čety vypochoďovaly z náměstí, které zůstalo téměř úplně opuštěné. Petr se rozhlédl. Za ním byl pořád ten muž s huňatým obočím a o kus dál zahlédl novou postavu – menšího mužíka s výjimečně dlouhýma rukama, který vypadal jako gorila.

„Bavili jste se dobře?“ zeptal se Petr. Editina ORČ se vrátila na náměstí a dostala rozchod. Sám měl za sebou čtyři nanejvýš nudné hodiny.

„Báječně!“ odpověděla. „Najedli jsme se, pak jsme měli společné cvičení, pak jsme hráli gorodky a pak jsme sledovali popravu té kulacké rodiny.“

Šli kolem bloků jednotvárných bytových domů. Edit se před jedním vchodem zastavila. „Tak jsme tady!“ oznámila.

Zavedla ho nahoru do třetího patra a otevřela dveře do temné místnosti, ze které byl výhled na těsný dvorek. „Není to útulné?“ zeptala se.

Petr se rozhlédl kolem. Byla to středně velká místnost, do níž byly natěsnány čtyři postele, množství židlí a několik beden, které sloužily jako stoly.

„Tohle je naše část místnosti,“ řekla Edit hrdě a ukázala na dvě vzorně ustlané postele.

Jediným dalším člověkem v místnosti byl bělovlasý inteligentně vyhlížející muž, který seděl v pojízdném křesle pro invalidy.

„Tati,“ řekla Edith, „tohle je soudruh Uldanov.“

Její otec se podezřívavě podíval na prázdnou klopou na Petrově uniformě.

„Přijel do Moskvy teprve včera a svoje číslo dostane až zítra.“

„Uldanov...“ řekl starý pán. „To mi zní povědomě.“ Natáhnul ruku.

„Rád tě poznávám soudruhu. Moje číslo je EN-57.“

Petr mu potřásl rukou. „Moje jméno je Petr Uldanov.“

Starý pán se tázavě podíval na Edit, která zlehka přikývla. „Moje jméno je John Maxwell,“ řekl.

„Jste Angličan?“

„Ano, inženýr.“

„Otec je jedním z hlavních inženýrů na stavbě nové Leninovy přehrady!“

„Kde se staví?“ zeptal se Petr.

„Bude to ta největší přehrada, co byla kdy postavena – “

„Je to pořád jen ve fázi návrhu,“ přerušil ji Maxwell. „Komise to předběžně naplánovala už před lety a od té doby je to stále ten samý příběh. Nedostatek pracovních sil, nedostatek materiálu a nejvíce ze všeho nedostatek přidělových lístků. Snad na to dojde řada v další pětiletce.“

„Dělíte se o tuhle místnost s dalšími rodinami?“

„Jenom s O'Gradyovými,“ řekla Edit. „Milá, tichá rodina. Mají jednoho tříletého chlapce a devítiměsíční holčičku.“

„A co soukromí?“ Otázka byla vyslovena dřív, než se Petr stačil rozhodnout, jestli je taktní.

Otec a dcera si vyměnili úzkostné pohledy. „Překvapuje mě, že mluvíš o tak buržoazní myšlence,“ řekla Edit. „Máme veškeré soukromí, které v socialistické společnosti potřebujeme. Podívej!“ ukázala na dráty, které protínaly místnost těsně pod stropem. Visely na nich záclony, nebo přesněji řečeno chatrné hadry. Edit je zatáhla, čímž oddělily její postel od otcovy a také jejich část místnosti od části jejich spolubydlících.

„Útulné, že?“

Do Petra vjelo rozhořčení. „To vám nemohli dát nic lepšího než tohle?“

Další úzkostný pohled mezi otcem a dcerou. Edit se na Petra prosebně podívala, dala si prst na ústa a zavrtěla hlavou. „Jak bys *mohl* dostat cokoliv lepšího než tohle?“ řekla nahlas a zřetelně, jako by mluvila pro publikum. „My všichni budeme jistě mít lepší bydlení, pokud budeme všichni pracovat déle a utáhneme si opasky. A nyní půjdeme na procházku!“

Pomohli Maxwellovi vstát z křesla a podali mu jeho hůl. „Otec se zrovna zotavuje z těžkého zápalu plic,“ řekla Edit stále ještě velmi hlasitě. „Doktor mu předepsal chůzi a já mám povolení brát ho na hodinu ven.“

Něco na jejich chování nebylo v pořádku a Petr měl kvůli tomu tísnivý pocit. Když byli na ulici a dál od domu, Edit se ho chladně zeptala: „Proč říkáš takové věci, když víš, že nás můžou slyšet?“

„Ale kdo?“

„Každý byt v Moskvě má odposlech, takže tajná policie může poslouchat kdykoliv kohokoliv.“

„Můžou nás slyšet i teď?“ zeptal se Petr.

„Ne, pokud nás nesledují,“ řekla Edit. „To proto jsem čekala, až budeme v soukromí ulice, abych ti to řekla.“

Editina poznámka Petrovi něco připomněla. Podíval se dozadu. Byli tam oba – muž s mohutným obočím a kus za ním muž s dlouhýma rukama.

„No, ale vypadá to, že jsme sledováni,“ řekl Petr. „Támhle ti dva za mnou chodí už od včerejška, kdy jsem se dostal do Moskvy.“

Edit a její otec se ohlédli a jejich tváře zbledly. Edit se na něj otočila. „Ty jsi *věděl*, že tě sledují?“

„Ano.“

„A přesto jsi neváhal zavést je k našemu bytu a uvrhnout podezření na mě a na mého otce?“

„Vždyť oni ale nesledují vás. Oni sledují mě!“

„Copak nevíš, že když tajná policie podezřívá kohokoliv, potom se každý, kdo je s tou osobou ve styku, automaticky rovněž stává podezřelým?“ Do očí se jí vhrnuly slzy. „Poslední věc, kterou teď můžeš udělat, je okamžitě odejít a vzít si svoje špehy s sebou!“

Maxwell se na něj podíval s hrozivým výrazem, ale potichu řekl: „Musí to budit dojem, jako že jsme se rozešli ve zlém.“

„Co bych měl udělat?“ zeptal se Petr zmateně.

„Cokoliv – dovol si něco na moji dceru, a – “

Petr popadl Edit, přitáhl ji k sobě a rázně ji políbil. Náhle zjistil, že chtěl něco takového udělat celou dobu.

Cítil, jak ho od sebe odstrkuje a jak ho Maxwell popadl zezadu. Na délku paže mu Edit vrazila facku a Maxwell mu zahrozil pěstí.

Otočil se a běžel. O půl bloku dál se ohlédl dozadu. Potěšilo ho, že jeho sledovatelé běží za ním. Alespoň nebudou obtěžovat Maxwellovy.

Zamířil rovnou k ubytovně.

Když se dostal do svého pokoje, zavřel za sebou dveře (Proletáři měli zakázáno zamykat své dveře) a pustil se do průzkumu místnosti. Objevil dva mikrofony zabudované ve zdi v protějších rozích.

Svalil se na postel.

Kapitola 6

STALENIN s dýmku v ruce pomalu přecházel sem a tam. „Petře, chci ti říct něco, co neví nikdo kromě mého osobního lékaře a tajemníka... Asi před šesti týdny jsem měl mrtvici...“

„Ach!“

„Zotavoval jsem se čtyři dny. Zdálo se, že nezanechala následky. Ale můj doktor mě varoval, že může udeřit znovu, a že to může být daleko vážnější. Může to ovlivnit moje srdce, můj mozek – paralyzovat mě – zabít mě. To proto jsem tě nechal před dvěma týdny přivést z Karibiku... Nevím, jestli ti tvá matka objasnila, co bylo skutečnou příčinou našeho rozchodu.“

„Říkal jste, Vaše Excelence, že měla námitky proti Velké čistce, při níž byl její bratr – “

„Ano, ano. Ale opravdový rozkol nastal už dřív. Byl ideologický jako všechny opravdové spory. *Ona mě obvinila ze zrady revoluce! Mě!* Trvala na tom, že druh komunismu, který prosazují, není *tím pravým* marxismem-leninismem! Kdybych ji zlikvidoval už tehdy, odešla by na smrt přesvědčená o tom, že má pravdu. Chtěl jsem ji přimět, aby změnila názor, aby ho *opravdu* změnila, předtím, než zemře. A tak jsem ji nechal naživu, hlídanou a izolovanou na tom ostrově. Chtěl jsem jí – až bude moje práce hotova – ukázat velikou beztřídní společnost, kterou jsem stvořil. Chtěl jsem ji provádět světem oplývajícím bohatstvím a prosperitou. Její obvinění byla hroznou lží! Chtěl jsem dokázat *hlavně jí*, že jsou lží! Mým posláním je přece dovést revoluci až do jejího osudového naplnění!“

Jeho krok se zrychlil a jeho vzrušení narůstalo s tím, jak mluvil. Náhle si položil ruku na srdce a Petr viděl, jak se pokouší uklidnit. Po této

pauze pokračoval:

„Čas nebyl na mojí straně... Zemřela příliš brzy. A nyní možná zemřu příliš brzy *já*... A proto jsem pro tebe poslal.“

Pomaloučku došel ke svému stolu a vyklepal popel z dýmky.

„Protože tvá matka setrvala v tom, že *já* opravdový komunismus nevytvořím, možná ho vytvoříš ty. Nechám tě to zkusit.“

Petr byl ohromený. „Ale Vaše Excellence, já nevím nic – “

„Jestliže nevíš nic, je to tím, že ses nic neučil. Byl jsi vzděláván přesně v souladu s přáním své matky. Vybral jsem ty nejlepší učitele Vítězného světa, aby tě naučili věci, které si myslela, že máš znát. A nechtěla, aby tě učili cokoli o politice, ekonomii nebo historii, protože tvrdila, že bys byl indoktrinován naší zkaženou ideologií. Tak uvidíme, co dokážeš s ideologií, které tě naučila *ona*!“

„Ale Vaše Excellence, já nemám to nejmenší tušení, co bych měl dělat! Přece nechcete, abych Vítězný svět *zruinoval*, a to by se pravděpodobně stalo. Dokonce ani nevím, *jaké* byly námitky mojí matky proti Vašemu režimu. Nikdy o nich se mnou nemluvila.“

Stalin vypadal překvapeně. „Nikdy o nich nemluvila?“

„Zřídka kdy mluvila o okolním světě a zřídka kdy se zmínila o Vás.“

Stalin začal chodit sem a tam, aby tuto informaci vstřebal.

Interkom na jeho stole zabzučel. „Ano, přijmu ho hned.“

Otočil se k Petrovi. „To je Bolšenkov. Odejdi tamhle tím zadním vchodem. Stráž na konci chodby ti ukáže cestu. Buď tady zítra přesně v deset.“

Druhý den našel Petr svého otce v pozměněné náladě.

„I kdyby tvá matka nezemřela, stejně bych stál před volbou, co s tebou udělám. Očividně bys na tom ostrůvku nemohl zůstat izolovaný po celý život. Jakmile bych odešel, automaticky by tě popravili.“

„Proč?“

„Zaprvé proto, že jsi můj syn. A za druhé jsi nebyl správně ideologicky vychován... Tvůj život je ve velkém nebezpečí.“

Svalil se do křesla. „Nemůžu věřit nikomu.“

Petr byl ohromen. „Ani Bolšenkovi?“ Pamatoval si, kolikrát Stalenin veřejně chválil Bolšenkovovu loajalitu a oddanost. Nepředváděl toto přesvědčení i na májové oslavě?

„Bolšenkovi nejmíň ze všech,“ řekl Stalenin. „On je tou největší hrozbou pro můj režim, můj život. A tvůj život taky.“

„Ale proč?“

„Byly doby, kdy jsem Bolšenkovi důvěřoval. Jeho ambice se tehdy nejevily nijak přehnané. Byl ohromně schopný, bystrý – a naprostý fanatik. V těch dobách jsem byl známý jako Číslo 1 a dvanáct zbývajících členů politbyra nemělo žádná čísla. Bolšenkov odhalil spiknutí uvnitř politbyra, které mě mělo odstranit. Vymohl přiznání od tří členů, kteří byli poté zlikvidováni. Měl jsem vědět, že ta přiznání nemusela nic znamenat. Každého můžeš přinutit přiznat cokoli. Ale byl jsem tehdy pryč, na kongresu vědců Vítězného světa v Paříži. A když jsem se vrátil, neexistovala jiná verze událostí, než kterou mi předložil Bolšenkov. Přesvědčil mě, že toto spiknutí bylo důsledkem absence jasně nástupnické linie. Taková spiknutí budou pokračovat, říkal, tak dlouho, dokud bude mít jakýkoliv člen Politbyra šanci dostat se k moci, až mě odstaví. Zeptal jsem se ho na jeho návrh. Doporučil, aby každý v politbyru dostal své veřejné číslo, čímž budou násilné metody pro zmocnění se nástupnictví vyloučeny. Souhlasil jsem. A naneštěstí jsem ho z vděčnosti ihned jmenoval Číslem 2. Teprve po čase jsem zjistil, co mi mělo být jasné už zpočátku – že jmenovat ho Číslem 2 znamená veřejně ho potvrdit jako svého nástupce. Takže všechno, co teď potřebuje udělat, je zbavit se mě. A to je přesně to, co plánuje udělat.“

„Ale Vaše Excellence, nebylo by jednoduchým řešením přidělit mu

nižší číslo?“

Stalenin netrpělivě zamával svou dýmkou. „Muž v Bolšenkovově postavení se nedá tak snadno svrhnout. Představ si, že bych ho jmenoval Číslem 3 nebo 4 nebo 5. Takový veřejný důkaz mé nedůvěry by prostě znamenal, že je v nemilosti, a od té chvíle by už neměl na vybranou. Pokusil by se mě zabít, jakmile by se mu naskytla možnost, dřív, než bych zabil jeho. Jedinou možností je překvapivý úder – zatknout ho se všemi jeho spolupracovníky a rodinou, vynutit si přiznání a popravit ho.“

„Ale – “

„Jistě se divíš,“ pokračoval Stalenin, „proč ho prostě nedám zastřelit a potom z toho neobviním nepřítele státu. Přemýšlel jsem o tom. Dvě věci hovoří ve prospěch tohoto řešení. Mohl bych například obvinít některé další, které podezřívám z toho, že jsou moc ambiciózní. Odvrátil bych tak podezření od sebe a zabil několik much jednou ranou. Můžeš si být jistý, že Bolšenkov uvažuje naprosto stejně o mém případu – nechat mě zavraždit, naaranžovat falešný atentát sám na sebe, nechat některé ostatní členy politbyra – zvláště Adamse – zatknout, vynutit si z nich přiznání a tak dále.“

Jeho dýmka znovu zhasla. Obešel stůl, aby si ji nacpal.

„Tyhle věci vyžadují pečlivou přípravu,“ pokračoval. „Posílil jsem svoji vlastní ochranu a mám agenty, kteří Bolšenkova sledují. On nepochybně udělal totéž. Určitě už ví o tvój přítomnosti ve městě. Soudruh, co tě sledoval minulé dva týdny, byl mým agentem – měl tě chránit a posílat mi denní hlášení. Ten s dlouhýma rukama bezpochyby patřil k Bolšenkovovi. Ale já budu předstírat, že o téhle záležitosti nemám tušení. Bolšenkov a já musíme jednat tak, abychom nevzbudili podezření. Akce z kterékoliv strany může přijít každým dnem.“

Každý ve Vítězném světě žil ve strachu. Petr nyní zjistil, že Diktátor sám žije ve stejném strachu jako kdokoliv jiný. Musel vládnout

strachem, protože byl sám strachem ovládn.

„A ještě k onomu veřejnému vyjádření důvěry v Bolšenkova, které tě tak zmátlo,“ pokračoval Stalenin. „Musíš porozumět tomu, že to bylo nezbytné pro moje vlastní bezpečí. Čím více důvěry v Bolšenkova ukážu veřejně, tím obtížnější pro něj bude otevřeně proti mně intrikovat – a obtížněji si bude hledat spojence. Povýšil jsem ho, jak sis jistě všimnul. To abych zakryl svoje podezření vůči němu, a taky abych ho utvrdil v přesvědčení, že by svých ambicí mohl dosáhnout bez násilí a zrady. Moje májová řeč měla ještě jeden účel. Mohl bych kdykoliv mít paralyzující záchvat mrtvice, takže by bylo nemožné objevit se na veřejnosti, a Bolšenkov by mě buď dorazil, nebo by prostě převzal moc a už se o mě nestaral. Takže proč neoznámit, dokud vypadám zdravě, že již nebudu vystupovat na veřejnosti? Když se neobjevím, tak se nebudou šířit žádné ošklivé zvěsti. Dále jsem odstranil alespoň jeden zdroj svého vyčerpání, a – jak doufám – oddálil další záchvat... A pamatuj si, že ačkoliv to vypadá, že dávám Bolšenkovovi do ruky velkou moc, dal jsem jasně najevo, že tuhle moc má jenom jako *můj zástupce*, a že nemůže dělat nic sám, ale pouze v *mém* jménu.“

Chvilku potichu kouřil a poté zase chodil po místnosti.

„Pravděpodobně se chceš dozvědět, jak do toho všeho zapadáš. Nebudu ti zapírat, že obvinění tvé matky ve mně hlodalo celé ty roky. Říkala, že jsem zradil revoluci! Tenhle Vítězný svět prý není opravdovým komunismem, o který se snažili Marx a Lenin a Stalin! Ale to přece není pravda! Vždyť je to zhmotnění všeho, o čem kdy psali a pro co pracovali... Nebo by alespoň bylo, kdyby nebylo líných, nekompetentních sabotérů a špiónů! Ale ona přesto obvinila mě! Říkala, že Marx volal po beztrždní společnosti, a slíbil, že jakmile bude socialismus zdokonalen, Stát odumře a zmizí. Nezavedl jsem snad beztrždní společnost? Není už žádných tříd, je jenom rozdíl ve funkcích. *Někdo* to přece musí řídit. Ale jak by mohl Stát zmizet? V socialismu, v samotném základním konceptu socialismu přece Stát vlastní všechno,

kontroluje všechno, plánuje všechno, rozhoduje o všem. Jak by tedy sakra mohl zmizet!?” Tahle otázka směřovala na Petra, jako by to snad byl on, kdo ho obvinil. „Nebo by snad *mohl* zmizet, kdybych se dokázal zbavit všech sabotérů a zrádců. Ale zrada je bez konce. Bez konce – “

Petr viděl, jak se jeho otec snaží sám sebe uklidnit stejně jako den předtím.

„Nejspíš chceš vědět,“ vrátil se nyní již klidný Stalenin k původnímu tématu, „jak do toho všeho zapadáš ty... Během těch let jsem přišel na to, že pravděpodobně zemřu dříve, než se mi podaří dokázat, že se zmýlila. A přišlo mi, že bych našel alespoň nějakou útěchu v tom, kdybys ty byl mým následovníkem. Vyrůstal jsi podle jejích představ o tom, jak by vzdělání mělo vypadat, a tak to třeba budeš ty, komu se podaří vytvořit opravdový komunismus – protože já už to pravděpodobně nezvládnou.“

„Ale Vaše Excellence, jak jsem Vám říkal včera, já jsem naprosto – “

„Samozřejmě, že jsi. Tenhle původní nápad taky nemá žádný smysl. Byl to zkrátka jen emocionální sen o pomstě. Ten se začal rozplývat, jakmile jsem tě viděl poprvé před dvěma týdny.“

„Samozřejmě, Vaše Excellence, já jsem naprosto nezkušený a neškolený v *politice*, ale to neznamená, že nemám *jiné* – “

„Tohle nemá co dělat s tím, proč jsem změnil svůj názor. Vždycky jsem o tobě uvažoval jako o *jejím* synovi. Ale když jsem tě poprvé spatřil jako dospělého muže, tak jsem si uvědomil, že jsi *můj* syn. A nyní chci, abys byl mým nástupcem z lepšího důvodu, opravdového důvodu. Pokud se tedy ukážeš být vhodným, chci ti *právě proto* dát šanci stát se příštím Diktátorem. Začíná se mi líbit představa, že krev Uldanovů bude vládnout dál. Už rozumím tomu, jak se cítili staří králové – “

„Vaše Excellence – “

„Když jsme sami, můžeš mi říkat otče.“

„Otče... Já nechci být Vaším následníkem jako Diktátor Vítězného světa. Vím, že to zní skvěle, ale... Já pro to nemám žádné zvláštní vlohy. Nemám pro to vzdělání... Nemám na to srdce. Já bych se chtěl raději věnovat hudbě – “

Stalenin netrpělivě zamával dýmkou. „Hudba může být dobrým koníčkem, ale rozhodně ne plnohodnotným zaměstnáním pro opravdového muže. Mimo to, jak už jsem ti říkal – jsi ve vážném nebezpečí. Myslíš, že když se mi něco stane, tak tě kdokoliv, kdo zaujme moje místo, nechá naživu? Že tě nechá volně chodit po ulicích a skládat hudbu? Podle toho, jak to vidím, chlapče, máš jen dvě možnosti. Nastoupit po mně jako Diktátor nebo nadobro zmizet.“

Petr zůstal chvíli potichu. Nakonec řekl: „Co chceš, abych udělal, otče?“

„První věcí bude, že tě na zítřejším zasedání představím politbyru. Tvoje přítomnost v Moskvě by se stejně již brzy prozradila. Bolšenkovi už o tobě ví, i když si asi ještě není jistý tím, kdo opravdu jsi. Nejlepším způsobem, jak rozptýlit podezření, bude vystoupit přímo a představit tě jako mého syna... Ale měl bych s tebou zacházet s jistou přezíravostí. To je taky důvod, proč jsem ti přidělil status Proletáře. Stejně bys měl poznat, jaké je být Proletářem. Další věcí bude, že dohlédnu na to, abys měl skutečné komunistické vzdělání. Měl bys mít to nejlepší. Takže tím pověřím přímo Bolšenkova osobně.“

„Nedá mu to ale příležitost – ?“

„Rozptýlí to jeho podezření. Už tě sleduje a teď to přestane být nutné. Ale ty bys mohl dát pozor *na něj*, a to s perfektní výmluvou. Mimochodem, málem bych zapomněl: každého člena politbyra musíš oslovovat Vaše Výsosti... Nějaké otázky?“

Petr neměl žádné.

„Schůze politbyra bude ve čtyři. Ty tam buď o deset minut dřív.“

Pět minut po čtvrté příštího dne následoval Petr Stalenina skrze krátkou chodbu vedoucí z jeho kanceláře do další místnosti stejné velikosti. Zde zasedalo politbyro.

Jedenáct mužů v černém a jeden v zeleném kabátě armádního důstojníka sedělo kolem dlouhého stolu, půltucet na každé straně. Ve chvíli, kdy se Stalenin objevil, vstali.

„Soudruzi,“ řekl Stalenin, „mám pro vás překvapení. Chci vám představit svého syna Petra Uldanova!“

Vzal Petra okolo stolu a představil ho každému členovi zvlášť, Jeho Výsosti Číslem 2, Bolšenkovem, počínaje. Bylo to teprve podruhé, kdy Petr Bolšenkova viděl. Byl vysoký a vyzáblý – asi o šest centimetrů vyšší než Petr. Mimo jeho vysokých lícních kostí a nápadného nosu na něm byly nejzajímavější oči. Byly jasně zelené.

Další byl Jeho Výsost Číslo 3, Adams, lišácky vypadající Yankee, podprůměrně vysoký a štíhlý. Ve scvrklém obličejí měl vepsanu humornou a optimistickou povahu a Petr si ho okamžitě oblíbil. Také mu na něm přišlo něco nejasně povědomého, nedokázal ale určit, co to bylo.

Následoval svého otce kolem stolu... Číslo 4, Maršál Zachačevský, velitel armády... Číslo 5, André Giraud, komisař pro provincie... Číslo 6, Ivan Orlov, komisař pro propagandu a šéfredaktor *Nové Pravdy*... Číslo 7, Nikolaj Petrov, „nejstarší člen“... Číslo 8, Vladimír Kilašov, komisař Státní bezpečnosti... Petr se ve jménech začal ztrácet.

Udržel si ale přehled o Sovětských republikách, z nichž jednotliví členové pocházeli. Napočítal osm Rusů, jednoho Američana, jednoho Francouze, jednoho Němce, jednoho Angličana a jednoho Argentince.

Stalenin zaujal svoje místo v čele stolu a pokynul Petrovi, aby si sedl na druhý konec. Všichni se posadili.

Diktátor si nacpal dýmku a začal vyprávět Petrův životní příběh. Vynechal několik skutečností a jeho tón byl nyní hodně uštěpačný.

„A tak jsem,“ uzavřel, „když jeho matka před rokem zemřela, musel rozhodnout o jeho osudu. Měl být ponechán na tom ostrově až do konce svého života jako břímě a ideologická hrozba Vítěznému světu? Nebo jsem se ho měl zbavit? Nebo se ho pokusíme opožděně obrátit k marxismu a komunismu a uděláme z něj užitečného člena společnosti?“

Tucet párů očí se obrátilo k Petrovi, jako by byl nějakým podivným, nově objeveným živočichem.

„Rozhodl jsem se pro poslední možnost a vzal jsem ho sem. Chtěl bych vědět, soudruhu,“ – Stalenin se obrátil k Bolšenkovovi – „jestli bych ho mohl svěřit do tvé péče? Byl bys ochoten mu věnovat trochu času, abychom se ujistili, že začal dobře? Později mu můžeme najít jiné učitele a ti nás budou informovat o jeho pokrocích, pokud nějakých dosáhne.“

„Kdy chcete, abych začal, Vaše Excellence?“

„Jak to jen bude možné.“

Bolšenkov se obrátil na Petra. „Hlas se u mě v kanceláři zítra dopoledne v deset hodin.“

„A ještě jedna věc,“ pokračoval Stalenin. „Nechci, aby měl tenhle mladík jakékoliv výhody jen proto, že je náhodou mým synem. Záleží jenom na něm, zda něčeho dosáhne nebo ne. Už jste si určitě všimli, že jsem mu dal status prostého Proletáře. Během jeho vzdělávání by ovšem bylo rušivé, kdyby jako Proletář měl chodit sem a tam po kremelských úřadech, kde by ho pořád zastavovaly stráže. Takže mu udílím dočasný status a uniformu Náměstka.“

Podíval se vážně na Petra. „Bude záležet na tvých pokrocích v učení, jestli ti ten status zůstane.“

Kapitola 7

TAK!“ řekl Bolšenkov. Prohlížel si Petra od hlavy k patě. „Ty nevíš vůbec nic o historii, absolutně nic?“

Petr přikývl.

„Dobrá, to bychom mohli napravit prostě tím, že bych ti dal seznam knih na čtení. Načrtnu ti tady ale takový všeobecný přehled, aby ses mohl začít orientovat. Celá historie je, stejně jako kalendář, ostře rozdělena do dvou částí. Před Marxem a po Marxovi. Teď máme například rok 282, což znamená 282 let od Marxova narození. Určitě ses v komunistické škole, než ti bylo osm let, naučil aspoň to!“

Petr opět přikývl.

„Tohle je ale starší dělení. Dnešní historici dělí dějiny do tří velkých epoch: Dávná historie, Doba temna a Moderní historie. Dávná historie je dobou, o níž v podstatě dnes není mnoho známo a která předchází věku nazývanému Dobou temna průmyslové revoluce. Samozřejmě to nebyla žádná skutečná revoluce, byla to kontrarevoluce. Temný věk začal se zrozením kapitalismu. Historikové se liší v názoru, kdy Doba temna vlastně začala. Někteří umísťují její počátek do roku 95 před Marxem, kdy se narodil buržuj Adam Smith, jiní do roku 42 před Marxem, kdy byla vydaná Smithova kniha. Tahle kniha dala vzniknout propracovanému systému apologetiky pro kapitalistickou ideologii.“

„Jak se ta kniha jmenovala?“

„To už není známo, ale k tomu se ještě dostaneme později. Věk temna byl dobou od zrození kapitalismu až do jeho konečného svržení v sérii studených i horkých válek a revolucí mezi lety 100 a 184 po Marxovi, kdy došlo ke konečnému vítězství komunismu.“

„Takže moderní historie, Vaše Výsosti – historie od konečného

triumfu komunismu až do dneška – je vlastně celkem krátké období, méně než jedno století?“

„Správně. Nebudu zacházet do detailů dlouhé a komplikované série válek, která vedla ke konečnému vítězství komunismu a svržení kapitalismu. Sovětské Rusko samozřejmě vedlo síly komunismu. Síly kapitalismu se soustředily kolem toho, co je dnes známo jako Rozdělené státy, které neustále ztrácely spojence vnější i vnitřní. Ale to se všechno dočteš v historických knihách, jejichž seznam dostaneš, než odejdeš.“

Udělal si poznámku do bloku před sebou.

„Teď ti chci hlavně povědět,“ pokračoval, „o hlavním důvodu komunistického úspěchu. Začali jsme s patrně každou představitelnou nevýhodou. Nepřítel měl lepší výzbroj, byl technicky pokročilejší, měl větší výrobní kapacity, více zdrojů. A my jsme je porazili, protože jsme měli jednu strašlivou zbraň, kterou oni postrádali. Měli jsme víru! Víru v naši věc! Víru, která ani na okamžik nezakolísala a nezaváhala! Věděli jsme, že máme pravdu! Pravdu ve všem! Věděli jsme, že oni nemají pravdu v *ničem!*“

Bolšenkov už skoro křičel. Zarazil se na okamžik, jako by si chtěl nechat klesnout tlak.

„Nepřítel nikdy neměl opravdovou víru v kapitalismus,“ pokračoval. „Začali s málem a rychle ztráceli, co měli. Ti, kteří se obrátili k víře v komunismus, pro něj byli ochotni zemřít. Ale nikdo nebyl ochoten umírat pro kapitalismus. To by bylo považováno za vtip. Tou nejlepší věcí, kterou naši nepřátelé dokázali na podporu kapitalismu vymyslet, nakonec bylo, že to není komunismus! Ani oni, zdá se, nevěřili, že by měl kapitalismus nějaká pozitiva sám o sobě. A tak se prostě soustředili na odsuzování komunismu. Ale jejich způsob, jak čelit výzvě komunismu, byl napodobit ho. Vzdávali se služeb kapitalismu a něčeho, čemu říkali soukromé podnikání – už se přesně neví, co tento termín

znamenal – a každou reformou, kterou zavedli jako odpověď komunismu, udělali ve skutečnosti krok k přijetí komunismu. Každá jejich reforma totiž znamenala méně moci pro jednotlivce a více moci pro Stát. Krok za krokem se vytrácela individuální kontrola nad zdroji a nad produkcí. Krok za krokem byla tato kontrola svěřována do rukou Státu. Nejdřív to ještě nebylo „vlastnictví“, ale jenom rozhodovací pravomoc, která byla Státu svěřená. Ti blázni, co se snažili „reformovat“ kapitalismus, nedokázali pochopit, že rozhodovací pravomoc, právo užívat, je *základem* „vlastnictví“. Takže jednotlivcům krok za krokem sebrali právo určovat si svoje vlastní ceny, rozhodovat o tom, co budou produkovat a kolik toho budou produkovat, právo najímat a propouštět pracovníky podle uvážení, právo dohodnout se na podmínkách zaměstnání. S tím, jak jejich vlády postupně určovaly všechny tyto věci, postupovali krůček po krůčku místo jednoho velkého logického skoku. Muselo být zábavné je sledovat, jak otrocky napodobují komunistické pětileté plány svými vlastními čtyřletými plány. To byly samozřejmě také Státní plány. Dnes to vypadá neuvěřitelně, ale ti lidé tenkrát, zdá se, opravdu věřili, že když to nazvou čtyřletým plánem místo pětiletým, zabrání tomu, aby každý poznal, jaká je to imitace. Ve skutečnosti někteří asi byli tak hloupí, že nejdříve ani nepoznali, že *napodobují* komunismus.“

Odmlčel se, aby se osvěžil sklenicí vody.

„Ve stručnosti kapitalistický svět krok za krokem přijal základní premisu komunismu: že jedinec ponechaný sám sobě je chamtivý, necitelný, hloupý a nezodpovědný. Že „individualismus“ a „svoboda“ jsou prostě eufemismy pro zákon džungle, člověk člověku vlkem a myslí jenom na sebe – nestarej se o druhé. Že jsou to eufemismy pro anarchii a že pouze Stát je zodpovědným, pouze Stát má moudrost, pouze Stát může být spravedlivým, pouze Státu se dá věřit a pouze Státu má být svěřena moc. Přijali tuto premisu, ale postrádali odvahu ji následovat až do logického vyústění. Neměli odvahu přiznat, že jednotlivec, který není

nikomu odpovědný, musí být zbaven veškeré moci, a že Stát, který je odpovědný a který reprezentuje všechny lidi, musí být jediným a výhradním držitelem veškeré moci. Jedině Stát může činit rozhodnutí, jedině Stát umí posoudit všechny jejich dopady – “

Zvedl se ze židle. „Možná je ještě příliš brzo o tomhle všem mluvit. Ale bylo snad překvapením, že byl kapitalistický svět poražen? Bylo překvapením, že ztrácel podporovatele vnější i vnitřní? Víš, co jeden čas dělali američtí vůdci? Rozdávali po světě spoustu velkolepých darů a snažili se *podplatit* zbytek světa, aby se nepřidával ke komunismu! Mysleli si, že si víru mohou *koupit!*“

„A co se stalo?“

„Co bys čekal, že se stane? Když ostatní buržoazní země zjistily, že mohou od Rozdělených států velmi snadno dostat spoustu pomoci, začaly naznačovat, že když ji nedostanou, přejdou ke komunismu. Brzy samy tyto země uvěřily, že jediným důvodem, proč se nepřidat ke komunismu, je podpora od Rozdělených Států, a že hlavním důvodem, proč zbrojit proti nám, není jejich vlastní zachování, ale opět podpora od Rozdělených států! Když od nich buržoazní Amerika chtěla, aby se vyzbrojily, věděly, že za to mohou dostat velmi dobře zapláceno! A víš, k čemu tyto země využily většinu amerických darů? K financování sociálních programů – tedy jinými slovy k přímému posunu ke komunismu!“

Ušklíbl se a pak náhle zase zvažněl. „Nebylo pak překvapivé, že oni mohli podplatit jen několik málo špiónů *mezi námi*, zatímco my jsme měli spoustu dobrovolných špiónů *mezi nimi* – spoustu lidí, kteří nám dodávali informace rádi a z přesvědčení, lidí, kterým jsme nemuseli ani nic platit, lidí, kteří zradili svoje země radostně, z pocitu povinnosti, protože jejich země neměly pravdu a protože oni sloužili vyššímu účelu, účelu humanity!“

Na Petra hluboce zapůsobila vášeň a přesvědčení tohoto muže.

„Doufám, že mi promineš,“ řekl Bolšenkov, „že jsem se nechal unést od původního tématu.“

„Ne, ne,“ řekl Petr, „tohle je přesně to, co se potřebuji naučit. Mohu mít jednu otázku? Proč vlastně buržoazní země proti komunismu vůbec bojovaly?“

„Bojovaly proti komunismu, protože byly „proti“ komunismu. To byla jediná věc, na které se dokázaly dohodnout. Ale nikdy vlastně nevěděly, *pro co* jsou. Za co bojují. Každý byl pro něco jiného. Nikdo neměl odvahu bránit samotný kapitalismus a jeho hlavní základy. Každý z nich měl svůj vlastní malý plán, jak „reformovat“ kapitalismus. Mysleli si, že mohou odvrátit komunismus pouze „napravením zlořádů“. Každý jejich plán pro napravení zlořádů byl ale *krokem k* socialismu a komunismu. Dohadovali se mezi sebou, kam až mohou zajít na cestě ke komunismu, aby ho mohli porazit; nakolik mohou přijmout komunistické myšlenky, aby je mohli zničit. Víím, že tohle všechno zní neuvěřitelně, ale ujišťuji tě, že to tak bylo.“

„A to *vůbec nikdo* neměl víru v kapitalismus?“

„Ne v tom smyslu, ve kterém lidé na naší straně věřili v komunismus. Nejsilnější z našich nepřátel byli polovičatí a vlažní. Oni pouze *vymýšleli omluvy* pro kapitalismus. Říkali, že kapitalismus i se všemi svými chybami – a soutěžili mezi sebou, kdo těch chyb najde víc – že tedy kapitalismus se svými chybami je pravděpodobně tak dobrým systémem, nakolik může rozumný člověk očekávat – a tak dále a tak dále. A proto jsme je zničili.“

Bolšenkov si rychlým pohybem přejel rukou po krku, aby naznačil useknutou hlavu.

„Ale pojďme se posunout v historii. Porazili a zneškodnili jsme jejich vůdce, ale naše práce ještě zdaleka nebyla hotová. Museli jsme vyrvat z kořenů celou prohnitou kapitalistickou civilizaci, tak, aby se samotná vzpomínka na ni vypařila z myslí lidí!“

„Myslíte tím, že naši předchůdci rozdrtili všechno? Nesnažili se oddělit dobré od špatného?“

„Oddělit dobré? Co mohlo být dobrého na naprosto prohnilé civilizaci? Co mohlo být dobrého na tom, co bylo vybudováno na lži? Co dobrého mohlo být založeno na nespravedlnosti a vykořisťování? Co mohlo být dobrého na buržoazní ideologii? Když v roce 261 propukl v Moskvě mor, také jsme museli zastřelit každého, kdo ho dostal, abychom zabránili šíření nákazy. Mohli jsme snad rozdělovat lidi na „dobré“ a „špatné“? *Měli mor!* Kdokoliv, kdo v sobě měl mikroby moru, představoval hrozbu pro ostatní! A stejné je to s kýmkoliv, kdo v sobě nese mikroby kapitalismu!“

„A tak jsme začali pracovat na odstranění všech pozůstatků prohnilé kapitalistické civilizace. Srovnali jsme se zemí všechny kostely. Nevěřil bys tomu, ale našli se lidé, kteří si troufli zpochybnit tenhle krok. Říkali kostelům „architektonické monumenty“, „zamrzlá hudba“. Neumíš si představit, jaké nesmysly říkali. Architektonické monumenty! Monumenty pověrčivosti! Monumenty uspávání, otrávení a zotročení lidu! Jaká to mohla být jiná krása než jedovatá pseudokrása toho, co bylo vybudováno na lži! Pak byly samozřejmě zničeny a spáleny všechny náboženské obrazy a sochy. Počkej, až si přečteš, jaký absurdní povyk se kolem *toho* strhnul v Italské sovětské republice!“

Cynicky se zasmál. „No, pak byly samozřejmě páleny i další obrazy, které spočívaly na buržoazní ideologii a apologetice kapitalismu. Zachovalo se jenom několik obrazů – portréty Karla Marxe, Lenina, Stalina a pár dalších, které ukazovaly povstání proletářů proti jejich pánům. Naštěstí jsme jich nezachovali mnoho.“

„A tak se dostáváme ke knihám! ... Naši předchůdci si mysleli, že bude lepší nepálit je všechny najednou. Pohrávali si s tím jako kočka s myší. Ujistění o umírněnosti, tak, aby se nezvedla příliš silná opozice i z našeho vlastního tábora. Nejdříve se páčila jenom braková literatura. Pak vůdci rozhodli, že se musí spálit všechny kapitalistické knihy o

ekonomii. Proti *tomu* nemohl nikdo nic namítat! Tak jednoho prvního máje shořela celá kapitalistická ekonomie, celý prohnílý systém apologetiky... Já myslím, že jsme ještě dostatečně neocenili ohromný pokrok, který se stal toho dne! Přirozeně jsme potom museli spálit i hodně našich vlastních knih, které obsahovaly odpovědi na kapitalistickou apologetiku, tak, aby nikdo nebyl schopen z těch odpovědí zrekonstruovat myšlenky, na kterých byl kapitalismus založen.“

„Pak samozřejmě přicházela na řadu i ostatní literatura. A tady naši předchůdci opět projeví velkou moudrost. Dva týdny po spálení kapitalistické ekonomie oznámili, že se musí spálit veškerá náboženská literatura, ale že to bude – co se týče ničení knih – všechno (pro ten okamžik). Tak 17. května spálili veškeré kopie knihy zvané Bible – ta působila při šíření dialektického materialismu velké potíže. Spolu s nimi byla samozřejmě spálena také všechna ostatní náboženská literatura jako modlitební knížky a stohy kázání, která pravděpodobně stejně nikdo nečetl; naši předchůdci chtěli nicméně mít jistotu.“

„Několik měsíců poté bylo oznámeno, že nový režim Vítězného světa ještě bohužel v bezpečí není a ani nebude, a to do té doby, než se spálí veškerá buržoazní filosofie a etické teorie. A tak byly také odevzdány plamenům.“

„Veškerá existující filosofie, Vaše Výsosti?“

„Samozřejmě – všechno kromě marxistické filosofie, protože co není marxistické, je buď škodlivé, nebo zbytečné. Naši předchůdci tak spálili všechny knihy o politice a sociologii. Ty užívaly dost často slova jako „svoboda“ a „demokracie“ v kapitalistickém smyslu místo v komunistickém a proletářském smyslu, takže by z nich povstávala spousta zmatků. Svobodou mínily svobodu zemřít hladem nebo dokonce svobodu kritizovat Stát – dovedeš si to představit? A demokracií mínily tajné volby, ve kterých ani nelze vystopovat, který člověk pro co hlasoval. Jak by se dala v takovém systému vypátrat

neloajalita? Demokracií dokonce mínily i možnost *otevřené a organizované* opozice k existující vládě! Díky Marxovi se o to naši předchůdci postarali!“

„Další hranice hořely, když se pálily historie a biografie. Všechno se to odehrávalo v několikaměsíčních intervalech a další krok nikdy nebyl oznámen dříve, než ho Ochránci řádně naplánovali a připravili. Ve prospěch takového postupu se dá říct, že to zmate a rozdělí opozici. Vždycky řekneš, že krok, který chceš provést, už bude ten poslední a že není příkladem pro jakýkoliv další. Že jsou blázni, když mluví o nějakých principech, protože každý krok je naprosto jedinečný a musí být posuzován odděleně od všeho ostatního. A že jsou naprostí hysterici, když odporují tomu, co ještě nikdo ani nenavrhnul.“

„Buržoazní historie byla samozřejmě také škodlivá. Byla totiž v přímém rozporu s dialektickým materialismem a dokonce manipulovala s fakty tak, že mohla lidi přivést k myšlence, že ne každý střet v dějinách byl třídním bojem. Nejenže tito historici předstírali, že se celý svět v kapitalismu stal bohatším, dokonce i mluvili o tom, že chudí a dělníci v některých kapitalistických zemích také bohatli – ačkoliv ve skutečnosti trpěli hladem a umírali jako mouchy.“

„Ale jak,“ začal Petr, „potom došlo k růstu populace – ?“

Bolšenkov ho pokáral. „Bude lépe, když si necháš svoje otázky až na závěr... Takže potom byly spáleny encyklopedie – k tomu stačilo jen vyhlášení půldenního volna – a pak přišla do plamenů všechna dramata, romány a poezie – všechno samozřejmě prosáklé buržoazní ideologií – “

„Neměli snad *žádné* velké básníky nebo dramatiky, jako máme my?“

„*Jak by mohli*, když jejich básníci a dramatici buď ničemu nerozuměli, nebo byli pouze najatými pisálky, kteří měli potěšit bohaté a mocné?“

„A copak žádný z jejich románů neútočil na kapitalismus?“

„Ale samozřejmě, že útočil – takových byla *většina*. Jenže to tyto

romány dělaly nekompetentně. V každém případě svou práci odvedly. Rozdělily, zmátly a podkopaly opozici proti komunismu. Nu, a když už byla opozice totálně zničená, jakému dalšímu účelu by mohla sloužit taková literatura? Většina romanopisců vysmívajících se buržoazii a podkopávajících některý ze základních pilířů kapitalismu jako například „soukromé vlastnictví“ tak navíc vždycky vypadala, že chce zachovat nějaký jiný pilíř, nějakou buržoazní či kapitalistickou hodnotu jako třeba „svobodu projevu“, „svobodu svědomí“ nebo jinou zhoubnou doktrínu. Tito autoři neměli tu nejmenší představu o tom, jak a proč tyhle kapitalistické hodnoty drží pohromadě a že jedna stejně nemůže existovat bez druhé.“

„Pak si naši vůdci vzali na mušku hudbu a přikázali spálit veškeré existující noty – samozřejmě s výjimkou *Internacionály* a některých dalších revolučních pochodů a písní – “

„Co ale bylo špatného, Vaše Výsosti, na existující hudbě?“

„Co bylo špatného? Ptej se, co na ní bylo *dobrého*! Samozřejmě se objevila spousta lidí – a dva z nich dokonce v samotném politbyru – kteří říkali, že buržoazní hudba je neškodná. Mysleli si, že s výjimkou velkého množství buržoazních milostných písní plných frází a sexuálních tužeb a písní o vlasti a domově a svobodě a vlasteneckých písní – a všechen tenhle brak samozřejmě *nikdo* nehájil – mysleli si, že s těmito výjimkami by zbytek mohl zůstat zachován. Naštěstí byli přehlasováni, protože buržoazní hudba nezbytně reflektuje a zachovává všechny druhy buržoazního cítění a emocí – “

„Ale jakou škodu,“ vpadnul mu do řeči Petr, „může čistý hudební zvuk – “

„Jakou škodu? Podívej se na hudební stupnici! To je symbol buržoazní nerovnosti, některé noty jsou výš než jiné – “

„Ale nemáme nerovnost v našem vlastním sociálním systému? Nerozdělujeme lidi na Ochránce, Proletáře – “

„To není nerovnost, to je pouhé rozlišení funkcí. Nebudeme sem tahat tyto záležitosti, dokud na ně nepřijde řada. A v žádném případě neexistuje žádná podobnost mezi buržoazní nerovnostmi a rozdělením tříd, jež se odrazilo v jejich hudební stupnici – dokonce měli durovou tóninu (v angl. major key) pro zaměstnavatele a mollovou tóninu (minor key) pro zaměstnance – a nezbytném rozdělení funkcí v komunistické společnosti. Věděl jsi, že buržoazní hudba měla dokonce přiznané *disonance*? Proletářská hudba smí obsahovat jenom tu nejčistší harmonii, aby reflektovala ryzí a nerušenou harmonii komunistické společnosti!“

Petr cítil, že by v tomhle bodě mohl on být učitelem a Bolšenkov žákem. Měl podezření, že by Bolšenkov nepoznal rozdíl mezi dominantním septakordem a dírou v zemi. Mohl by mu vyprávět, jak nezbytná je *disonance* a její rozklad pro harmonii. Místo toho se mírně zeptal: „Byl Mozart komunistickým skladatelem?“

„Mozart? Velký Marxi, ne! Ten skládal všechen ten brak na objednávku arcibiskupů, císařů a dokonce i pro církev! Takže si dovedeš představit, jaký to musel být kýč.“ Bolšenkov se na něho náhle podezřívavě zadíval: „Odkud vlastně ty víš o Mozartovi? Ty jsi hrál Mozarta?“

Petr připustil, že ano. Bolšenkov rezignovaně rozhodil rukama.

„To jenom dokazuje, že jsem měl vždycky pravdu. Vždycky jsem říkal, že v případě hudby naši komunističtí předchůdci projevíli velikou slabost a laxní přístup. A my neseme následky až dodnes.“

„Tohle se stalo. Prikázali sice všechnu hudbu z Temného věku spálit, a taky spálena byla. S jednou věcí ale nepočítali – s lidskou pamětí.“

„Lidé si pamatovali ty ohně?“

„Ne! Lidé si pamatovali tu hudbu! Hudebníci si *pamatovali* hudbu! Pamatovali si ji skoro všechnu! Věděl jsi, že existovali dirigenti, kteří si pamatovali celé symfonie, i když tyto byly napsány pro stovky nástrojů?“

Tak se mezi žijícími hudebníky zachovaly vzpomínky na buržoazní skladatele, jakými byli Mozart, Beethoven, Brahms, Bach, Haydn! A pianisté si samozřejmě pamatovali veškeré klavírní skladby a tak dále.“

„To mě moc nepřekvapuje,“ řekl Petr, „ale co se s tím mělo dělat?“

„Měli vymazat vzpomínky na melodie vymazáním každého, kdo si ty melodie pamatoval! Nebo je alespoň měli zakázat komukoliv hrát, zpívat nebo si pobrukovat pod trestem smrti a vzpomínka by tak postupně odumřela... Ale v tomhle ohledu byli naši komunističtí předchůdci laxní a slabí. Dělali kompromisy. Dovolili lidem přepsat staré partitury a dokonce zpívat staré písně, ve kterých byla slova písní pouze nahrazena proletářskou verzí. Tyto věci dokonce mohou být i nadále hrané a poslouchané vybranými příslušníky vnitřního kruhu.“

„Aha, tak *proto* mi Jeho Excellence dovolila naučit se Mozarta! A *proto* jsem nemohl dostat jeho partitury v knihovně bez zvláštního povolení.“

„Jeho Excellence nedělá chyby.“ Bolšenkov na hrudi udělal prstem znamení S a pak se významně zadíval do prostoru.

„Dobrá, tak pokračujme. Největší rozkol v politbyru nastal v otázce vědy. Buržoazní biologie byl nesmysl. Buržoazní astronomie byla zbytečná. Ale buržoazní medicína byla velmi užitečná i pro komunisty... A buržoazní fyzika, chemie a matematika byly zase nezbytné v průmyslu a stavitelství... Všechny důležité objevy ve vědě a matematice ostatně učinili Rusové – “

„Vždycky jsem chtěl vědět,“ řekl se Petr, „kdo objevil diferenciální počet.“

„Už jsem zapomněl,“ řekl Bolšenkov, „jestli to byl Čajkovský nebo Lenin... V každém případě se o celé věci vedly dlouhé debaty a nakonec bylo rozhodnuto, že proběhne selektivní čistka vědy. Spálily se všechny knihy, ale předtím se z nich okopírovalo to, co nám mohlo být užitečné, a přepsalo se to z marxistického úhlu pohledu.“

„A co když někdo neodevzdal na hranici všechny knihy, když to bylo požadováno?“

„Byl zaveden trest smrti pro každého, v jehož držení by se nějaká kniha našla. Pokud by se našla v domě, byl trest smrti pro celou rodinu a pro dvě další náhodně vybrané rodiny ze sousedství. Takže všichni přirozeně dávali pozor na to, jestli opravdu každá kniha bude odevzdána.“

„Lidé byli přinuceni donášet jeden na druhého a navzájem se zrazovat?“

„Jak jinak by se dala odvést opravdu důkladná práce?“

Petr zůstal zticha. Jeho myšlenky zalétly zpátky ke kulacké rodině v prvomájovém průvodu. „Co se ale stalo,“ pokračoval po chvíli, „když si lidé zapamatovali poezii stejně jako hudbu – nebo části her – nebo děj románů?“

„Ha,“ odpověděl Bolšenkov, „teď se dostáváme k tomu nejbrilantnějšímu kroku našich komunistických předchůdců – k vynálezu marxanta!“¹

„Nemluvili snad lidé vždycky marxantem?“

„Ne, dokud nebyl starý kapitalistický svět zcela dobyt! Naši předchůdci si plně uvědomovali problém, na který jsi teď narazil. Věděli, že by si lidé mohli zapamatovat příběhy a verše a předávat je z jedné generace na druhou ústně. A tak vynalezli nástroj, který vyřešil ne jeden, ale skoro všechny jejich problémy jediným úderem!“

Bolšenkov se dramaticky odmlčel.

„Vytvořili nový jazyk – marxanto - a donutili každého, aby se ho naučil!“

„Nevidíš, kolika problémů se tím zbavili?“ pokračoval, usmívaje se. „Jazyk, ve kterém myslíme, determinuje způsob, jakým myslíme. Slova, která užíváme, jsou zatížena významy, které předurčují naše závěry.“

Všechny staré jazyky – které jsou už mrtvé a naštěstí nevzkřísitelné – byly zatíženy od samého počátku buržoazními a kapitalistickými konotacemi, implikacemi, emocemi, city, postoji. Již jsme viděli, čeho všeho lze dosáhnout, pokud se pro popis věcí použije patřičného slovníku. Toto byl velký vynález a velký triumf našeho proroka a zakladatele Karla Marxe. Když vmanévroval své oponenty do pozice, kdy začali používat jeho slovník, ocitli se v lingvistické pasti. Kdokoliv, kdo používá marxistické termíny – *kapitalismus, finanční kapitalismus, buržoazie, drobná buržoazie, proletariát, masy, třídní boj, třídní antagonismus, kapitalistický imperialismus, historický determinismus, dialektický materialismus, utopismus, kapitalistické vykořisťování* – kdokoliv, kdo používá tyto termíny, spolu s nimi zároveň přijímá koncept, který ho nevyhnutelně vede k marxistickým závěrům. Proč potom nedokončit a nestvrdit intelektuální triumf vymazáním všech slov obsahujících buržoazní koncept a nenahradit je slovy obsahujícími marxistický koncept?“

„Toto udělali naši revoluční předchůdci. Svolali shromáždění nej přednějších marxistických dialektiků, lingvistů, lexikografů, sémantiků a propagandistů a nařídili jim vytvořit zcela nový jazyk. Vytvořili slovník obsahující nejen nová slova, ale novou přesnou marxistickou definici každého slova. Nahradili buržoazní gramatiku novou proletářskou gramatikou!“

„Ale jak zařídili, aby se lidé naučili nový jazyk a svůj starý zapomněli?“

„Přinutili je přijmout nové dvoujazyčné slovníky vydané pro každý z bezpočtu tehdy existujících jazyků. Každý z těchto slovníků byl očíslován a směl zůstat v jejich držení jen po tři roky. Mezitím se na školách začalo učit pouze marxanto. Děti i dospělí měli tři roky na to, aby se naučili nový jazyk. Pak museli odevzdat dvoujazyčné slovníky, které byly spáleny. Vše, co mělo nějakou hodnotu, bylo přepsáno a přeloženo do nového jazyka. A od té doby nesměl pod trestem smrti nikdo použít nic jiného než marxanto!“

„Teď si uvědom, jak daleko jsme se posunuli tímto jediným krokem! Staré buržoazní jazyky, slova, významy a konotace byly zcela zničeny. Lidem bylo pod trestem smrti zakázáno vyslovit verš nebo frázi, kterou by si pamatovali ze starého jazyka – a jejich vnuci by jim už stejně nerozuměli. Vítězný svět byl stmelěn dohromady jediným mezinárodním jazykem! A tento jazyk byl sám tak vymyšlen a slova v něm tak definována, že nikdo nemůže dospět k jiným než marxistickým závěrům!“

„Vytvořili jsme novou poezii, novou vědu, novou logiku! Znamenalo to čistý stůl, nový začátek, nový úsvit v historii lidstva!“

Bolšenkovovi vzrušením zářily oči.

„Mluvil jsem už dost dlouho. Jsi tak nevzdělaný a je toho tolik, co bych ti měl říct, a vzrušení z toho, že mám před sebou poprvé dospělého muže, kterému mohu vylíčit historii Vítězného světa, způsobilo, že jsme daleko přetáhli hodinu, kterou jsem si vyhradil. Tady máš seznam knih.“

Rychle načmáral nějaká jména do zápisníku a vytrhnutý list podal Petrovi. „To jsou nejlepší historické práce – ačkoliv jestli začneš s trojdílným Ordanovem, nebudeš potřebovat ty dvě menší: to jsou pouze popularizační shrnutí. Vyzvedni si je dnes z knihovny. A přijď zítra v deset.“

„Máte čas, Vaše Výsosti, na jednu otázku?“ zeptal se Petr na odchodu.

„O co jde?“

„Jestliže byly všechny knihy z Temného věku zničeny, aby tak byla vymazána vzpomínka na tuto takzvanou civilizaci, jak to, že o ní toho tolik víte?“

„Zdá se, že nerozumíš. To, co jsem ti teď přednášel, je současná *oficiální* historie toho zaniklého světa. Je to historie, jejíž vhodnost k

učení odhlasovali Ochránci Vítězného světa. Když byly odstraněny všechny staré knihy, muselo se rozhodnout, jaká historie přijde na jejich místo. To, co jsem ti říkal, byla *dohodnutá* historie.“

„Staly se ale věci opravdu takhle? Bylo to *skutečně tak*?“

„Tohle ti vysvětlím, až se dostaneme k neomarxistické logice. Jedinou otázkou, kterou bychom si měli klást o nějakém tvrzení, není: „Bylo to tak?“ ale: „K čemu to bude dobré?“

„Myslíte tím, že nevíte, jestli to, co jste mi přednášel, je pravda nebo ne?“

„Co znamená „pravda“? Pravda je, jak se můžeš dočíst ve slovníku marxanta, pouhý nástroj; pravda je jednoduše jakékoliv přesvědčení, které funguje uspokojivě. Pravda je cokoliv, co je dobré pro komunismus. To se už ale dostáváme k celému předmětu neomarxistické logiky a tím se dnes zabývat nebudeme. Přijd' zítra v deset.“

Kapitola 8

STALENIN vzal kus papíru a napsal na něj svůj podpis. Pak ho posunul k Petrovi.

„Zkus to napodobit.“

Petr se snažil.

„Zkus to znovu.“

Druhý pokus dopadl o něco lépe. Stalenin si vzal čistý list a šestkrát na něj napsal svůj podpis.

„Vezmi si to. Ať se nikdo nedozví, že to máš, ale neustále nacvičuj můj podpis.“

„K čemu to ale bude – “

Stalenin si významně ukázal na srdce a pak udělal vágní gesto směrem ke své hlavě. „Můžeme mít méně času, než sem si myslel.“

Podíval se hodnotícím pohledem na Petrovu novou, ale nepadnoucí uniformu Náměstka.

„Tady máš adresu mého osobního krejčího.“ Podal Petrovi kartičku. „Vezme ti míry na uniformu Ochránce, ale tu budeš nosit, až přijde čas. A teď,“ jeho tón se stal nečekaně mírným, „existuje něco jiného, co bys chtěl?“

Petr sebral odvahu: „Bylo by možné, otče, abych dostal klavír?“

„V téhle době si nemůžeme dovolit, abys plýtvál svým časem tlučením – “

„Jenom na hodinu denně každý večer? I ve Tvých organizovaných rekreačních četách existuje – “

„Budu o tom přemýšlet.“

Ve vládní knihovně Petr zjistil, že by k tomu, aby dostal knihy, které mu doporučil Bolšenkov, potřeboval speciální přidělové lístky. A že i potom by jejich dodání trvalo nejméně týden. Pak ho náhle napadlo, že by si ty knihy mohl půjčit v městské knihovně, kde pracuje Edit.

Od svého útěku se za ní neodvažoval zajít. Ale napadlo ho, že mu jeho nová náměstkovská uniforma dává příležitost dát věci do pořádku...

Její pohled byl nepřátelský.

„Chtěl bych se omluvit za ten polibek – “ začal. „O to nejde. Když jsi věděl, že tě sleduje státní bezpečnost, a přivedl jsi je k našemu domu – “

„Ale zjistil jsem, že mě nesledují proto, že by mě podezírali, ale proto, že uvažovali o mém povýšení. Vidiš?“ Ukázal hrdě na svoji novou uniformu Náměstka.

Samotného ho překvapilo, jak věrohodně toto vysvětlení znělo, a jak si říkal, nebylo ani daleko od pravdy.

Nejenže dostal knihy, ale dokonce se mu podařilo domluvit si schůzku na další den.

Noc pak strávil v pokoji na ubytovně usilovným nacvičováním podpisu svého otce.

Kapitola 9

BOLŠENKOV přisunul křeslo k Petrovi.

„Je tu něco,“ začal, „co jsem ti asi včera nevysvětlil dost jasně. Ptal ses, jak to, že toho tolik vím o historii Temného věku, když byly všechny záznamy zničeny. Řekl jsem ti, že to, co znám, je *dohodnutá* historie té doby, historie, o které jsme rozhodli, že se bude učit. Měl jsem ale dodat, že několik specialistů z řad Ochránců má přístup k rozsáhlejším znalostem minulosti než zbytek Vítězného světa. Pokud se nad tím zamyslíš, brzy přijdeš na to, proč tomu tak je. Staré chyby, staré omyly, staré zvrácené a nebezpečné doktríny z Doby temna mají tendenci se navracet. Mohly by se navrátit s objevením nějaké staré knihy – i když to není pravděpodobné – nebo jako svým způsobem spontánní výmysl. V každém případě musíme mít připraveny odpovědi. Malá skupina učenců mezi Ochránci má tedy povolen přístup k věcem, které by pro zbytek populace byly nebezpečné. Tak se mohlo stát, že ses – předčasně – dozvěděl o Mozartově hudbě.“

„Máte tím na mysli, Vaše Výsosti, že tyto znalosti jsou utajeny masám?“

„Bude vhodné, když ho budeš hrát mimo jejich doslech. Lepší příklad je ale v ekonomii. Verze *Kapitálu* od Karla Marxe, která je dostupná ve veřejných knihovnách, je samozřejmě zkrácený a cenzurovaný text. Není to prostý překlad původní knihy do marxanta.“

„Proč ne?“

„Protože naši komunističtí předchůdci vypustili veškeré pasáže, ve kterých Marx popisuje kapitalismus a ze kterých by se někomu mohlo podařit zrekonstruovat, jak kapitalismus doopravdy vypadal. Bylo by očividně bláznovstvím dovolit, aby se takové myšlenky někomu dostaly

do hlavy. Lidé ponecháni sami sobě jsou schopni všech druhů perversního myšlení.“

„Nehrozí ale totéž Ochráncům?“

„U těch máme mocné bezpečnostní pojistky. Ochránci zaprvé představují necelou setinu z celkové populace. Určitě už jsi zjistil, jak mocný a prestižní je to status. Nikdo z Ochránců nebude riskovat svou pozici lehkomyšlně. A za druhé ani Ochránci nemají přístup ke *Kapitálu* a dalším posvátným textům v originále. Dokonce i speciální vydání pro Ochránce bylo určitým způsobem zcenzurováno při překladu – i když ne natolik jako vydání určené masám. Musíme učencům mezi Ochránci poskytnout dostatek znalostí, ale zase ne příliš, aby se staré chyby neopakovaly.“

„Není tohle všechno, Vaše Výsosti, třídní systém?“

„V žádném případě! Nikdo nemá vyšší příjem než kdokoliv jiný! Nikdo nikoho nevykořisťuje! Nikdy nezaměňuj rozdíl ve *funkcích* s rozdílem mezi třídami!“

„A co všechny ty rozdíly v uniformách?“

„Ty prostě označují rozdíly ve *funkcích*. Předpokládám, že ti o tom už řekli. Ochránci představují méně než 1 % populace a Náměstci 10 %. Jak jejich názvy naznačují, jsou to pouhé nástroje vládnoucího proletariátu – jeho mluvčí a představitelé. Jednají pouze jménem proletariátu, který představuje tři čtvrtiny celé populace.“

„Jestliže proletariát představuje 75 % populace, Náměstci 10 % a Ochránci 1 %,“ řekl Petr, „tak nám ještě zbývá 14 % lidí.“

Bolšenkov na něj vrhl ostrý pohled. „Jsi dobrým počtářem, ale těch 14 % můžeme zanedbat. Mají štěstí, že je necháváme naživu. Většina je v našich nápravných táborech. Někdy se na některý pojedeme podívat... Dnes tě vezmu do nových dělnických ubytoven. Je to část mého vlastního projektu.“

Před vchodem už na ně čekala limuzína obklopená ozbrojenými strážci. Jeli na předměstí a zastavili před řadou nových jednopatrových dřevěných baráků s dehtovým papírem na střeše.

Servilní komisař jim přišel otevřít dveře a uvítat je.

„Nejprve mužské baráky,“ nařídil Bolšenkov.

První místnost, do které vstoupili, byla dlouhá rovná hala s pravidelně rozmístěnými jednoduchými železnými postelemi na každé straně – stejně, jako to bývá v nemocnici nebo v kasárnách. Postele byly vyrobeny dost ledabyle a místnost byla krom několika průvodců prázdná.

Trojčlenná inspekční skupina prošla skrz. Podlaha byla zaprášená a okna špinavá.

Vešli do dalšího baráku, kde byly umývárny a toalety, pak prošli jídelnou s dlouhými stoly a lavicemi na každé straně. Kuchyně byla na druhém konci. Byli v ní kuchaři, pomocníci a pach odpadu, potu a vařící se kapustové polévky.

„Oběd bude za hodinu,“ řekl jim komisař.

„Ženské baráky,“ rozkázal Bolšenkov.

Jediný rozdíl mezi mužskými a ženskými baráky, který Petr zaznamenal, byla změť drátů pod stropem, stejných jako v Editině bytě, které nesly zatahovací záclony.

Komisařka se přidala k jejich skupině, aby je provedla.

„Předpokládám, že toto je pouze dočasné ubytování.“ řekl Petr.

„Všechno na světě – krom komunismu – je dočasné.“ zněla Bolšenkovova odpověď. „Myslím, že tyto budovy poslouží svému účelu. Samozřejmě bychom je rádi měli větší a vybudované ze skla a oceli. Nemůžeme si ale dovolit plýtvat prací a materiálem. Ukážu ti statistiky vykazující ohromný nárůst čtverečních metrů obytné plochy za poslední

dva roky.“

Možná, že když se o tom mluví jako o metrech čtverečních obytné plochy, může to znít docela dobře, pomyslel si Petr.

„Tohle je, předpokládám, ubytování pro svobodné muže a ženy,“ zeptal se. „Když se muž se ženou zaregistrují nastálo, dostanou byt sami pro sebe, kde mohou vychovávat své děti, že?“

Bolšenkov na něj vrhl pohled plný lítosti a pohrdání. „Tento takzvaný rodinný život, o kterém mluvíš, je pouze reliktem staré kapitalistické instituce zvané manželství. Tento reliktnaneštěstí stále existuje, protože naši komunističtí předchůdci postrádali odvahu následovat svoji vizi až do jejího logického vyústění. Mým posláním je dokončit jejich práci. Marx a Engels zcela jednoznačně požadovali zrušení a rozbití buržoazní rodiny. Poukazovali na to, že je založena na kapitalistickém pojetí soukromého vlastnictví. Kritizovali nechutné buržoazní žvásty o rodině a „posvátný vztah mezi rodičem a dítětem“. Politbyro mi dalo plnou moc odstranit poslední zbytky buržoazní rodiny – alespoň mezi proletariátem ve městech nad 50 000 obyvatel. Tak pracuji na tom, aby nikdo – alespoň mezi proletariátem – nebyl vlastnictvím nikoho jiného! Nikdo nebude patřit nikomu!“

„Ale Vaše Výsos-“

„V komunistickém manifestu Marx s Engelsem poukázali na to, že „buržoazní manželství je reálným systémem společných manželek“. Vše, z čeho mohou být komunisté obviňováni, jak říkali, je pouze snaha nahradit tuto pokryteckou přetvářku otevřeným zespolečenštěním žen.“

„Zespolečenštění žen znamená jejich vysvobození,“ podotkla komisařka.

„Přesně tak,“ řekl Bolšenkov. „Soudružko, řekla bys tady soudruhu Uldanovovi, jak tento systém funguje?“

„Proletáři obou pohlaví mají povolen pohlavní styk během Marxova a Stalinova dne. Vše, co musí udělat, je přijít nejméně dvacet čtyři hodiny předem na úřad a vyzvednout si datované povolení. Pak mohou zatáhnout záclony okolo postele na dobu čtyř hodin – “

„Je to ještě ústupek starému buržoaznímu fetiši soukromí,“ vpadl jí do řeči Bolšenkov, „ale postupujeme po etapách.“

„Žádný z párů,“ pokračovala komisařka, „nedostane licenci bez výměny partnera po jednom měsíci. Delší společná registrace by mohla vést k tomu, že by některý z partnerů začal věřit, že mu ten druhý patří. To by vedlo k pocitům žárlivosti.“

„A udržovalo by to naživu koncept soukromého vlastnictví,“ dodal Bolšenkov.

„Co se stane s dětmi, které jsou takto počaty – “ zeptal se Petr.

„Dostanou se do veřejných jeslí,“ řekla komisařka, „a jsou dále vychovávány ve veřejných ústavech.“

„Ty navštívíme někdy příště,“ slíbil mu Bolšenkov.

„Dětem je přiděleno rodné číslo,“ pokračovala komisařka ve výkladu, „které nemá žádnou souvislost s čísly jejich rodičů. Žádná matka své dítě po porodu už nikdy nedohledá. Mateřský cit by rovněž mohl dát vzniknout pocitům *náležení*, pocitům soukromého vlastnictví.“

„Stručně řečeno,“ řekl Bolšenkov, „snažíme se vymýt veškeré riziko, že by někdo stavěl loajalitu ke své rodině před loajalitu ke komunistickému státu.“

„Vaše Výsosti,“ promluvila komisařka, „mohu se na něco zeptat?“

Bolšenkov úsečně přikývl.

„Jeden z historiků – Valik – říká, že myšlenka na okamžité oddělení dětí od rodičů má svůj původ u buržuje jménem Platón a že Marx s Engelsem nejprve požadovali jen volnou lásku a volné soužití; a že

ohledně oficiální stranické linie jsou rozpory.“

„Tahle historie už neplatí,“ řekl Bolšenkov. „Neexistoval člověk jménem Platón. A neexistuje nikdo jménem Valik.“ Probodl ji ledovým pohledem.

„A to přesně také říkám, Vaše Výsosti,“ řekla komisařka.

Prohlédli si další ženský barák. V něm zrovna vstávala z postele jedna osmnáctiletá dívka. Komisařka ji s úsměvem představila jako SL-648, stachanovskou údernici, která minulý týden překonala výrobní rekord. Jako zvláštní odměna jí bylo povoleno odpočívat celé dopoledne.

Mezi řečí dívka pokračovala v převlékání. Stáhla si vršek pyžama a Petrovo srdce začalo tlouct rychleji. Nikdo jiný nejevil žádné známky rozrušení. Bolšenkov ji přátelsky štípl do tváře. Hrdě se usmála a ležérně si oblékla šedivou blůzu a kalhoty.

Když byli venku, komisařka od nich odešla a Bolšenkov si vzal stranou komisaře dohlížejího na mužské baráky.

„Máte zpoždění s výstavbou třetího bloku. Čí je to vina?“

„Nevím, Vaše Výsosti, já – “

„Během čtyřadvaceti hodin chci seznam zodpovědných viníků. Uděláme z nich odstrašující příklady!“

„Ano, Vaše Výsosti.“

Kapitola 10

KAMKOLIV Bolšenkova doprovázel, viděl Petr v očích úředníků a dělníků ten samý děs a tu samou podlézavou servilitu.

U všeho, co bylo špatně, požadoval Bolšenkov okamžité dodání obětních beránků. Neuplynul ani den bez toho, aby někoho obvinil z nedostatečné horlivosti, sabotáže nebo zrady. Petr si byl jistý, že o několik týdnů později si v *Nové pravdě* přečte „přiznání“ těchto viníků. Vždy se vyznačovalo stejným stereotypním jazykem.

Obvinění poté mizeli.

Bolšenkov prováděl Petra po jeslích a školách. Děti v nich donekonečna opakovaly, jak je Stalenin vševědoucí, že soukromé vlastnictví je krádeží, že kapitalismus znamená peklo a socialismus ráj a že musí být loajálními občany Státu.

„Rozumí tomu, co tyto fráze znamenají?“ zeptal se Petr.

„Porozumí, až vyrostou,“ odpověděl Bolšenkov, „a poté už nebudou věřit ničemu jinému.“

Když navštívili vládní vydavatelský úřad, Petr se dozvěděl, jak jsou knihy psány a vybírány do tisku. Úřad měl mnoho oddělení: politická propaganda, ekonomie, technika, vědy, umění, dějiny, drama, fikce a tak dále. Vedoucí těchto oddělení obvykle sami rozhodovali o tom, jaké knihy jsou zapotřebí, co je v souladu se stranickou linií, jaké by měly být správné závěry a komu připadne úkol to napsat. Hlavní spisovatelskou kvalifikací byla věrnost současné linii. Pokud měl spisovatel také potřebné technické znalosti, byl to bod k dobru.

Petr prolistoval mnoho svazků. Všechny byly věnovány Staleninovi – který byl, jak se zdálo, v závislosti na konkrétním tématu knihy největším politickým géniem, ekonomem, inženýrem, matematikem,

chemikem, architektem, šachistou atd.

Každý spisovatel zdůrazňoval, že jeho kniha je psána ze zcela ortodoxního marxisticko-leninsko-stalinsko-staleninského pohledu. Často obviňoval své předchůdce z toho, že jsou úchylkáři. Petr zjistil, že v těchto případech předchůdci již většinou zmizeli.

Pokoušel se číst fikci, ale moc mu to nešlo. Vždy byla sestavena tak, aby zdůraznila nějakou banální moralitu, jako lásku ke státu a Staleninovi, vítězící nad pouhou sexuální přichylností nebo rodinnými vztahy, povinnost hlásit tajné policii přestupky, jichž se dopustil blízký společník či sexuální partner, nebo nutnost horlivě pracovat pro dobro kolektivu.

„Petře, přichází k nám zprávy o dalším vážném hladomoru v Kansasu,“ řekl Stalenin. „Posílám tam Bolšenkova.“

První den po Bolšenkovově odjezdu byl Petr povýšen na Ochránce.

„Prozatím svěřím tvoje vzdělání Adamsovi,“ řekl Stalenin. „Naučí tě všemu, co by měl vědět příslušník vnitřního kruhu.“

Petr cítil sympatie k Adamsovi už od jejich prvního setkání. Nevěděl přesně, proč tomu tak bylo. Adams nebyl ani pohledný, ani imponující zjevem. Pravděpodobný důvod jeho náklonnosti ho napadl až později. Adamsův úzký a scvrklý obličej, v němž se zračila mazanost a inteligence, mu velice připomínal bustu Voltaira, která stála na knihovně jejich domu na Bermudách. Tato podoba způsobila, že mu byl Adams natolik povědomý. A Petrovi tuto podobnost připomínal při mnoha příležitostech také Adamsův zcela anachronický zvyk šňupat tabák.

Adams byl pozoruhodně upřímný. Bezpochyby to z části způsobil fakt, že Petr byl nyní součástí „vnitřního kruhu“; zdálo se ale, že to pramení i z jistého otevřeného cynismu v Adamsově povaze.

„Tak které věci tě trápí?“ zeptal se Adams.

Petr ani nevěděl, odkud by začal.

„Jednou z věcí, které bych chtěl vědět, je, jakého pokroku bylo ve Vítězném světě dosaženo od jeho počátku.“

„Od svržení kapitalismu?“

„Ano.“

„Existují dvě odpovědi. Jedna je odpovědí pro veřejnost a proletariát. Druhá odpověď je určena jen vnitřnímu kruhu strany. Někdy tomu říkáme odpověď *mezi námi*. Brzy poznáš, že na většinu otázek ve Vítězném světě existují dvě odpovědi.“

„A ta druhá odpověď, odpověď *mezi námi* pro vnitřní kruh, ta je pravdivá?“

„Ve Vítězném světě se neptáme, jestli je tvrzení „pravdivé“ nebo ne. Ptáme se jen: K čemu to bude dobré? A k čemu to bude dobré – záleží na tom, s kým mluvíš. Je očividně důležité, aby Proletáři věřili, že Vítězný svět dosáhl ohromného pokroku; je ale také důležité, aby ústřední výbor přesně věděl, kolik pokroku *bylo dosaženo*.“

Je důležité, pomyslel si Petr, aby ústřední výbor znal *pravdu*. Nahlas řekl: „Rád bych slyšel obě odpovědi.“

„Jedinou věcí, kterou říkáme Proletářům, samozřejmě je, že náš pokrok byl od doby kapitalismu tak ohromný, že jakékoliv srovnání by bylo absurdní. Jak by mohl existovat nějaký pokrok v kapitalismu? – ptáme se jich. Všichni tehdy bažili po zisku a každý maximalizoval svůj zisk tím, že prodával veřejnosti horší a horší zboží.“

„To je pravda?“ zeptal se Petr. „Omlouvám se. Chci říct: jaká je odpověď *mezi námi* pro vnitřní kruh?“

„Nakolik jsem s nimi seznámen, tak záznamy, které si ústřední výbor vede pro vlastní potřeby, ukazují,“ řekl Adams, „že současná technologická úroveň Vítězného světa je táž, jako byla v letech 100 až 120 po Marxovi.“

„Podle starého kalendáře,“ počítal Petr rychle, „by to odpovídalo období 1918 – 1938.“

„Ano. V některých věcech, třeba ve zbraních a letadlech, jsme asi o něco napřed, a v jiných jsme zas o něco pozadu.“

„Jak je to ale možné? Koneckonců byl buržoazní svět zničen až – “

„Chceš říct,“ vpadl mu Adams do řeči, „že buržoazní svět existoval ještě několik desetiletí po roce 1938?“

„Ano.“

„A v tomto období mohlo dojít k technologickému pokroku?“

„Ano. A pokud došlo – “

„A pokud došlo, tak jak je možné, že znalosti a technologie zaznamenaly od té doby úpadek? Částečně kvůli občanským válkám a všeobecnému ničení. Také nezbytné spálení knih nasáklých kapitalistickým myšlením a potlačení některých znalostí (aby se předešlo nebezpečí znovuobjevení buržoazních nešvarů) znamenalo ztrátu řady teoretických vědomostí. Ačkoliv byli lidé schopni vyrobit řadu věcí prostým okopírováním starých, některá tajemství byla ztracena. Pravděpodobně to bylo dobře, protože některá z nich byla údajně hrozně destruktivní.“

„Copak ale nenastal za více než století trvání Vítězného světa žádný pokrok?“

„Mezi námi, prakticky žádný.“

„Proč ne?“

„To je, soudruhu Uldanove, otázka, na niž už roky marně hledám odpověď.“

Jednou z prvních Petrových návštěv uskutečněných s Adamsem byla exkurze po kancelářích *Nové pravdy*. V Moskvě existovaly dvoje noviny

– *Nová pravda*, která vycházela ráno, a *Večerní odhalení*, které vycházelo odpoledne. *Odhalení* obsahovalo téměř jen samé fotografie a komické obrázky. Jeho existence, vysvětlil Adams, je důležitá pro zábavu Proletářů, kteří *Novou pravdu* četli jen málokdy.

Ačkoliv to nominálně byly pouze ranní moskevské noviny, ve skutečnosti byla *Nová pravda* hlavní tiskovinou celého Vítězného světa. Ostatní města měla také ranní a odpolední noviny se svými vlastními názvy, ale všechny noviny ve Vítězném světě měly na svých prvních stranách stejné články, jež vznikaly v kancelářích *Nové pravdy*, odkud byly dálnopisy zasílány do celého světa. Rozdílné byly jen články týkající se místních záležitostí. Při srovnávání ovšem Petr zjistil, že se i některý místní příběh občas objeví jak v moskevské *Nové pravdě*, tak v berlínském *Deníku*, londýnských *Časech* a chicagském *Hlasateli*.² Jména a adresy lidí byly změněny, stejně jako lokality, ale příběhy byly tytéž.

Petr se na to zeptal a Adams ho odkázal na Orlova. Orlov byl nevýrazný malý človíček s kulatým obličejem. Mimo toho, že byl šéfredaktorem *Nové pravdy*, byl také členem politbyra a hlavou tiskového oddělení pro celý Vítězný svět.

„Čtenáře samozřejmě nejvíc zajímají příběhy lidí z jejich vlastní lokality,“ řekl Orlov.

„Ale ta samá věc,“ protestoval Petr, „se nemohla tentýž den stát různým lidem s různými jmény a na různých místech.“

Orlov a Adams se rozesmáli.

„Vy si tyhle příběhy jen tak vymýšlíte?“ zeptal se Petr.

„Pokud se zamyslíš, soudruhu Uldanove,“ řekl Orlov, „přijdeš na to, že pro účely propagandy jsou vymyšlené příběhy výhodnější než reálné. Nemáme námitky, když se příběh *zakládá* na nějaké reálné události, ale i v tom případě je vždy nutné provést zpracování. Příběhy musí být dramatické a mít jasně vypointované morální ponaučení. Představ si, když se v nějaký den nestane nic, v čem by například byla jasně

zdůrazněna komunistická morálka. Co bys potom na místě redaktora udělal ty?“

„A co ty příběhy dělníků, kteří toho dokázali vyrobit pětkrát nebo šestkrát víc než průměrný dělník?“ zeptal se Petr. „Ty také nejsou pravdivé? Ukazujete jejich fotky a dělají rozhovory, při nichž naléhají na ostatní soudruhy, aby pracovali stejně usilovně.“

Orlov a Adams se znovu rozesmáli.

„Jenom přemýšlej, soudruhu,“ řekl Orlov. „Opravdu si myslíš, že by nějaký zedník dokázal za den položit desetkrát tolik cihel, co průměrný zedník?“

„Ale proč – ?“

„Kdybychom ukázali, jak nějaký zedník položí o 35 % cihel více, než je průměr, bylo by to zajímavé, ale stěží inspirativní. My chceme, aby se průměrní pracující styděli za svoji současnou výkonnost. To proto vytváříme tyhle nadlidi. Stachanovci, hrdinové práce – tak jim říkáme. A plní to ještě jeden účel. Dělníci si pak nemohou myslet, že by si mohli dovolit vyjádřit nespokojenost se svými příděly, když odvádí jen 10 nebo 20 % svého potencionálního výkonu.“

„A co B-42? Viděl jsem ho ve filmovém týdeníku, jak pokládá cihly. Bylo to úžasné.“

„B-42 je profesionální herec, kterého používáme pro tyhle role,“ řekl Orlov. „Ten nikdy v životě cihly nepokládal.“

„Herec?“

„Samozřejmě,“ řekl Orlov. „Snad si nemyslíš, že by obyčejný zedník tak procítěně pronesl řeč o nutnosti lámat výrobní rekordy!“

„Vypadalo to, že ví, o čem mluví – “

„Celý monolog sepsali profesionálové.“

„Ale ve filmu jsem ho viděl pokládat cihly.“

„Jsi si jistý? Všechno, co jsi viděl, byly docela prosté filmové triky. Až to příště uvidíš, všimni si, že kamera nikdy nezabere *celého člověka* pokládajícího cihly. Záběry na profesionálního zedníka se střídají se záběry herce, jehož hlas je přitom slyšet celou dobu, a to vytváří ten žádoucí dojem.“

„Ale ty cihly pokládá opravdu rychle.“

„Samozřejmě. To se bralo v několikaminutových záběrech a pak se to sestříhalo dohromady. Žádný zedník na světě by nevydržel pracovat takovým tempem víc než několik minut. Nemyslel sis doopravdy, že by to někdo vydržel celý den, že ne?“

„Ten film měl ohromný účinek,“ dodal Orlov pyšně. „Ohromný!“

Pak vysvětlil Petrovi, jak jsou úvodníky a články z *Nové pravdy* souběžně tištěny ve stovkách měst po celém Vítězném světě.

„Je to úžasná věc,“ řekl, „když člověk pomyslí na to, že každý na světě ve stejnou dobu čte tentýž článek, přijímá tytéž názory, dochází k těm samým závěrům. Jaká harmonie!“

„Proč jsou ale ve Vítězném světě,“ zeptal se Petr, „ve skutečnosti jen jedny noviny?“

„Pokud by existovaly nějaké jiné noviny,“ vysvětloval Orlov trpělivě, „a pokud by souhlasily s *Novou pravdou*, pak by byly zbytečné. Kdyby nesouhlasily, tak by byly škodlivé. V kapitalismu, jak jsem pochopil, existovalo množství konkurenčních novin. Co bylo výsledkem? Pokud říkaly v podstatě tytéž věci, pak najímaly mnoho redaktorů a novinářů tam, kde by stačil jeden. To ilustruje ohromné plýtvání, ke kterému vede konkurence. Socialismus dosáhl v novinové ekonomice unifikací a masovou výrobou ohromných úspor.“

„Předpokládejme ale,“ řekl Petr, „že staré kapitalistické noviny psaly o různých věcech nebo z různého úhlu pohledu.“

„Jestli to tak bylo,“ odpověděl Orlov, „výsledek byl ještě horší.“

Veřejnost byla zmatená a nakonec nevěřila žádným z nich.“

Petra tato logika trápila, ale nedokázal v ní najít chybu.

„Myslím, že bychom měli soudruhu Uldanovovi předvést klíčovou koordinační roli *Nové pravdy*,“ řekl Adams.

„Ano,“ řekl Orlov, „*Nová pravda* je ústy Vítězného světa. Z ní se členové Strany, Ochránci a lidé po celém světě každý den dozvědí, co mají dělat a co si mají myslet. Hlavní politickou linii samozřejmě určuje politbyro jako celek. Tady ji pouze uvádíme v život. Politbyro například rozhodne, že se bude říkat, že čísla z produkce jsou špatná, abychom všechny vybudili k vyšším pracovním výkonům; nebo že produkce je dobrá, abychom zdůraznili, jak dobře si režim vede a jaké je požehnání, že ho máme.“

„Tato rozhodnutí jsou občas velmi obtížná,“ vložil se do výkladu Adams. „Často zjišťujeme, že pohybovat se cikcak je to nejlepší. Když je například zboží zmetkové a rozpadá se, když bylo vyrobeno příliš mnoho bot velikosti devět a příliš málo bot velikosti šest nebo když lidé nedostávají dost jídla, objeví se mnoho brblání a stížností – nebo tiché nespokojenosti. Musíme zajistit, aby se tato nespokojenost neobrátila proti režimu jako takovému.“

„Tudíž,“ řekl Orlov, „musíme my být v čele stížností. To my musíme vybrat vhodné obětní beránky k denunciaci a potrestání.“

„A tomu se říká,“ dodal Adams, „komunistická sebekritika.“

„To ze sloupků v *Nové pravdě*,“ shrnul Orlov, „se každý naučí, co si má myslet o každé nové knize, hře nebo filmu.“

„Jedné věci nerozumím, Vaše Výsosti,“ řekl Petr. „Všechny knihy vydává vláda a určitě by nevydala žádnou knihu, kterou by předem neschválila. A to platí i pro hry a filmy. Přesto jsou občas k vidění velmi kritické recenze.“

„To se může stát z řady důvodů,“ vysvětlil Orlov. „Většina stranických

špiček například neuvidí hru, dokud není provedena veřejně. Pak ji mohou shledat nezábavnou nebo dokonce úchylkářskou, ačkoliv ji nižší kádry schválily. A jestliže už veřejnost tuto hru viděla, pak se musíme rozhodnout, jestli budeme denuncovat hru nebo neuvědomělou veřejnost. A s knihami je to tak, že mezi jejich sepsáním a vydáním se mohla stranická linie změnit. Nebo může recenzent shledat, že nějaké úchylinky mohly uniknout vydavatelově pozornosti. A kvůli tomu všemu padají hlavy vedoucích v nakladatelství tak často.“

„Být vedoucím nakladatelství je jedno z nejriskantnějších povolání ve Vítězném světě,“ dodal Adams.

„Další důležitou funkcí *Nové pravdy*,“ pokračoval Orlov, „je ukazovat hrdiny a padouchy. Musí existovat hrdinové, kteří inspirují lidi k vyšším pracovním výkonům, větší konformitě se stranickou linií a větší aktivitě při udávání úchylkářů. A rovněž musí existovat padouši jako obětní beránci a odstrašující příklady. To je náš úkol.“

„Proč ale nezjišťujete reálná fakta a nezveřejníte opravdové viníky?“ zeptal se Petr.

Orlov vypadal vyveden z míry.

Adams rychle zachraňoval situaci. „Soudruh Uldanov se stále ještě nenaučil, jak udělat z neomarxistické logiky integrální součást svého myšlení. Jak už jsem ti říkal,“ – obrátil se na Petra – „pravdou je cokoliv, co funguje úspěšně; to tvrzení, které přináší nejlepší výsledky. Pravdou je to, co je dobré pro komunismus.“

Kapitola 11

PETR stoupal ve vnitřním kruhu nahoru. Zatímco byl Bolšenkov pryč, stal se členem Strany. Pouze jeden z deseti Ochránců býval takto poctěn.

„Musíme jednat rychle,“ bylo jediným vysvětlením, které mu Stalenin dal.

O týden později se stal jedním ze 140 členů ústředního výboru Strany. Jeho povyšování bylo nejrychlejší v historii Vítězného světa. Začaly o něm vycházet články v *Nové pravdě*, v nichž se mu přičítaly zásluhy za věci, které nikdy nevykonal. Nikde ale nepadla zmínka o tom, že je Staleninovým synem.

S Adamsem vykonal inspekci nespočetných vládních úřadů. Nejvíc na něj zapůsobily hory papírování. „Každý špendlík vyrobený ve Vítězném světě je zaznamenán,“ řekli mu hrdě. To jistě byl. Alespoň ve třech kopiích. Petr si pomyslel, jestli není čas strávený zaznamenáváním špendlíku větší, než kolik je třeba k jeho vyrobení.

Na velitelství Státní bezpečnosti – tajné policie – Petr prošel kolem celých kilometrů ocelových skříní. Na každého od hodnosti Náměstka výše byla vedena kompletní složka. Ke každému číslu, jménu (pokud existovalo), fotografii, otiskům prstů, kopii lékařských záznamů, životopisu, rodinným vazbám (pokud existovaly), zaměstnání, přátelům a závazkům byla ještě připojena poznámka o tom, z čeho by tato osoba mohla být v případě nutnosti obviněna.

„Abychom všechny udržovali ve střehu,“ vysvětlil Kilašov. Kilašov byl velitelem Státní bezpečnosti a členem politbyra. „Tahle nouzová obvinění,“ řekl, „nejsou nezbytně ta, která jsou pak skutečně použita. Ale obvykle nám to ušetří spoustu času.“

„Jaké máte důkazy,“ zeptal se Petr, „že jsou tato obvinění pravdivá?“

Kilašov se pousmál. „Není lepšího důkazu než vlastní doznání obviněného.“

Další den vzal Adams Petra na inspekci skladů a obchodů. Nebylo jich zase tolik. Často existoval jen jeden centrální sklad pro několik městských čtvrtí a lidé museli překonávat velkou vzdálenost, aby se k němu dostali. „Znamená to velkou úsporu v nákladech na distribuci,“ bylo mu řečeno. Všude narážel na to, že obchody dodávají podřadnější zboží, než jaké je vystaveno ve výlohách. Zboží ve výlohách byly často vzorky věcí, jak se dozvěděl, jejichž výroba byla teprve plánována pro další pětiletku.

Navíc se nedala žádná z věcí dostat jinak než na speciální přidělový lístek pro ten konkrétní druh věci. A Proletáři nedostávali žádné lístky na zvláštní zboží. Existovaly lístky na chleba, na kuřata, na boty...

„Co když si člověk přetrhne tkaničku?“ zeptal se Petr.

„Každý pár bot,“ vysvětloval Adams, „se dodává s náhradním párem tkaniček.“

„A když si přetrhne i náhradní – ?“

„Může dostat další, pokud požádá o zvláštní kupón a učiní místopřísežné prohlášení, že přetržení tkaničky byla nehoda. Jeho žádost je ovšem zaznamenána do jeho průkazu, jeho pracovní knížky a do spisu Státní bezpečnosti.“

„Tahle procedura celkem odrazuje od podávání žádostí o další tkaničky, že?“

„To jistě ano. A také lidi motivuje k tomu, aby si na tkaničky, talíře, oblečení a vše ostatní dávali velký pozor a nedopustili jejich zbytečné ničení.“

Poučen ze svých zkušeností a Adamsových suchých komentářů si Petr stále více uvědomoval ohromné rozměry plýtvání a chaosu ve

výrobě. Vyrobena množství určité komodity se nikdy nezdála být v tom správném poměru k množstvím ostatním. Všeho bylo buď příliš mnoho, nebo příliš málo. Stavba celých bloků domů se zdržela kvůli nedostatku dehtového papíru. Okenních ráků bylo naopak vyrobeno daleko více, než kolik bylo v novostavbách okenních otvorů, protože výrobci ráků hrdě překračovali plán.

„Bolšenkov se už musel dozvědět o tvém povýšení, Petře,“ řekl Stalenin. „K poslední zprávě z Kansasu připojil poznámku, že by rád přispěl ke tvému vzdělávání tím, že bys tam vyrazil a obhlédl podmínky na vlastní oči. Samozřejmě to, co ve skutečnosti chce, je mít tě pod dohledem. Ale měl bys jet.“

„Co říká o Kansasu?“

„Milion lidí již zemřel na podvýživu a tyfus. A další milion pravděpodobně zemře do konce roku.“

„A zjistil, co způsobilo nedostatek jídla?“

„Sucho. Nejhorší v dějinách.“

„Nemohli by potraviny dovézt z jiné oblasti?“

„Do Kansasu? Ten má přece živit ostatní oblasti!“

„Ale – “

„Zkrátka nám chybí dopravní prostředky,“ řekl Stalenin. „Prakticky všechen chleba, který dnes Moskva jí, pochází z obilí z Argentiny, které je sem nutné dovážet. A Rusko samozřejmě musí mít prioritu v zásobování – ale to se už všechno dozvíš od Bolšenkova.“

„Kdy mám začít?“

„Zítra. Bolšenkov je ve Wichtě. Tam se s ním setkáš. Sergej už připravuje tvoji cestu.“

Great Bend, Kansas. Petr snídal ve svém vagónu. Vyhlédl přitom z okna. Staniční perón byl plný žebrajících venkovanů. Zírali na něj a na jídlo na jeho stole propadlýma, bezvýraznýma očima. Ženy zvedaly svoje děti – deformovaná malá monstra s velkými hlavami, nafouklými břichy a kostnatými končetinami.

Vstal a šel do vagonu, který sloužil jako kuchyně. „Něco pro ty lidi musíme udělat!“

„Máme dost jen sami pro sebe, soudruhu Uldanove,“ odpověděl velitel vlaku. „A já mám striktní rozkazy nic nerozdávat – “

„Mohu jim dát alespoň zbytky z mé snídaně?!“

„Máme striktní rozkazy z Moskvy nedovolit ani to, soudruhu Uldanove. Jestli jste něco nechal, dojí to posádka vlaku.“

Poražen se Petr vrátil na svoje sedadlo. Dokud se vlak nedal do pohybu, styděl se vyhlédnout ven. Na konci nástupiště leželi muži i ženy bez pohybu a zírali skleněnýma očima. Sbírali je a pohřbívali do masových hrobů.

Celá cesta byla noční můrou. Z Moskvy odletěl na palubě bombardéru, který mimo něj vezl armádní poštu. Několikrát cestou přistávali kvůli doplnění paliva a vyložení nákladu – na Sibiři, na Aljašce, v Kanadě, v Rozdělených státech. Jejich první zastávka byla poblíž komplexu táborů nucených prací na Sibiři, kde Petr viděl stovky lidských trosek, většinou žen, špinavých a oblečených do hadrů, jak pracují v naprostém tichu a po kolena v bahnitě vodě. Ozbrojené strážce sledovaly každý jejich pohyb.

Letadlo pak přistálo na Aljašce a v Kanadě u odloučených vojenských posádek.

Díky Petrově zvědavosti a přání letěli nad planinami Rozdělených států relativně nízko. Průvodce mu ukazoval stáda losů a bizonů tu a tam se potulujících po prériích; nebyly ale vidět žádné známky lidského

osídlení.

Letadlo přistálo u trosk toho, co kdysi bývalo pyšným kapitalistickým městem jménem Denver. Celý den se Petr, doprovázený dvěma členy své ochranky, potuloval opuštěnými ruinami a snažil se představit si, jak musel Denver vypadat za dnů své největší slávy, když tu vládli barbarští kapitalističtí náčelníci. Jedinou známkou života, kterou tu dnes viděli, byly ještěrky slunící se na kusech betonu.

Z Denveru pak cestoval do Wichity zvláštním vlakem. Projeli ještě jednou stanicí – Hutchinsonem – bez zastavení. Petr byl za to vděčný.

Ve Wicity ho dovedli k Bolšenkovovu čekajícímu automobilu. Bolšenkov stál venku, vypadal vyšší a vyzáblejší než kdy dříve. Prohlédl si Petra shora dolů. „Gratuluji k tvému úžasnému povýšení!“ Jeho tón byl kousavě sarkastický.

Dav hladovějících venkovanů a dělníků je potichu sledoval, když odjížděli.

O patnáct minut později byli v otevřené krajině. Petr si všiml hustého plevele po obou stranách cesty a viděl prázdná pole zaplněná divoce rostoucími slunečnicemi. Všechna semena byla z květů očesána.

Najednou začal padat mírný déšť. Petr pocítil vlnu téměř euforické naděje. „Déšť!“ vykřikl.

Bolšenkov na něj zíral, jako by ho měl za blázna.

„Nezmírní to snad sucho?“ zeptal se Petr. „Neznamená to záchranu?“

„To nic není.“

„Ale já myslel, že potíže způsobilo největší sucho v dějinách.“

„Pravda.“

„Tak jak to tedy doopravdy je? Kolik srážek bylo v Kansasu za minulých šest měsíců ve srovnání s průměrem?“

„Je to snad křížový výsledek?“ zeptal se Bolšenkov chladně.

Petr zaraženě umlknul. Co je tedy skutečný problém? Je to nejhorší sucho v dějinách? Nebo je sucho pouze „oficiálním“ vysvětlením a pravda je jiná?

Dojeli ke kolchozu – k prvnímu, který Petr viděl. Rozbité traktory rezavěly venku na dešti. Ani jeden traktor nebyl schopen provozu.

Bolšenkov si poslal pro předsedu. „Poslední mechanik, který uměl opravit traktor, zemřel minulý měsíc, Vaše Výsosti,“ vysvětloval předseda. „Vyplnili jsme žádost o přidělení náhradníka, ale dosud nám z Wichity nepřišla odpověď. Také jsme žádali o náhradní díly pro traktory.“

„Před jakou dobou?“

„Před dvěma měsíci.“

„A nic jste nedostali?“

„Dostali, Vaše Výsosti. Předevčírem přišla odpověď, že jsme žádost podali na zastaralém formuláři S-27-Q, který se již tři měsíce nepoužívá, a že si musíme na krajském výboru zažádat o nové formuláře.“

„A dál?“

„Hledali jsme správný formulář, kterým bychom se obrátili na krajský výbor. Zdá se, že jsme nebyli dobře zásobeni – “

„Zatkněte toho muže,“ nařídil Bolšenkov.

„Vidíš,“ řekl Bolšenkov Petrovi, když odjížděli, „jak beznadějná je celá ta situace? Stejný příběh slyšíš, kamkoliv se dostaneš. Předsedové kolchozů obviňují výrobce traktorů ze zpoždění dodávek. Výrobci traktorů zase obviňují svoje dodavatele nebo tvrdí, že kolchozy se stroji zachází neopatrně...“

Po prohlídce dalších tří kolchozů s víceméně tímtež výsledkem nařídil Bolšenkov návrat do Wichity. Dojeli zpět ke stranické ubytovně.

„Večeři budeš mít na pokoji v šest.“ řekl Bolšenkov Petrovi. „Přijď za

mnou na poradu v osm.“

Petr si nechal na pokoj přinést místní noviny jménem *Humanita*, aby se podíval, co se píše o hladomoru.

Na přední stránce byl příběh mladého horníka, který během své směny vytěžil sto dvě tuny uhlí místo obvyklých sedmi tun. Příběh mu byl povědomý, ačkoliv jména a místa byla nová. Také zde byla fotografie dvou dobře živených mladých kolchoznic nesoucích prapor. Hlavní redakční článek rozebíral rozdíly mezi marxismem a leninismem.

Prolistoval pozorně celé noviny. O hladomoru v nich nebylo ani slovo.

Večer Bolšenkov vysvětloval Petrovi systém, jakým kolchozy fungují.

„Předtím, než mi Strana svěřila vedení, fungoval systém tak, že kolchozy musely odvést Státu všechno, co vyprodukovaly nad nezbytné minimum potřebné k zachování pracovní síly rolníků, kteří na nich pracovali. Tenhle systém selhal. Kolchozy produkovaly jen tolik, kolik jim stačilo k vlastnímu přežití, a Státu odváděly jen málo nebo vůbec nic. Tak jsem pravidlo otočil. Můj systém byl takový, že kolchozy musí odvést určitou minimální kvótu obilí, zeleniny atd. a teprve *po splnění kvóty* si mohou ponechat zbytek.“

„Co se stalo,“ zeptal se Petr, „když jim po odvedení kvóty nezbylo dost k vlastnímu přežití?“

„Pak samozřejmě hladověly. A ačkoliv si to pravděpodobně zasloužily, byli jsme později nuceni se opět vrátit k dřívějšímu systému... Dnes se snažíme prozkoumat, jaká je běžně dosažitelná produkce potravin na každém z kolchozů. Tento běžný výnos není maximálním možným výnosem, ale je o něco vyšší než předpokládaný průměr, jelikož je založen na předpokladech dobrého počasí, dobrého řízení a tvrdé práce. Od tohoto běžného výnosu odečteme to, co potřebují

rolníci a vedoucí kolchozů ke svému přežití. To je vyživovací kvóta, zbytek je pak vládní kvóta.“

„Předpokládejme, Vaše Výsosti, že celkový výnos kolchozu bude v některém roce pouze 75 % předpokládaného běžného výnosu.“

„Pak vláda dostane jen 75 % své běžné kvóty a kolchozu zůstane 75 % jeho vyživovací kvóty. To je docela spravedlivé, ne?“

„Dokáží rolníci z kolchozu přežít jen se 75 % své vyživovací kvóty?“

„Sotva. Ale díky tomu se budou snažit ze všech sil svoji kvótu splnit.“

„A jak zajišťujete, Vaše Výsosti, že je každému kolchozu kvóta spočítána spravedlivě?“

„Úředník, který by kolchozu stanovil příliš malou kvótu, by byl poslán do převýchovného tábora.“

„A co když stanoví příliš vysokou kvótu – kvótu, kterou kolchoz jednoduše nemůže splnit?“

„Přesně na tohle se kolchozy pořád vymlouvají! To slyším při každém jejich selhání.“

Petr se rozhodl, že by nebylo moudré tuto konkrétní otázku dále rozvádět. „Co se stane,“ pokračoval, „když kolchoz překročí svoji stanovenou běžnou kvótu?“

„Přebytek jde Státu, samozřejmě.“

„Proč ale, Vaše Výsosti, není aplikováno toto pravidlo i na přebytek? Tedy když kolchoz vyprodukuje 110 %, proč si Stát nevezme jen část tohoto přebytku a o ten zbytek se nezvýší podíl kolchozu?“

„Co by v socialistické společnosti kolchozy dělaly s přebytky nad svojí vlastní spotřebou? Vyhodily by je? Schovaly by je? Vítězný svět potřebuje každičký metr obilí, který může dostat.“

„Nebylo by to pro ně ale podnětem k tomu,“ přemýšlel Petr nahlas, „aby se snažily vyprodukovat více?“

„Jen *samy pro sebe*? V rovnostářské společnosti?“ zeptal se Bolšenkov. „A cos myslel tím slovem *podnět*? To zní skoro jako jazyk kapitalismu. Nemluvíš snad o soukromém zisku?“

Petr se za svůj nápad zmateně omluvil.

Kapitola 12

PETR si dělal o cestě po Kansasu své vlastní poznámky. Po jejich návratu přednesl Bolšenkov svoji zprávu na zvláštním zasedání politbyra. Tentýž večer byl Petr předvolán, aby podal svoji nezávislou zprávu svému otci.

„Ve tvé zprávě je spousta věcí,“ řekl Stalenin, „které nám Bolšenkov nenahlásil. Líbí se mi tvoje důkladnost. Tvoje vzdělání možná konečně začíná nést ovoce.“

Začal vzpomínat a mluvil o týdenních zprávách, které dostával o Petrově výchově na Bermudách. Poprvé si Petr uvědomil, co předtím cítil jen nejasně. Při každém jejich setkání byl jeho otec o něco méně brutální a o něco lidštější a méně sebejistý. To budou symptomy, pomyslel si, počínajícího stáří a psychické únavy.

Stalenin náhle přerušil svoje vzpomínání. „Jak jsi na tom s mým podpisem?“ zeptal se.

Petr napsal několik Staleninových podpisů.

„Ještě nejsou perfektní,“ řekl jeho otec, „ale na začátek ujdou. Tady!“ Přistrčil před Petra několik lejster: „Podepiš je místo mě...“

„Teď začneme,“ pokračoval Stalenin během Petrova podepisování, „střídat tvoji napodobeninu s pravým podpisem. Za nějakou dobu už budeš podepisovat všechny dokumenty mým jménem jenom ty. A pokud se mi cokoliv stane, tvoje napodobenina se už bude brát jako autentická.“ Usmál se.

Vstal a zamkl dveře, které byly, jako všechny dveře v jeho kanceláři, dvojité se vzduchovou mezerou, aby se zabránilo odposlechu. Pak zavedl Petra k trezoru, nastavil na něm číselnou kombinaci a otevřel těžké ocelové dveře. Vytáhl ze své náprsní kapsy klíč, otevřel jím malou

ocelovou přihrádku v horním levém rohu trezoru a opatrně odtud vyndal dva pásky se zvukovou nahrávkou. Jednu přinesl k magnetofonu u zdi a pustil ji.

Byl to Staleninův hlas:

„Soudruzi a soudružky Vítězného světa. Při svém posledním veřejném vystoupení na prvního máje jsem vám řekl, že vršící se pracovní tlak mi brání v dalším veřejném vystupování. Tento tlak nyní narostl do té míry, že jsem nucen přenést část tohoto břemene na druhé. Požádal jsem tudíž soudruha Petra Uldanova, aby mě zastupoval na schůzích politbyra a při dalších příležitostech a aby vystupoval veřejně mým jménem, pokud bude nezbytné oznámit nějakou novou politiku či výnos. Budu samozřejmě i nadále aktivní jako váš vůdce...“

Nahrávka pokračovala ještě několik minut. Končila apelem vyzývajícím k větší pracovní morálce, větší loajalitě, větší skromnosti a více obětem.

„Označil jsem to jako nahrávku X,“ řekl Stalenin. „Tu necháš odvysílat okamžitě po celém Vítězném světě, když... když dostanu záchvat, který by mě zneschopnil. Zde je oznámení, které jí bude předcházet.“ Podal Petrovi papír.

„A zde,“ řekl Stalenin slavnostně, „je nahrávka Z. Tu necháš odvysílat okamžitě, až... v případě mé smrti. Pak musíš jednat rychle, dříve než se o tom dozví Bolšenkov.“

Vložil nahrávku do magnetofonu. Oznamovalo se v ní, že doktoři varovali Stalenina, že pokračováním v práci si zničí zdraví, pročez rezignoval na post Diktátora Vítězného světa. Oznamovalo se v ní také, že jmenoval Petra Uldanova s titulem Stalenin II. svým zástupcem. Naléhal na všechny své podporovatele a na každého soudruha ve Vítězném světě, včetně všech členů politbyra, aby se semkli kolem Stalenina II. Je rád, že může oznámit, že Bolšenkov loajálně podpořil tento plán a že ve skutečnosti to byl Bolšenkov, kdo mu původně

navrhnul, že Petr Uldanov bude jeho ideálním nástupcem. „Další hlas, který uslyšíte,“ končila nahrávka, „patří vašemu novému Diktátorovi. Diktátor abdikoval; ať žije Diktátor!“

„Opravdu to navrhl Bolšenkov?“ zeptal se ohromený Petr.

Stalenin na něj nedůvěřivě zíral. „Samozřejmě, že ne. To má jen zmást jeho přívržence, aby se tě nepokusili sesadit hned v první moment. Dá ti to dost času chopit se pevně moci. Bolšenkov si pak už třeba rozmyslí něco proti tobě podniknout.“

Petr se na něj obdivně zadíval. „Myslel jsi na všechno.“

Stalenin vrátil nahrávky do trezoru a zamkl ho. „Dobře si tuhle kombinaci zapamatuj,“ řekl Petrovi. „Budeš mimo mě jediný, kdo ji bude znát: 8-2-7-5...“ Nechal Petra, aby si třikrát po sobě vyzkoušel otevření trezoru. „Tady je duplikát klíče od přihrádky v trezoru. Dobře si ho hlídej. Dal jsem Sergejovi rozkaz, abys byl prvním a *jediným*, kdo dostane zprávu, kdyby se mi něco stalo. Myslím, že Sergejovi se dá věřit. Zachránil jsem jeho matku před popravčí četou.“

„A teď k tvému ubytování. Jediné pro tebe bezpečné místo je v této budově. Nechal jsem ti připravit pokoje přímo pod těmi mými. Jedna z místností je zvukotěsná, tam si můžeš hrát na klavír.“

„To je úžasné, otče – “

Stalenin ho hned přerušil. „Nikdy nehraj víc jak hodinu denně. Klavír přivezou během týdne.“

Vzal ze stolu svoji dýmku a začal ji pomalu pěchovat. „Zítřejší musíme překonat další překážku. Zařídím tvoje zvolení do politbyra. Nemusí to být tak jednoduché. Politbyro o tom bude hlasovat. Vzpomínáš si na Číslo 7, na Petrova? Je mu devětašedesát a se zdravím už na tom není nejlépe. Přesvědčil jsem ho, aby zítra rezignoval. Dostane daču někde u Černého moře a užije si pěkný důchod. Navrhne tě jako svoji náhradu. Samozřejmě pro tebe bude hlasovat. Dostaneš se jen na konec – jako

Číslo 13. To znamená, že všichni pod Petrovem si automaticky o číslo polepší. Včetně mě to bude osm hlasů. A můžeme najisto počítat s Adamsem. Dokonce i Bolšenkova by mohlo napadnout, že není dobrý nápad se proti tobě otevřeně postavit...”

Kapitola 13

ZE svého zvolení do politbyra měl Petr smíšené pocity. Ačkoliv se cítil trochu provinile, protože neudělal nic, čím by si takovou poctu zasloužil, úcta, se kterou s ním teď všichni jednali, zvýšila jeho sebevědomí. A to i při hovoru s Bolšenkovem. Začal klást smělejší otázky.

„Ačkoliv jsem už viděl mnoho továren a kolchozů,“ řekl při jejich dalším setkání, „pořád mi není jasné, jak náš ekonomický systém celkově funguje. Jak například rozhodujete –“

„Jednoduše, Číslo 13,“ přerušil ho Bolšenkov se sarkastickým důrazem na *Číslo 13*. „Vše rozhodujeme podle komunistických principů. Tyto principy byly určeny Karlem Marxem. Hlavní zní: *Každý podle svých schopností; každému podle jeho potřeb.*“

„Má každý ve Vítězném světě podle svých potřeb?“

„To má být nepřátelská otázka?“ zeptal se Bolšenkov ostře.

„Ale z toho, co jsem viděl, –“

„Interpretuješ Marxe moc doslovně. Samozřejmě, že každý nemůže mít vše, co potřebuje, pokud se nám nejdřív nepodaří *vyprodukovat* dost na to, aby to mohl dostat. To proto musíme posílat tolik sociálně nespolehlivých do převýchovných táborů a postřílet zrádce a sabotéry – abychom přinutili všechny produkovat podle jejich schopností. Dokud nebudou lidé pracovat plně podle svých schopností, nebudou moci mít vše, co potřebují. Do té doby se samozřejmě budeme snažit rozdělit rovným dílem to, co máme. Dalším velkým principem je, že nesmí existovat žádné třídní rozdíly. Proto je zavedena rovná distribuce.“

„Jak se tato rovná distribuce provádí?“

„Snadno. Nejdřív komisař pro výrobu – to jsem *já* – určí, kolik kalorií lidé potřebují k tomu, aby přežili, kolik potřebují metrů plátna, kolik čtverečních metrů přístřeší a jaký druh zábavy. Pak vydá rozkazy, aby tohle všechno bylo vyrobeno. *Jeho* podřízení pak přidělí výrobní kvóty konkrétním průmyslovým odvětvím. *Jejich* podřízení pak rozhodnou o kvótách dodávek jednotlivých továren. A *jejich* podřízení pak rozhodnou o kvótách pro konkrétní dělníky. A pak je každé odvětví, továrna, vedoucí a dělník zodpovědný za vyrobení své kvóty.“

„A co když jsou kvóty přiděleny nespravedlivě?“

„Pamatuj, že to vedu *já*. To se nikdy nestane.“

„Ale co když tvoji *podřízení* udělají chybu? Třeba se snaží být spravedliví, ale jednoduše nevědí, co jsou určitá odvětví, továrny nebo dělníci schopni vyprodukovat?“

„Samozřejmě, že nemůžeme chyby *zcela* vyloučit. Ale jestliže se podřízený dopustí závažné chyby, je poslán do převýchovného tábora nebo popraven. A to chyby redukuje na minimum.“

Petr viděl fungování tohoto systému v praxi a nebyl tak docela přesvědčen o jeho efektivitě.

„A jste si pokaždé jistí, že trestáte toho správného člověka? Předpokládejme například, že jedné továrně – a nikoliv úmyslně a ze zlomyslnosti, ale proto, že někdo udělal chybu – je přidělena dvojnásobná kvóta, než jakou může splnit, a druhé továrně je udělena jenom poloviční, takže ji tato může splnit snadno. I když postřílíte dělníky z první továrny, ve druhé továrně budou stále produkovat méně, než by mohli. Nebo když překročí kvótu, která byla stanovena příliš nízko, dostane se jim odměny, ačkoliv si žádnou nezaslouží.“

„I když jsi teď členem politbyra, Číslo 13 – nebo právě proto, že jsi teď odpovědným členem politbyra – by sis měl dávat pozor na jazyk. Takové věci se v našem systému nestávají.“

„Moje otázka je čistě hypotetická,“ řekl rychle Petr. „Jenom se chci dozvědět, jak čelíte takovým problémům, abych uměl odpovědět na případnou podvratnou kritiku.“

V Petrově hlase nebyla ani stopa po sarkasmu. Nevinně se usmíval. Už se učil, jak může s Bolšenkovem mluvit.

„Existuje několik postupů, jak zvládat tyto problémy,“ řekl Bolšenkov už méně nepřátelsky. „Kvóty jsou založeny na minulých záznamech o každé továrně či dělníkovi – “

„To ale může znamenat, Číslo 2, že některé továrny či dělníci budou potrestáni za svoji vysokou produkci v minulosti, zatímco jiné továrny a dělníci jsou odměňováni za nízkou produkci – “

„Také se řídíme *průměry*. Pokud například továrny na hřebíky vyrobí průměrně tisíc hřebíků na jednoho dělníka za – “

„Předpokládejme ale, že továrna se starým vybavením vyprodukuje jen 500 hřebíků na dělníka za – jakékoliv období – zatímco továrna s novými stroji vyrobí ve stejném období 1500 hřebíků. Pak je průměr 1000 hřebíků na dělníka. Ale není chybou jednotlivých dělníků nebo vedoucího staré továrny, – “

„To už jsou detailní otázky,“ přerušil ho Bolšenkov netrpělivě. „Moji podřízení mají matematické vzorce a statistické metody na to, aby se vypořádali se všemi takovými problémy.“

Petr o tom nebyl přesvědčen, ale rozhodl se změnit téma.

„Umíme tedy vyřešit problém výroby. Jak řešíme problém distribuce?“

„To je jednoduché. Vytiskneme přidělové lístky pro všechno, co jsme vyrobili. Lidé si na ÚPR – Úřadu přidělových lístků – vyzvednou svoje kupóny a to je celé. Dejme tomu, že jde o oblečení a boty. Každé číslo má nárok na nové oblečení a nový pár bot každé tři roky. Podá žádost, předloží své přidělové lístky a dostane oblečení.“

„Co se ale stane, když člověk – číslo – roztrhne nebo obnosí svoje oblečení dřív než za tři roky?“

„To je jeho problém. Co se týče bot, má nárok na jednu opravu za rok – za předpokladu, že může dokázat, že k poškození bot došlo při plnění pracovních povinností a nikoliv úmyslně.“

„A proč je takový důkaz nezbytný?“

„Proč? Oprava probíhá na veřejné náklady, je to čerpání ze společných zdrojů. Boty jsou veřejným majetkem, který mu byl pouze svěřen do užívání, a – “

„Co jídlo?“

„Ten samý způsob. Máme přidělové lístky na chleba, margarín, brambory, fazole, vepřové a jehněčí nebo kuřecí maso. Navzdory současným podmínkám v zemědělské výrobě a nejhoršímu suchu v dějinách každé číslo v Moskvě stále dostává kuřecí nebo jehněčí maso minimálně jednou týdně.“ Toto sdělení znělo docela pyšně.

„Co káva? Nebo cigarety?“ zeptal se Petr.

„Kupóny na kávu a cigarety vydáváme zvlášť. Mimo speciálních odměn pro stachanovce má každý dospělý Proletář nárok na jednu krabičku cigaret měsíčně.“

„A když nekouří?“

„Pak si nežádá o kupóny.“

„Pokud nekouří cigarety, nemohl by je dát někomu jinému?“

„Proč by měl? Má nárok na krabičku cigaret. Když si nezažádá, Vítězný svět ušetří produktivní zdroje.“

„Co mu brání v tom, aby si zažádal o kupóny na cigarety a vyměnil je s někým řekněme za lístky na jehněčí?“

„Jen nápravný tábor,“ usmál se Bolšenkov ponuře. „Je mi záhadou, jak je možné, že o tom ještě nevíš. Každý přidělový lístek je označen

nejen svým vlastním číslem, ale také číslem muže či ženy, pro které byl vydán. Nezpozorovaná směna je vyloučena.“

„Jaká by ale vznikla škoda z toho, kdyby si dejme tomu jeden člověk vyměnil s jiným člověkem svoje kupóny na cigarety za lístky na margarín?“

„Všechna škoda! Jedno číslo by spotřebovalo dvakrát více cigaret než ostatní a druhé by mělo dvojnásobek margarínu, než skutečně potřebuje. Nutilo by nás to ke zvýšení produkce cigaret. Vznikla by spekulace s přidělovými lístky. Všechny naše výrobní plány bychom mohli hodit do koše. Teď je to tak, že když X nekouří, nezažádá si o přidělové lístky a nemusíme pro něj vyrábět cigarety. Kdyby ale přidělové lístky měly směnnou hodnotu, tak by o ně žádal. Museli bychom vyrobit další cigarety. A pak by vyměnil lístky na cigarety za lístky na kávu, kterou Y nepije. Takže bychom museli vyrobit i víc kávy, a – “

„Jak se rozhoduje o tom, kolik se toho má vyrobit?“

„Na základě spotřeby v minulých pěti letech.“

„Co když se vyrobí více cigaret nebo vyroste více fazolí, než je poté odebráno?“

„To se stane zřídka. Zaprvé obvykle vytiskneme o něco víc přidělových lístků, než kolik zboží se skutečně vyprodukuje.“

„Pak ale někteří lidé na své přidělové lístky nic nedostanou!“

„Pravda – ale je to lepší než mít nespotřebované přebytky. To by bylo čiré plýtvání. Reálným problémem nicméně nebývají přebytky; reálným problémem vždy je, když zboží není tolik, aby to každému vystačilo. Jestli má každý „dostávat podle svých potřeb“, tak tu musí být tolik, aby na každého vystačilo. A tolik toho nedokážeme vyprodukovat, dokud nebude každý produkovat podle svých schopností.“

„A jak náš systém zajišťuje, že každý člověk bude dělat právě tohle?“

„Zprvė každého už od jeho nejranějšiho dětství učíme, že je jeho povinností dělat právě tohle. Každý rok, každý měsíc, každý týden a každý den – a člověk by mohl říct i každou hodinu svého života – slyší ze všech stran toto poselství: Pracuj! *Pracuj!* PRACUJ! Produkuj! *Produkuj!* PRODUKUJ! Slyší to z každého proslovu, pokaždé když zapne rádio, čte to v každém novinovém článku. Najde to v každé divadelní hře a v každém románu. Vidí to na všech plakátech. PRACUJ! TO ZNAMENÁ TY! VÝROBA ZÁVISÍ NA TOBĚ! A je tam obrázek Stalena – nebo můj – nebo i obrázek nějaké pěkné dělnice – s prstem napřaženým na něj!“

„A výsledky?“

„Naprostο neuspokojivé!“ přiznal Bolšenkov. „Ne, nemůžeme záviset jen na výzvách a vyznamenáních pro nejlepší pracovníky. To proto musíme používat i zastrašování silou. To proto musíme mít převýchovné tábory a proto musím dávat tolik lidí zastřelit nebo pověsit. Nemyslel sis snad, že to dělám *rád*, že ne?“

Petr zachoval výmluvné mlčení.

„A přesto tomu vůbec nerozumím,“ pokračoval Bolšenkov. „Nevím, co mě dráždí víc – ta neuvědomělost Proletářů nebo jejich nedostatek inteligence. Se vši výchovou, kterou naši lidé podstupují už od nejranějšiho dětství, se vším naléháním a veškerou propagandou bys čekal, že všichni bez výjimky budou *chtít* pracovat na samotných hranicích svých schopností. Nemají už žádné kapitalistické vykořisťovatele! Ovoce jejich práce si již nepřivlastňuje někdo jiný! Dnes kolektivně vlastní vše! Vítězný svět a všechno v něm je jejich kolektivním vlastnictvím! Myslel by sis, že budou chtít toto vlastnictví rozmnožovat. Každý dnes pracuje pro všechny ostatní! A přesto si každý potichu stěžuje na bídnou kvalitu zboží a na to, jak málo dostává! Jak to, že nerozumí tomu, že je to *jeho* nepořádná práce, kvůli které je zboží nekvalitní, a *jeho* nedostatečná produktivita, kvůli které je zboží tak málo? Proč nikdo nerozumí tomu, že celkový dostatek nebo

nedostatek zboží závisí na tom, čím *on* přispěje k tomuto celku?“

„Možná proto, že to tak není?“ navrhl Petr.

„Cože!“

Bolšenkovovy oči po něm metaly zelené blesky.

„Samozřejmě,“ pokračoval Petr, „že všechno, co jsi říkal, je naprostá pravda, když se na ten problém díváš z hlediska *kolektivu*. Ale není to tak, pokud se na to podíváš z hlediska *jednotlivce*. Říkal jsi, že každý pracuje pro všechny ostatní. Není ale právě v tom ten problém – že nikdo nepracuje sám *pro sebe*?“

„Jenom za desetinu takové hereze by kdokoliv jiný už byl na cestě do nápravného tábora,“ varoval ho Bolšenkov. „VÍ Číslo 1 o tvých názorech?“

„Jenom moment strpení. Snažím se pomoci vyřešit problém, o kterém jsi říkal, že tě trápí,“ prohlásil Petr odvázně. „Jednotlivci je řečeno, že když zvýší *svoji* vlastní produkci, tak tím zvýší – pokud ostatní věci zůstanou stejné – *celkovou* produkci. Matematicky je to samozřejmě tak. Ale matematicky tento jednatel také cítí, že jeho vlastní příspěvek má jen nekonečně malý vztah k jeho vlastnímu blahobytu. Ví, že kdyby se on osobně dřel jako kůň a nikdo jiný by nepracoval, stejně by hladověl. A zároveň ví, že kdyby se *všichni ostatní* dřeli jako koně a *on* nedělal *nic* (nebo práci jen předstíral v momentech, kdy by se na něj někdo díval), stejně by si žil jako král z těch dějepisných knížek, které jsi mi doporučil.“

„Ale on ví, Číslo 13, že když *všichni* přestanou pracovat, bude hladovět. A že když *všichni* budou jen předstírat práci, když se na ně někdo dívá, tak bude také panovat všeobecný hladomor. Zatímco když budou *všichni* pracovat, bude tady dostatek pro všechny.“

„To vím, Číslo 2,“ vytrval Petr. „A *on* to taky ví – jako abstraktní tvrzení nebo když se na věci podívá z *tvého* hlediska, tedy z hlediska

Komisaře pro výrobu. A někteří lidé to dělají. Ale mám obavu – podle toho, co jsem měl možnost vidět – že jich není většina. Většina lidí má tendenci se na tuhle věc dívat ze svého hlediska. Člověk je možná schopen příležitostných obětí pro dobro celku. Ale dělat to pořád? Zkusme si to vyčíslit. Jaká je populace Vítězného světa?“

„Okolo miliardy lidí.“

„Miliarda lidí. Řekněme tedy, že jsem dělník a dělám nějakou vyčerpávající práci. Podaří se mi *zdvojnásobit* svoji produktivitu. Pokud byla předtím moje produktivita průměrná, tak jsem zvýšil *celkovou* produkci Vítězného světa o *jednu miliardtinu*. To znamená, že při rovném rozdělování dostanu pouze o *miliardtinu* více jídla oproti mému ohromnému úsilí. Takové zvýšení nemohu ani zaznamenat. Na druhé straně předpokládejme, že se mi bude úspěšně dařit vyhýbat se práci, aniž bych byl dopaden. Pak dostanu jen o tu miliardtinu jídla méně. Toto snížení je tak nekonečně malé, že ho ani nezaznamenám. Ale kolik jsem si při tom ušetřil dřiny!“

Malý obláček pochybností přelétl Bolšenkovovi po čele. „Tyhle řeči o miliardtinách jsou nereálné,“ řekl nakonec. „Předpokládá to matematicky přesné rozdělení zboží po celém Vítězném světě.“

„Pak si ten příklad redukujme na menší měřítko,“ řekl Petr. „Předpokládejme, že máme izolovaný kolchoz se 100 pracovníky. A ti vypěstují v průměru 100 brambor na pracovníka ročně. Celkově tak vyprodukují 10 000 brambor ročně. Ty se rozdělí rovným dílem, takže každý dostane 100 brambor bez ohledu na svoji vlastní produktivitu. Budou to chtít zdvojnásobit, takže se budou navzájem povzbuzovat k tomu, aby pracovali dvakrát tak usilovně. Nyní předpokládejme, že pracují v podmínkách, kde neexistuje žádný způsob, jak dohlížet na práci každého jednotlivce a jak měřit, kolik toho ve skutečnosti udělal. A předpokládejme, že o tomhle každý z nich ví. A předpokládejme, že jen jeden pracující – říkejme mu A – je dost uvědomělý na to, aby zvýšil množství a intenzitu své práce a zvýšil tak svoji produktivitu ze 100

brambor na 200 brambor. Ostatní ovšem vyprodukují 100 brambor jako předtím. Na konci roku tu bude 10 100 brambor, které by se měly rozdělit rovným dílem – „podle potřeb“. Takže místo obvyklých 100 brambor dostane A za svoje dvojnásobné úsilí 101 brambor – jen o jednu bramboru víc.“

„Předpokládáš, že jenom jeden člověk ze sta má třídní uvědomění.“

„Dobrá, tak tu situaci obraťme. Předpokládejme, že *všichni* – až na jednoho – mají třídní uvědomění a zdvojnásobí svoje úsilí, ale když A zjistí, jak se *všichni ostatní* drou, na všechno se potají vykašle a nevyprodukuje nic. Na konci roku bude mít kolchoz 19 800 brambor. A když budou rozděleny rovným dílem, tak A – který nevyprodukoval nic – stejně dostane 198 brambor, čili téměř dvakrát tolik, než když pracoval.“

„A závěr je z toho všeho jaký?“

„Závěr je z toho takový, že za těchto podmínek bude intenzita úsilí u většiny lidí dána nikoliv abstraktním kolektivistickým uvažováním, ale hlavně úvahou o tom, jak se zachovají *všichni ostatní*. Člověk bude ochotný odvést „svůj díl práce“, ale dobře si rozmyslí, než si zničí zdraví frenetickým úsilím, zatímco se ostatní budou flákat, protože ví, že si tak nijak nepomůže. A každý je tak trochu náchylný velkoryseji poměřovat to, jak tvrdě pracuje on sám, a je cyničtější při odhadu toho, jak tvrdě pracují ostatní. Bude poukazovat na ty nejhorší ze svých spolupracovníků jako na typické příklady „druhých“, zatímco on sám na ně otročí. A proto mohou být tvoje odhady založené na kolektivistických úvahách tak neefektivní.“

Bolšenkov vypadal zaskočeně. Zdálo se, že nemá žádnou okamžitou odpověď. Petr se rozhodl využít situace: „Řekněme, že budu zcela neobyčejným člověkem, který má schopnosti – pokud je napne až do krajních mezí – vyprodukovat desetkrát tolik, co průměrný dělník. Ale už pokud vyrobím o 50 % nad průměr, sklídím všechnu chválu a

výhody, které potenciálně mohu dostat. Proč bych byl takový blázen, abych ukazoval vedoucím, co opravdu mohu dokázat? Zlepšil by se tím nějak můj život? Nedostal bych víc přidělových lístků než můj soused. Ale jakmile bych ukázal svoje schopnosti, moji nadřízení by to pro mě stanovili jako normu pro příště a trvali by na jejím plnění – podle principu „každý podle svých schopností“. Tudíž je moudřejší svoje skutečné schopnosti neodhalovat. Pak nikdo nezjistí, že nepracuji podle svých schopností. A když nebudu vystaven tlaku, nemusím ani nikdy přijít na to, jaké moje skutečné schopnosti jsou.“

„To je hereze,“ řekl Bolšenkov. „Pověřím někoho ze svých podřízených, aby na to našel odpovědi. Samozřejmě jen důvěrně pro naši potřebu.“

„K čemu ty tajnosti?“

„Nejsme přece takoví blázni, abychom odpovídali na kritiku, která ještě nikoho nenapadla. Jen si připravujeme odpovědi, kdyby na něco takového bylo potřeba odpovídat.“

„Ale co s tím problémem, který tě trápil?“ vytrval Petr. „Možná moje kritika míří hlouběji, než to na začátku vypadalo. Možná – možná je cíl „každému podle jeho potřeb“ přesně tou věcí, která nám zabraňuje dostat z „každého podle jeho schopností“.

„Ale každý by, Číslo 13, měl pracovat na hraně svých schopností! Je to jeho *povinnost*! Proč by neměl? Není již vykořisťován vládnoucí třídou!“

„Z čeho má ale člověk v našem systému strach, Číslo 2, je to, že bude vykořisťován ochablostí či leností svých dělnických soudruhů. A jeho podezřívavost vůči ostatním možná pramení z vědomí toho, že on sám se je tajně snaží vykořisťovat svojí vlastní ochablostí či předstíráním práce – “

„Tvoje rozvracečské argumenty dokazují to, o čem jsem byl vždycky přesvědčen,“ řekl Bolšenkov, „že totiž pokud není člověk vychováván

ke komunismu už od nejranějšího dětství, tak v něm nevyhnutelně vzniká takovýto skepticismus a hereze. Bylo velmi nebezpečné, že Číslo 1 ve tvém případě dovolil takovou špatnou výchovu!“

Petr cítil, že bude moudřejší zase změnit téma. „Něco mě zaráží na tvém popisu našeho systému rozdělování. Mluvíš o rovném rozdělování, ale já jsem si téhle rovnosti nevšiml. Ochránci například dostávají více – “

„Mluvil jsem o rovném rozdělování,“ řekl Bolšenkov, „ale také jsem mluvil o zásadě „každému podle jeho *potřeb*“. A když některých věcí není tolik, aby se daly rozdělit mezi všechny lidi, řídíme se touto zásadou. Nedokážeme například vyrobit dost osobních automobilů pro všechny, takže je přednostně dostanou ti, kteří je potřebují – jako komisaři a Ochránci. Ti je potřebují k řádnému plnění svých pracovních povinností. Měli bychom o nich uvažovat spíše jako o kapitálovém než spotřebním zbožím.“

„Ale od doby, co jsem se stal Ochráncem,“ řekl Petr, „nemluvě už vůbec o podmínkách, když jsem se stal členem politbyra – nedostávám pouze jídlo vyznačené na těchto přidělových lístcích. Dostávám daleko kvalitnější jídlo a nesrovnatelně lepší kávu a – “

„Pokud není nějaký vážný nedostatek,“ řekl Bolšenkov, „snažíme se rozdělovat rovným dílem, co se týče *množství*. Ale je nemožné rovnoměrně rozdělovat, také co se týče *kvality*. Některé fazole, kuřata atd. budou vždy nevyhnutelně vyšší kvality než jiná. A Ochránci náhodou zrovna dostávají tahle.“

„Ale Ochránci také dostávají víno, hovězí a kaviár,“ řekl Petr, „které masy Proletářů nikdy nedostanou.“

„Jednoduše nedokážeme vyrobit dost vína, hovězího a kaviáru pro každého. Můžeme je vyrobit jen v omezených množstvích a tato množství se logicky dají rozdělit jen mezi malou skupinu. Nemůžeme rozdělovat jeden gram hovězího nebo jednu jikru kaviáru každému jen

kvůli fetiši rovného rozdělování. Takže proč je nenechat Ochráncům, kteří si potřebují zachovat dobrou kondici, zápal a morálku, aby mohli vykonávat své náročné řídicí funkce? Totéž platí pro obytné prostory a oblečení. Lidé se musí chtít stát Ochránci, a k tomu jim musíme poskytnout...”

„Podněty?“ zeptal se Petr mazaně. „Ale o tom právě celou dobu mluvím. Proč nevytvoříme podněty pro *všechny*? Proč nevytvořit systém *odstupňovaných* podnětů, aby měl každý člověk, ať už jsou jeho schopnosti jakékoliv, přímou motivaci vydat ze sebe to nejlepší? Předpokládejme, že schopnosti nějakého člověka jsou takové, že nemůže doufat, že by se někdy stal Ochráncem, ale *mohl by* doufat, že na tom bude o něco lépe, jakmile vynaloží své nejlepší úsilí – “

„Myslím, Číslo 13,“ přerušil ho Bolšenkov sarkasticky, „že než budeš navrhopat takové dalekosáhlé reformy našeho systému, měl by ses nejprve naučit, jak systém funguje. Konec konců je produktem těch nejlepších mozků. Všechna naše opatření se projednávají centrální plánovací komisí, kterou vedu, a nejvyšší ekonomickou radou, které také předsedám. A přesto ty, který jsi před několika měsíci o našem systému neměl ani tušení – “

Bolšenkovova slova byla daleko mírnější než hrozba v jeho hlase.

„Omlouvám se,“ řekl Petr pokorně. „Rád se nechám poučit.“

Kapitola 14

OZVALO se prudké zabušení na dveře.

Edit se probudila a srdce jí hlasitě tlouklo. Zašmátrala ve tmě po vypínači a rozsvítla. Bušení se opakovalo. Otevřela dveře.

Venku stáli tři příslušníci Státní bezpečnosti.

„L-92?“ zeptal se důstojník.

Edit přikývla.

„Jste zatčena.“

Maxwell přišel ke dveřím.

„EN-57? Jste zatčen.“

Nikdo se nezeptal proč.

„Máte pět minut na převlečení.“

Zpoza záclony na druhé straně místnosti spatřila Edit bledou vystrašenou tvářičku tříletého chlapce.

Natáhla si na ruku náramkové hodinky a podívala se na ciferník: čtvrt na tři.

Vedli je po tmavých schodech dolů na ulici. Stála tam černá policejní dodávka. Když je usadili na tvrdé lavice, zavázali jim oči tmavými páskami. Auto nastartovalo.

Nic neviděli a neodvažovali se promluvit. Ale oba věděli, na co ten druhý myslí.

Mysleli na Editinu matku, Helenu. Byla vychovatelkou v dětských jeslích. Před dvěma roky se jednoho dne nevrátila z práce. Nikdo v jeslích jim nic neřekl, dokonce ani to, jestli ten den přišla do práce nebo

ne. Na Bezpečnosti jim také nic neřekli, ale poznamenali si, že se ptali.

Několik dní spolu o osudu matky vůbec nepromluvili. Spekulace o jejím osudu by byla ještě bolestivější než přijmutí předpokladu, že je již mrtvá.

Policejní dodávka se zastavila. Edit, stále s páskou na očích, byla vyvedena ven. Slyšela, jak dodávka znovu startuje a odjíždí. Vedli ji nahoru po chodech a pak po nějaké chodbě. Pocítila ostrá světla a pak jí sundali pásku z očí.

Nacházela se v ženské věznici.

Byla zaregistrována, vyfotografována, sejmuli jí otisky a poté ji odvedli do cely. Cella byla o rozměrech tři na čtyři metry s jednou jednoduchou pryčnou. Uvnitř se tísnilo dalších pět žen, tři z nich se choulily na pryčně a druhé dvě ležely na podlaze. Několik se jich po rozsvícení světla probudilo a rozzlobeně sledovaly novou vězeňkyni, která přišla zaplnit celu ještě víc, než byla. Bachařka strčila Edit dovnitř, zamkla železem pobité dveře a zhasla světlo.

Jak se Editiny oči přizpůsobovaly šeru v cele, zjistila, že pět jejích spoluvězeňkyň opět usnulo. Opatrně si našla místo na podlaze, snažila se zaujmout pohodlnou pozici a připojit se k nim. Potichu zírala do tmy.

Kapitola 15

PO pěti minutách od první zastávky se policejní dodávka zastavila znovu a tentokrát byl vyveden Maxwell. Když mu sundali pásku z očí, zjistil, že se nachází v přijímací hale před pultem. Na stěně naproti byl nápis: NEMILOSRDNÉ ZNIČENÍ DIVERZANTŮM. Muž za pultem mu přikázal vyprázdnit kapsy. Maxwell odevzdal svoje přidělové lístky, průkaz, pracovní knížku a tužku. To bylo vše, co měl u sebe.

Byl zaregistrován, sejmuli mu otisky a poté ho zavedli do veliké bílé cely, v níž nebyl ani jediný kus nábytku. Celý strop byl pokryt oslepujícími bílými žárovkami. Zapadly za ním ocelové dveře.

V cele nebylo žádné okno – nic, z čeho by poznal, jestli je den nebo noc.

Lehl si na bílou kamennou podlahu a pokusil se usnout. Podlaha byla studená. Světlu, které se odráželo ze všech stran – i ze samotné podlahy – se nedalo uniknout.

Po chvíli se zdvihнул a chodil dokola, pak si zkusil zase lehnout. Jak dlouho zde byl – tři, sedm, deset hodin – to nebyl schopen odhadnout. Konečně dva strážníci otevřeli dveře jeho cely a vytáhli ho ven. Byl tak duševně vyčerpaný, že se nedokázal na nic soustředit.

Byl předveden do výslechové místnosti. Muž v uniformě s výložkami kapitána se ho zeptal: „Víš, proč jsi byl zatčen?“

„Nemám ponětí,“ řekl Maxwell. „Neprovedl jsem nic protizákonného.“

Jakmile to vyslovil, uvědomil si, že to striktně vzato není pravda. Zákony byly tak spletité, tak početné a tak všezahrnující, že bylo doslova nemožné, aby některý obyvatel Vítězného světa prožil jediný den bez jejich porušení.

„Musím tě varovat,“ pokračoval kapitán, „okamžitým přiznáním si ušetříš spoustu problémů.“

„Vždyť ani nevím, z čeho jsem obviněn.“

Kapitán se obrátil na úředníka v modrém u vedlejšího stolu. „Přečti mu to.“

„Přiznání nebo obvinění?“ zeptal se úředník.

„Nejdřív obvinění.“

Úředník četl obvinění rychlým a monotónním hlasem. Maxwell měl potíže ho sledovat, ale zdálo se, že je obviněn z toho, že záměrně naplánoval novou Leninovu přehradu tak, aby se v krizi protrhla – a požadoval ve specifikacích takové materiály, typy oceli, betonu a strojů, o kterých věděl, že jsou nedostatkové, ačkoliv nebyly lepší než jiné materiály, které byly dosažitelné. Dále byl obviněn z toho, že se podílel na konspiraci s dosud neznámými lidmi, že chtěl, aby trvali na těchto specifikacích, aby používali buržoazní inženýrské rovnice a požadovali od dělníků nedosažitelné výkony.

„No?“ zeptal se kapitán.

„Nic z toho není pravda,“ řekl Maxwell. „Požadoval jsem ve specifikacích jen takové materiály, které by vydržely maximální tlaky a napětí –“

„Odmítáš podepsat přiznání?“

„Jaké přiznání?“

Kapitán se opět obrátil k úředníkovi. „Přečti mu jeho přiznání.“

Úředník začal číst stejně rychle a monotónně jako předtím.

Maxwell ho přerušil. „Promiňte, prosím. Nerozumím tomu, co říkáte.“

S blahosklonnou trpělivostí se kapitán obrátil k úředníkovi. „Podej mu to přiznání.“

Maxwell začal číst. „Já, EN-57, známý také pod jménem John Maxwell, při plném vědomí a bez nátlaku činím následující doznání...“

Pokračovalo to tím, že samotné obvinění není skutečným měřítkem rozsahu všech jeho provinění a veškerého úpadku. Přiznání popisovalo opatrnou vychytralost, s níž plánoval svoje zločiny. Mluvílo o buržoazní ideologii, která ho zkazila. V přiznání opakovaně trval na tom, že klesnul opravdu velmi nízko a že si zaslouží být potrestán. Znovu a znovu zdůrazňoval velikost a dobrotu Stalena a zvláště velikost a dobrotu Bolšenkova, jehož nádherná tvář ho donutila váhat s odhodláním provést onen zločinný plán.

„Musím tě upozornit,“ řekl kapitán, „že pokud se přiznáš ihned, povede to k podstatnému zmírnění trestu. Pošleme tě do nápravného tábora, o tom není pochyb, ale maximálně na osm let. A tvoji dceři se nic nestane.“

Maxwell zbledl. „Co se stane s dcerou, když se *nepřiznám*?“

„Kdo ví... Tak co bude?“

Maxwell mlčel.

„Slyšel jsi o spoustě lidí, co se přiznali, ne?“

Maxwell přikývl. Denně si tato přiznání četl v *Nové pravdě*.

„A slyšel jsi snad někdy o někom, kdo by se *nepřiznal*?“ Kapitán se temně pousmál.

To Maxwell neslyšel. Věděl o spoustě lidí, kteří jednoduše zmizeli bez jakéhokoliv vysvětlení. Možná existovali i tací, kteří se odmítli přiznat.

Náhle pochopil další prvek tohoto systému. Projevená slabost měla hroživé následky, ale ještě horší následky bez odpovídající odměny měla projevená síla. Pokud jste se přiznali, byli jste zneuctěni, zavrženi a odsouzeni k bídnému živoření. Pokud jste se ale postavili s nadlidskou silou proti všem hrozbám vám i vašim milovaným, nikdy se nikdo nedozvěděl o vaší odvaze, nikdo se nedozvěděl, co jste přečkali.

Nemohli jste mít ani uspokojení z toho, že byste byli příkladem pro ostatní. Slavné mučednictví je jednou věcí, ale být neznámým mučedníkem? ... Mučedníkem beze smyslu? ...

„No?“ zeptal se kapitán.

Maxwell mlčel.

Kapitán zmáčkl knoflík na svém stole. Vešli dva strážní.

„Vezměte ho na druhý stupeň.“

Chodbou ho zavedli do komory, která dříve mohla být velkou celou. Byla osvětlena třemi bodovými reflektory. Jakmile vstoupili, Maxwell za nimi mohl jen nejasně tušit vyšetřovatele Bezpečnosti sedícího za velkým stolem.

Postavili ho proti reflektorům přímo do místa, kde se jejich světelné kužele protínaly. Oslepovaly ho.

Hlas za stolem začal klást otázky. „Číslo? ... Jméno? ... Adresa? ... Povolání? ... Jste obviněn z...? Co odpovíte na...? Popíráte, že...?“

Slyšel se, jak mechanicky odpovídá. Kvůli oslňujícím světlům nemohl na nic myslet. Otázky pokračovaly pořád dál. Nohy mu ztuhly a ztěžkly jako olovo...

Jeho vyslychající se odmlčel. Maxwell slyšel, jak odchází pryč a něco šeptá ve dveřích někomu, kdo právě vcházel dovnitř. Jak dlouho už zde Maxwell stál? Dvě hodiny? Celé dopoledne? *Bylo* dopoledne?

Zaslechl kroky za stolem. Hlas, který mu nyní začal klást otázky, byl nový. Maxwell si pochmurně uvědomil, že jeho první vyslychající byl vystřídán. Druhý začal znovu od začátku. Věnoval někdo pozornost Maxwellovým odpovědím?

Otázky pokračovaly.

Jeho hlas se začal třást a v krku měl neuvěřitelné sucho. Požádal o

sklenici vody a zeptal se, jestli se smí posadit. Jeho žádosti byly ignorovány.

Druhého vyšetřovatele vystřídal třetí a toho pak vystřídal čtvrtý. Otázky byly kladeny monotónně a byly stále tytéž.

Místnost se začala točit...

Omdlel.

K vědomí ho přivedl kbelík ledové vody a několik hrubých facek. Vytáhli ho zpátky na nohy.

„Než budeme pokračovat,“ řekl vyšetřovatel, „měl bys vědět, že tvoje dcera právě prodělává tentýž výsledek jako ty. Už se přiznala, ale ptají se jí na detaily a nepřestanou, dokud se taky nepřiznáš...“

Kolotoč otázek pokračoval. Teď už ale nemyslel ani na otázky, ani na své odpovědi. Myslel na Edit...

Světla se znovu začala točit. Potácel se. Neuvěřitelně ho bolela hlava. Přál si to už mít všechno za sebou, ať ho třeba zastřelí. Svezl se na podlahu.

„Přineste doznání,“ řekl. „Podepíšu to. Jen už mi dejte pokoj.“

Kolik hodin mezi tím uteklo?

Když podepsal, uslyšel rozkaz: „Vezměte ho na třetí stupeň.“

Místnost byla podobná té předešlé. Opět stál před baterií oslepujících světel. Byli tam s ním dva vyšetřovatelé.

„Můžeme ten zbytek vyřídit rychle. Byl bys rád, ne?“

„Už jsem se přiznal. Slíbili mi, že když se přiznám, řeknou mi můj rozsudek a nechají mě spát!“

„Přiznal jsi jen svůj podíl na spiknutí. Teď nám musíš říct, kdo byli tvoji společníci. Chceme jména. Kdo ti dával rozkazy? Komu si podával

hlášení?“

„Podepsal jsem přiznání, které jste chtěli,“ řekl Maxwell. „Jsem ochotný přijmout svůj trest. Už mě nechte být.“

Odpovědí mu byl prudký úder do tváře.

Přikázali mu, aby se postavil čelem ke zdi a předpažil ruce tak, aby se konečky nejdelších prstů dotýkaly zdi. Pak si musel stoupnout na špičky a udržovat rovnováhu jen skrze kontakt konců prstů se zdí.

„Řekni nám, kdo ti dával rozkazy.“

Po několika minutách ho už bolelo celé napjaté tělo. Když klesal ze stoje na špičkách nebo se snažil ulevit si tím, že by se opřel o zeď celou dlaní, zuřivě do něj mlátili. Jeho tělo bylo zbrcené potem a pokryté modřinami. Hlava se mu začala klátit.

„Nemůžu mluvit,“ šeptal. „Nemůžu myslet. Neslyším vaše otázky. Nevím, co říkáte!“

Dovolili mu postavit se normálně na nohy a opět ho vzali před oslepující světla. „Dobrá, řekni nám o dalších. Znáš soudruha Petra Uldanova, že?“

„Ano, znám.“

„Byl to on, kdo ti dával rozkazy?“

Maxwell nepatrně přikývl. Zkroutili mu ruce, až vykřikl bolestí. „Chceme znát detaily!“

Kapitola 16

„PŘIŠEL jste nás zatknout?“

O'Gradyovi vypadali rezignovaně a apaticky.

„Budeme hned sbaleni.“

Petrovi chvíli trvalo, než z nich konečně vytáhl tu strašlivou novinu, že Edit se svým otcem byli zatčeni uprostřed noci před dvěma dny.

To bylo všechno, co věděli. Od té doby čekali, že budou sami zatčeni – za zločin, že včas neohlásili „zradu“ Maxwellových. Ve Vítězném světě se obvinění ze zrady jednoho člověka šířilo jako nákaza na všechny ostatní lidi, které měl dotyčný okolo sebe. O'Gradyovi zatím měli štěstí.

Petr se vrátil do své limuzíny. „Na velitelství Státní bezpečnosti,“ přikázal.

Záznamy na velitelství nic neodhalily. Dokonce tu ani nebyl zaznamenán fakt, že by Maxwellovi byli zatčeni. Tohle zatčení, usoudil Petr, bude mít pravděpodobně na svědomí Bolšenkov.

Přikázal řidiči, aby ho dovezl k úřadu jeho otce. Když se tam dostal, našel zde tajemníka, pobledlého a vyděšeného.

„Snažím se s Vámi spojit už přes hodinu,“ řekl Sergej. „Jeho Excellence měla další záchvat mrtvice. Teď jsou u něj doktoři.“

Zavedl Petra do ložnice. Jeho otec ležel na posteli. Oči měl zavřené, líce oteklé, tvář zarudlou; okolo rtů měl pěnu.

Doktor se skláněl nad jeho postelí.

„Jak moc je to vážné?“ zeptal se Petr.

„Velmi.“

„Myslíte, že se z toho dostane?“

„Pravděpodobně za několik hodin. Ale i poté zůstane ochrnutý na pravou stranu. Nejsem si jistý, jestli bude schopen mluvit.“

Obávaný okamžik nadešel. Petr musel jednat, a to rychle. Bolšenkov měl svoje špehy všude. Snad se ještě nedozvěděl o nastalé situaci.

Komu mohl Petr věřit?

Pocit odpovědnosti na něj dopadl jako desetitunové závaží. Požehnaní jsou ti, kteří nemusí za nic nést odpovědnost. Požehnaní jsou ti, kteří nemusí činit žádná rozhodnutí a nechají za sebe rozhodovat jiné. Žádný div, že je tolik lidí spokojeno ve stavu nesvobody. Svoboda znamená nést odpovědnost. Vynucuje si rozhodnutí. Mít *svobodu* rozhodnout znamená, že *musíte* rozhodnout a pak za výsledek špatného rozhodnutí můžete vinit jen sami sebe.

Pomalou a těžce se otočil k Sergejovi.

„Najděte Adamse,“ přikázal. „Okamžitě ho sem dostaňte. Řekněte, že je to naléhavé – ale neříkejte mu proč.“

Nahrávka!

To byla jeho první povinnost. Pokud se s ní opozdí, ztratí všechno. Dokud nebude nahrávka odvysílána, musí odložit i pátrání po Edit a jejím otci.

Rozběhl se do otcovy pracovny. Ruce se mu lehce třáslly, když nastavoval kombinaci na trezoru. Vylovil svůj klíč z náprsní kapsy, otevřel vnitřní ocelovou přihrádku a opatrně vyndal pásku označenou X.

Sergej vešel. „Jeho Výsost soudruh Adams je na cestě sem.“

Petr pověděl Sergejovi o zatčení Edit a Maxwella. „Zjistěte, kde jsou, kdo je zadržuje a kdo je dal zatknout. A zajistěte, ať na mě dole čeká auto.“

Nervózně přecházel sem a tam. Čekání se zdálo být nekonečné.

Konečně Adams dorazil. Petr s ním okamžitě pospíchal dolů k autu.

„Do Ústřední radiostanice,“ houkl na řidiče.

Nahrávku a papír s prohlášením měl v aktovce. Po cestě Adamsovi vyprávěl, co se stalo.

Adams vypadal ohromeně. „Všiml jsem si, že měl Číslo 1 potíže se zdravím,“ řekl.

„Zcela ti důvěřuji,“ řekl Petr. „Bez tvojí pomoci budu ztracený.“

„Můžeš s ní počítat. Já jsem stejně Američan, takže nemám ani tu nejmenší naději stát se Diktátorem Vítězného světa. Na to místo mají monopol Rusové. Hrozbou je Bolšenkov. Jestli ten se stane Diktátorem, hned nám dvěma zakrutí krkem. Můžeš se mnou určitě počítat.“

Domluvili se, co udělají, až se dostanou do rádia.

Jakmile byli uvnitř budovy, Petr si v duchu gratuloval k rozhodnutí přibrat k sobě Adamse. Každý ho okamžitě poznal. Navzdory celosvětové publicitě, která provázela Petrovo povýšení do politbyra, jen velmi málo lidí poznávalo Petra nebo vědělo, kdo je.

„Přerušete program,“ rozkázal Adams hlasatelům. „Uvedte mě.“

Adams byl stručný: „Mluvím k vám z Ústřední radiostanice Moskvy. Se mnou jsou ve studiu Jeho Excellence soudruh Stalenin a Jeho Výsost soudruh Petr Uldanov. Soudruh Uldanov, jak všichni víte, byl zvolen do politbyra před třemi týdny a jeho výtečné schopnosti, které mu zajistily tak rychlý postup, se staly celosvětově proslulými. Nyní vyslechnete zprávu té nejvyšší důležitosti od Jeho Excellence soudruha Stalenina, Vůdce a Diktátora Vítězného světa... Jeho Excellence!“

Nahrávka X byla spuštěna:

„Soudruzí a soudružky Vítězného světa. Při svém posledním veřejném vystoupení na prvního máje jsem vám řekl, že vršící se pracovní tlak mi brání v dalším veřejném vystupování. Tento tlak nyní

narostl do té míry, že jsem nucen přenést část tohoto břemene na druhé. Požádal jsem tudíž soudruha Petra Uldanova, aby mě zastupoval na schůzích politbyra a při dalších příležitostech a aby vystupoval veřejně mým jménem, pokud bude nezbytné oznámit nějakou novou politiku či výnos. Budu samozřejmě i nadále aktivní jako váš vůdce, budu pracovat potichu, často v osamění, pozdě do noci, pracovat pro vás, pro proletariát, pracovat jako jeden z vás, jako váš zástupce, mluvčí, jako Diktátor Vítězného světa. Bezpečnost Vítězného světa totiž závisí na diktatuře proletariátu, která musí být udržena proti všem nebezpečnostem, a já jsem, jakožto váš zástupce, odhodlán ji udržet.“

„Nedokážu to ale bez vaší pomoci, bez pomoci každého muže a ženy Vítězného světa. Soudruzi, budoucnost závisí na vás. Musíme pracovat ještě tvrději než dříve. Musíme pracovat déle než dříve. Musíme si utáhnout opasky ještě o jednu díрку. Doba hojnosti je před námi. Ale tato budoucí hojnost bude možná jen za cenu současných obětí. Země socialistické hojnosti, jak vám byla přislíbena, bude dosažena jen cestou socialistické střídmosti. Po této cestě už zbývá učinit jen několik posledních kroků. Nemůžeme riskovat a zahodit vše, co bylo dosud vykonáno, tím, že tyto kroky odmítneme učinit! A skrze mého syna a mého zástupce Petra Uldanova budu tyto kroky postupně oznamovat. Mezitím naléhám na vás všechny, abyste zůstali jednotní a připili si se mnou na Celosvětový Svaz Sovětských Socialistických Republik – Vítězný svět navždy!“

Když nahrávka skončila, postavil se k mikrofonu Petr:

„Děkuji, Vaše Excelence. Slibuji, že budu jako váš zástupce věrně plnit vaše instrukce. Každý můj čin bude ve Vašem jménu a podle Vašeho rozkazu. Budu také potřebovat loajální a bezpodmínečnou podporu všech soudruhů při vykonávání velkého úkolu, který jste svěřil do mých rukou.“

Pustili píseň „Marxi, ochraňuj Diktátora.“

Poté k mikrofonu znovu přistoupil Adams: „Nahrávka tohoto prohlášení bude znovu odvysílána po celém Vítězném světě dnes večer v osm hodin. Vyzývám vás, abyste se ve vašich domovech, úřadech, továrnách, kasárnách a kolchozech připojili ke slavnostnímu přípitku našemu velkému Vůdci a jeho nově jmenovanému Zástupci.“

Přenos skončil. Adams se obrátil na hlasatele a techniky ve studiu.

„Toto prohlášení jsme provedli na rozkaz jeho Excelence. Nastala kritická situace, která si naléhavě vyžádala jeho přítomnost jinde, takže nám předal tuto nahrávku. Musíte udržet v naprosté tajnosti fakt, že zde nebyl osobně přítomen. Je to v souladu s politickou linií, která byla oznámena během prvomájových oslav. Večerní opakování budete oznamovat v půlhodinových intervalech. Na vysílání v osm hodin nařídíte všechny pouliční tlampače na plný výkon.“

Na Adamsovu radu svolal Petr Staleninovým jménem zvláštní zasedání politbyra. Jak bylo v takových případech obvyklé, pozvání telefonicky vyřizoval Sergej. Tentokrát byli členové obvoláváni v obráceném pořadí jejich důležitosti. Bolšenkov byl upozorněn jako poslední a se zpožděním. Každý člen byl po příchodu dotázán, jestli slyšel Staleninovo odpolední vysílání. Giraud, o kterém Adams věděl, že Bolšenkova nesnáší, dorazil brzy. Adams si ho vzal stranou.

Adams s Petrem ohlásili, že zrovna mluvili se Staleninem a že tu bude za několik minut. Ale když už všichni kromě Bolšenkova dorazili, Sergej přišel ohlásit, že se Stalenin zdržel a žádá, aby Petr vedl jednání v jeho nepřítomnosti.

Adams navrhl usnesení podporující nové uspořádání, Giraud se k němu připojil a usnesení bylo přijato jen několik okamžiků před Bolšenkovovým příchodem.

Petr se omluvil, předal řízení schůze Bolšenkovovi a řekl, že jedinou věcí, kterou si Jeho Excelence přála projednat, je zpráva zvláštního výboru o hladomoru v Argentině. Adams začal tuto zprávu číst.

Všechno klaplo perfektně. Petr cítil obdiv k Adamsově vychytralosti. Schůze, jak Adams poukázal, potvrdí nové uspořádání ještě dříve, než bude mít kdokoliv čas intrikovat k Petrově svržení. Všichni členové politbyra – a hlavně Bolšenkov – navíc zůstali pod Adamsovým dohledem, zatímco Petr se Sergejem ze sousední místnosti obvolávali generály ozbrojených sil a Státní bezpečnosti, aby je informovali o nové situaci a zajistili si jejich loajalitu.

„Kde jsou Maxwellovi?“ zeptal se Petr, když byly vyřízeny nejnaléhavější telefonní hovory.

Sergej zavrtěl hlavou. „Nic jsem nezjistil.“

Petr zašel do otcovy ložnice. Doktorů tu ještě byli. Stav jeho otce se nezměnil.

Část druhá:

Tápání

Kapitola 17

KDYŽ Stalenin znovu nabyl vědomí, byl – jak předvídal doktor – zcela ochrnutý na pravou stranu těla. Jeho mluvený projev se smrskl na jednoslabičné výrazy: „Ne – ano – to – on – ona – kdo – kde – co?“

Obzvláště otázku „Co?“ pokládal ve všech souvislostech a někdy i zcela bez souvislostí. Petr musel neustále hádat, oč si Stalenin říká. Zdálo se, že jeho otec rozumí velké části toho, co mu bylo řečeno, a je schopen naznačovat svá přání. Tato přání ale byla s uplynulým časem stále pasivnější a týkala se spíše jeho vlastního pohodlí.

Mrtvice s sebou ale přinesla něco ještě pozoruhodnějšího než ochrnutí. Zcela změnila Staleninův charakter. Jeho síla, jeho tvrdost, jeho brutalita, jeho cynismus – vše bylo pryč. Stal se dětinským a citlivým.

Deset dní Petr trávil svoje večery u jeho lůžka. Byla to depresivní doba. Spolu se Staleninovou večeří přišel do místnosti jeho holohlavý a bezvýrazný ochutnávač a bral si trochu od každého jídla, aby zjistil, jestli není otrávené.

Poté Petr omezil své návštěvy na tři večery v týdnu. Zjistil, že dokáže svého otce velice lehce ovládat a dostane od něj svolení téměř k čemukoliv jen na základě tónu a způsobu, jakým to navrhne.

Petrovým prvním úkolem – jak ho přesvědčil Adams – bylo odříznout Bolšenkova od skutečné moci v politickém a ekonomickém životě Vítězného světa a převzít ji na sebe. Pociťoval ale, že by bylo nebezpečné udělat to způsobem, který by Bolšenkova veřejně ponižil. Zbavil ho (rozkazy podepsanými *Staleninovým* jménem) povinností komisaře pro výrobu, povinností předsedy Centrální plánovací komise, povinností předsedy nejvyšší ekonomické rady a povinností předsedy

sněmu podnikových vedoucích. Petr svěřil všechny tyto úřady Adamsovi, který byl srozuměn s tím, že to bude Petr, kdo bude ve skutečnosti rozhodovat.

Aby Bolšenkovi zachoval tvář a aby ho zpacifikoval, Petr se rozhodl ustanovit ho hlavou ozbrojených sil, a Staleninovým jménem vyhlásil, že tento úřad je tak důležitý, že si vyžádá veškerý Bolšenkovův čas.

„To je to nejhorší, co jsi mohl udělat,“ varoval ho Adams. „Bolšenkov získá loajalitu vojáků a pak nás smete.“

„Zašel jsem tak daleko, jak je to v současnosti bezpečné,“ řekl Petr.

„Existuje jediný způsob, jak se s Bolšenkovem bezpečně vypořádat,“ odpověděl Adams. „Musíme ho zlikvidovat. Zatkout ho tajně a potichu. Okamžitě ho nechat zastřelit. Na veřejnost s tím vyjít teprve až bude po všem. Mezitím zatkout všechny jeho přívržence a každého, kdo by byl schopen vést vzpouru. Vynutit si přiznání, že spolu s Bolšenkovem plánovali – “

„S takovými metodami já nechci mít nic společného,“ řekl Petr. „Jestli mám dnes jasno v jedné věci, pak je to ta, že brutální a pokleslé prostředky vedou jen k brutálním a pokleslým koncům.“

„S Bolšenkovem u moci nebo jen Bolšenkovem naživu a na svobodě hrozí nebezpečí, že dosáhneš jen svého vlastního pádu. A taky mého – pokud mohu poukázat na tak nepodstatnou maličkost. Je to buď on, nebo my.“

„Nezačnu svoji vládu vraždou,“ odpověděl Petr. „Chci Bolšenkova zbavit moci a zašel jsem tak daleko, jak je v současnosti možné.“

„Poslechneš mě alespoň v jedné věci?“ prosil Adams. „Svěř Bolšenkovi velení nad armádou a námořnictvem, jestli to musí být, ale letectvo dej někomu jinému.“

„A koho navrhuješ?“

„Proč bys to nemohl být ty sám? Můžeš pak chodit v působivé uniformě. Jen podepiš Staleninovým jménem patřičný rozkaz.“

A tak Petr podepsal dva rozkazy. Jeden, jmenující Bolšenkova do čela armády a námořnictva, a druhý, kterým jmenoval sám sebe velitelem letectva.

Začal s Adamsem projednávat problémy, které ho trápily od doby, kdy se ocitl v Moskvě.

„Budu se tě ptát na radu,“ řekl, „při řešení všech důležitých problémů. Doufám, že nebudeš jednoduše schvalovat vše, co navrhnou. Můžu počítat s tím, že ke mně budeš zcela upřímný a otevřený?“

„Upřímnost mám nejradši. Můžeš s tím počítat.“

„Budou to neformální porady,“ řekl Petr, „tak bych rád věděl, *jaké* je tvoje křestní jméno.“

„Moje celé jméno je Thomas Jefferson Adams. A je to taky moje skutečné jméno. Nikdy jsem si nedal stranickou přezdívku jako Stalenin nebo Bolšenkov. Většina lidí mi prostě říká Adamsi.“

„Tak ti budu říkat Adamsi. Budeš mi říkat Petře?“

Adams přikývl. Později na to ale poněkud pozapomněl a zvykl si říkat Petrovi „šéfe“, napůl ironickým a napůl obdivným způsobem, jako určitý kompromis.

Petr začal mluvit o chudobě, bídě, neefektivitě, plýtvání, tyranii, servilitě a teroru Vítězného světa.

„Jistě je možné, Adamsi, aby lidstvo žilo v něčem lepším, než je tohle!“

„Možné to je, šéfe. Ale rád bych připomněl, že ty nejlepší mozky Vítězného světa na tomto problému pracovaly už od vítězství komunismu. Všechny reformy, které jsme vyzkoušeli, jen nahradily jedno zlo jiným... Tohle si samozřejmě říkáme ve Straně jen mezi sebou.“

A například se Staleninem nebo Bolšenkovem bych si o tomhle nikdy mluvit netroufl.“

„Copak nepřinesla některá z těch reforem nějaký pokrok?“

„Oficiálně vždy říkáme, že ano. Každý náš experiment samozřejmě musí skončit úspěchem, i když od něj později ustoupíme. Ale jen *mezi námi* – za celý svůj život jsem žádný skutečný pokrok nikdy nepozoroval.“

„A předtím?“

„Inu, samozřejmě, že ano, pokud věříš oficiální historii – “

„Nechme teď stranou všechny úvahy o morálce, politice a ekonomii,“ řekl Petr. „Vezměme si čistě technický a vědecký pokrok.“

„Tuhle otázku jsem zkoumal, šéfe, i z ryze osobní zvědavosti. Nakolik jsem to byl schopen zjistit, za jedno a čtvrt století od založení Vítězného světa k žádnému vývoji techniky nedošlo. Zlepšili jsme několik praktických věcí – nebo jsme lépe řečeno aplikovali naše znalosti v několika nových směrech. Ovšem co se týče teoretických vědomostí, klesli jsme hluboko pod úroveň, které dosáhli buržoazní vědci při posledním vzepětí kapitalistického světa. Naši oficiální historikové to zamlčují, ale existují dobré nepřímé důkazy o tom, že vědci v kapitalistickém světě uměli rozbít atom. Buržoazní vědci údajně tyto znalosti použili k sestrojení nesmírně ničivé bomby. Když jsem byl dítětem, můj otec – tehdy první Američan, co se stal členem Ústředního výboru strany – mi vyprávěl o pověsti, že sovětsí vědci za pomoci buržoazních vědců a spojenců ukradli toto tajemství kapitalistickým zemím a že Rusko takhle získalo navrch nad kapitalistickým světem. Tato pověst dále vypráví, že toto byl skutečný důvod komunistického triumfu – a nikoliv vnitřní úpadek kapitalismu, jak tvrdí naši historikové. Očividně byli po našem vítězství všichni vědci, kteří znali jaderné tajemství, zlikvidováni.“

„Ale snad by někdo nevěřil tak melodramatickému nesmyslu!“ mávl

rukou Petr.

„Neříkám, že bych tomu věřil, šéfe – ani můj otec tomu nevěřil. Pouze mi to říkal jako příklad toho, jak fantastické lži si antikomunisté vymýšlejí.“

„Ano, to jistě ukazuje, jak dětinsky se tito antikomunisté chovali,“ pokýval Petr hlavou.

„Přesně tak, šéfe. Mezi komunisty se tomu kdysi říkalo příběhy Bucka Rogerse, po notorickém kapitalistickém lháři toho jména.“

„Kdo byl Buck Rogers?“

„To byl nejbohatší muž své doby a vymýšlel si takové příběhy, aby udržel masy v poslušnosti.“

„Vraťme se, Adamsi, k otázce technologického pokroku.“

„Jak už jsem říkal dříve, šéfe, podle mého nejlepšího odhadu jsme přibližně na úrovni, na které byl kapitalistický svět mezi lety 1918 až 1938, tedy před vypuknutím druhé světové války.“

„Neučinil kapitalismus poté už žádný technologický pokrok?“

„Osobně si myslím, že učinil,“ odpověděl Adams. „Slyšel jsem příběhy o letounech s proudovými motory, které byly rychlejší než zvuk –“

„Další příběhy Bucka Rogerse?“

Adams pokrčil rameny.

„Nicméně teď,“ oznámil Petr odhodlaně, „pokroku dosáhneme.“

Adams loajálně přikývl, ale tvářil se skepticky. „S čím začneme?“

„To je otázka, která mě už nějakou dobu trápí,“ řekl Petr. „Je toho tolik, co by se mělo změnit... Ale první věcí je, že lidé musí být osvobozeni od hrůzy, osvobozeni od otrocké mentality... Musíme je zbavit strachu.“

„Strachu z čeho?“

„Strachu z nás, samozřejmě. Strachu z vlády.“

„Ale strach je jedinou věcí, díky které náš systém funguje! Kdyby se lidé nebáli vlády, kdyby se nebáli Státní bezpečnosti, jak bychom jim zabránili v páchání všemožných zločinů?“

„Zločiny samozřejmě zůstanou nelegální,“ řekl Petr, „a lidé za ně budou trestáni podle jejich závažnosti. Ale zločiny musí být v zákonech pečlivě definovány.“

„To už jsou.“

„Možná. Ale měli bychom zákony změnit tak, aby nikdo nemohl být zatčen, pokud nebude obviněn z konkrétního zločinu. Musí mu být řečeno, jaký je to zločin. Musí mít možnost konfrontace s tím, kdo ho žaluje, a musí mít možnost mu odpovědět. Žalobce musí předložit skutečné důkazy. Obviněný by měl být pokládán za nevinného, dokud mu nebude prokázána vina – a ne naopak, jak je to teď. Přiznání viny už se nesmí vynucovat mučením a nebude jediným dostačujícím důkazem. Člověk také musí mít možnost požádat někoho, kdo zná zákon lépe než on, aby ho hájil. A pokud byl jednou shledán nevinným, nesmí být ze stejného zločinu obviněn znovu.“

„Mám obavu z toho, co se stane, šéfe, když budou karty rozdány tak moc ve prospěch kriminálníků. Nebudeme prakticky nikdy schopni někoho odsoudit. Kriminálníci se jistě přestanou bát a – “

„Myslím, že by to mohlo fungovat,“ řekl Petr. „Jsem zkrátka rozhodnutý to vyzkoušet... Nechápej mě ale špatně. Zločin bude i nadále ilegální. Každý zločin ale bude pečlivě definován a nikdo nebude trestán, pokud doopravdy nespáchal čin, který byl definovaný jako zločin, *dříve*, než k tomu činu došlo. Nebudeme již trestat jednání, které jsme prohlásili za zločin *retroaktivně*.“

„Co když ale někdo udělá něco, co je jasně protispolečenské, něco, co je proti zájmům Státu, něco, co jsme jen předtím opomněli jako zločin definovat?“

„Pak to bude naše chyba, Adamsi, a budeme to muset definovat jako zločin, abychom to mohli trestat v *budoucnu*. Ale nebudeme trestat nikoho, kdo něco provedl, dříve, než to bylo definováno jako zločin. Pokud bych to měl nějak definovat, nebudeme schvalovat žádné zákony *ex post facto*.“

„Zdá se mi, šéfe, že jste přišel na geniální způsob, jak vládě dopředu svázat ruce. Jak můžeme dopředu odhadnout, jaký zločin se kdo pokusí spáchat? A k čemu jsou prokurátoři a soudci, když jim neumožníme mít vlastní úsudek?“

„Úsudek soudců se bude projevovat,“ odpověděl Petr, „v interpretaci a aplikování existujícího souboru zákonů. Soudce bude muset rozhodnout, jestli důkazy předložené prokurátorem dostatečně ukazují, že obžalovaný skutečně spáchal čin, ze kterého je obviněn. Ale nejdřív musí soudce rozhodnout, jestli čin, ze kterého je někdo obviněn, skutečně spadá pod existující definici zločinu.“

„A jak se vší tou nestranností a sebeomezením přinutíme soudce jednat?“

„Odstraníme ty soudce, kteří tak jednat nebudou.“

„Jinými slovy, šéfe, odstraníme ty soudce, kteří nebudou jednat tak, jak chceme my. Jak to dělal i Stalenin.“

„Ale Adamsi, až doted' vláda odstraňovala ty soudce, kteří byli příliš milosrdní nebo příliš nestranní. Já je budu odstraňovat, pokud budou příliš krutí nebo předpojatí.“

„Tohle uspořádání, šéfe, tedy vydrží jen tak dlouho, dokud se my udržíme u vlády – a jistě ne déle, pokud po nás nebude vládnout někdo, kdo má stejné názory jako my.“

„Pak tedy,“ řekl Petr po rozvážení, „bychom měli ze soudců udělat *nezávislý orgán*.“

„Soudci už nebudou *součástí vlády*?“

„Budou nezávislí na výkonné složce vlády.“

„Promiňte, šéfe, ale neprotiřečí to tomu, co jste před chvílí říkal? Budete odstraňovat soudce, kteří nebudou nestranní a mírní a kteří nebudou pečlivě aplikovat zákon tak, jak byl napsán. Pokud budou soudci nezávislí, jak je budete trestat a jak zajistíte, aby vykonávali svoje povinnosti a aby nezneužívali svých pravomocí?“

Petr si zapálil cigaretu.

„Máš pravdu. Musím to ještě důkladně promyslet... Snažím se ale ustanovit to, co by se dalo nazvat *vládou zákona*. Jediný způsob, jak osvobodit lidi od neustálého strachu z jejich vlastní vlády, je podle mě zavést určitý stálý soubor zákonů a pak říct: „Dokud nepřekročíte tyto zákony, můžete beze strachu dělat cokoli, co chcete. Už nemusíte mít hrůzu z toho, že se dostanete do nápravného tábora nebo že budete zastřeleni jen proto, že s vámi má nevyřízené účty soudce, nějaký vládní představitel nebo někdo výše postavený než vy. Pokud budete obviněni, žalobce musí prokázat vaši vinu, místo aby vás nutil dokazovat nevinu. A hlavně už žádná „přiznání“ získaná pod hrozbou mučení. Dokud se budete chovat v rámci ustáleného souboru zákonů, budete si moci dělat, co chcete.“ Taková vláda zákona je myslím jedinou věcí, která zbaví lidi hrůzy a svévolných rozhodnutí těch u moci.“

„To je krásný obrázek, šéfe, ale problém není tak jednoduchý. Dejte mi příklad toho, co zlegalizujeme a co bude nelegální.“

„No... Ilegální budou vraždy, násilné útoky a další formy zraňování druhých lidí – “

„Já jsem měl na mysli něco jiného,“ přerušil ho Adams. „Jak lidi donutíme pracovat? Jak je přimějeme plnit nepříjemné úkoly? Jak z nich dostaneme při plnění povinností, které jim byly přiděleny, to nejlepší? To jsou ty nejčastější a téměř každodenní problémy, které se týkají největšího počtu lidí a se kterými se musíme vypořádat. To, co jste zmínil, jsou oproti tomu jen velmi zřídka zločiny.“

Petr zamyšleně odložil cigaretový nedopalek. Bylo šest hodin. To byla doba, kdy večerel se svým otcem. „To, soudruhu Adamsi,“ řekl unaveně, „je problém, který budeme řešit až příště.“

Kapitola 18

PETR věděl, že chtít něco přímo od Bolšenkova by bylo marné. Ale rozkázal, aby se mu hlásili všichni vedoucí činitelé Státní bezpečnosti, včetně Kilašova, v pracovně jeho otce, kde je podroboval křížovému výslechu. Všichni mu řekli, že nevědí nic o tom, co se stalo s Edit nebo s Maxwellem. Nenašel se žádný záznam o jejich zatčení. Kilašov prohlašoval, že jestliže byli zatčeni, stalo se to bez jeho rozkazu a vědomí. A přísahal Petrovi, že zatčení bez záznamu je něco, co je u Státní bezpečnosti nemyslitelné. Petr si také musí uvědomit, že vždy existuje možnost, že se nějakí gangsteři a protistátní živlové mohli vydávat za Státní bezpečnost...

V každém případě on, Kilašov, přikázal Státní bezpečnosti provést co nejdůkladnější vyšetřování. Přirozeně se o tuhle záhadu zajímá stejně usilovně jako sám Petr...

Ve svém volném čase začal Petr systematicky navštěvovat všechna vězení v moskevském obvodu. Pokaždé přikázal, aby se před ním vězni seřadili. Šedivé, bezvýrazné řady obličejů bez konce ho naplňovaly lítostí a hrůzou; nicméně mezi nimi nenalezl ty, které hledal.

„Abychom se vrátili ke tvé včerejší otázce, Adamsi – samozřejmě, že by lidé měli pokládat za privilegium, že mohou pracovat pro Stát, protože prací pro Stát pracují sami pro sebe; pracují jeden pro druhého...“

Petr se odmlčel. Zjistil, že jen mechanicky opakuje Bolšenkovovy argumenty.

„Ano, to by lidé vskutku měli,“ řekl Adams, „ale naše zkušenosti ukazují, že to zkrátka tak necítí. Tvrdým faktem je, že někteří lidé musí

udělat nepříjemnou práci, a jediným způsobem, jak je k tomu přimět, je donucení. Každý nemůže být ředitelem, hercem, umělcem nebo zpěvákem. Někdo musí kopat uhlí, svážet a likvidovat odpad, opravovat stoky. Nikdo si dobrovolně *nevybere* takové špinavé práce. Lidé na ně musí být přiděleni, musí k nim být přinuceni.“

„Možná bychom jim to mohli nějakým způsobem vykompenzovat, Adamsi – co třeba kratší pracovní dobou?“

„O tom jsme uvažovali už kdysi dávno, šéfe. A nefungovalo to. Naneštěstí se ukázalo, že jediné práce, u nichž můžeme zkrátit pracovní dobu, jsou právě ty příjemné, jako herectví nebo muzicírování. Nemůžeme si jednoduše dovolit, aby lidi nepříjemnou práci strávili kratší dobu, protože je to přesně ta práce, která musí být udělána nejnaléhavěji. Nemůžeme si například dovolit snížit na polovinu produkci uhlí tím, že v tomto odvětví o polovinu zkrátíme pracovní dobu. Nemáme ani žádnou volnou pracovní sílu, abychom mohli střídat více směn. Navíc jsme zjistili, že v těchto povoláních samotné střídání směn přináší značné ztráty času a produkce.“

„Dobrá,“ souhlasil Petr, „takže pokud budeme trvat na tom, aby všichni dostali rovným dílem, nemůžeme si v našem socialistickém systému dovolit svobodný výběr povolání. Nemůžeme ale poskytnout větší prostor osobní iniciativě – alespoň těm, kteří řídí výrobu? Naše propaganda neustále požaduje větší iniciativu od komisařů a jednotlivých vedoucích továren. Proč se jí nedostává?“

„Protože komisař nebo vedoucí továrny bývá zastřelen nebo poslán do nápravného tábora, když jeho iniciativa nevyjde. Samotný fakt, že vyvíjí vlastní iniciativu, navíc znamená, že se neřídí rozkazy. Jak smíříte osobní iniciativu a plánování z centra? Když vytváříme náš pětiletý plán, alokujeme tím výrobu stovek rozličných komodit a služeb v souladu s tím, o čem předpokládáme, že jsou potřeby lidí. A kdyby každý vedoucí začal sám za sebe rozhodovat o tom, kolik toho vyrobí a jak to vyrobí, pak by naše výroba byla zcela nevyvážená a chaotická.“

„Dobrá,“ řekl Petr; „takže nemůžeme dovolit, aby jednotlivý vedoucí továrny rozhodoval o tom, co bude vyrábět a kolik toho bude vyrábět. To je ale určitě velká nevýhoda. Jestli někoho z Centrální plánovací komise nenapadne nějaká nová potřeba, jež by se měla uspokojit, nebo nějaký nový způsob, jak uspokojovat známou potřebu, nikdo jiný se do toho nepustí. A ještě něco mě napadlo. Jak bychom mohli povzbudit vedoucí továren, aby přicházeli na efektivnější způsob výroby věcí, které je jim přikázáno vyrobit? Pokud nemůžeme od vedoucích chtít, aby sami od sebe přicházeli s novým nebo lepším spotřebním zbožím, pak budeme chtít alespoň to, aby vynalézali nové metody a lepší stroje nebo aby produkovali kvalitnější zboží.“

„To jsme zpátky u téhož problému,“ řekl Adams. „Pokud budu vedoucím továrny a vynaleznu nový stroj, budu muset podat na Centrální plánovací komisi žádost, aby ho někdo postavil nebo aby mi přidělili materiál na jeho stavbu. A to bude v každém případě znamenat zásah do pětiletého plánu. Budu muset přesvědčit Centrální plánovací komisi o tom, že můj vynález nebo experiment neselže. Pokud selže, znamená to vyplývání vzácné práce a materiálu, moje odvolání z funkce a možná i nápravný tábor. A příslušník Centrální plánovací komise, který mi to schválil, bude také mít štěstí, když unikne nápravnému táboru. Pokud se tedy úspěch už předem nebude zdát absolutně jistým nebo pokud nebudu mít zastánce na těch nejvyšších místech, udělám nejlíp, když budu dělat to, co dělají všichni. A pokud selžu, potom budu moci dokázat, že jsem selhal přesně podle pravidel... A k tomu druhému návrhu, šéfe. Předpokládejme, že přijdu s nějakou úspornější metodou, jak vyrobit produkci přidělenou mé továrně. Pak budu pravděpodobně potřebovat práci a materiál v odlišných množstvích nebo jiné druhy práce a materiálu, než jaké bych potřeboval se starou metodou. A v tom případě znovu naruším centrální plán.“

Petr zavrtěl hlavou. „Tak se zdá, že v našem systému není mnoho místa pro iniciativu, zlepšování a pokrok.“

Adams pokrčil rameny.

Petr si zapálil cigaretu a zamyšleně vyfoukl několik kroužků cigaretového kouře.

„Dobrá, Adamsi, takže v našem socialistickém systému nemůžeme mít svobodu ve výběru povolání a nemůžeme připustit iniciativu. Nemůžeme ale dát lidem alespoň větší volnost ve výběru toho, co spotřebovávají?“

„Jak bychom to provedli?“ tázal se Adams. „Tiskneme přidělové lístky a snažíme se je rozdělovat rovnoměrně – alespoň uvnitř každého z našich čtyř funkčních stupňů. Nemůžeme dát lidem víc přidělových lístků než na množství zboží, které vyrobíme. Stěžují si už dneska.“

„Ne, Adamsi. Ale někteří lidé kouří cigarety a jiní ne. Někteří mají rádi pivo a jiní ne. Někteří mají radši v jídle víc špenátu než brambor a druzí zase naopak. Tak proč jim neumožnit alespoň tohle?“

„Možná bychom mohli vymyslet něco lepšího, než je náš současný systém přidělových lístků, ale fundamentální problém zůstává. Lidé mohou spotřebovat jenom to, co je vyrobeno. Musíme vytvářet výrobní plány dopředu na základě předpokládaných a známých potřeb lidí. A potom... Znovu opakuji: lidé mohou spotřebovat jenom to, co bylo vyrobeno, tedy to, co jsme jim naplánovali. Jak by tedy mohli mít nějakou volnost výběru?“

„Myslím, že na to existují dvě odpovědi,“ řekl Petr poté, co vyfoukl dalších několik kroužků kouře. „Můžeme dát lidem docela širokou svobodu výběru *individuálně*, ačkoliv ji stále nebudou mít *kolektivně*. Jinými slovy můžeme vymyslet nějakou metodu, jak by si z hromady vyrobeného zboží mohl jeden člověk vzít více špenátu a méně brambor a druhý zase méně špenátu a více brambor, pokud bude chtít. Místo toho, aby oba dostali přiděleno přesně stejné množství špenátu a brambor.“

„Možná, šéfe. Ale to náš základní problém nevyřeší. Z kolektivního

hlediska budou mít lidé zase jenom to, co se vyrobí.“

„Nemůžeme si ale nějak dopředu zjistit, co lidé doopravdy chtějí, a to pak vyrábět? Jinými slovy, nemůžeme při plánování výroby nějak předvídat přání a potřeby lidí – místo toho, aby byli lidé nuceni přijmout pouze to, co bylo vyrobeno?“

„O to se snažíme, šéfe, ale není to tak jednoduché. Představte si například, že oproti potřebám lidí vyrobíme příliš mnoho buráků a málo špendlíků. Pak vypotřebujeme špendlíky dříve než buráky. Jinými slovy, lidé spotřebují svoje přidělové lístky na špendlíky dříve než na buráky. Pak začnou odebírat buráky, protože už nedostanou žádné špendlíky –“

„Ale běž!“

„Dobrá, změna příkladu – začnou třeba odebírat víc špenátu, protože už nedostanou žádné brambory. Ale protože mají přidělové lístky na *obojí* a protože jejich potřeby převyšují nabídku obojího, nutně nakonec také spotřebují celou zásobu obojího.“

„Jestli ale lidé spotřebují jeden produkt dříve, než se obrátí k druhému,“ zeptal se Petr, „nemůžeme z toho usoudit, že vyrábíme příliš málo prvního a příliš mnoho druhého?“

„Obvykle ano, šéfe. Ale z toho nedokážeme odhadnout, *o kolik* více bychom měli vyrábět prvního a *o kolik* méně druhého.“

„Nedá se to odhadnout z *rychlosti*, jakou jsou tyto dva produkty spotřebovávány?“

„Ne. Protože když se roznese fáma, že dojde mýdlo, tak si ho všichni půjdou vyzvednout. Mýdlo tudíž dojde ve státních skladech dříve než jindy. Relativní rychlost, jakou si lidé mýdlo vybírají, bude vyšší, než když si lidé budou myslet, že mýdlo vydrží celý rok.“

„Nemůžeme ale průběžně přizpůsobovat vyráběná množství, Adamsi, dokud nedostaneme spotřebu mýdla a všeho ostatního do rovnováhy?“

„O to se snažíme pořád, šéfe. Stále se ale potýkáme se závažnými problémy. Jedním z nich je, že jen málo věcí se po celý rok spotřebovává rovnoměrně. Lidé netopí uhlím po celý rok, ale jen v zimě. A pokud mají v domě sklep na uhlí, požádají si o celou zásobu, jakmile dostanou přidělové lístky. Přesto fakt, že tři čtvrtiny zásob uhlí jsou vyžádány v prvním týdnu spotřebního roku, ještě neznámá, že je zásoba uhlí nedostatečná nebo že bude nedostatečná. A led je potřeba hlavně v létě a velké množství dalších věcí je spotřebováno jen sezónně. Jediný důvod, proč si lidé vyzvedávají oblečení rovnoměrně každý měsíc, je ten, že na přidělové lístky na oblečení tiskneme data platnosti... A další věci, jako jsou zelenina a ovoce, jsou zase spotřebovávány jen v těch několika měsících, kdy dozrávají, protože se jindy nedostanou. Stručně řečeno, snaha odhadnout relativní nedostatek či přebytek z relativní rychlosti spotřeby v průběhu roku je tvrdým oříškem. Ve většině případů to my, kteří řídíme ekonomiku, musíme řešit hrubým odhadem.“

„Nedalo by se to vyčíslit matematicky?“ zeptal se Petr.

Adams se zašklebil a pokrčil rameny. „Když najdete matematickou rovnici, která by vyjádřila lidské potřeby a přání. A když podle téhle rovnice dokážete zjistit, kdy si budu chtít dát koktejl a jaký to bude... A to jsem se ještě nezmínil o jednom problému. Co když existuje nějaký výrobek, který nevyrábíme, ale který by – kdybychom ho vyráběli – lidé chtěli ve velkém množství? Jak se dá pomocí matematiky zjistit, že by lidé takový výrobek chtěli, *kdyby* existoval? Nebo i to, že jim taková věc chybí?“

Petr si povzdechl. „To všechno je dost pochmurné. Zdá se, že jsme nuceni vyvodit závěr, že v našem komunistickém systému nemůžeme mít svobodu výběru povolání ani svobodu výběru zboží. Je to tak?“

„Lidé mají na výběr, jestli uplatní svoje přidělové lístky nebo ne,“ odpověděl Adams.

„Jinými slovy,“ řekl Petr, „si mohou vybrat, jestli to, co jsme pro ně naplánovali, spotřebují nebo ne.“

„Správně, šéfe.“

Nastala dlouhá pauza.

„No, napadá mě ještě jeden druh svobody,“ řekl Petr, „a ten jsem odhodlán zavést. Jedná se o svobodu kritizovat vládu.“

Adams na něj zůstal zírat. Zdálo se, že se nemůže rozhodnout mezi nedůvěrou a úlekem. „Myslíte tím, že dovolíme lidem kritizovat jednání vlády a třeba se i vládě vysmívat, aniž bychom je za to potrestali?“

„Přesně tak!“

„Proč bychom se měli nechat zničit během několika týdnů?! Jestli necháme lidi, aby nás otevřeně kritizovali, přestanou z nás mít strach – tedy ztratí všechen respekt. Nastane exploze kritiky, která nás smete z našich křesel – a z Vítězného světa. A čeho tím dosáhneme? Naši nástupci zase samozřejmě kritiku zakáží, aby sami mohli přežít. Jestli máme dělat reformy, tak nejdřív sami přijdme na to, co a jak. A pak je udělejme potichu a nikoliv pod tlakem...“

Petr nakonec usoudil, že Adams je příliš spjatý s existujícím statem quo a že bude mít námitky proti jakékoliv inovaci. Byl odhodlán pohnout se vpřed a vyhlásit alespoň jednu ze svých velkých reforem.

Vydal prohlášení vyzývající ke kritice vlády. Slíbil, že nebude nijak trestána, pokud bude konstruktivní, pravdivá a odpovědná. Prohlášení bylo publikováno ve všech novinách, vysíláno v rádiu a vylepeno na plakátech.

„Ten mladý idiot se brzy zničí sám,“ svěřil se Bolšenkov Kilašovovi, když spolu popíjeli vodku. „Možná ani nebudeme muset hnout prstem.“

Kapitola 19

PETR dychtivě očekával výsledky své reformy. Nebyly žádné. Nestalo se nic z toho, co předvídal Adams, ale na druhou stranu ani nic z toho, v co doufal Petr. Zkrátka se jen zintenzivnil ten druh kritiky, který probíhal vždycky. Nadřízení kritizovali lidi v podřízených pozicích. Vina se dávala těm, kteří nebyli v postavení, aby se mohli ochránit. A jako součást vnitrostranických a vnitropodnikových intrik se lidé navzájem obviňovali z toho, že jsou úchylkáři nebo sabotéři.

Ve větší míře tedy probíhalo to, co bylo známo jako komunistická sebekritika.

Petr tedy vydal další nařízení. Přikázal zastavit tento druh kritiky. Na chvíli tak byla velmi umenšena. Stále si ale nikdo netroufal otevřeně kritizovat nadřízené, Stranu nebo samotné politbyro.

„Co se děje, Adamsi? Nebo spíš proč se nic neděje?“

Adams se usmíval. „Mohl jsem to předvídat, šéfe. Bylo to celkem očividné. Stalo se to, že nikdo nevěří našim prohlášením. Myslí si, že je to trik.“

„Trik?“

„Ano – trik, jak odhalit rozvraceče. Trik, jak vylákat nepřátele vlády na veřejnost a poté je rozdrtit. Každý s kritikou čeká, dokud neuvidí, co se stane s ostatními. Nikdo nechce být první. A proto také nikdo není.“

„Neměli bychom tajně nařídit několika lidem, aby začali kritizovat vládu a ukázali tak ostatním, že je to bezpečné?“

„Proč pořád chcete páchat politickou sebevraždu, šéfe? Mimo to by tohle byl trik. Proč to prostě nenecháte tak, jak to je?“

„Proč se ale vůbec nic nestalo?“ opakoval Petr. „Pořád tomu

nerozumím.“

„Pravdou je,“ řekl Adams, „že jsme velmi dobře chráněni politikou Stalena a jeho předchůdců. Ti vytvořili takovou atmosféru strachu, kterou nepůjde jen tak odstranit. A to, co se stalo – a měl jsem to předvídat – bylo v této situaci inherentní.“

„Jak to?“

„Protože máme absolutní moc a absolutní moc znamená také neomezenou možnost trestat.“

„Ale já jsem veřejně slíbil, že tu moc proti poctivé kritice nepoužiji!“

„Na tom nezáleží. Tu moc máme, a dokud ji máme, lidé se budou bát, že ji použijeme.“

„A když je přesvědčím o tom, že se budu držet svého slibu?“

„Pořád na tom nezáleží. My – tedy celá ekonomická hierarchie Vítězného světa, jejíž jsme hlavou – máme absolutní moc nad ekonomickým osudem každého člověka. Rozhodujeme o tom, jakou práci bude vykonávat, jestli udělá báječnou kariéru nebo jestli skončí jako čistič odpadních stok. Můžeme rozhodnout o tom, jaké přídělové lístky kdo dostane a kolik jich dostane – jinými slovy o tom, jestli bude jíst nebo jestli zemře hlady. Předpokládejme, že nás někdo bude otevřeně kritizovat a že jeho kritika tne do živého. Pýcha ti může zabránit v tom, abys veřejně popřel svoje vlastní prohlášení. Ale jsi si jistý, že nebudeš v pokušení stíhat tohoto kritika za něco, co s jeho kritikou přímo nesouvisí – například za to, že je nepořádný dělník, neschopný vedoucí nebo sabotér a zrádce? A i kdyby ses ty osobně povznesl nad tohle pokušení, jsi si jistý, že kritikův přímý nadřízený či někdo jiný v hierarchii vedení ho nepotrestá v naději, že se tak *nahoře* zalíbí? A i kdyby všichni v celé struktuře vedení byli takoví dobráci a prosti takového pokušení, kdo by byl takovým bláznem, aby si to risknul? A co kdyby se kritik skutečně provinil leností, nekompetentností nebo zradou a byl za to po zásluze potrestán?

Neřekli by si pak všichni, že byl trestán za kritiku a že obvinění bylo jenom zástěrkou? A co kdyby kritik nebyl povýšen pouze proto, že si objektivně nezasloužil povýšení? Nepřipisovali by to pak všichni stejně jeho kritizování? ... Abych byl naprosto upřímný – a zdůraznil to, co chci říct – tak si nejsem jistý, jestli sám neriskuji, když ti tohle všechno říkám.“

Vítězoslavně se usmál.

„A jaký je tvůj závěr z toho všeho?“ zeptal se Petr.

„Můj závěr je ten, že kontrola nad lidským životem, nad všemi prostředky, které člověk k životu potřebuje, a nad jeho ekonomickou kariérou znamená nakonec efektivní kontrolu nad jeho činy i slovy. To, že člověk nemá ekonomickou svobodu, nakonec znamená, že nemá žádnou svobodu. Když je Stát jediným zaměstnavatelem, každý člověk se nejen musí zdržet všeho, co by mohlo urazit jeho nadřízené. Musí zajít dál a dělat a říkat věci, které potěší jeho nadřízené. A proto tu musí být všechno to neuvěřitelné poklonkování a lichocení Staleniinovi – jestli mi prominete, že to tak říkám.“

Petr se zvednul a začal přecházet po místnosti. „Dobrá. Vyhrál jsi. Abych to tedy shrnul: v našem socialistickém systému nemůžeme připustit iniciativu. Nemůžeme mít svobodný výběr povolání. Nemůžeme si vybrat zboží, které spotřebováváme. Nemůže v něm ani existovat svobodná kritika vlády...“

Náhle se zastavil a zadíval se na Adamse. „Ale tohle je přece naprostým opakem všeho, co se píše v našich socialistických učebnicích! Upřímně – jsem z toho naprosto zmatený. Bedřich Engels řekl, že „socialismus je vzestupem z říše nezbytnosti do říše svobody“ – co tím vlastně myslel?“

„Mluvil jen o tom, jaké to bude, až bude konečně nastolen komunistický ráj,“ odpověděl Adams. „Očividně nemluvil o přechodném období mezi kapitalismem a komunismem. To období, jak Marx velmi

správně poukázal, se bude vyznačovat „diktaturou proletariátu“. A když Marx řekl „diktatura“, tak tím myslel *diktatura*.“

„A jak dlouho má tohle přechodné období trvat?“

„Dokud nebude odpor kapitalistů zcela rozdrčen, jak řekl Lenin. Dokud kapitalisté nezmizí a nevznikne beztřídní společnost.“

„A za jak dlouho mělo *tohle* nastat?“

„Za několik let... Možná desetiletí... Nevím.“

„Ale kapitalisté a buržoazie byli zcela poraženi před více než sto lety!“

„Předpokládám, že kdyby byli Marx s Engelsem dnes naživu, řekli by, že přechodné období bude trvat do té doby, dokud se z lidí nepodaří vykořenit všechny zbytky kapitalistické mentality, dokud se každý nebude chtít zcela obětovat pro kolektiv a dobro kolektivu nebude klást nad svoje vlastní.“

„Ale vždyť jsme měli více než století snění za bílého dne, vyzývání, proslovů, denunciací, nucených prací, střelby a mučení – a ta změna v lidské povaze stále nenastala!“

„Lidská povaha, šéfe, se zdá být o něco tvrdším oříškem, než Marx s Engelsem předpokládali. Říkali, že to není lidská povaha, která vytváří společenské instituce, ale že jsou to spíše společenské instituce, které utváří lidskou povahu.“

„Nezní to, Adamsi, tak trochu jako zapřahání vozu před koně? ... A když chtěl v kapitalismu nějaký člověk pracovat primárně pro dobro lidstva a nikoliv primárně pro svoje dobro, tak to snad mohl udělat, ne?“

„Ale v kapitalismu, šéfe, sklízel největší odměnu, když pracoval sám pro sebe; tudíž měl největší podněty k tomu, aby pracoval sám pro sebe a nikoliv pro druhé.“

„To je dovozování kruhem. Když člověk není sobecký, nepotřebuje být motivován sobeckými podněty. Když nachází největší uspokojení v

podpoře blahobytu a štěstí druhých, tak to bude dělat; a neodvedou ho od toho sobecké podněty, protože je nebude pociťovat.“

„Pak si myslím, šéfe, že by odpovědí bylo nastavit společenské instituce takovým způsobem, aby člověk, vedený sobeckými motivy, při vytváření svého vlastního blahobytu zároveň podporoval blahobyt celé společnosti.“

„Socialismus ale začíná přesně na druhém konci, Adamsi! Socialismus říká, že jedině prací pro blahobyt celé společnosti nakonec člověk podpoří svůj vlastní blahobyt. Motiv je to koneckonců stejně sobecký. Ale argument, soudě dle výsledků, se zdá nepříliš přesvědčivý... Vyjádřil bych to takto: „Chci být bohatý,“ řekne si jednotlivec ve tvém systému. „Jdi a zbohatni,“ odpovíš mu, „a ke svému překvapení zjistíš, že jsi prací pro sebe obohatil celou společnost.“ „Chci být bohatý,“ říká si jednotlivec i v dnešní době. „Oddej se práci pro celou společnost,“ říká socialismus, „a ke svému překvapení zjistíš, že to je také jistý způsob, jak zbohatneš ty sám.“

„Není to vznešenější výzva, šéfe?“

„Možná. Ale zdá se mi, že otázkou spíš je, který systém ve skutečnosti funguje lépe.“

„Položil jste mi otázku, šéfe, co myslel Engels tím, že socialismus je vzeštěm z říše nezbytnosti do říše svobody.“

„Ach ano... A co tím tedy *myslel*?“

„Já to chápu tak,“ odpověděl Adams, „že v kapitalismu nebyl jedinec svobodný, ale zotročený, protože dělnickou třídu ovládala a vykořisťovala třída kapitalistů; jeden člověk byl ovládán a vykořisťován druhým; dělník musel poslouchat příkazy svého zaměstnavatele nebo hladovět. A socialismus znamená osvobození od toho všeho.“

„Právě tohle nějak nevidím,“ řekl Petr. „V jakémkoliv společenském systému výroby musí být organizace. Musí existovat ti, kteří řídí, a ti,

kteří jsou řízeni; ti, kteří vydávají příkazy, a ti, kteří je vykonávají. Musí přece existovat vedoucí hierarchie. Už při stavbě jediného domu musí někdo rozhodnout, kde a jak bude ten dům stát. Musí existovat architekt, který ho navrhne, stavbyvedoucí, který interpretuje jeho plány a který rozhodne, kdo bude dělat co – “

„Ale v socialismu, šéfe – na rozdíl od kapitalismu – neexistuje vykořisťování dělníků ve prospěch zisku zaměstnavatelů.“

„V socialismu,“ odvětil Petr, „je Stát jediným zaměstnavatelem. Pokud si dělník rozhněvá moc Státu, pak už nemá, kam by se jinam obrátil. Může trpět daleko větší tyraní v socialismu, než jakou si dovedu představit v kapitalismu. Pokud se dělník nepohodl s některým zaměstnavatelem v kapitalismu, pak mohl jít jinam a najít si jiného vykořisťovatele. A strach z toho, že vlastní dělníci odejdou k někomu jinému, musel umenšit vykořisťování prováděné každým zaměstnavatelem... Ale pokud si v socialismu dělník nezíská přízeň těch u moci, může být donucen hladovět. Není nikdo jiný, kdo by ho zaměstnal.“

„Šéfe, možná měl Engels na mysli to, že v neřízeném divokém kapitalismu přicházely krize a deprese zcela bez ohledu na přání lidí, kdežto v socialismu společnost vzala vědomě svůj osud do vlastních rukou a je v tomhle smyslu svobodná.“

„To vidím,“ řekl Petr sarkasticky. „A kdo v praxi tvoří společnost? Kdo je tou společností?“

„Společnost – to je všechen lid.“

„Ale běž! *Všechen lid* přeci nedělá žádná rozhodnutí. Nemá ani žádné jednotné vědomí, pomocí kterého by se rozhodoval.“

„Dobře, ale Stát dělá rozhodnutí.“

„A kdo je Stát –?“

Adams se zašklebil. „Stát jsme my.“

„Přesně tak. Stát je pyramidální hierarchií lidí, na jejímž vrcholku v současnosti stojím já,“ řekl Petr. Udělalo se mu trochu nevolno, když pomyslel na všechnu tu ohromnou odpovědnost, která nyní leží na jeho ramenou. „A z toho plyne, Adamsi, že se naše společnost skládá z malého množství vládců a velkého množství ovládaných. A vládcí mají svou hierarchii, na jejímž vrcholku stojí jediný člověk s mocí činit konečná rozhodnutí a řešit tak všechny sporné otázky. Takže když říkáme, že „společnost“ udělá to či ono, tak tím myslíme, že Stát udělá to či ono. A když říkáme Stát, máme na mysli vládnoucí hierarchii. Máme na mysli Ochránce; máme na mysli Stranu; máme na mysli ústřední výbor, politbyro nebo nakonec samotného Diktátora – či,“ Petr se ušklíbl, „diktátorova zástupce.“

„Ale v socialismu,“ protestoval Adams, „Stát neslouží vůli vykořisťovatelů proti proletariátu, ale slouží samotným Proletářům. Stát je pouhým mechanismem, kterým lid vyjadřuje svou vůli. Je diktaturou proletariátu – “

„Nebo je diktaturou *nad* proletariátem? Řekněme si to otevřeně. V našem socialismu jenom hrstka lidí – například Centrální plánovací komise – vytváří ekonomický plán. Zbytku lidí nezbyvá nic jiného, než jejich plán provádět. Veškerá iniciativa vychází z centra a žádná z periferie.“

„Tak to *musí* být, šéfe. Nemělo by význam mít celkový pětiletý plán, kdyby se každý mohl rozhodnout, že bude dělat něco jiného, než co je v tom plánu určeno. To by byl naprostý chaos.“

„Nenašli bychom ale nějaký jiný systém organizace výroby, který by umožňoval větší svobodu, Adamsi? Nenašli bychom systém, který by umožnil, aby iniciativa vycházela z více center? Co se vlastně ve skutečnosti stalo v kapitalismu? Měli tehdy dělníci možnost odejít z jedné práce do jiné, která jim vyhovovala lépe? Mohli jednotliví kapitalisté sami rozhodovat o tom, co budou vyrábět a jak to budou vyrábět? Mohli si lidé vybrat zboží, které chtěli, a odmítnout to, které

nechtěli?“

„Nevím, jak to přesně chodilo za kapitalismu, šéfe. To dnes neví nikdo. A vzhledem k tomu, nakolik jsme zničili nebo přepsali kapitalistickou literaturu, dalo by se to zjistit jen stěží. Jistě se ale nebudeme vracet k onomu zdiskreditovanému a vykořisťovatelskému systému – kterého se svět zbavil za cenu tolika krve a obětí – abychom se od něj učili, jak vylepšovat socialismus!“

„Dobrá,“ souhlasil Petr, „zapomeňme na kapitalismus. Stále mi ale není jasné, co myslel Engels tím, že socialismus je říší svobody. A není mi ani jasné, co měl na mysli Marx, když říkal, že Stát v socialismu postupně odumře a už ho nebude více potřeba. Mně se zdá, že právě v socialismu Stát je a musí být všemohoucí, vševědoucí a všudypřítomný...“

Podíval se zamyšleně z okna.

„Adamsi, přesvědčil jsi mě. V našem socialismu je svoboda jednotlivce zkrátka nemožná, a pokud bych snad uspěl v jejím povzbuzování, což se naštěstí nestalo, tak bych jednoduše vytvořil chaos.“

Adams vypadal spokojeně. Šňupl si tabáku.

„Je ještě jeden důvod, šéfe, proč jste neuspěl se svojí kampaní za povzbuzení kritiky. Stát vlastní všechna nakladatelství, všechny tiskárny a všechny noviny. Můžete jmenovat a odvolávat všechny jejich vedoucí, o podřízených nemluvě. Nikdo z nich by si přirozeně netroufl uveřejnit něco, co by bylo vůči nám kritické – leda na přímý rozkaz.“

„Dobrá, dobrá! Už jsem to pochopil, Adamsi. Učím se pomalu, ale dělám pokroky.“

Kapitola 20

PETR s Adamsem byli ve Staleninově kanceláři na své pravidelné konferenci.

Interkom zabzučel. Ozval se Sergejův hlas: „Bolševkovův tajemník je na telefonu, Vaše Výsosti. Říká, že Číslo 2 by rád pozval Číslo 13 k sobě do kanceláře.“

Petr se zašklebil na Adamse. Toho se bál, přestože to už nějakou dobu očekával. To byla momentálně jeho největší překážka.

„Nemůžeš mu to mít za zlé,“ řekl Adams. „Koneckonců má pořád vyšší číslo a podle protokolu musí nižší číslo přijít k vyššímu, když je pozváno.“

„Nemůžu to odmítnout?“

„Uděleš lépe, když za ním zajdeš. Kdyby si začal myslet, že se ho bojíš, – “

„Řekni tomu tajemníkovi,“ zavolal Petr přes interkom na Sergeje, „že zástupce Číslo 1 rád uvítá Číslo 2 zde, v kanceláři Číslo 1, přesně ve tři čtvrtě na čtyři zítra odpoledne.“

Adamsovo pozdvihnuté obočí vyjadřovalo směs obdivu a pochybností.

Za pět minut interkom zabzučel znovu. „Bylo to dost obtížné, Vaše Výsosti,“ oznámil Sergej. „Číslo 2 vám vzkazuje, že to považuje za naprosté porušení protokolu, ale jelikož se jedná o naléhavou záležitost, uvoluje se přijít přibližně v tu dobu, kterou jste navrhnul.“

„Řekl přibližně?“

„Ano, Vaše Výsosti.“

„Děkuji, Sergeji.“ Vypnul interkom, usmál se a otočil se k Adamsovi. „Bude mi ctít, když tu budeš také „přibližně“ ve stejnou dobu. Někaké rady, jak bych s ním měl jednat?“

Příští den přišel Adams do Staleninovy kanceláře přesně ve tři čtvrtě na čtyři.

„Vím, že Bolšenkov schválně přijde o něco později,“ řekl Petr. Bolšenkov dorazil asi pět minut po čtvrté. „Myslím, že je na čase vyjasnit si pár věcí,“ začal bez úvodu. „Proč nemohu vidět Číslo 1?“

„Slyšel jsi oznámení v rádiu. Četl jsi noviny,“ odpověděl Petr. „Číslo 1 si přeje zůstat o samotě, aby se mohl soustředit na vážné politické problémy, a jmenoval mě svým zástupcem, abych jednal jeho jménem.“

„To si hraj na Proletáře, ale ne na mě, hochu. Co je se Staleninem? Měl další záchvat? Není už schopný vládnout?“

Věděl to, nebo jen hádal? Petr se snažil zachovat pokerovou tvář. „Když toho tolik víš, proč se ptáš?“

„Takže měl další záchvat,“ konstatoval Bolšenkov. „Měl by buď rezignovat, nebo by politbyro mělo prohlásit, že je nezpůsobilý a že já převezmu jeho místo jako jeho nástupce.“

„To by ti přišlo vhod.“

„Hodlám tuhle věc předložit na dalším zasedání politbyra!“

„Na svoje vlastní riziko,“ varoval ho Petr. „Číslo 2 není špatná pozice. Prozatím se s ní smíř a neder se výš, nebo narazíš.“

„Jako Číslo 2 nemíním tolerovat takové výhrůžky od Číslo 13 – zvláště ne – “

„To mi připomíná,“ vpadl mu do řeči Petr, „proč jsem chtěl, abys přišel v čas. Neměl bys zmeškat vysílání ve 4:15. A teď je 4:15.“

Zapnul rádio na stěně. Hladký a libozvučný moderátorův hlas byl

právě uprostřed věty.

„... takže Jeho Excellence povýšila soudruha Petra Uldanova z Čísla 13 na nově vytvořené Číslo 1A. Číslo 1A bude přímo pod Číslem 1 a nad všemi ostatními Čísly. Jeho Excellence s potěšením oznamuje, že tento krok má plnou podporu Jeho Výsosti Čísla 2, soudruha Bolšenkova; Jeho Výsosti Čísla 3, soudruha Adamse; a celého politbyra...“

Petr vypnul rádio a cynicky se na Bolšenkova usmál. „Nebudeme okamžitě rušit to, co bylo veřejně vyhlášeno, že?“

„Vím také,“ poznamenal Bolšenkov suše, „že Stalenin nebyl ve studiu při vysílání, v němž tě označil za svého zástupce. Byla to jen nahrávka.“ V jeho očích se objevil chladný, hrozivý záblesk.

„Proč by Stalenin nemohl mluvit z nahrávky, když chce?“ odpověděl Petr. „Nemusí snad být ve vysílacím studiu osobně jen pro tvoje potěšení, ne?“

„Na takového nevzdělaného mladíčka se učíš dost rychle,“ řekl Bolšenkov. Pohnul hlavou směrem k Adamsovi, aniž by se na něj podíval. „Tohle malé vysílání byl pravděpodobně jeho plán... Přiznávám, že jsem si dost rychle neuvědomil, co je nyní očividné. Tvůj otec tě ze strachu, že bude ochrnutý – a ze strachu ze mě – připravil jako svého nástupce. To byla závažná chyba. Byla by bezprecedentní katastrofa, kdyby se takový ignorantský amatér s mlékem na bradě stal Diktátorem Vítězného světa. Naštěstí k tomu nedojde. Je to překvapivá chyba, která byla běžná pro kapitalistickou buržoazii, kdy otcové předpokládali, že synové podědili jejich schopnosti. A obzvlášť překvapivá je tato chyba u Stalenina. Každý marxista ví, že schopnosti jsou určeny hlavně prostředím a vzděláním – a ty jsi vyrůstal v podivném prostředí a nedostal jsi patřičné vzdělání. Nikdy nebudeš Diktátorem, protože nemáš schopnosti se v tom křesle udržet. Ani,“ – tentokrát se s pohrdáním podíval na Adamse – „s pomocí Čísla 3. Vzdej to hned a možná tě nechám na živu někde v ústraní.“

„Obdivuji tvoji upřímnost a výřečnost,“ řekl Petr. „Zařídil jsem se odpovídajícím způsobem. ... A jestli jsi skončil, můžeš teď jít.“

„Musím tě varovat,“ řekl Bolšenkov klidným, ledovým hlasem, „nepokoušej se mě zlikvidovat. Zjistil bys, že je to dost riskantní podnik.“

„Co jsem ti říkal?“ vyštěkl Adams, jakmile Bolšenkov odešel. „Měl jsi ho nechat zlikvidovat okamžitě. Teď už je příliš pozdě. Bylo bláznovství postavit ho do čela armády a námořnictva. Nemluvil by takhle, kdyby si nebyl jist svou mocí.“

„Myslí si, že s ním budu hrát jeho hru vnitrostranických intrik a že mě v ní určitě porazí,“ řekl Petr. „Musíme provést něco nového a nečekaného, co ho vyvede z rovnováhy.“

„Co?“ Adams vypadal podezřívavě a trochu poplašeně.

„Souboj o moc mezi mnou a Bolšenkovem se neodehraje, pokud tuto moc předám do rukou lidu.“

„Co máš na mysli?“

„Uspořádáme volby.“

„Vždyť pořádáme pravidelné volby!“

„To, co pravidelně pořádáme,“ řekl Petr, „je absolutně nesmyslné. Na každý úřad máme jen jednoho kandidáta a volič nemá žádný výběr. Může hlasovat jen pro nebo proti. A musí hlasovat veřejně. A *musí* hlasovat. A ví, že pokud nebude hlasovat pro, bude mít vážné potíže.“

„Nechceš snad říct,“ řekl Adams, který teď vypadal opravdu vyděšeně, „že necháš lidi hlasovat *tajně*?! Co když pak budou hlasovat proti vládním kandidátům – a ani nebudeme moci zjistit, kdo za to může?“

„Chci udělat přesně to. Chci tajné hlasování a ochranu jeho tajnosti. Dokud lidé nevolí tajně, nemohou volit svobodně. Veřejné hlasování je

hlasování pod hrozbou. Dnes lidé hlasují pro vládní kandidáty, protože jinak by se mohli ocitnout v nápravném táboře. Skutečné veřejné mínění nemůže být známo, dokud to nebude mínění svobodné.“

„Pořád říkám, že máš zvláštní nadání pro páchání politické sebevraždy,“ odpověděl s povzdechem Adams. „Už jsi stanovil datum naší popravy?“

„Tentokrát budu trochu opatrnější, Adamsi. Nejprve provedeme experiment v menším měřítku. V tomhle měsíci jsou plánovány pravidelné volby ve Francouzské sovětské republice. Tam svůj plán vyzkouším.“

Odeslal své rozkazy do Francie. Na každý úřad měli být nominováni nejméně dva kandidáti a nemělo se bránit nikomu, kdo by chtěl kandidovat ze své vůle.

Obrovská vlna dálkopisných zpráv, telegramů a telefonátů zaplavila Kreml. Všechno to byly prosby, žádosti, téměř požadavky na podrobnější instrukce. Pocházely od krajských komisařů jmenovaných Moskvou nebo od krajských národních výborů. Všichni se ptali na totéž. Jakého kandidáta či kandidáty si Kreml přeje nominovat? V minulosti kandidáty vždy vybíral buď přímo Kreml, nebo jeho místní vyslanec, či místní stranická organizace. A i v těchto případech místní strana kandidáta pouze doporučila a vždy čekala na jeho schválení Kremlem. Nyní nikdo nevěděl, jak se má postupovat. Nominování více kandidátů bylo matoucí. Všichni hlásali, že jsou loajálními komunisty a že jsou věrní kremelské linii. Ale jak měli kremelskou linii realizovat, když nevěděli, jaká je? Jak mohli nominovat kandidáty, které Kreml chce, když jim Kreml neřekne, kteří to mají být?

Petr na všechny dotazy odpovídal, že mají naprostou volnost ve jmenování kandidátů a že se kandidátem dokonce může stát kdokoliv, kdo o to projeví zájem z vlastní iniciativy. Nestará se o to, jak jim po

telefonu říkal, jestli jsou nominovaní kandidáti věrní současné kremelské linii či nikoliv; skutečným cílem Kremlu je vytvoření inteligentní a otevřené opozice.

Místní autority byly zmateny ještě více. Celé roky a generace se Kreml věnoval tomu, aby vymýtil i ty nejmenší náznaky jakékoliv opozice. Proč by si náhle přál její vznik?

Všichni poté dospěli k témuž závěru. Toto je jednoduše nový kremelský trik, jak opozici vypátrat a následně ji zneškodnit. Nikdo z nich se nechtěl stát obětí *tohoto* očividného úskoku, ale většina byla ochotná s Moskvou horlivě spolupracovat, zvláště co se týče donášení na druhé.

A všichni požadovali psané instrukce, aby svůj postup mohli krýt.

Postup byl nakonec všude stejný. Místní autority vybraly jednoho vládního kandidáta, zaslaly jeho záznamy, ve kterých chválily jeho loajalitu, oddanost a zápal, a pak čekaly na potvrzení jeho kandidatury z Kremlu. Pak všichni hledali opoziční kandidáty. Jejich předpokladem bylo, že se opoziční kandidáti stanou obětními beránky. Když byla jejich jména zaslána do Kremlu, byla obvykle doprovázena svazkem, v němž byly vyjmenovány důvody, proč je dotyčný podezřelý z protisocialistického smýšlení. Petr informoval místní výbory a komisaře, že Kreml nebude do ničeho zasahovat a že všechny navržené kandidáty schválí automaticky.

Opoziční kandidáti se po jmenování většinou zříkali nominace. Potom jim bylo přikázáno nominaci přijmout a provádět kampaň. Tato kampaň pak většinou spočívala v tom, že dotyčný všude vysvětloval, proč by měl být zvolen vládní kandidát, a ujišťoval o své naprosté oddanosti vládě.

I pak se místní autority ptaly Kremlu, kterého kandidáta mají podpořit. Očividně chtěly mít nějaký psaný příkaz, kterým by se zaštitily při případném pozdějším vyšetřování.

Když došlo na tajnost voleb, místní usoudili, že to, co Kreml chce, nejsou skutečné tajné volby, ale volby zdánlivě tajné, aby mohli být odhaleni případní neloajální voliči.

Když nastal den voleb, voliči se nechtěli nechat nachytat. Všichni hlasovali pro vládní kandidáty. Krajské výbory pak hlásily buď 100 %, nebo 98 a nějaký zlomek procenta, aby ukázaly, že stále existuje několik úchylkářů a sabotérů, kteří měli být vypátráni, aby posloužili jako obětní beránci vládního selhání.

Hned po volbách Kreml opět zaplavily dopisy, telegramy a telefonáty. Jaký trest, tázaly se, by měl postihnout neúspěšné opoziční kandidáty?

Petr byl naprosto zklamán.

„Vidíš, Adamsi,“ řekl, „co s lidmi udělala desetiletí útlaku a strachu. Nemohu je ani *donutit* k tomu, aby učinili nějakou vlastní volbu. Nedokážu lidem *vnutit* demokracii!“

„Upřímně, šéfe,“ odpověděl Adams, „nechápu, o co se snažíte. Vždyť my *máme* demokracii. Jak nám všechny naše učebnice říkají, my máme jedinou skutečnou demokracii, lidovou demokracii, socialistickou demokracii, komunistickou demokracii. To ve starém kapitalistickém režimu měli předstíranou demokracii, falešnou demokracii, kde všichni dělníci museli volit tak, jak jim jejich kapitalistický šéf přikázal, jinak ztratili práci. Používali také předstíranou opozici, jako jste se snažil zavést ve Francii; ale jelikož kapitalisté vlastnili politiky z obou zdánlivě soutěžících hlavních stran, nebyl rozdíl v tom, která strana byla zrovna u moci.“

„Podle toho, jak to s kapitalisty nakonec dopadlo, Adamsi, v tomhle nebyli zrovna úspěšní – vzhledem k tomu, kde všude se komunistické strany dostaly k moci.“

„Předpokládám, šéfe, že kapitalisté nakonec ztratili nad demokracií kontrolu a buržoazní vlády musely čelit skutečné opozici... Ale jistě nepokládáte politickou opozici a rozkol za *ideál*. Politickým ideálem je

harmonie, loajalita, jednomyslnost. Toho dosáhl až socialismus. A když lidstvo po staletích krveprolévání a obětí dosáhlo tohoto ideálu, chtěl byste znovu obnovit stranické rozbroje a rozkol ve společnosti!“

Petr si zapálil cigaretu. Nebyl si jistý, jak by na tohle odpověděl.

„Harmonie a jednomyslnost je to, co chceme,“ řekl nakonec. „Ale opravdová harmonie a jednomyslnost jsou založeny na svobodném a nevynuceném souhlasu, není to *zdání* jednomyslnosti, které je vynuceno hrozbami a zastrašováním. Možná je svobodná a dobrovolná jednomyslnost ideálem a možná se mu lidstvo může postupně přiblížit. Ale může ho někdy dosáhnout – při absenci všeobecné vševědoucnosti a všeobecného sebezapření?“

„Šéfe, jaký přesně je váš koncept demokracie?“

Petr se snažil urovnat si myšlenky a pomalu přitom vdechoval cigaretový kouř.

„Demokracie – tedy podle mého názoru,“ začal pomalu, „existuje tehdy, když vláda závisí na svobodné vůli lidu takovým způsobem, že je možná její poklidná výměna, když se vůle lidu změní.“

„Zatímco dnes –?“

„Zatímco dnes, jak dobře víš, je vláda vyměnitelná jenom úmrtím, vraždou nebo násilným pučem.“

„A jak zajistíte tu možnost poklidné výměny, šéfe?“

„Tím, že nechám svobodné rozhodnutí na většině lidí.“

„A věříte, že většina lidí bude vždy jednat moudře a že bude vědět, co je pro ni dobré?“

„Samozřejmě, že ne. Nikdy bych nezaložil vládu většiny na takovém nesmyslu. Založil bych ji na předpokladu, že je to ten nejlepší způsob, jak zachovat vnitřní smír – jak se vyhnout násilí a občanské válce.“

„Neznamená to ovšem, šéfe, že věci pak budou rozhodnuty vždy tím

způsobem, jak je chce mít většina – bez ohledu na to, jak špatná, hloupá nebo nebezpečná mohou přání většiny být?“

„Souhlasím s tebou, Adamsi, že menšina může být častokrát moudřejší nebo blíže pravdě než většina. Ale kdo mezi nimi nakonec rozhodne a jak bude toto rozhodnutí vynucovat?“

„To je jednoduché, šéfe. My rozhodneme. Tak, jak to už děláme. My učiníme rozhodnutí a my si ho také vynutíme – a my jsme jistě kompetentnější a nesrovnatelně lépe informovaní než většina.“

„Adamsi, já sám jsem součástí toho „my“ teprve několik měsíců, a to nikoliv zásluhou svých schopností, ale náhodou svého zrození či – jestli to tak mohu říct – rodinnou náklonností.“

„Vy jste ale výjimka.“

„Díky,“ řekl Petr. „Jestli se ovšem nepletu, podobným způsobem byli vybírání králové ještě v předkapitalistické éře, a nejsem si jistý, jestli tento způsob není z dlouhodobého hlediska logickým vyústěním vlády menšiny. Menšina, jak se mi zdá, se musí u moci držet kombinací dvou způsobů. Zaprvé musí mít kontrolu nad všemi zbraněmi a užitím násilí neustále potlačovat své oponenty prostřednictvím zatýkání, čistek, nápravných táborů a souvislé vlády teroru.“

„A druhý způsob?“

„Druhý způsob je, Adamsi, ten, že vládnoucí menšina musí mít alespoň pasivní podporu většiny. Toho může dosáhnout několika způsoby. Třeba tak, že přesvědčí většinu o tom, že vládnoucí menšina je jí inherentně nadřazená a že je za všech okolností její vláda nejlepším způsobem, jak zachovat mír. Když všichni souhlasí s tím, že příštím vládcem by měl být nejstarší syn vládce současného, bez ohledu na jeho schopnosti nebo i normálnost, alespoň to zamezí válce o nástupnictví, když současný vládce zemře.“

„Pokud je trik s vládou menšiny tak jednoduchý,“ řekl Adams, „proč

tolik toužíte po vládě většiny?“

„Protože vláda menšiny, jak se mi zdá, spočívá na neustálém užívání kombinace síly a podvodu,“ odpověděl Petr.

„Ještě stále jste ale nevysvětlil výhody vlády většiny.“

„Většina nemusí být dokonalá,“ řekl Petr, „aspoň ale zná svoje vlastní přání lépe než kdokoliv jiný. A když se provádí politika, která plní přání největšího počtu lidí, je pravděpodobné, že jim přinese největší uspokojení – nebo alespoň nejmenší zklamání.“

„Většina může vědět, co chce, šéfe, ale už nemusí vědět, jak toho nejlépe dosáhnout. Člověk se nemusí moc snažit, aby věděl, co chce, ale vyžaduje jistou inteligenci, aby poznal, jaké jsou patřičné způsoby a prostředky, jak toho dosáhnout.“

„Pravda. Ale určitě pomůže, když bude většině umožněno, aby se ona pokusila dostat to, po čem touží – místo toho, po čem touží menšina.“

„Ještě jste mi ale nevysvětlil, šéfe, jak vláda většiny podpoří vnitřní smír. Nezačne menšina bojovat, když se většina pokusí prosadit něco, co se jí nebude líbit?“

„Možná by začala, kdyby šlo o menšinu 49 % – v kterémžto případě by většina udělala dobře, kdyby postupovala opatrně. Ve skutečnosti by vždy bylo dobrou zásadou, aby se většina nepokoušela uvalit na početnou menšinu politiku, proti které by tato menšina měla silné námitky. Člen většiny v jedné situaci navíc nikdy neví, jestli se nestane členem menšiny v jiné situaci. Z tohoto důvodu si myslím, že by vláda většiny mohla být méně tyranskou než jiné druhy vlády. A nakonec – abych zodpověděl tvoji otázku, Adamsi – je vláda většiny nejlepší zárukou udržení vnitřního smíru z toho důvodu, že v případě nepokojů nebo občanské války většina obvykle zvítězí, a čím početnější je, tím pravděpodobnější je její vítězství. Pokud tedy spočítáme hlavy, menšina může dopředu poznat marnost uchýlení se k násilí jen proto, aby prosadila svou. A jakmile se rozhodnutí většiny stanou akceptovaná

jako způsob řešení sporů, mohl by to být ten neklidnější a nejstabilnější ze všech systémů.“

„Dobrá,“ řekl Adams. „Předpokládejme, že bych souhlasil s tím, co jste právě řekl. Stejně trvám na tom, že vláda většiny je v našem socialismu nemožná – a naopak.“

„Proč?“

„Právě jste viděl, proč. Řekl jste, že experiment s demokracií ve Francouzské sovětské republice selhal, protože lidé žili po generace ve strachu, a že nyní se toho strachu musí zbavit. Také jste ale poukázal na to, že to nebude možné, protože jejich strach je inherentní součástí socialistického systému. V socialismu Stát kontroluje veškerá pracovní místa. V socialismu závisí kariéra a živobytí každého člověka na menšině, na hierarchii, na těch, kteří jsou u moci. Tato hierarchie má v rukou absolutní moc nad životem a smrtí každého jedince. Ničí názor tudíž není svobodný. I kdyby někdo našel odvahu vyjádřit inteligentní názor, nemohl by získat nestranné informace potřebné k tomu, aby si ho mohl vytvořit. Stát – tedy vládnoucí hierarchie – tiskne a ovládá veškeré noviny, knihy, časopisy a všechny ostatní zdroje informací. Vlastní všechny prostory, kde by se dalo uspořádat shromáždění. Vlastní všechny školy a rozhoduje o tom, co se budou lidé učit už od nejranějšího dětství. A nikdo mimo ni nemá prostředky ani odvahu vyjadřovat svoje přesvědčení na veřejnosti. Za takových podmínek veřejné mínění nejenže není svobodné, což je jediný případ, kdy může mít nějaký význam, ale nedá se ani zjistit, jestli vůbec existuje.“

Adams nyní použil moje vlastní argumenty lépe, než jsem to udělal já sám, pomyslel si Petr. Nahlas řekl: „Nemohli bychom dovolit jednotlivcům, aby si založili svoje vlastní noviny, vydávali svoje knihy, pamflety a tak dále?“

„Myslíte, šéfe, aby se stali zaměstnavateli; aby najímali a vykořisťovali tiskaře, reportéry, spisovatele a další lidi; aby měli zisk sami pro sebe a

aby vlastnili svoje výrobní prostředky? To všechno by přece bylo negací socialismu.“

„Možná bychom jednotlivcům neměli dovolit provozovat tyhle věci pro zisk, Adamsi, ale jen v jejich volném čase a na jejich náklady.“

„Kde by vzali kapitál, aby mohli začít s takovým projektem, šéfe? Jak by hradili náklady? A kdyby jejich noviny kritizovaly vládu, jak dlouho by si udrželi svoje normální zaměstnání, díky němuž získávají prostředky k živobytí, které jim vláda přiděluje?“

„Vláda by jim měla slíbit imunitu proti potrestání,“ řekl Petr.

„Ale jděte, šéfe. Tohle jsme už přece řešili! To jste jim slíbil při volbách a nikdo vám neuvěřil. Základní situace je pořád stejná. My máme moc je potrestat. Máme moc nad veškerým jejich životem i smrtí. Krom extrémních prostředků, jakými jsou popravy nebo nápravné tábory, jim můžeme znepříjemnit život tisícem drobnějších způsobů a šikan, u kterých ani nemusí být na první pohled patrné, odkud pocházejí. A jedinou věcí, která by nám bránila ve využití této moci, by bylo naše vlastní sebezapření – naše odhodlání dodržet svůj vlastní slib. A uvěřil by něčemu takovému opatrný člověk? Uvěřil by – po všech jeho vlastních zkušenostech a zkušenostech jeho rodičů a příbuzných – vládnímu slibu?“

Kdykoliv Petr hledal odpověď na Adamsovy argumenty, buď zíral z okna, nebo si zapálil cigaretu. Tentokrát udělal obojí.

„Je to chmurná vyhlídka,“ řekl nakonec. „Docela jsi mě přesvědčil o tom, že socialismus je neslučitelný s demokracií, neslučitelný s jakýmkoliv vyjádřením svobodné vůle. Pomalu si začínám myslet, že režim otrokářství a teroru zavedený mým otcem a Bolšenkovem není jen náhoda, že to není nějaké obludné převrácení socialistických ideálů, ale *logický a nevyhnutelný výsledek uplatňování těchto socialistických ideálů!* Nutíš mě dojít k závěru, že socialismus znamená naprosté popření svobody jednotlivce a absolutní diktaturu vládnoucí skupiny.“

Adams vypadal potěšen rozsahem svého vítězství a rozhodl se ho ještě završit: „Je mi líto, že to vypadá tak negativně, ale ještě jsem se nezmínil o několika věcech. Například jakmile přijmeme pětiletý plán, musíme se ho držet. Nemůžeme dovolit, aby nějaká proměnlivá většina neustále narušovala, revidovala a reorganizovala naši plánovanou ekonomiku – “

„Dobrá, dobrá,“ přerušil ho Petr. „Pro dnešek už toho bylo dost.“

Končit konference s Adamsem v tomto duchu se už pomalu stává pravidlem, pomyslel si.

Kapitola 21

ADAMS měl už téměř hodinu zpoždění, když dorazil na každodenní poradu s Petrem.

Byl bledý a otřesený. „Bolšenkovovi lidé se mě právě pokusili zabít!“ Těžce dýchal.

„Kde? Jak?“

„Několik okamžiků poté, co jsem odešel z kanceláře,“ odmlčel se, aby popadl dech, „Centrální plánovací komise... Byl jsem ve svém autě... Jiné auto nás předjelo... Chlap se vyklonil a začal střílet ze samopalů... Mířil na mě... Skrčil jsem se na podlahu. Můj řidič to dostal... Auto vjelo na chodník a narazilo do domu.“

„Jsi zraněný?“

„Zázrakem ne. Ale moc nechybělo. Mám nervy nadranc.“

„Co jsi udělal?“

„Zavolal jsem Bezpečnost. Řekli, že z řidiče vyndají kulky a budou je zkoumat. Nemyslím si, že by z *toho* něco zjistili.“

„Viděl jsi poznávací značku toho auta?“

„Ne. A nejsou žádní svědci.“

„Jaké auto to bylo?“

„Stejně, v jakém jezdím já.“

„Říkal jsi, že to byli Bolšenkovovi lidé. Jak to můžeš vědět?“

Adams se na něj nedůvěřivě podíval. „Kdo jiný? Kdo jiný by měl motiv? Kdo jiný by měl lidi a vybavení? Kdo jiný by si troufl? Nejhorší na tom je, že nevíme, kdo všechno ho podporuje a jak moc už ovládl Státní bezpečnost. Už mi věříte, když říkám, že je to buď on, nebo my?“

Musíte se postarat o jeho okamžitou likvidaci!“

„Nechci dát člověka zastřelit nebo odsoudit jen na základě podezření,“ řekl Petr. „Nejprve musíme mít důkaz.“

„Morální jistota nestačí!“ Adams byl kousavý.

„Dobrých výsledků můžeme dosáhnout jen dobrými prostředky,“ řekl Petr. „Udělám všechno pro to, abych tě ochránil, ale jsem odhodlaný zastavit nezákonné násilí ze strany samotné vlády. To myslím vážně.“

„Jak dlouho si myslíte, že *budete* vládnout, když dovolíte Bolšenkovovi, aby se nás pokoušel beztrestně zabít?“

Petr neodpověděl.

„Dnes jsem to byl já a zítra to můžete být vy, šéfe.“

Petr hleděl ven z okna.

„My ho ani *nezbavíme* úřadu?“

„Nejsem si jistý, jestli by právě tohle nebyla ta nejnebezpečnější cesta ze všech,“ odpověděl Petr. „Je příliš silný a má mnoho fanatických přívrženců. Nejprve ho musíme zdiskreditovat – nebo spíše zařídit, aby se zdiskreditoval sám.“

„Jak? Zavedením *demokracie a svobody*?“ Adamsův tón byl opovržlivý.

„Ne,“ řekl Petr. „Ukážeme lidem, že umíme zařídit daleko víc produkce než on.“

Adams na něj zíral a nevěřil svým uším. Nakonec si vzal trochu šňupacího tabáku na uklidnění. Pak se rozhodl přistoupit na tuhle hru. „Dobrá, šéfe. A jak toho tedy dosáhneme?“

„Nu,“ řekl Petr, „ať už uděláme cokoliv, určitě nebudeme mít *méně* produkce. Zrovna jsem studoval poslední zprávy, které jsi jistě také obdržel, o situaci v zemědělství a o hladomoru v Kansasu, Číně, Indii a Argentině.“

„Hladomor je velice závažný, ale nevím, co by se s tím dalo dělat. Po všech sovětských republikách visí plakáty: *Pracuj! Pracuj! Produkuj! Produkuj! Produkce je odpovědí!* Vyslali jsme řečníky, aby povzbudili obecnou pracovní morálku. A nebylo to k ničemu. Zvláště rolníci v Americké sovětské republice se potřebují poučit z ruských zkušeností a příkladu.“

„Podívejme se na náš systém pobídek,“ navrhl Petr.

„Náš systém pobídek je velmi dobrý,“ odpověděl Adams. „Každému kolchozu určíme minimální kvótu pšenice, rýže, fazolí a tak dále, kterou musí odvést státu. K tomu je jim umožněno ponechat si maximální dané množství vlastní produkce pro jejich vlastní spotřebu.“

„Kolik je to dané množství?“

„To se liší podle konkrétního kolchozu. Ovšem umožňujeme jim, poté, co splnili svoji kvótu, ponechat si v průměru 5 % z toho, co musí odvést státu.“

„Co se stane, když kolchoz vyprodukuje více, než toto množství a minimální kvóta pro stát?“

„To si samozřejmě vezmeme. Co jiného by šlo dělat s přebytkem?“

„Ale to pak nedává žádnou pobídku, Adamsi, aby kolchozy produkovaly přebytky.“

„Kolchozy mohou být pyšné na to, šéfe, že zlepšily celkovou zásobovací situaci.“

„To je ušlechtilé. Ovšem nezdá se to být příliš účinnou pobídkou pro většinu lidí. O tom jsem měl již dlouhou debatu s Bolšenkovem.“

„Nu, když kolchoz nesplní svou danou kvótu, šéfe, tak se jak část pro stát tak část určená pro vlastní spotřebu snižují ve stejném poměru. Jinými slovy pokud kolchoz vyprodukuje jen polovinu svojí kvóty, tak se část odvedená státu sníží o jednu polovinu a rezerva kolchozu pro vlastní spotřebu také o jednu polovinu.“

„Ovšem když kolchoz splní svou kvótu, Adamsi, tak rezerva pro vlastní spotřebu byla vypočítaná přibližně v té velikosti, aby právě udržela jeho pracovníky naživu, že?“

„Prakticky ... ano.“

„Takže v takovém případě by jim ponechali jen polovinu toho, co stačí k přežití?“

„Pravda. Ale ostatní obyvatelé Vítězného světa by trpěli stejně.“

„Nikoliv. Co bude s obyvatelstvem Vítězného světa obecně, závisí na změnách v celkové produkci všech kolchozů, nikoliv na jednom konkrétním kolchozu. A také na tom, jak přesně a poctivě byla vypočtena očekávaná „běžná“ úroda na jednotlivých kolchozech. A pokud se toto uspořádání aplikuje jedním způsobem, Adamsi, proč by se nemohlo aplikovat i druhým? Když kolchoz vyprodukuje více, než je státní kvóta, proč by si nemohl nechat přebytek pro sebe?“

Co by s tím přebytkem dělal, šéfe? Členové kolchozu dostávají dostatečné přiděly pro svou vlastní spotřebu, pokud se jim daří produkovat. Co by dělali, kdyby měli více, než potřebují? Hromadili by svou produkci? A proč by měli zadržovat přebytek ostatním obyvatelům Vítězného světa, kteří ho potřebují?“

„Směřoval jsem k tomuto, Adamsi: Zdá se mi, že bychom mohli zvýšit produktivitu, pokud bychom pracující odměňovali úměrně jejich produkci.“

„Šéfe, to by ale bylo v přímém rozporu se zlatým marxistickým pravidlem: Každému podle jeho potřeb.“

„Možná, že ano,“ souhlasil Petr, „ale mohlo by to konečně uvést do praxe první část tohoto pravidla: Každý podle svých schopností.“

„Šéfe, jak hodláte odměňovat dělníky podle jejich produkce? Jak na to chcete jít?“

„Zdá se mi, že by to mělo být celkem jednoduché.“

„Mně se to zdá docela nemožné.“

„Proč?“

„Tak v první řadě: Jak určíme, jaká je ve skutečnosti produktivita jakéhokoliv individuálního dělníka? Vezměme si ten nejjednodušší příklad. Vezměme si kolchoz se 100 pracovníky, který vyprodukuje třeba 2 500 metrů pšenice. Kolik metrů vyprodukoval každý jednotlivý pracovník?“

„Jsme snad ve školce, Adamsi? Každý pracovník vyprodukoval 25 metrů.“

„Špatně,“ řekl Adams. „*Průměrná* produkce je 25 metrů na každého. Někteří ale mohou být líní, neschopní či neopatrní, takže k celkové produkci nepřispěli ničím, nebo ji dokonce snížili. Jiní pracovali s dvojnásobným úsilím a pravděpodobně přispěli ke konečnému výsledku dvakrát více než ostatní – kdyby byl nějaký způsob, jak změřit příspěvek každého jednotlivce. Ale není. A tak vše, co můžeme říci, je, že *průměrný* výsledek práce celého kolektivu, strojů, které měli k dispozici, deště a slunce, které působily na jejich půdu, byl 25 metrů na pracovníka. Ale žádná konkrétní produkce se nedá připsat konkrétnímu páru rukou.“

„Uznávám tvoji námitku,“ řekl Petr. „Nemůžeme odměňovat každého jednotlivce v pracovním kolektivu úměrně jeho produktivitě. Ale můžeme alespoň odměnit *celý kolektiv* úměrně jeho produkci a pak jeho příslušníky nechat, aby se o tu odměnu podělili. Pokud jeden kolektiv vyprodukuje 25 metrů pšenice na člověka za rok a druhý vyprodukuje 50 metrů, pak si v tom druhém kolektivu rozdělí dvakrát tak velkou odměnu, než jakou si rozdělí v tom prvním.“

„Proč, šéfe? Jaká by v tom byla spravedlnost?“

„Odměňovali bychom pracovníky – nebo alespoň kolektivy pracovníků – úměrně tomu, kolik vyprodukovali.“

„Nic takového bychom nedělali,“ řekl Adams. „Nejen, že je nemožné určit, čím přesně přispěl jednotlivý pracovník k celkové produkci, ale je i nemožné určit, kolik přispěly jednotlivé kolektivy.“

„Ale to jistě je možné, Adamsi!“

„Ne, není. Všechno, co můžeme určit, je, že pracovníci, jejich zvířata, jejich náradí, jejich stroje, jejich půda a počasí ve vzájemné spolupráci vytvořili jistý celkový výsledek. Ale nevěděli bychom, kolik z toho výsledku můžeme připsat jednotlivým faktorům.“

„Dozvěděli bychom se to – “

„Začněme s počasím, šéfe. Pokud kolchozům na jižní polokouli spadne to správné množství deště a na severní polokouli budou sucha, pak ty na severu mohou mít jen poloviční výnos na hektar, aniž by na tom měli vinu. A ze stejného důvodu se mohou roční výnosy jakéhokoliv kolchozu lišit rok od roku. To je čistě otázka štěstí.“

„Počítám s prvkem štěstí,“ řekl Petr. „A tvůj argument je ve skutečnosti uplatnitelný s větší silou proti současnému systému. Minimální kvóty, které přidělujeme jednotlivým kolchozům, také neberou štěstí v potaz. Navíc mi připadá, že tento prvek štěstí je přítomen pouze v zemědělské výrobě a příliš se netýká tovární výroby.“

„Teprve jsem začal,“ odpověděl Adams. „Podívejme se teď na půdu. Půdní podmínky jsou velice rozdílné mezi jednotlivými kolchozy. Na špatné půdě může kolchoz vyprodukovat řekněme o polovinu méně pšenice na jednoho pracovníka než kolchoz s dobrou půdou. Nebo obráceně, s vynikající půdou vyprodukuje kolchoz dvakrát tolik co kolchoz s průměrnou půdou.“

Podíval se na Petra, jestli souhlasí. Petr přikývl.

„Pak není chybou těch, kteří pracují na špatné půdě, šéfe, že vyprodukovali jen polovinu průměru; a není zásluhou těch, kteří pracují na výborné půdě, že vyprodukovali dvojnásobek průměru.“

Petr opět přikývl.

„Dobrá,“ pokračoval Adams. „Teď se podívejme na zvířata, nářadí a stroje. Když má některý kolchoz jenom koně a druhý má traktory nebo když má jeden kolchoz lepší koně než druhý, potom pokud jsou ostatní věci stejné, jeden vyrobí víc než druhý. Když má jeden kolchoz více (nebo lepší) nářadí než druhý, když má jeden kolchoz traktor rozbitý a druhý má traktor funkční, když má jeden moderní kombajn a druhý jen kosy a starou mlátičku, pak jeden kolchoz bude mít větší produkci na jednoho pracovníka než druhý, přestože tohle jsou věci, které často nemají a ani nemohou mít pracovní kolektivy na kolchozech pod svou kontrolou.“

Petr opět souhlasně přikývl.

„Čili závěrem z toho všeho je,“ zakončil Adams triumfálně svůj výklad, „že nemůžeme přisoudit celkovou produkci ani kolektivům pracujících. Produkce je výsledkem *kombinace* působení dělníků, počasí, půdy, zvířat, nářadí a strojů, a my neumíme oddělit příspěvek jednotlivých faktorů ke konečnému výsledku.“

„Obávám se, že máš pravdu,“ povzdechl si Petr.

„A to neplatí jenom v zemědělství,“ pokračoval po chvíli Adams, aby využil svého vítězství. „Totéž se dá říci i o tovární výrobě. Produktivita dělníka v továrně závisí z největší části na druhu a kvalitě strojů, se kterými má pracovat, a na organizaci jeho práce. Produktivita továrny na boty s pásovou strojní výrobou může být třeba 100 párů na jednoho zaměstnance za stejnou dobu, za jakou dělník vybavený pouze ručním náčiním dokáže vyrobit jen jeden pár.“

„Kdy jsi o tom všem uvažoval?“ zeptal se Petr.

„Právě teď, šéfe, během odpovědi na váš návrh.“

„To jsem si myslel. Zdá se mi, Adamsi,“ řekl Petr s předstíranou přísností, „že ses dopustil hrozného hereze. Právě totiž přímo protiřečíš

Marxovi.“

„Kde?“ zeptal se Adams vyplašeně.

„Během minulých měsíců jsem dost studoval, a tak s jistotou vím, že Marx už v prvním dílu *Das Kapital* vyhlásil, že lidská práce je jedním jediným faktorem, který tvoří hodnotu. Vůbec nemluví o příspěvku půdy, slunce a zvířat. A co se týče příspěvku strojů a nářadí – ten je jen natolik velký, nakolik se tyto při práci opotřebovávají. Trvá na tom, že dělník je okraden, pokud na konci výrobního procesu nedostane celý svůj produkt nebo celou jeho hodnotu – i když by pro dělníka bylo nemožné vytvořit tuto produkci bez nářadí a strojů, které mu poskytl někdo jiný. Proto jsem si myslel, že by bylo v duchu Marxova učení odměňovat pracovní kolektivy podle toho, co vyprodukovaly, a bez ohledu na to, jaké stroje a nářadí jsme jim k tomu poskytli.“

„Ach tak. Jsem si jistý, šéfe, že si Marxe špatně vykládáte. Určitě by neřekl něco tak pošetilého, jako že stroje nepřispívají ničím k celkové produkci – nebo k celkové hodnotě produkce, jestli to znamená totéž. Nemohu sice z hlavy citovat relevantní pasáže, ale předpokládám, že pokládal příspěvek přírody za daný a abstrahoval od něj... Nebo chtěl poukázat na to, že práce původně vytvořila i stroje a nářadí.“

„Nesnaž se o revizionistický výklad Marxe,“ řekl Petr výhrůžně.
„Revizionismus je velmi závažný zločin!“

Adams pobledl a vypadal vyvedený z míry.

„V soukromí těchto zdí,“ rychle ho ujistil Petr, „ti mohu říct, že jsi mě přesvědčil o tom, že máš pravdu, ať už se s Marxem shodneš nebo ne. Konečný produkt je jistě *společným* výsledkem práce, kapitálu a přírody. A připouštím, že nevím, jak bychom zjistili, který z faktorů přispěl jakým procentem.“

„Taky bych vám rád připomněl,“ řekl Adams, „že současná vydání Marxe byla zcenzurována, aby nikdo nezjistil, jak kapitalismus skutečně vypadal. Třeba v původním vydání Marx připouštěl, že kapitál přispívá k

produkcí a k tomu, čemu říkal *hodnota*...

„Dobrá, budeme si muset vyhledat všechny relevantní pasáže v necenzurovaném vydání. Prozatím se obávám, Adamsi, že veškerá tvoje kritika mého návrhu je oprávněná.“

„Ještě jsem neskončil, šéfe.“

„Tak pokračuj.“

„Původní návrh byl odměňovat pracovníky úměrně jejich produkci – předpokládám, že takovým způsobem, aby každý dostal to, čím sám k produkci přispěl, tedy produkt své práce.“

Petr přikývl.

„Pak by dostal kolchozník určité množství pšenice a dělník v továrně na boty určité množství bot. Co bychom ale dali cestářům? Kousek silnice? Co bychom dali čističům stok? Kousek stoky? Co bychom dali telefonistkám? Část telefonních drátů? Co bychom dali holičům? Část vlasů, které ostříhali? Co bychom dali doktorům? Část pacientů?“

Petr zůstal potichu. Nenapadla ho žádná odpověď. Zapálil si cigaretu a ponořil se do svých myšlenek. Nebyl domýšlivým hlupákem, když si myslel, že dovede na místě vyřešit všechny problémy, které očividně trápily ty nejlepší mozky Vítězného světa už dlouho před ním? Kdyby tady existovaly snadné odpovědi, tak by na ně už někdo přišel. Podmínky byly ve Vítězném světě hrozné, to věděl. Ale nemohl je reformovat tak, že by jednoduše přišel a hystericky požadoval, aby se všechno okamžitě změnilo. Byl příliš samolibý, když předpokládal, že je v historii Vítězného světa jediným vládcem s dobrou vůlí, který chce úděl lidí skutečně upřímně zlepšit. Reformy jsou něčím, co se dá provádět až po velmi důkladném studiu...

„Tak co budeme dělat s tím odměňováním?“ připomněl mu po nějaké době Adams.

„Máš ještě nějakou kritickou připomínku?“

„Ano,“ pokračoval Adams. „Vynechejme teď na okamžik problém, čím bychom odměnili každého dělníka, který pouze přispěl k vytvoření nějaké velké jednotky (jako například lokomotivy) nebo se podílel na vybudování věcí, jako jsou stoky, silnice a přehrady, které může používat pouze komunita jako celek. A vynechejme také případ, kdy poskytuje nějakou nehmotnou službu. Podívejme se na ten nejjednodušší problém – na dělníka, který produkuje něco jako obilí nebo boty – tedy něco, co také může jako jednotlivec používat. Pokud dáme kolchozníkům všechno obilí, tak ho budou mít daleko více, než ho mohou spotřebovat, zatímco zbytek světa bude hladovět. Když budou mít všechny boty jejich výrobci, tak jich budou mít víc, než mohou za celý život obnosit, zatímco zbytek světa bude chodit bosý – “

„Počkej okamžik,“ skočil mu do řeči Petr. „Promyslel jsem, jak by právě tohle mohlo fungovat. Kolchozník si *ponechá* všechno obilí, co vypěstoval, a dělník si *ponechá* všechny boty, které vyrobil, a pak si tyhle věci budou vzájemně vyměňovat v rozsahu, v jakém si budou přát. Každému zůstane všechno to, co vyrobil, a přebytek, který sám nespoteřebuje, si pak bude vyměňovat s ostatními lidmi za věci, které potřebuje. Pak bude každý muset něco vyprodukovat, aby za to mohl dostat něco jiného. Každý tak bude odměňován úměrně své vlastní produkci. To lidem dodá ohromný podnět. Pak už je nebudeme muset nutit pracovat a nebudeme je muset trestat za lajdáckou a špatně odvedenou práci. Nejenom, že se každý bude snažit produkovat, jak nejlépe může, ale také se bude snažit produkovat co nejvyšší kvalitu, aby našel někoho, kdo si s *ním* bude chtít jeho výrobky vyměnit. A tak už lidé nebudou nuceni odebírat to zmetkové zboží, které jim Stát přiděluje. Budou si moci vybírat a vyměňovat si zboží jen s lidmi, kteří je vyrábí pořádně – “

„Počkat, počkat!“ protestoval Adams. „Co se stane s naší plánovanou ekonomikou? Bude zcela dezorganizovaná. Výroba se propadne do chaosu!“

„Proč?“

„Proč? Protože každý jednotlivec začne vyrábět sám pro sebe. Bude vyrábět jen ty věci, za které může při směně dostat nejvíc jiných věcí, které chce.“

„Ale aby toho dosáhl, tak bude muset vyrábět přesně ty věci, které zase nejvíc chtějí ostatní,“ odpověděl Petr.

„A kdo bude stavět silnice, šéfe? Kdo bude opravovat stoky? Dostane každý dělník část silnice nebo část stoky, aby ji vyměnil za něco jiného? A kdo si od něj vezme kus silnice? A s kým budou vyměňovat horníci vytěženou železnou rudu? Tu přece chtějí jenom oceláři. A jedinou věcí, kterou by jim oceláři mohli dát výměnou, by byla ocel. Kdo si vezme domů několik kolejnic nebo ocelových nosníků? ... To je přece nemožné.“

„To by se možná dalo vyřešit sérií směn,“ navrhl Petr. „Je pravdou, že jedině oceláři budou chtít produkci dolů na rudu, ale oceláři budou schopni nabídnout dělníkům v dolech například jídlo, které získají od kolchozníků výměnou za ocelové pluhy a nářadí.“

„Nebo za část železnice, kterou dostanou výměnou za svoje kolejnice?“ Adamsův tón byl těžce sarkastický. „Ještě jsem se ani nedostal k opravdovému problému tohoto nápadu. V současnosti rozhodne Centrální plánovací komise o tom, jaké věci v jakých poměrech populace potřebuje. Když si představíš, že jde o stovky druhů nejrůznějšího spotřebního zboží a služeb, je to ohromně obtížný problém. Když ale vyřešíme tohle, tak jsme teprve na začátku. Potom totiž musíme rozhodnout o tom, kolik bude potřeba továren, strojů a surovin, a také kolik dělníků na jakou práci přidělíme. A teprve *potom* musíme rozhodnout o tom, kolik vyprodukujeme surovin, abychom mohli postavit všechny ty stroje a továrny.“

„Ale Centrální plánovací komise,“ řekl Petr, „dělá pokaždé hrozné chyby. Na konci každého roku pětiletky máme ohromné přebytky

jednoho zboží a tíživé nedostatky jiného zboží. A když vznikne nedostatek jedné věci – například náš současný nedostatek hřebíků – velká část zbylé produkce se stane nepoužitelnou. Nemůžeme bez nich dokončit program výstavby domů. A dokud nebudou k dispozici, bude výroba okenních rámu, dveří, střešních tašek a střešních trámů naprosto zbytečná... A všechny tyhle věci někde rezaví a hnijí na dešti.“

„Jak můžete čekat, šéfe, že se *nevyskytnou* chyby, když čelíme tak ohromně komplikovanému problému? Naši matematikové jsou neustále zaměstnáni řešením problému, aby bylo všechno v těch správných poměrech. Marxi chraň, že bych chtěl bránit Bolšenkova, po kterém jsem ten zmatek převzal, ale musím mu přiznat – “

„O tom teď nemluvme.“

„Ale to, co jsem chtěl říct, šéfe, je, že když se nemůžeme vyhnout takovým ohromným chybám teď, když všechno pečlivě a detailně plánujeme a alespoň se *pokoušíme* vyrovnat produkci každé věci se zbytkem, představte si, jaký chaos by nastal, kdyby se každý člověk *samostatně* rozhodoval o tom, co bude vyrábět. Pak by přece teprve nic k ničemu nepasovalo a lidi by pomřeli jako mouchy!“

Petr si zapálil cigaretu a opět se zadíval ven na město. „Dobrá,“ řekl nakonec, „úspěšně se ti podařilo znovu mě odradit. Ale ještě jsem neskončil! Myslím, že se pomalu propracovávám k jednomu opravdu dobrému nápadu. Ještě si to promyslím a možná se pak dočkáme i nějakého ekonomického pokroku – “

„Proboha, šéfe! Nejdřív to nejdůležitější. Před pár hodinami mě skoro *zabili*, vzpomínáte si? Co uděláte s Bolšenkovem?“

Kapitola 22

PETR stál před nástěnným zrcadlem a obdivoval svoji novou parádní uniformu.

Konečně přistoupil na Adamsův argument, že musí vzdorovat moci Bolšenkova a posilovat svoje vazby s letectvem. Na odpoledne nařídil leteckou přehlídku nad Moskvou, které měl na Rudém náměstí z vrcholu Leninova mauzolea sám přihlížet. Na Adamsovu radu vyhlásil půldenní volno a nařídil všem vedoucím továren z moskevského obvodu, aby přivedli dělníky na náměstí.

Jeho uniforma byla čistě bílá. Byla to jediná bílá uniforma ve Vítězném světě (s výjimkou uniformy jeho otce). Adams zařídil, aby byla pokryta stužkami a medailemi. Petr neměl nejmenší tušení, za co se ty medaile udílejí, ale jakožto doplněk uniformy působily tak majestátně, že to i na něj udělalo dojem. Lesk, ostentativní pompa, ceremonie – to působí i na lidi, kteří se považují za realisty a cyniky.

Vstoupil Sergej. „Plukovník Torganěv a váš doprovod již čekají, Vaše Výsosti.“

„Už jdu, Sergeji.“ Naposledy se podíval do zrcadla, narovnal si čapku a vyrazil.

Uprostřed svých leteckých důstojníků na vrcholu Leninova mauzolea a s mořem tváří na náměstí pod sebou pozvedl Petr paži. Kapela spustila a letecká přehlídka začala...

„Kolik toho produkujeme, Adamsi?“

Adams zmateně vzhlédl.

„Kolik toho Vítězný svět produkuje?“ opakoval Petr svoji otázku.

„Kolik čeho produkuje?“

„Celkově.“

„To je podivná otázka, šéfe. Můžu vám říct, kolik produkujeme železa, obilí, bavlny, bot, vodky nebo nějaké jiné komodity – můžu zatelefonovat do Centrální plánovací komise a pošlou nám svoje statistiky. Ale nemůžu říct, kolik produkujeme „celkově“. Ta otázka postrádá smysl.“

„Ptal jsem se, kolik toho produkujeme,“ řekl Petr, „a ty mi nabízíš jen čísla z produkce tisíců různých věcí. Mohl bych procházet stovky a tisíce grafů a tabulek s těmihle čísly a až bych na konci padnul vyčerpáním, stejně bych nevěděl víc než na začátku. To, co chci, je jediné číslo: součet.“

„Ale šéfe, jak bychom mohli získat takové číslo? Kolik je 200 000 000 párů bot plus 1 000 000 000 metrů obilí plus 1 000 000 litrů vodky? Je to 1 201 000 000 – čeho? Můžete sčítat jenom věci stejného druhu – jinak je součet nesmyslný.“

„Vezměme boty,“ řekl Petr. „Ty se vyrábějí v rozdílných velikostech a kvalitě, ne?“

„Samozřejmě.“

„Takže když máš pár dětských bot té nejnižší kvality pro Proletáře a přidáš je k páru těch nejkvalitnějších bot vyrobených pro Ochránce, sečteš je a dostaneš dva páry bot?“

Adams přikývl.

„A když sečteš boty všech velikostí, typů a kvality, dostaneš součet dejme tomu 200 000 000 párů?“

Adams přikývl.

„A znovu, Adamsi, tvých 1 000 000 000 metrů obilí je tvořeno obilím všech odlišných druhů a kvality?“

Adams přikývl.

„Takže,“ uzavřel Petr, „i ty tvoje součty jednotlivých komodit jsou celkem nesmyslné, že?“

„Možná jsou, šéfe, ale to jenom dokazuje, co jsem tu říkal. „Celkový“ součet všeho by bylo číslo ještě nesmyslnější.“

„A ty dáváš tisícům odlišných nesmyslných čísel přednost před jedním jediným nesmyslným číslem?“

„Když se ale tyhle součty skládají z týchž komodit, šéfe, pak mají alespoň nějaký určitý smysl. Kdybyste začal pátrat po všech mezisoučtech, založených na různých velikostech a kvalitě, tak byste nakonec mohl skončit s 200 000 000 rozdílnými klasifikacemi bot, jelikož žádné dva páry nejsou úplně stejné. Musíme být v těchto věcech rozumní. Pro praktická rozhodnutí na naší úrovni dostačuje vědět, že vyrábíme asi 200 000 000 párů bot ročně – bez ohledu na jejich velikost, typ a kvalitu.“

„Jsou to přesně ty znalosti, potřebné pro učinění praktického rozhodnutí, které se teď snažím získat,“ řekl Petr. „Předpokládejme, že někdo v Centrální plánovací komisi bude přesvědčen o tom, že potřebujeme vyrobit více bot. A předpokládejme, že abychom je mohli vyrobit, museli bychom převést dělníky a stroje z výroby kožených pásů nebo i z produkce obilí. Předpokládejme tedy, že bychom zvýšili produkci bot z 200 000 000 na 250 000 000 párů ročně – ale za cenu snížení produkce obilí z 1 000 000 000 metráků na 800 000 000 metráků ročně. Byli bychom pak na tom lépe nebo hůře?“

„Těžko říct. Museli bychom to posoudit z množství stížností.“

„Stížností lidí, kteří by šli do vězení, kdyby si stěžovali?“

„Ne, šéfe; z – z úsudku členů Centrální plánovací komise.“

„Předpokládejme tedy, že jsme my dva členy komise a ty si budeš myslet, že na tom budeme lépe, a já si budu myslet, že hůře. Jak se mezi námi rozhodne?“

„No, podle toho, kdo je šéf,“ řekl Adams a ušklíbl se.

„To teď přeskočme. Předpokládejme, že bych se *sám za sebe* nedokázal rozhodnout. Existuje nějaký *objektivní* způsob, jak to rozhodnout?“

Adams pokrčil rameny.

„Pokud vyrobíme 250 000 000 párů bot a 800 000 000 metrů obilí,“ pokračoval Petr, „vyrobili jsme tak celkově *více* nebo *méně*, než když jsme vyrobili 200 000 000 párů bot a 1 000 000 000 metrů obilí?“

Adams opět pokrčil rameny. „Myslím, že by to záleželo na tom, co by lidé právě naléhavěji potřebovali.“

„A o tom, co lidé naléhavěji potřebují, rozhoduje kdo?“

„Třeba bychom měli udělat mezi obyvateli Vítězného světa průzkum a dozvěděli bychom se to – pokud bychom z nich dostali upřímné odpovědi neovlivněné strachem.“

„Takže když porovnáme tisíce rozličných komodit, které jsme vyprodukovali v minulém roce, a tisíce rozličných komodit, které vyprodukujeme v tomto roce, s celkovými přírůstky a s celkovými úbytky, pak neexistuje způsob, jak objektivně zjistit, jestli jsme na tom celkově lépe nebo hůře a když, tak o kolik?“

„Naše celková produkce se oproti loňskému roku zvýšila o 14,3 %,“ odpověděl Adams s kamennou tváří.

Petr na něj zíral. „Ale myslel jsem, že – “

„To je oficiální číslo centrální plánovací komise. Tak to stojí v našem pětiletém plánu.“

„A jak se k tomu číslu došlo?“

Na Adamově tváři se pomalu objevoval úsměv. „*Já* jsem k němu došel skrze zjevení – přímým spojením s duchem Karla Marxe.“

„Tím myslíš, že si to číslo v plánovací komisi cucáte z prstu?“

„Pro účely propagandy. Je to součástí naší oficiální linie. Pokud by to číslo nebylo na desetinu přesné, lidé by si mohli myslet, že je to pouhý odhad,“ zatvářil se lišácky.

„Ale teď vážně, Adamsi, jen mezi námi – my nemáme ani to nejmenší tušení, jestli je celková produkce vyšší nebo nižší, že?“

„Ani to nejmenší.“

„A je nějaký způsob, jak to zjistit?“

„Přišel vy jste na nějaký?“

„Ale na tuhle otázku musíme najít odpověď,“ řekl Petr. „Jinak přece plánujeme zcela naslepo. Naše zdroje práce, půdy, nářadí a dalších výrobních prostředků jsou dost omezené; zkrátka musíme vědět, kam je přidělit, aby produkce stovek různých komodit a služeb co nejspokojivěji pokryla potřeby co největšího množství lidí. A tenhle problém nemůžeme začít řešit, dokud nebudeme mít nějakého společného... Nějakou společnou jednotku měření. Pokud budeme chtít vyrobit víc plášťů a budeme toho moci dosáhnout jen za cenu výroby méně kalhot, bot nebo dokonce cigaret, musíme zjistit, jakou výrobu si můžeme dovolit nejvíce omezit. A proto musíme vědět, kolik párů bot je ekvivalentem jednoho kabátu, kolik kabátů je ekvivalentních kolika klarinetům, a tak dále. A to můžeme udělat jen tak, když nalezneme nějakou kvantitu nebo kvalitu, která by byla veškerému zboží společná.“

Adams se na okamžik zamyslel. „Co takhle hmotnost?“ navrhl. „Snažíme se změřit kvantitu produkce. Dobrá: množství vyprodukovaného uhlí měříme v tunách. Také množství vepřového, mědi a oceli měříme v tunách. A všechnu další produkci můžeme také vyjádřit tonáží, čímž dostaneme celkovou tonáž veškeré produkce.“

„To se mi nezdá lepší než sčítat metráky obilí s páry bot a litry vodky,“ řekl Petr. „Proč by na *hmotnosti* mělo záležet? Budeme sčítat

tunu uhlí s tunou hodiněk? A když sečteme tunu cementu s tunou dalekohledů, dostaneme dvě tony – čeho? Znamenal by takový součet něco? Takové číslo by pro nás bylo naprosto bezcenné.“

„Ale máme nějaký jiný standard?“ zeptal se Adams. „Byl by objem lepší než hmotnost? Mohli bychom měřit produkci v kubických metrech?“

„Předpokládám, že jeden kubík peří by se rovnal jednomu kubíku platiny,“ řekl Petr sarkasticky.

„No, hmotnost nebo objem jsou jediné společné jednotky, které mě napadají, šéfe.“

„Pro naše účely jsou bezcenné,“ řekl Petr. „Neexistuje hmotnostní rozdíl mezi uhlím, které leží dosud nevytěžené v zemi, a tím samým uhlím, hořícím v kotlích této budovy. Pokud by nám záleželo jen na tonáži, pak bychom mohli klidně započítat i tony dosud nevytěženého uhlí, které dosud nebylo nakopáno, vyvezeno na povrch, rozbito na kusy, omyto, roztríděno podle velikosti, naloženo do vagonů, přeloženo na nákladáky a rozvezeno po domech a továrnách, a tak dále. A napadl mě ještě jeden zádrhel: potřebujeme nějak vyjádřit i služby. Jaká tonáž by připadla na ostříhání vlasů? Jaký objem by mělo vyčištění bot?“

„Možná bychom mohli měřit výrobu podle energetické náročnosti, šéfe! V kilowatthodinách!“

„Horší a horší,“ řekl Petr. „Elektrický proud můžeme měřit v kilowatthodinách, ale to je všechno. Metrák obilí by se rovnal kolika kilowatthodinám? Jak z energetické náročnosti vyčteme, jestli jsme lidem pomohli větší produkcí jednoho a menší produkcí druhého? Možná,“ dodal Petr ironickým tónem, „bychom mohli měřit produkci v trojúhelnících!“

„Vy jste s tím problémem přišel, šéfe. Ne já.“

„Promiň mi, Adamsi, můj sarkasmus, ale tenhle problém zkrátka

musíme vyřešit. Jinak je veškeré naše plánování nesmyslné – snad s výjimkou poskytování zboží, které uspokojuje ty nejočividnější a nejprimitivnější potřeby (podle toho, jak je *my* odhadujeme). *Musíme* přijít na nějakou společnou jednotku, kterou bychom mohli poměřovat veškerou produkci. Do té doby budeme tápat v temnotě.“

Zapálil si cigaretu. Adams si šňupnul tabáku, začal po místnosti přecházet sem a tam a usilovně přemýšlel.

„Mám to – myslím, že to mám!“ vykřikl nakonec. „Neuvěřitelné, že jsem na to nepomyslel dřív, šéfe! Před několika dny jsem byl v tajné knihovně politbyra a půjčil jsem si výtisk Marxova *Das Kapital* – ten nezkrácený – a studoval jsem ho, když jste mě obvinil z toho, že jsem úchylkář. A úplně jsem zapomněl, že Marx popsal a vyřešil tentýž problém už na prvních stránkách prvního dílu. Je to vyřešené a nemusíme se tím trápit! Veliký Marxi, díky!“

Od Adamse byl takový projev entuziasmu nečekaný.

„A jaké je to řešení?“ zeptal se Petr skepticky.

„Myslím, že bude lepší, když to nebudu lovit v paměti a když si to přečteme přesně tak, jak to Marx napsal.“

„Dobrá.“ Petr se podíval na hodinky. „Bude šest a já si zajdu na večeři do otcova pokoje. Přijď za mnou po večeři a přines Marxe s sebou.“

Kapitola 23

„NAKOLIK jsem to byl schopen zjistit, šéfe,“ začal Adams, „zdá se mi, že lidé měli v kapitalismu povoleno navzájem si vyměňovat komodity – představte si ten chaos! – a Marxe trápila otázka, co určuje poměry, v jakých jsou tyto komodity směňovány. A šel na to takhle – “

Otevřel svoji kopii *Das Kapital* na straně, kterou měl založenou. „Tady je ta pasáž.“

„Mějme dva druhy zboží – například pšenici a železo. Ať už jsou vzájemně směňovány v jakémkoliv poměru, vždy si tu směnu představíme jako rovnici, ve které se dané množství pšenice rovná nějakému množství železa, například 1 tuna pšenice = X librám železa. Co nám tato rovnice říká? Říká nám, že ve dvou rozdílných věcech – jak v jedné tuně pšenice, tak v X librách železa – je něco přítomno ve stejném množství. Tyto dvě věci proto musejí být rovny nějaké třetí věci, která sama o sobě není ani tou první, ani tou druhou věcí. Každá z těch dvou věcí proto musí být – pokud je směnnou hodnotou – převoditelná na tu třetí věc.“

„Potom Marx hledá ten společný faktor a nejprve eliminuje všechno, co jím *není*. A stejně jako my, šéfe, došel k tomu, že to nemůže být geometrická, fyzická, chemická ani jiná přírodní vlastnost komodit. Abych to zkrátil, vylučuje ještě další věci, jako je „užitná hodnota“ – ať už to znamená cokoliv – a dochází k závěru, že jedinou společnou vlastností komodit je to, že jsou produktem práce.“

„Měl snad na mysli,“ zeptal se Petr, „že všechno, co lidé chtějí nebo používají, a všechno, co si navzájem vyměňují, je produktem práce?“

„Ano, asi to tak myslel.“

„Ale tak to přece není, Adamsi! Předpokládejme, že se ty a já ztratíme v lese. Máme hlad, ale nakonec jeden z nás najde strom s ořechy a druhý keř s borůvkami. Oříšky i borůvky pro nás mají hodnotu a můžeme se o ně podělit nebo si je vyměňovat v určitém poměru. Ale obojí je produktem přírody a nikoliv naší práce. Nebo předpokládejme, že pod jedním hektarem půdy bude nalezena ropa a pod druhým nikoliv. A pokud budou všechny ostatní věci stejné, první hektar pro nás bude mít daleko větší cenu než druhý, aniž by do něj přišla nějaká práce.“

„Ale první kus země nebude mít větší cenu než druhý, šéfe, dokud ropa nebude nejen objevena, ale i vypumpována, rafinována a dopravena tam, kde je jí zapotřebí. A to všechno vyžaduje práci. Než se ropa dostane do *užitečného* stavu, musí do ní být vtělena práce.“

„Pokud je práce dobře směřovaná, potom samozřejmě *přidá* ropě na hodnotě, Adamsi, tím, že ji převede z jednoho stavu do druhého. Ale hodnota zde bude dříve, než bude přidána práce! Území s ropou bude mít větší cenu než území bez ropy, a to dříve, než se ho kdokoli dotkne. Když bude vybudována těžní věž, pak bude samozřejmě mít větší cenu, a s rafinérií a ropovodem bude ta cena ještě větší. To, co chci říct, je, že produkty přírody – ještě před tím, než byly přeměněny prací – pro nás mají *nějakou* hodnotu, která je pro každý jednotlivý produkt jiná. Tudíž fakt, že je něco produktem práce, *není jedinou* společnou vlastností fyzických věcí, které lidé chtějí nebo používají – což, předpokládám, Marx myslel těmi „komoditami“.

„Zdá se, šéfe, že Marx jednoduše považoval příspěvek přírody za daný, a začal uvažovat o tom, co nastane pak.“

„Ale další věcí, která mě napadla,“ řekl Petr, „je ta, že pokud je něco produktem práce, pak to ještě nezbytně nemusí mít nějakou hodnotu. Předpokládejme, že vynaložíme práci na výrobu něčeho naprosto

zbytečného. Nebo dokonce něčeho, co se ukáže být škodlivé. Nebo si představ, že práce je vynaložena tak nekompetentně, že jen vyplývá suroviny. ... Nemusím ti přece připomínat, že se tohle děje každý den. V dnešním vydání *Nové pravdy* je příběh silničářů, kteří omylem vyasfaltovali ulici předtím, než tam byla vykopána kanalizace a položeny kabely. Po týdnu se proto celá ulice musela znovu rozkopat. Před několika dny neopatrný malíř při bílení stropu v městské knihovně zvrhl kbelík s vápnem a poškodil mnoho knih. A před týdnem ten truhlář, kterého jsme povolali do Kremlu na opravu starožitného stolu, zatloukl hřebík do jeho nohy tak nešikovně, že ji rozštípl vedví.“

„Nevzpomínám si, šéfe, že by Marx někde mluvil o *nekompetentní* nebo *neopatrné* práci, která způsobí víc škody než užitku. Připouští ale špatně *směřovanou* či *neefektivní* práci – poslechněte si vysvětlení.“

„Tak do toho.“

„Začal jsem s Marxovou citací toho, že komodity mají jedinou společnou vlastnost – jsou produktem práce. Marx pokračuje k vysvětlení toho, co určuje „hodnotu“, čili směnné poměry, v nichž jsou komodity vyměňovány. Poslechni si tohle: „Hodnota jednoho druhu zboží se má k hodnotě každého dalšího druhu zboží jako pracovní doba nutná pro výrobu jednoho ku pracovní době nutné pro výrobu každého dalšího. Jako hodnoty jsou všechny druhy zboží pouze určitou mírou zkrystalizované pracovní doby.“ Pokud například výroba jedné jednotky nějaké komodity vyžaduje pět hodin práce, bude tato mít cenu a bude se vyměňovat za pět jednotek jiné komodity, z nichž každá vyžadovala jen hodinu práce.“

„A pokud se člověk zdrží s výrobou první komodity tolik, že mu to bude trvat deset hodin, Adamsi, potom za jednu jednotku dostane deset jednotek druhé komodity?“

„Nikoliv, šéfe; v tomhle právě byl Marx velice mazaný. Specifikoval, že se jedná pouze o *společensky nezbytnou* pracovní dobu. A to jsem

myslel, když jsem říkal, že připouští existenci špatně směřované nebo neefektivní práce.“

„Definoval někdy Marx, co je „společensky nezbytná“ pracovní doba?“

„Ano, tady je definice: Společensky nutná pracovní doba je taková pracovní doba, která je potřebná ke zhotovení dané užitné hodnoty vynaložením společensky průměrného umu a vypětí za společensky normálních výrobních podmínek.“

„Jak tomu rozumím, Adamsi, „společensky nezbytná“ pracovní doba je zkrátka *průměrná* pracovní doba převládající v jakékoliv společnosti.“

„Správně.“

„Takže pokud zedníci položí v průměru 60 cihel za hodinu, tak je to společensky nezbytná doba, ačkoliv ti nejlepší mohou položit třeba 120 cihel za hodinu a stachanovci až 360 cihel za hodinu?“

„Asi to tak bude.“

„Takže „společensky nutnou“ dobou Marx nemyslel čas, který je prokazatelně *nutný* k vykonání nějaké činnosti, ale pouhý průměr?“

„Předpokládám, že tahle interpretace je správná, šéfe.“

„Protože jestli s patřičným školením a motivací dokáže člověk položit 360 cihel za hodinu, pak ve skutečnosti není společensky *nutné*, aby tím někdo trávil šest hodin, že?“

Adams se na chvíli zamyslel. „Ne-e-e,“ vysoukal ze sebe pomalu, „ale možná zde Marx jen použil nešťastný termín. Protože hodinou práce myslí hodinu *neškolené* práce a hodina *neškolené* práce je, předpokládám, ještě méně produktivní než průměrná hodina práce.“

„Předpokládejme,“ pokračoval Petr, „že jeden člověk toho za hodinu vyprodukuje šestkrát víc než průměrný člověk. Produkt jeho hodiny práce zajisté nebude mít stejnou hodnotu jako produkt průměrného

člověka! Nebo co když nějaký schopný a nadaný člověk produkuje něco, co průměrný člověk nemá schopnost vyrobit vůbec?“

„Musíte mi dát příležitost na to odpovědět, šéfe. Marx neříká, že by se produkt školené práce rovnal produktu práce neškolené. Přečtu ti, co o tom říká. Když mluví o pracovní době, mluví o „jednoduché průměrné práci“. Dále pokračuje takto: Složitá práce zde platí jen jako umocněná nebo lépe násobená jednoduchá práce, takže malé množství složité práce je rovno nějakému většímu množství práce jednoduché.“

„To mi nedává žádný smysl, Adamsi, protože – “

„Jen mi dovolte pokračovat, šéfe.“

Adams četl:

„Zkušenost nám ukazuje, že se toto převádění děje stále. Někaký druh zboží může být výsledkem té nejsložitější práce, jeho hodnota se však rovná výsledku jednoduché práce, a proto představuje pouze určité množství jednoduché práce. Ty různé poměry, kterými jsou různé druhy prací převáděny na jednoduchou práci, která je jejich měrnou jednotkou, jsou stanoveny společenským procesem za zády výrobců, a tímto se proto zdá, že jsou dány zvykem.“

„Vraťme se k místu, kde jsem tě přerušil,“ řekl Petr. „Mně se zdá, že Marx argumentuje v dokonalém kruhu. Chápu to tak, že v kapitalismu měli lidé dovoleno vyměňovat si navzájem komodity a že mezi jednotlivými komoditami byly nějaké směnné poměry. A problém, který chtěl Marx vyřešit, byl: Co určuje tyto poměry? A odpověděl: Velikost pracovní doby vtělená do každé z komodit. Pak ale zjistil, že jeden člověk, dejme tomu A, pracoval jeden den, aby vyprodukoval jednotku komodity X, a druhý člověk, B, pracoval také jeden den a vyprodukoval jednotku komodity Y; a faktem bylo, že se nevyměňovalo jedno X za jedno Y, ale zkušenost ukázala, že se vyměňuje deset jednotek X za jednu jednotku Y. A tak Marx prohlásil, že se jeden pracovní den

člověka B počítá jako deset pracovních dnů člověka A.“

„Ano,“ odpověděl Adams, „protože práce člověka B je složitá a práce člověka A jednoduchá.“

„Ale všechno, co z toho jde vydedukovat, tedy pokud nepoužijeme neomarxistickou logiku,“ řekl Petr, „je přece pouze to, že hodnota komodity se neměří jen pracovním časem, ale také relativní zručností práce, která je do ní vtělená – nebo přesněji řečeno mírou pracovního času vynásobenou zručností.“

„On *redukuje* zručnost na pracovní dobu, šéfe.“

„Jak ale přišel na toho násobitele nebo dělitele, kterým provádí tuto redukci? Pohledem na aktuální poměry, v nichž se směňují jednotlivé komodity. Čili jeho vysvětlení je chybné a snaží se ho ospravedlnit argumentací kruhem. Říká nám, že komodity se směňují úměrně pracovní době do nich vtělené. Pak je ale nucen připustit, že v případě X a Y se jedna jednotka komodity, která je produktem *jednoho* dne práce, směňuje za produkt *deseti* dnů práce. A přenáší se přes tento rozpor tím, že jeden den práce soudruha B se počítá jako deset dnů práce soudruha A – protože, věru, „zkušenost *ukazuje*“, že tomu tak je! Ale to, co zkušenost ve skutečnosti ukazuje, je, že směnný poměr mezi komoditami nevzniká *výlučně* na základě pracovní doby, ale že do hry vstupují i jiné faktory, z nichž jedním je relativní zručnost.“

„Ale není pravdou, šéfe, že složitá práce se počítá jako koncentrovaná či znásobená jednoduchá práce?“

„Jestli to tak je, Adamsi, pak by měl Marx vysvětlit, *proč* to tak je. To je skutečný problém, který měl vyřešit. On jednoduše říká, že to tak je – protože zkušenost ukazuje, že to tak je. Ale prostým faktem je, že zkušenost ukazuje, že se komodity zkrátka *nesměňují* v poměru k pracovní době v nich vtělené. Čili zkušenost ukazuje, že se Marx mýlí.“

„Ale Marx neřekl,“ hájil ho dále Adams, „že by jedna hodina složitě práce skutečně *byla* dvěma nebo pěti hodinami jednoduché práce, ale

jen to, že se to tak počítá při určování směnných poměrů.“

„Je úžasné, co všechno lze s frází „počítá se jako“ provést,“ odpověděl Petr, „jakmile ji začneš aplikovat. Zeptáš se například předsedy kolchozu: „Kolik máte slepic?“ A on odpoví: „Počítám, že jich máme sto padesát.“ A tak chodíš a počítáš slepice a zjistíš, že jich ve skutečnosti mají jen padesát. „Ale máme i krávu,“ řekne předseda. „A ta se počítá jako stovka slepic!“ Nebo předpokládejme, že bys chtěl dokázat, že se komodity směňují v poměru k jejich relativní hmotnosti v kilogramech. Zjistil bys, že se ve skutečnosti například jeden kilogram zlata vyměňuje za 30 000 kilogramů železa. Pokud bys napodobil Marxe, mohl bys mluvit o „společném průměrném“ kilogramu a o tom, že kilogram zlata „se počítá jako“ koncentrovaný nebo znásobený společný průměrný kilogram toho druhu, který je obsažen v běžném železe. A pak se každý kilogram zlata počítá jako 30 000 kilogramů železa, protože zkušenost ukazuje, že tomu tak je! Záhadný „společenský proces za zády výrobců“ dokazuje, že to tak je!“

„Myslím, že mám vysvětlení, ačkoliv tady o něm Marx explicitně nemluví.“

„Jaké?“

„No, musíme vzít do úvahy dobu potřebnou k osvojení nějaké zručnosti. Například nezkušený zedník může pokládat 60 cihel za hodinu a zkušený 180 cihel; získání této zručnosti mu ale mohlo trvat dvě hodiny na každou hodinu, kterou pracuje.“

„Důmyslné, Adamsi, ale nikoliv přesvědčivé. Pokud o tom chvílku popřemýšlíš, přijdeš na to, že tohle vysvětlení přináší více problémů, než kolik jich řeší. Nevěříš přece tomu, že by zručný zedník věnoval dvě třetiny svého života získání své zručnosti, aniž by při tomto procesu něco vytvořil! Nevěříš přece, že v době, kdy se učil pokladačem cihel, žádné cihly nepoložil. A nevěříš přece, že všechny cihly položil až v poslední třetině svého života! Což by ale z tohoto příkladu přesně

plynulo. Musel bys dokázat, že aby v průměru schopný pracovník získal svoji dovednost, musí věnovat získávání této dovednosti procenta ze svého času, která přesně odpovídají jejich současné zvýšené produktivitě oproti neškoleným pracovníkům. Tak by například zručný dělník, který vyprodukuje za den dvojnásobek toho co neškolený pracovník, musel věnovat polovinu svého života pouze získávání zručnosti a tak dále. A asi neexistuje žádný důvod věřit tomu, že v praxi takové poměry existují. Odporuje to veškeré naší zkušenosti.“

Petr přestal, aby si zapálil cigaretu.

„A zde pak přicházíme ke klíčovému bodu. Ani Marxova teorie – ať už tak, jak je, nebo doplněná tebou – nepřipouští žádné rozdíly, které by byly výsledkem nejen školení, ale *přirozeného* talentu některých lidí. Dobrý zedník může za den položit dvakrát tolik cihel co špatný. A položí je tak, že zeď nebude nakřivo a nikdo další ty cihly nebude muset urovnávat. Ale práce architekta nebo inženýra, který vypracoval plány budovy, na které zedník pracuje, může mít mnohem větší cenu než práce toho nejschopnějšího zedníka. A to určitě nezávisí jen na čase, který je potřeba k vyškolení architekta. Pokud je architekt talentovaný, hodnota jeho práce může být mnohonásobkem toho, co by odpovídalo době jeho učení. A naopak – pokud je nekompetentní a navrhne budovu tak, že neposlouží svému účelu nebo dokonce spadne, pak jeho práce bude mít ve skutečnosti *negativní* hodnotu, a to bez ohledu na délku učebního období.“

Adams si zamyšleně vzal několik špetek tabáku. „Kéž by tady byl Marx, aby vám odpověděl,“ řekl nakonec. „Mě nic nenapadá.“

„Teprve jsem začal,“ řekl Petr. „Jsem pozorným žákem a teď proti soudruhu Adamsovi použiji stejné argumenty, které soudruh Adams minule použil proti mně. Byl jsi to ty, kdo mě při debatách o kolchozech přesvědčil o tom, že to není jen samotná práce, co odpovídá za produkci obilí, ale *spojení a spolupráce* půdy, přírody, strojů a práce. Takže tentýž člověk může například vyprodukovat desetkrát víc s

traktorem než s motykou. A tentýž člověk v továrně s pásovou výrobou vyprodukuje stokrát více, než kdyby měl jen ruční nářadí.“

„Musím připustit, šéfe, že jsem měl pravdu.“

„Přesvědčil jsi mě o tom, že ji máš. Ale jestli máš pravdu ty, tak ji nemůže mít Marx. Protože pak to *není* „jednoduchá, průměrná a neškolená“ pracovní doba, která je určující – ať už pro množství produkce nebo pro hodnotu této produkce pro komunitu. Je to spolupráce komplexní řady faktorů – pracovního času, zručnosti pracovníků, půdy, přírody a výrobních prostředků.“

Oba zůstali nějakou dobu v tichém zamyšlení. Petr se pokoušel vyfukovat dokonalé kroužky kouře.

„Dobrá,“ řekl nakonec, „předpokládejme, že by Marx měl pravdu. K čemu by nám ta jeho teorie pak byla?“

„Jestli si vzpomínáte, šéfe, snažili jsme se pro rozdílné komodity najít nějakou společnou měrnou jednotku, abychom tak mohli vyčíslit, jak velká naše produkce celkově je, a abychom ji mohli porovnat s předchozími roky a rozhodnout, jestli je lepší vyrábět více komodity A za cenu menší výroby komodity B, a tak dále.“

„Pravda.“

„A tak mě napadlo,“ pokračoval Adams, „že kdyby byly hodiny práce tou správnou měrnou jednotkou, mohli bychom přestat vydávat přidělové lístky na konkrétní komodity a vyplácet dělníky v *pracovních certifikátech*. Řekněme například, že bychom za hodinu práce vypláceli jeden certifikát, takže by si průměrný dělník přišel na dvanáct certifikátů denně. Pak bychom ohodnotili každou komoditu podle doby, kterou trvala její výroba, a každý pracovník by si mohl na konci týdne vyměnit svoje pracovní certifikáty za věci, které by chtěl.“

„To je chytré,“ řekl Petr. „A jaké by byly výhody?“

„Největší výhodou by bylo, šéfe, že bychom tak dosáhli svobody

volného výběru zboží, o které jsi mluvil. Jednotlivec by si už nemusel brát jen to zboží, které mu vláda přidělila, ale měl by možnost výběru podle svých preferencí. Tak bychom mohli uspokojit více potřeb a pravděpodobně bychom začali produkovat zboží s větší celkovou hodnotou pro společnost... To jsme přece chtěli, ne?“

„Chtěli, ale bojím se, že tohle by nefungovalo, Adamsi. Největší překážkou je naše centrální plánování. Jak jsi mi nedávno dokázal, tenhle volný výběr zboží by do toho vnesl ohromný zmatek. Když plánujeme výrobu na pět let dopředu, nemůžeme záviset na rozmarech jednotlivých lidí a uprostřed pětiletky měnit produkci tak, aby odpovídala tomu, o čem si říkají. A dalším problémem je, kolik těch pracovních certifikátů by vlastně kdo měl dostat. Pokud je práce lékaře, práce inženýra, práce vedoucího podniku a dalších několikanásobkem průměrné jednoduché práce – jak zkušenost ukázala Marxovi – tak bychom pro spravedlivé odměňování potřebovali přesně vědět, kolikanásobek to tedy je. Musíme vědět, kolik hodin práce doktora se rovná kolika hodinám práce zedníka, kolik hodin práce inženýra se rovná kolika hodinám práce kopáče a kolik hodin práce horníka se rovná kolika hodinám práce holiče. A jelikož nemáme zkušenost, kterou měl v kapitalismu Marx a na kterou bychom se mohli podívat, a jelikož nám ani Marx nezanechal žádný vzorec, podle kterého bychom to mohli spočítat, jak bychom to rozhodli? Už chápeš, Adamsi, proč jsem mluvil o dokazování kruhem?“

„Myslím, že tomu rozumím,“ odpověděl Adams. „Marx nám měl ukázat, jak lze zjistit ty správné směnné poměry mezi jednotlivými druhy práce pro případ, kdy by neexistovala zkušenost, kterou měl s kapitalistickou výrobou.“

„Přesně tak. Kdybychom všechno zboží ohodnotili čistě jen podle pracovního času, není těžké uhodnout, co by se stalo. Řekněme, že ze stovky pracovníků je šedesát pět nekvalifikovaných, třicet má slušnou kvalifikaci a pět je mimořádně schopných. Každý by za svou týdenní

práci dostal stejné množství pracovních certifikátů. Všichni by na konci týdne požadovali v první řadě luxusní produkty vysoce školené, zručné a nadané práce. A těch by jednoduše nikdy nebyl dostatek pro všechny.“

„A proč ne: Kdo dřív přijde, ten dřív mele – ?“

„Pak by ale lidé ve frontě na omezené zásoby luxusního zboží byli odměňováni čistě na základě štěstí nebo trpělivosti, zatímco by ti, co tráví čas prací místo postáváním ve frontách, utrpěli ztrátu.“

Místo odpovědi Adams jen pokrčil rameny.

„Den ode dne jsou naše vyhlídky chmurnější,“ řekl Petr nakonec. „Zdá se, že narážíme hlavou do zdi. Musíme mít socialismus a centrální plánování. Cokoliv jiného by bylo nemyslitelné. Ale *teď* jsme nuceni dojít k závěru, že vlastně ani nevíme, jak produkovat zboží v tom správném poměru k lidským přáním a potřebám; neumíme zjistit, jestli a jak moc plýtváme prací, materiálem a dalšími vzácnými zdroji; zkrátka neumíme kalkulovat tak, abychom dosáhli racionální výroby... Jenom tápeme v temnotě.“

Kapitola 24

„VSTUPTÉ!“

Naučil se rozpoznat plaché klepání servírky přinášející jeho podnos.

Většinu večerů, kdy nevečeřel u lůžka svého otce, si Petr zvykl trávit večeřením u pracovního stolu v kanceláři. Večeřet u pracovního stolu a pak se ještě probírat papíry dlouho do noci bylo dříve také zvykem jeho otce. Stalenin mu vysvětlil, že tohle ve výsledku nutí všechny sovětské komisaře pracovat stejně dlouhou dobu. Takhle z nich dostane více práce, zabrání jim účastnit se různých radovánek a neplech a nedá jim čas osnovat spiknutí.

Petr si tento zvyk osvojil hlavně proto, že měl práce až nad hlavu.

Pozoroval servírku, nehezkou ženu ve středních letech, jak rozkládá podnos na stůl a klade na něj talíře. Byla oblečená v šedivé uniformě a pracovala potichu. Očividně se snažila přitahovat co nejméně pozornosti.

Osamocen a ve sklíčené náladě usedl ke své večeři. Jeho myšlenky opět zalétly, tak jako každou noc, k Edit a jejímu otci. Co by mohl podniknout pro jejich nalezení a záchranu?

Jeho myšlenky s ním zůstaly, ještě když ulehal do postele. Pokusil se znovu přemýšlet o pochmurném závěru, ke kterému toho odpoledne dospěli s Adamsem. Cítil se téměř přemožen různými stupni zoufalství.

Ale k ránu, jak si ve svých myšlenkách pořád dokola obracel problém výroby a spotřeby, najednou spatřil světlo.

S opravdovou dychtivostí dorazil na pravidelnou konferenci s Adamsem.

„Minule jsme se shodli na tom,“ začal, „že Marx udělal chybu, když

tvrdil, že práce je jediným faktorem, který je schopen vytvářet hodnotu. Produkce je výsledkem spolupráce alespoň tří hlavních faktorů – půdy, práce a nástrojů. Myslel jsem na to celou noc a jsem stále více zaujatý ohromnou důležitostí nářadí a strojů a jejich dopadem na kvantitu i kvalitu produkce. I vylepšování množství a kvality strojů má tedy tu nejvyšší důležitost. ... Vezměme si tři hlavní faktory, které určují objem a hodnotu produkce. Začněme s půdou. Do ní samozřejmě zahrnuji i všechny přírodní zdroje a další dary přírody. Je očividné, že nemůžeme udělat nic pro jejich zvýšení. Vše, co můžeme udělat, je najít pro ně to nejlepší využití. Docela omezení jsme, i pokud jde o práci. Můžeme samozřejmě zvýšit pracovní sílu zvětšením populace, ale pochybuji, že bychom se pak všichni měli lépe. Kdybychom zvýšili populaci, zvýšili bychom také počet hladových úst a počet lidí, které bychom museli obléknout a ubytovat a tak dále; a na to by připadlo méně přírodních zdrojů na jednoho člověka než předtím – “

„To máte pravdu, šéfe. Ve statistikách to neukazujeme, ale několik lidí v Centrální plánovací komisi i v samotném politbyru soukromě věří tomu, že to byla série hladomorů a epidemií, které Vítězný svět postihly od doby triumfu komunismu, co nám pomohlo vyřešit náš problém alespoň tak dobře, jak jsme ho vyřešili. Dnešní populace čítá asi miliardu lidí, před poslední komunisticko-kapitalistickou válkou to údajně bylo několik miliard. A po každém hladomoru nám zbude méně krků, které musíme živit, více čtverečních metrů obytné plochy na obyvatele a tak dále. Takže hladomory jsou svým způsobem součástí řešení našeho problému.“

„Právě pokračování takových strašlivých „řešení“ chci zabránit,“ řekl Petr. „A to mě přivádí k nadějnému závěru. Pravdou je, že nemůžeme moc udělat s půdou a prací. Ale napadlo mě, že kvantita i kvalita nářadí a strojů se dá rozšiřovat a vylepšovat prakticky donekonečna. A pokud tomu tak je, pak může být ekonomický úděl lidstva neustále zlepšován bez nějakého daného omezení... Takový závěr mi otevřel nový a

veselejší pohled do budoucnosti!“

„Ten závěr může být důležitý, šéfe – ale nesnažíme se snad už dnes vylepšit a rozmnožit naše výrobní prostředky?“

„Předpokládám, že se o to jistým způsobem snažíme,“ odpověděl Petr. „Ale důraz byl dosud kladen na špatné místo. Pod vlivem Marxe byl důraz kladen hlavně na práci a na její výkonnost. Co jsme ale přehlíželi, bylo to, že správné nářadí a stroje dokáží zvýšit produktivitu práce daleko více než hodiny přesčasů a pracovitost jednotlivců.“

„Jak si ale vysvětľujete, že by někdo s takovým mozkiem jako Marx ignoroval ohromný příspěvek nářadí a strojů k celkové produkci?“

„Předpokládám, Adamsi, že to bylo proto, že v Marxově době byly výrobní prostředky vlastněny soukromě, dělníci bez nich byli bezmocní, museli přijít za jejich vlastníky žebrat o práci a vlastníci je pak vykořisťovali. A Marx byl tímhle tak rozzlobený, že nakonec ignoroval či popíral ohromnou roli, jakou stroje hrají při produkci a vytváření zboží. Připouštěl, že jsou *nezbytné* pro výrobu – aby vysvětlil, proč jsou dělníci nuceni přijít k jejich vlastníkům. Ale odmítal připustit, že by stroje *přispívaly* k výrobě a že část výroby musí být připsána strojům – místo toho, aby byla celá produkce připsána pouze práci.“

„Možná jste na něco kápnul, šéfe. Půjdu si Marxe přečíst ještě jednou...“

Při jejich dalším rozhovoru byl Petr ještě vzrušenější.

„Myslím, že jsem přišel na geniální reformu, Adamsi! Nemá to nic společného s Marxovou teorií produkce, tedy alespoň ne přímo. Napadlo mě to, když jsem myslel na tvůj návrh používat pracovní certifikáty místo přidělových lístků. Myslel jsem si, že to nebude fungovat, a myslím si to pořád. Ale napadlo mě něco, co by mohlo přinést stejný výsledek jako tvůj návrh. Proč nedovolíme lidem, aby si

vyměňovali svoje přidělové lístky jeden s druhým?“

„Ale to by vedlo k chaosu!“

„Proč?“

„Proč? V současných podmínkách, šéfe, Centrální plánovací komise rozhodne o tom, co by měl každý dělník dostat. Snaží se mu poskytnout vyváženou stravu: každá osoba dostává svoji denní dávku chleba a týdenní dávku fazolí a tuřínu. Vše je založeno na tom, že každý dělník dostane tolik kalorií, kolik potřebuje ke své práci a kolik dostávají všichni jeho soudruzi. Pak každý dostane svůj roční příděl oblečení a luxusních věcí, jako jsou cigarety a vodka. Když povolíme lidem, aby si navzájem vyměňovali lístky, někteří z nich nebudou mít dost jídla nebo budou mít příliš mnoho luxusu, který doopravdy nepotřebují, – “

„Ale nikdo přece *nebude muset* vyměňovat svoje přidělové lístky, Adamsi. Kdyby zjistil, že má příliš málo jídla, brzy by s těmi směňami přestal.“

„Šéfe, nemůžeme se spolehnout na to, že se lidi budou umět rozhodnout pro to, co je pro ně dobré.“

„Chceš říct, že za ně mají rozhodovat komisaři?“

„Od toho tu komisaři jsou.“

„S tímhle, Adamsi, právě nesouhlasím. Naopak si myslím, že každý člověk zná svoje potřeby nejlépe. Nebo zná alespoň svá přání. A když chce jeden člověk méně fazolí a více cigaret a druhý chce více fazolí a méně cigaret, týká se to jenom jich. Měli by mít možnost najít se a provést směnu... Navíc tak můžeme uspokojit více potřeb než dnes. A to by mělo být účelem ekonomického systému – uspokojovat tolik přání a potřeb lidí, kolik je jen možné. Když budou mít lidé možnost vyměňovat si přidělové lístky, každý bude moci dostat zboží v tom relativním poměru, jaký si přeje *on* – a nikoliv v poměru, který mu naplánovala nějaká komise. A nakonec není asi žádný jiný způsob, jak

smysluplně měřit produkci, než podle množství uspokojených lidských potřeb.“

„A jaké směnné poměry zavedeme, šéfe?“

„Co tím myslíš?“

„Například kolik kuponů na chleba bude člověk moci legálně vyměnit za kupon na cigarety?“

„Neurčím žádné poměry. Kupony si lidé budou vyměňovat čistě podle toho, jak budou sami chtít.“

„A to nás přivede zpátky k chaosu, o kterém jsem mluvil,“ řekl Adams. „Bez určení legálních směnných poměrů budou někteří lidé zneužívat druhé.“

„Jak?“

„To se určitě stane. Když Petr ze směny získá, Pavel na ní musí nezbytnětratit. Ve skutečnosti Petr získá přesně tolik, kolik Pavel tratí.“

„Vůbec ne, Adamsi. Neexistuje žádný *inherentní* směnný poměr mezi kupony na chleba a kupony na cigarety. Relativní hodnota bochníku chleba a krabičky cigaret je v mozku každého člověka a závisí na jeho současných přáních a potřebách. K žádné směně nedojde, pokud obě strany nebudou mít pocit, že směnou získají.“

„Nebude ale jedna ze stran klamat sebe samu?“

„Nikoliv. Zisk ze směny nastane v každém případě, a to nikoliv kvůli nějakému inherentnímu rozdílu v relativních hodnotách samotného zboží, ale protože každá strana směny poté bude schopna lépe uspokojit svoje vlastní potřeby. *Obě* strany na směně získávají, protože jsou poté *obě* lépe uspokojeny – jinak by na směnu nepřistoupily.“

„Ale Marxova teorie hodnoty – “

„Marxova teorie hodnoty je chybná, Adamsi, mimo jiné z toho důvodu, že spočívá na předpokladu, že hodnoty lze měřit nějakými

objektivními jednotkami, zatímco ve skutečnosti jsou hodnoty dány ryze *subjektivními* soudy. Hodnota komodity nespočívá v komoditě samotné; spočívá v lidské mysli, ve *vztahu* mezi přáními a potřebami člověka a ve schopnosti oné komodity tato přání a potřeby uspokojit... Marx hledal nějaký objektivní standard hodnoty, protože předpokládal, že mezi dvěma směřovanými komoditami musí existovat nějaká „rovnost“. Pokud by si ale komodity byly navzájem rovny, jaký by byl důvod směnu vůbec uskutečnit? Důvodem pro směnu může být pouze nerovnost, pouze to, že Petr přisuzuje určitému množství brambor v držení Pavla větší hodnotu, než jakou přisuzuje určitému množství hrušek, které má v držení on sám. A když má Pavel opačné pořadí preferencí a když přisuzuje svým bramborám menší a hruškám vyšší hodnotu než Petr, jedině pak může proběhnout směna.“

„Pořád si myslím,“ trval na svém Adams, „že tenhle nápad skončí chaosem. Například dnes tiskneme cigaretové kupony pro všechny dospělé, ale víme, že jen na polovinu těchto kuponů jsou vyžádány cigarety, protože někteří lidé nekouří. Tvůj systém povede k tomu, že lidé, kteří si dnes svoje cigarety nevyzvedávají, vymění svoje kupony s lidmi, kteří kouří a chtějí kouřit více cigaret. A ti si potom na tyto kupony půjdou vyzvednout *všechny ty cigarety* – a my zkrátka nemáme dostatek cigaret na to, abychom je všechny uspokojili.“

„Pak buď budeme muset zvýšit produkci cigaret, nebo vytisknout méně kuponů, aby byly věci v rovnováze.“

Adams zoufale pokrčil rameny. „Nakonec budeme muset vyrábět více zboží, které není potřeba. Doufám, že nechcete lidem dovolit, aby si vyměňovali kromě lístků i *skutečné* komodity! To by byl teprve chaos. Vláda by neměla žádný způsob, jak vysledovat, kdo co spotřebovává. Přesně proto vždycky zakazujeme lidem, aby si vyměňovali zboží navzájem. Někteří lidé by měli nevyváženou stravu, další by pili příliš mnoho vodky – “

„Dobrá; v současnosti jim zkrátka dovolíme vyměňovat si přidělové

lístky a uvidíme, jak bude fungovat to.“

Adams si povzdechl. „Vyzkoušejte si to, jestli chcete. Možná to zafunguje. Ale musím říct, že já bych si na vašem místě nehrál s ekonomickými teoriemi, dokud bych se nejdřív nepostaral o naléhavější problém.“

„Co tím myslíš?“

„No přece tu přehlídku, co svolal Bolšenkov na příští týden – “

„Přehlídku? Bolšenkov?“

„Velký Marxi, šéfe! Vy jste o tom ještě *neslyšel*? Oznámil to dnes ráno v rádiu.“

Petr byl zmatený.

Adams na něj ohromeně zíral. „Myslel jsem, že bylo už dost zlé, když přehlídku oznámil svým vlastním jménem a nezmínil se ani o nás, ani o Staleninovi! Ale domníval jsem se, že si alespoň vyžádal svolení. Tenhle jeho tah je dost zlověstný!“

„Tohle zarazím,“ řekl Petr. Zmáčknul tlačítko interkomu a požádal Sergeje, aby mu sehnal Bolšenkova k telefonu.

„Co to má znamenat, Číslo 2?“

„To znamená, že jsem nařídil přehlídku, Uldanove, a podniknu inspekci ozbrojených sil.“ Jeho tón vyjadřoval tiché uspokojení.

„Dobrá, Bolšenkove, jménem Stalenina ti nařizuji přehlídku odvolat.“

„Já *dávám* rozkazy vojákům, nepřijímám je, Uldanove. *Chceš* zrušit přehlídku? Zkus to. Uvidíš, co se stane!“

Petr zavěsil a otočil se k Adamsovi.

„Slyšel jsem ho,“ řekl Adams.

„Měl jsi pravdu,“ řekl Petr. „A já jsem byl blázen. Neměl jsem Bolšenkova postavit do čela armády a námořnictva. Měl jsem ho nechat

zast- Měl jsem udělat něco jiného, než jsem udělal. Nepostavil by se mi takhle na odpor, kdyby si nebyl jistý loajalitou armády.“

„Armáda zná Bolšenkova a nezná vás, šéfe. Bolšenkov začal budovat svoji osobní kliku už v době, kdy Stalenin začal ztrácet sílu. Je příliš pozdě na to, abychom ho jednoduše odstranili. ... Bojím se, šéfe, že vy a já nepřijdeme jen o své pozice, ale i o životy.“

Petr vstal a začal přecházet po místnosti.

„Proč se mnou vlastně zůstáváš, Adamsi? Měl bys větší šanci někde jinde a s někým jiným.“

„Bolšenkov mě nenávidí, šéfe. Neměl jsem moc na výběr. Nemám ani tu nejmenší naději, že bych se sám stal Diktátorem, a tak jsem se přimknul k jediné alternativě, která zbyla. Víím, že když se dostane k moci, budu na řadě mezi prvními.“

„A to je jediný důvod?“

Adams se odmlčel. „Oblíbil jsem si vás,“ řekl nakonec váhavě. „Vaše upřímnost... Váš nepředstíraný zájem... Váš naivní idealismus...“

„Říkáš to, jako by ses za to styděl.“

„To nejsou zrovna vlastnosti, které by měl obdivovat správný bolševik,“ řekl Adams. „Bolševik by měl být silný; měl by být tvrdý; měl by být nelítostný; měl by být fanatický... Kdysi jsem takový byl, jinak bych se nikdy nevypracoval až do politbyra.“

Dlouho mlčeli. Nakonec Petr promluvil. „Chci, abys věděl, Adamsi, že ti naprosto věřím. A chci, abys se mnou zůstal a radil mi až do konce. Byl jsem hlupák, to ano. Ale snad není ještě všechno ztraceno. Díky tvé radě stále mám loajalitu letectva. Tu si musíme udržet. A teď, když vidím závažnost situace, bych tě chtěl poprosit o další praktické rady...“

Kapitola 25

HODINU před začátkem Bolšenkovovy přehlídky šel Petr na Adamsovu radu do rádia odvysílat celosvětový přenos. Pouliční tlampače byly nastaveny na plný výkon ve všech městech Vítězného světa. Petr v rádiu vyhlásil, že to on přikázal Bolšenkovovi uspořádat a shlédnout přehlídku, která se koná na počest dne, kdy on, Petr Uldanov, ve jménu Stalenina vyhlásí jednu z největších ekonomických reforem zavedených ve Vítězném světě.

Pak vyhlásil svůj plán na směnitelnost přidělových lístků. Od půlnoci si každý může vyměňovat jakékoliv přidělové lístky, které vlastní – bez ohledu na to, že nesou jeho osobní číslo – za lístky kohokoliv jiného. Přídělové lístky na cigarety mohly například být vyměněny za lístky na chleba, boty nebo cokoliv jiného, a v jakémkoliv poměru, který si lidé vzájemně dohodnou. Vysvětloval, jak budou lidé s různými potřebami, chutěmi a preferencemi schopni tyto potřeby, chutě a preference uspokojit lépe než ve starém přidělovém systému. Nakonec řekl, že přehlídka pořádaná Bolšenkovem bude zároveň oslavou vítězně vybojované bitvy o přidělové lístky.

Tentokrát Petr nechtěl být závislý jen na oficiálních hlášeních. Aby věděl, jak jeho reforma postupuje, oblékal se často do své staré proletářské uniformy a maskován brýlemi a parukou vyrazil do ulic, aby sám viděl reakci lidí.

Nejprve nebyla žádná. Nikdo si – navzdory faktu, že Petrův projev v rádiu byl přetištěn ve všech novinách Vítězného světa – netroufal svoje přidělové lístky vyměňovat. Skrze vlastní diskrétní zjišťování příčin se Petr brzy dozvěděl důvod. Každý věděl, že jsou jeho přidělové lístky označeny jeho osobním číslem, a každý se bál, že je to jen další past.

Na Adamsovi radu se Petr rozhodl reformu zdramatizovat. Nařídil, aby byl následující týden oslavován jako týden výměny přidělových lístků. Vybraní Ochránci měli příkázáno postavit se na Rudém náměstí v poledne každého dne do řady a za doprovodu *Internacionály* si navzájem vyměňovat přidělové lístky.

Výsledek byl opět neuspokojivý. Lidé nyní začali předpokládat, že vyměňování alespoň některých lístků je *povinné*. Snažili se zjistit, kolik lístků jsou si povinni vyměnit a v jakých poměrech tak mají učinit.

Po dvou týdnech ale začal strach opadávat. Opakované rady tisku, jak si počínat při směně, vnučily lidem několik nápadů. Začaly se odehrávat i zcela dobrovolné směny přidělových lístků v různých poměrech.

A pak věci dostaly takový spád, že se Petr nestačil divit.

Nejprve si lidé vyměňovali přidělové lístky jen v rámci rodiny, pracovního kolektivu nebo s lidmi ze stejného domu. Poměry, v jakých se lístky vyměňovaly, byly sjednávány případ od případu a nejprve v sobě nejevily žádnou pravidelnost. V jednom domě někdo vyměňoval jeden kupon na košili za pět kuponů na chleba; o dům dál zase měl kupon na košili cenu patnácti kuponů na chleba.

Postupně se ovšem začaly objevovat a rozrůstat pravidelné vzory. Člověk, který svůj kupon na košili vyměnil za pět chlebů, zjistil, že od někoho jiného mohl dostat patnáct chlebů; člověk, který dal za košili patnáct chlebů, přišel na to, že ji mohl získat za pět. A tak lidé začali „chodit omrknout ceny“³, začali se rozhlížet po širším okolí, kde by dostali nejlepší nabídku za to, co prodávali. Každý se snažil získat co nejvíce kuponů na to, po čem toužil, výměnou za kupony, se kterými se byl ochoten rozloučit. Výsledkem bylo, že v překvapivě krátké době převládly stejné směnné poměry mezi různými druhy kuponů.

Po celé Moskvě – a stejně tak i napříč všemi obvody, po kterých se lidé mohli pohybovat volně a bez zvláštních povolení – vznikly obecné

směnné poměry mezi všemi druhy kuponů. Vznikl například obecný poměr deseti chlebů za jednu košili; a když už byl jednou tento poměr určen, téměř nikdo neprovedl výměnu v jiném poměru. Žádný člověk s košilí by ji nevyměnil za devět chlebů, když věděl, že jich může dostat deset; a žádný člověk s chleby by jich za košili nenabídl jedenáct, kdyby věděl, že by vedle dostal košili za deset chlebů.

Pak se stala další zvláštní věc. Lidé nejprve procházeli dům od domu a ulici po ulici, aby našli nejvýhodnější směnný poměr ke kuponům, které nabízeli. Brzy se ale lidé, kteří měli kupony na výměnu, začali pravidelně scházet na určitých místech, na kterých se nalézal největší počet jiných lidí nabízejících svoje kupony, aby mohli provést směnu v nejkratší možné době. Těmto místům začali lidé říkat „trhy“ a tyto trhy měly tendenci se zvětšovat a spojovat, takže jich postupně ubývalo.

Pozvolna se v Moskvě vytvořily dva hlavní „trhy“, jeden na Rudém náměstí naproti Leninovu mauzoleu a jeden na konci Engelsova bulváru. Zde se scházely velké davy, které se přelévaly do okolních ulic. Skládaly se z pokřikujících a zběsile gestikulujících lidí, z nichž každý držel v ruce štosy přidělových lístků. Všichni se ptali, kolik se za kupony na pivo nabízí kuponů na košile a kolik kuponů na cigarety je kdo ochotný dát za kupony na brambory.

Krátce nato se situace vyvíjela dál. Jeden z podnikavých Náměstků si někde sehnal starou školní tabuli, kam zaznamenával nabídky, kolik je kdo ochotný nabídnout svých kuponů výměnou za jiné kupony. Zavěsil ji na zeď, aby ji všichni z davu viděli.

Nabízel dalším lidem, že jim zobchoduje jejich kupony za nejlepší nabídky a ušetří jim tak čas a starosti. Vše, co za to žádal výměnou, byla malá část toho, co měl směniti. Když například dostal dvanáct kuponů na pivo za jeden kupon na košili svého klienta, nechal si jeden kupon na pivo pro sebe. Tomuto podílu se postupně začalo říkat „provize“.

Více a více lidí zjišťovalo, že udělají lépe, když výměnu svých kuponů

svěří jemu, než když se jí budou snažit provést přímo sami. Proces směny byl totiž často únavný a komplikovaný. Někteří mohli chtít řekněme kupony na pivo za svoje kupony na kalhoty, ale nenašli zrovna nikoho, kdo by chtěl vyměnit svoje pivo za kalhoty, ale jen někoho, kdo by je byl je ochoten dát za cigarety. A tak museli nejprve vyměnit svoje kupony na kalhoty za kupony na chleba, kupony na chleba za kupony na cigarety a teprve za ty dostali kupony na pivo. A tyhle komplikace si mohli ušetřit, když se obrátili na podnikavého obchodníka s kupony, soudruha Náměstka N-13-32, a nechali mu za jeho službu malé procento z toho, co měnili. Někoho napadlo dát N-13 přezdívku „prostředník“, jiní lidé mu říkali „agent“. Obě jména se ujala.

Lidé mohli s přidělovými lístky přijít za N-13, který se podíval do svého zápisníku, kde měl zaznamenáno, kdo je jaké lístky ochoten vyměnit a za co, a poté zprostředkoval směnu nebo i sérii směn, aby bylo dosaženo žádoucího výsledku.

Práce se na N-13 jen hrnula, ale monopolním zprostředkovatelem zůstal jenom několik dní. Rychle se objevili další zprostředkovatelé a obchodníci s přidělovými lístky. Jedním z výsledků bylo, že „provize“, kterou si za svoji službu brali, se postupně vyrovnávala, jak navzájem soutěžili o svoje zákazníky.

Následkem toho se nárůst davů postávajících na obou hlavních trzích zastavil. Hlavní slovo v něm získali „profesionální“ zprostředkovatelé (setkávali se zde o volných dnech nebo k večeru, po své běžné tovární práci), kteří domlouvali směny pro svoji klientelu. Těmto zprostředkovatelům často stačilo porovnat příkazy klientů, které měli zanesené v zápisnících.

Nakonec tito prostředníci dali všechny svoje záznamy dohromady, opatřili si jednu velikou tabuli (s tím jim Petr diskrétně trochu pomohl), kterou zavěsili na zeď přímo naproti Leninovu mauzoleu a na kterou zaznamenávali „kotování“ kuponů na nejvíce vyměňované komodity.

Toto kotování bylo záznamem poměrů, v nichž proběhly poslední transakce. Bylo zde také například zaznamenáno, kolik kuponů piva bylo v daný den nabízeno za kupony na cigarety a jaký byl maximální počet cigaretových kuponů, které někdo nabízel výměnou za pivo. Tyto kotace později vešly ve známost jako „nabídková a požadovaná“ cena. Pokud se rovnaly nebo přesahovaly, bylo možné uskutečnit směnu. Pokud ale nejlepší nabídka byla tři kupony na pivo za jeden kupon na cigarety a nejmenší požadovaná cena byla čtyři kupony na pivo za jeden kupon na cigarety, pak k žádné směně nedošlo.

A odehrála se další věc, která Petra ze všech nejvíc překvapila a která ho také nejvíc fascinovala. Trh s přidělovými lístky se stával stále komplikovanějším. Ohromné tabule nedokázaly zaznamenat nabízené a požadované ceny mezi všemi druhy zboží. Například poměry, v nichž se vyměňovaly kupony na pivo, byly vyjádřeny v počtu kuponů na boty, čepice, fazole, brambory, kalhoty, cigarety a tak dále. Poměry kuponů na brambory byly vyjádřeny v kuponech na pivo, chleba, boty, cigarety... Vznikla tak nekonečná síť možných směnných poměrů, směnný poměr jakýchkoliv dvou komodit proti třetí ale vždy víceméně odpovídal poměru, který měly jedna s druhou.

Když si toho Petr poprvé všiml, považoval to za pozoruhodnou náhodu a tak trochu za zázrak. Brzy si ale uvědomil, že to je výsledkem naprosto přirozeného a doslova nevyhnutelného vývoje. Někteří z prostředníků se specializovali na to, čemu se začalo říkat „triangulární“ transakce. Neustále číhali na nepoměr ve vzájemných směnných vztazích jakýchkoliv tří komodit, ze kterého by mohli profitovat. A jakmile se tento nepoměr objevil, vrhli se na něj a pokračovali ve využívání situace tak dlouho, dokud nebyly vzájemné směnné vztahy vyrovnány a další zisk již nebyl možný. Když například zjistili, že mohou za deset piv dostat jednu košili, kterou mohou vyměnit za dvoje cigarety, za které dostanou dvanáct piv, okamžitě skočili po příležitosti a nepřestali, dokud cena cigaret vyjádřená v pivech neklesla na pět piv

za jedny cigarety.

Jak Petr zjistil, ze stejného důvodu se směnné poměry z trhu na Rudém náměstí nelišily od těch na Engelsově bulváru. Jakýkoliv nepoměr trval vždy jen velmi krátkou dobu, po kterou trvalo poslíčkům prostředníků doběhnout s příkazy tam a zpět.

Výsledkem této podivuhodné harmonie v nekonečně komplikované síti směnných vztahů bylo, že si lidé zvykli říkat, že tato přizpůsobení trh provádí „automaticky“. Toto označení bylo chytré; Petr byl ale natolik bystrý, aby rozpoznal, že jde o pouhou metaforu, která by – brána doslovně – byla zavádějící. Tato tržní přizpůsobení neprobíhala „automaticky“. Odehrávala se jenom proto, že existovala pozorná skupina lidí, připravená využít sebemenšího rozdílu v cenách k uskutečnění transakcí, ze kterých měli zisk. Byla to právě tato neustálá bdělost a iniciativa prostředníků, která rychle zahlazovala jakýkoliv nesoulad.

Každý z nich to samozřejmě dělal hlavně v naději, že získá co nejvíce přidělových lístků sám pro sebe, a nikoliv z touhy vytvořit dokonalý trh nebo prospět společnosti. A jak se každý snažil maximalizovat svoje vlastní uspokojení získáním co největšího množství přidělových lístků určitého druhu, které chtěl, jeho pohnutky a jeho prostředky se daly nazvat „automatickými“. Proces sám ale nebyl automatickým v tom smyslu, že by se odehrával bez něčí iniciativy, úsilí, chytrosti nebo plánování. Odehrával se přesně proto, že se našli energetičtí a podnikaví jedinci, kteří věnovali svoji iniciativu, úsilí, chytrost a plánování maximalizaci svého vlastního uspokojení.

A brzy na trhu došlo ještě k jednomu fascinujícímu vývoji.

Když se směnné poměry staly příliš komplikovanými pro jakoukoliv tabuli nebo zápisník, rozšířila se praxe kotovat všechny přidělové lístky jen v několika hlavních komoditách, a to hlavně ve chlebu, bramborách a cigaretách. V průběhu doby se všechno začalo kotovat jen v

cigaretových kuponech. Kotování na velkých tabulích se tak oproti minulosti velice zjednodušilo. Poslední transakce byly zachyceny například takto:

Chleba	=	$\frac{1}{4}$ cigaretového kuponu
Fazole	=	1
Pivo	=	$\frac{1}{5}$
Čepice	=	8
Židle	=	40
Brambory	=	$\frac{1}{2}$
Košile	=	10

A tak dále pro všechny ostatní kupony.

Bylo to ohromné zjednodušení a eliminovalo to nutnost všech komplexních poměrů mezi všemi druhy kuponů. Pokud se kupon na košili vyměňoval za 10 cigaretových kuponů a židle za 40 cigaretových kuponů, pak bylo očividné, že bude třeba čtyř kuponů na košili výměnou za jednu židli – a tak dále. Tento způsob ocenění každého druhu kuponů jedním konkrétním druhem kuponů zjednodušil vzájemné srovnávání směnné hodnoty všech kuponů.

Místo o směnných poměrech mezi jednotlivými druhy kuponů lidé začali mluvit o „ceně“ kuponů. A touto „cenou“ vždy měli na mysli směnný poměr vzhledem k cigaretám.

Proč byly cigarety vybrány jako univerzální měřítko, ve kterém bylo kotováno ostatní zboží? To byl problém, který Petra obzvláště fascinoval. Po rozsáhlém průzkumu došel k závěru. Jenom asi polovina populace kouřila, tedy chtěla cigarety pro svoji přímou spotřebu. Ale i ti, kteří nekouřili, zjistili, že jejich cigaretové kupony jsou při směně za jiné kupony jedny z nejžádanějších. To mělo několik důvodů. Cigaretový kupon opravňoval držitele vyzvednout si ze skladu jeden balíček

cigaret. Tento balíček se nekazil (na rozdíl od mnohého jiného zboží), mohl tak zůstat na skladě déle a cigaretové kupony měly proto dlouhou dobu platnosti. Balíček byl kompaktní a snadno přenosný. A pokud lidé potřebovali „drobné“, mohli balíček otevřít a směňovat jednotlivé cigarety.

Jakmile lidé přišli na to, že pro cigarety najdou kupce snáze než pro jiné druhy zboží, začali hojněji přijímat cigarety výměnou za kupony, které nabízeli, a až poté vyhledali člověka nabízejícího zboží, ke kterému se skutečně chtěli dostat. Nejrychleji tedy uskutečnili směnu tak, že *nejprve* vyměnili svoje kupony za cigarety a pak *znovu vyměnili* cigarety za ty kupony, které chtěli dostat, místo aby se snažili o přímou směnu. Člověk s kuponem na židli, který chtěl například košili, čapku a více chleba, již nemusel chodit tak dlouho, aby našel někoho, kdo byl ochoten vyměnit přesně tuto kombinaci věcí a zároveň chtěl židli. Mohl uspokojit své potřeby rychleji a hospodárněji tak, že nejprve vyměnil svůj kupon na židli za kupony na cigarety.

Následoval vývoj, který Petra také fascinoval. Jakmile se cigaretové kupony začaly používat jako hlavní prostředek směny a „standard hodnoty“, potom jak kuřáci, tak nekuřáci začali nabízet svoje „přebytečné“ kupony výměnou za cigarety z toho jediného důvodu, že držení kuponu na cigarety byl nejjednodušší a nejrychlejší způsob, jak se kdykoliv dostat ke komoditě, kterou zrovna potřebovali. A tento *dodatečný* zdroj poptávky po cigaretových kuponech jako po prostředku směny zvýšil jejich směnnou hodnotu, což znamenalo, že „cena“ ostatního zboží vyjádřená v cigaretových kuponech o něco poklesla.

Nový systém svobodné směny fungoval už šest měsíců, když se jednoho dne stala mimořádná a znepokojivá věc.

„Ceny“ veškerých kuponů zaznamenaných na tabuli začaly najednou prudce stoupat. Většina lidí byla z počátku potěšena tímto vývojem. Lidé s kupony na fazole nyní zjistili, že za ně dostanou dva cigaretové

kupony místo jednoho, lidé s kupony na košile mohli dostat dvacet cigaretových kuponů místo deseti a tak dále. A jelikož si spousta lidí vytvořila zvyk měřit svoje bohatství hodnotou vyjádřenou množstvím cigaretových kuponů, které by mohli dostat při jeho prodeji, cítili se být bohatšími. Utrpěli ovšem deziluzi v okamžiku, kdy se za svoje cigaretové kupony snažili dostat věci, které opravdu potřebovali. Nabízené „ceny“ brali jako přemrštěné.

Co se stalo? Proč všechny ceny náhle začaly růst?

Důvod brzy vyšel najevo. Rozšířily se zvěsti, že vláda ve skutečnosti nemá ve skladech tolik balíčků cigaret, kolik vydala kuponů, a že proto lidé nedostanou za svoje cigaretové kupony, kterým končila doba platnosti, žádné skutečné cigarety. Jakmile se tato zpráva objevila, lidé naběhli na vládní sklady a obchody a všichni chtěli uplatnit svoje cigaretové kupony najednou. Zvěsti se ukázaly být pravdivé. Množství cigaret neodpovídalo množství vydaných cigaretových kuponů.

„Měli bychom potrestat ty,“ řekl Adams, „kteří se na svoje kupony snaží vyzvednout cigarety, ty, kteří nahromadili nadbytečné množství cigaret, a ty, kteří se podíleli na šíření té podvratné fámy. Mělo by to být prohlášeno za zločin, protože lidé, kteří dnes za svoje kupony požadují skutečné cigarety, pouze podřívají důvěru ve vládu. Šíří tak paniku. Dodnes byly cigaretové kupony při jakékoliv směně stejně dobré jako opravdové cigarety. Velká část lidí, kteří si v minulých měsících přišli vyzvednout svoje cigaretové kupony, je stejně chtěla jenom kvůli směně. Tak proč by dnes neměly být tak dobré, jako byly vždycky? Vláda koneckonců za těmi kupony stojí, i když je nemůže vyměnit za skutečné cigarety; celé bohatství Vítězného světa stojí za kupony. Lidé by měli být přinuceni...“

Ale Petr měl jiný názor. Slíbil, že veškeré přebytečné cigaretové kupony budou nakonec vyměněny za skutečné cigarety. Vysvětloval, že se stala politováníhodná „inlace“ počtu vydaných kuponů oproti množství dostupných cigaret. Dojde ale k nápravě a v budoucnu už

vláda nevytiskne víc kuponů, než kolik bude mít ve skladech balíčků cigaret.

Mezitím Petr rozšířil svobodu na trhu. Nyní oficiálně povolil nejen výměnu přidělových lístků, ale i výměnu skutečných komodit, které si lidé vyzvedli ze skladů a obchodů. Přitom se na sebe potichu zlobil, že to neudělal už dříve.

Vznikl duální trh – na jednom se obchodovalo s kupony (tak jako dříve) a na druhém se obchodovalo se skutečnými komoditami. Obvykle bylo kotování komodit velmi blízko nebo identické s kotováním přidělových lístků. Kdykoliv se ale blížilo datum konce platnosti konkrétních lístků nebo když se objevilo podezření, že by komodity mohlo být k dispozici méně, než kolik na ni bylo vydáno kuponů, cena těchto konkrétních kuponů spadla hluboko pod cenu skutečné komodity, kterou reprezentovaly.

Nejnázorněji to bylo vidět na rozdílu mezi kotováním cigaretových kuponů a skutečných cigaret. Kupony se nyní vyměňovaly přibližně jen za čtvrtinu hodnoty skutečných cigaret.

„To je velmi neblahé, šéfe, pro naši prestiž,“ tvrdil Adams. „Lidé tak vlastně otevřeně vyjadřují nedůvěru v náš slib. Celý cenový systém i přímé kotování cigaretových kuponů ve skutečných cigaretách ukazuje 75procentní diskont na cigaretové kupony. Takový je rozsah nedůvěry lidí v to, že dodržíte, co jste slíbil.“

Ale Petr odmítl užít represivních opatření. „Je dobré znát skutečný rozsah nedůvěry veřejnosti ve vládu. Uvidíme tak, která opatření tuto důvěru snižují a která ji zvyšují. Ve skutečnosti nám může být velmi užitečné, že známe přesné procentní vyjádření důvěry, které nám poskytuje náš otevřený trh. Pokud bychom omezili svobodu trhu, omezíme tím přesně tu informaci, kterou bychom se měli řídit.“

A tak se snažil o obnovu důvěry v cigaretové kupony. Nařídil zvýšení produkce cigaret. Prodloužil platnost vydaných cigaretových kuponů.

Oznámil snížení množství cigaretových kuponů, které budou vytištěny pro příští období, a to tak, aby nepřesáhly dostupné zásoby cigaret. Snížil tedy i přiděl cigaret, které měli jednotliví lidé nárok od vlády obdržet.

Ke svému uspokojení viděl okamžitý vzestup kotace cigaretových kuponů na diskont jen okolo 20 %. Když lidé viděli, že svoje sliby dodrží, během několika týdnů pak tento diskont zmizel úplně.

Nařídil zveřejňovat záznamy denního obchodování s kupony a komoditami v *Nové pravdě*. Toho dne, kdy cigarety a cigaretové kupony dosáhly parity, si jejich kotaci zakroužkoval červenou propiskou a potichu podal noviny Adamsovi.

Nedokázal se ubránit pocitu triumfu.

Kapitola 26

„ELIENA BOLŠENKOVOVÁ je zde, Vaše Výsosti.“

„Ať jde dál, Sergeji.“

Požádala o schůzku před několika dny. Co po něm může chtít? Petr se s ní soukromě nikdy dříve neviděl. Vzpomněl si na svůj první večer v Moskvě a na návštěvu opery. Její černé vlasy a nádherné nohy byly v jeho paměti stále jako živé.

Nebyl zklamán. Byla stejně šik jako na jevišti. Na míru šitá černá uniforma kopírovala křivku boků a její tmavé oči na něj vrhaly svůdné pohledy.

„Je od vás tak milé, že jste mě přijal,“ začala. „Vždy jsem byla vaší velkou obdivovatelkou – obdivovatelkou vašeho státnického umění a odvahy – ale dosud jsem nevěděla, jak jste mladý a pohledný!“

Petr se začervenal. Odpověděl, že je také *jejím* velkým obdivovatelem.

„Přišla jsem vás požádat,“ pokračovala, „abyste převzal záštitu nad novou produkcí Zrození civilizace. Je v tom zobrazena celá historie feudalismu, kapitalismu, třídního boje, konečného vítězství komunismu – “

„Bude mi potěšením,“ řekl Petr. „Moje jméno samozřejmě můžete dát na plakáty nebo mi zavolat – “

„Ale já jsem vás chtěla *vidět* a *ukázat* vám, co máme v plánu. Bude to něco velkolepého. Nechtěl byste vidět návrhy kostýmů a kulis? Vaše nápady a návrhy by byly *tolik* vítané.“

„O těchhle věcech nic nevím,“ řekl Petr. „Ale pokud skutečně chcete, pak samozřejmě – “

„To je od vás moc milé, Vaše Výsosti. Návrhy jsou v mém bytě. Je jich na přenášení příliš mnoho. Mohl byste se na ně přijít podívat některý večer?“

„Dobrá, pokud si to přejete.“

„Ach, to je *skutečně* úžasné. Co zítřejší večer? Nebo hned ten dnešní? Je to narychlo, obzvlášť pro někoho tak zaměstnaného a důležitého. Ale já netrpělivostí *úplně* hořím.“

Petr předstíral, že listuje ve svém diáři. Byl Leninův den a ten si téměř vždy nechával volný pro svá klavírní cvičení. Chtěl ale získat trochu času na rozmyšlenou. Byl v pokušení, ale dobře si uvědomoval, že právě tohle pokušení je důvodem, proč by neměl chodit. Byla to vábnička.

„Je mi líto,“ řekl nakonec (a protože mu to skutečně bylo líto, znělo to upřímně). „Dnes večer mám schůzi s Centrální plánovací komisí – “

„Tedy zítra?“

„Jsem zaseknutý celý zbytek týdne.“ Obracel strany ve svém diáři.

„Příští týden?“

„Pokusím se některou z těch schůzí přeložit a dám vám vědět.“

Zakryla své zklamání. „To je od vás skutečně milé. Tady je moje adresa.“ Napsala ji na lístek. „Je to tak trochu moje skryš, kterou mám sama pro sebe – ani otec o ní neví. Já ovšem potřebuji mít místo jen sama pro sebe, kde mohu pracovat.“

Petr přikývl, že rozumí.

„Mohla bych vás poprosit o malou laskavost?“ pokračovala. „Nechtěla bych, aby se o mém soukromém bytě dozvědělo víc lidí... A mimo to, kdyby se lidé dozvěděli, že jste za mnou byl, vznikly by nejrůznější drby. Víte, jací jsou lidé. Byl byste *tak moc* laskav a nechal své auto o několik ulic dál... A došel pěšky? Nic jiného už chtít nebudu.“

Petr si byl nyní jistý, že to celé je past. Cítil se kvůli tomu trochu

smutně, slíbil, že se jí během několika dní ozve a naposledy si prohlédl její boky, když odcházela z místnosti.

Volná směna přidělových lístků a volný trh se spotřebním zbožím byly pro Petra velikým osobním triumfem. Armáda sice stála za Bolšenkovem, ale veřejné mínění měl nyní na své straně Petr. Lidé se napili svého prvního doušku svobody.

Prakticky teď byli všichni spokojenější. Člověk nyní mohl získat komodity, které byly k dispozici, v poměru, jaký sám chtěl, a nikoliv v pevně stanovených přidělech určených státními plánovači.

A mnoho lidí si, jak se zdálo, cenilo nově získané svobody směňovat. Se stejnou celkovou produkcí se dalo uspokojit více potřeb. Petr měl pocit, že toto bylo ekvivalentem velkého navýšení produkce, jelikož „produkci“ – jak si uvědomil jasněji než dříve – není možno smysluplně měřit v tunách nebo v objemu, ale pouze v míře uspokojení lidských potřeb. Tisíce tun něčeho, co člověk nepotřebuje, nemají cenu kilogramu něčeho, na čem může záviset jeho život. U továrny, která „produkuje“ nesprávné věci, lze těžko určit, jestli vůbec produkuje.

Petr se snažil vytěžit ze svého prvního opravdového úspěchu maximum politických bodů. Příčilo se to sice jeho povaze, ale uvědomoval si, že na tom závisí nejen jeho setrvání u moci, ale i jeho samotné přežití. A tak si jménem Stalena udělil spoustu medailí a řádů, pořádal přehlídky leteckých a výsadkových sil, organizoval hostiny pro důstojníky letectva, nechal se fotografovat na plakáty a přední stránky novin, nařídil, aby o výhodách jeho volného trhu vycházely dlouhé novinové články a rozhlasové reportáže. Trochu se za to všechno styděl, ale při vyhlídce na střet s Bolšenkovem se stával čím dál tím méně vybíravým ohledně volby prostředků.

Volný trh ho nepřestával fascinovat. Každý den se na něm naučil něco nového. Věci se teď nekotovaly v cigaretových kuponech, ale ve

skutečných cigaretách. „Cenou“ čehokoliv byla nyní myšlena cena vyjádřená v krabičkách cigaret. Těm se nyní začalo zkráceně říkat „krabky“. Když tedy někdo žádal „40 krabek“ za kupon na židli, nikdo se nepotřeboval ptát „krabek čeho?“ Na tabuli byla kotace jednoduše „40“. Jelikož v krabičce bylo dvacet cigaret, lidé, kteří chtěli vyjádřit přesnější cenu (například 40 krabiček a 8 cigaret), na tabuli napsali 40/8.

Petr zkoumal vztah moskevského trhu k trhům, které vznikaly v dalších městech. Byly to místní trhy, protože přidělové lístky byly platné jen v daném obvodu a lidé také stále měli zakázáno mezi jednotlivými obvody bez povolení cestovat. Zjistil, že ačkoliv si ceny na jednotlivých trzích v Moskvě odpovídaly téměř přesně, mezi jednotlivými obvody to neplatilo. Na těchto trzích, jak se zdálo, přetrvávaly permanentní rozdíly oproti trhům v Moskvě.

Adams také zvědavě sledoval dění na trzích. „Podívejte se například na tohle,“ řekl Petrovi. „Člověk by si myslel, že jakmile se lidé rozhodnou, jaká je spravedlivá cena, budou se toho už držet. Ale včera byly košile za 9/15, dnes ráno za 9/17 a odpoledne už za rovných 10 krabek. Proč ten neustálý pohyb nahoru a dolů? Proč se lidé nemohou dohodnout na stálé ceně? Jestli je deset krabek spravedlivou cenou za košili, pak by to tak mělo být vždycky.“

„Předpokládám, Adamsi, že lidé mohou postupně měnit názor na to, jaké jsou jejich momentálně nejdůležitější potřeby. Nebo na trh přicházejí noví lidé. Člověk, který si schovával kupon na košili s úmyslem si ji vyzvednout, se náhle může rozhodnout, že nebude potřebovat košili a že místo ní bude potřebovat něco jiného. A když přijde na trh, nabídka košil se zvýší. To znamená, že košile jsou méně vzácné, a tudíž mají menší cenu. A zároveň s tím vzroste poptávka po tom jiném zboží.“

„Nerozumím tak úplně těm novým termínům, které používáte, šéfe. Představuje slovo „nabídka“ jednoduše veškerou existující zásobu nějakého zboží?“

„Ne tak docela. Představuje to tu existující část zásob, kterou jsou lidé ochotni prodat za určitou cenu.“

„A poptávka?“

„Tatáž logika, Adamsi. „Poptávka“ po něčem není jednoduše množství dané věci, které si lidé přejí mít (což může být prakticky neomezené), ale množství, které jsou ochotni koupit za konkrétní cenu.“

„Pak se mi „nabídka“ a „poptávka“ zdají být docela komplikovaným konceptem, šéfe. Nepředstavuje obojí zboží, které jsou si lidé ochotni vyměnit v *určitém daném poměru* za jiné zboží?“

„Přesně tak,“ řekl Petr. „Nemá žádný význam mluvit o mé „poptávce“ po košili, pokud se nspecifikuje, kolika balíčků cigaret jsem se ochoten vzdát, abych jednu získal. A pokud se snažíš dostat moje cigarety, pak nemá význam mluvit o dostupné „nabídce“, mimo těch poměrů, za nichž jsem ochoten se cigaret vzdát výměnou za jiné věci.“

„Aha!“ řekl Adams. „V tom případě není „poptávka“ jednoho člověka „nabídkou“ pro jiného člověka a naopak? Moje „nabídka“ představuje to, co nabízím, a „poptávka“ to, co za to chci výměnou, kdežto vaše „nabídka“ představuje to, co máte vy, což může být to, co poptávám, a vaše poptávka může být – “

„Správně.“

„Vztahuje se pak termín „poptávka“ – tak, jak ho používáte, šéfe – na skutečné fyzické množství něčeho nebo jenom na něco, co je určeno odlišnými hodnotovými žebříčky u různých lidí?“

„Do těchto jemností se nyní nemusíme pouštět,“ řekl Petr, který si nebyl docela jistý, jak by na to měl odpovědět. „To, na co jsem chtěl poukázat při odpovědi na tvoji původní otázku, je skutečně jednoduché. Ptal ses, proč se ceny neustále mění. Mou odpovědí je, že tyto ceny závisí na vztahu mezi nabídkou a poptávkou a že nabídka a poptávka jsou proměnlivé veličiny.“

„Zdá se mi, že jste se v názorech trochu posunul, šéfe. Nebylo to tak dávno, co jsme diskutovali o Marxovi a jeho teorii hodnoty odvozené od pracovního času. A tenkrát jsme se shodli, že ačkoliv relativní množství pracovního času hraje svou roli, tak jde přinejlepším o přílišné zjednodušení – protože se musí vzít do úvahy i rozdíl ve zručnosti pracovníků a příspěvek půdy a nástrojů k hodnotě konečného produktu. Ale nyní říkáte, že hodnota různých komodit nemá nic společného s prací a s obětmi do nich vtělenými, ale že je dána jednoduše vztahem nabídky a poptávky.“

„To je pravda,“ řekl Petr, „a to je také problém, který mě nyní trápí. Mám silné tušení, že pokud se nám podaří objevit spojení mezi těmito dvěma závěry, budeme na stopě něčeho skutečně velkého.“

„Přiznávám, že já nemám ani to nejmenší tušení, o čem to mluvíte.“

„Adamsi, snaž se mít se mnou na okamžik strpení. Ještě si ani nejsem jistý, jak by se ten *problém* dal jasně zformulovat – což by přitom pravděpodobně byla polovina cesty k jeho vyřešení. Pokusme se o to...“

„Dnes máme volný trh se spotřebním zbožím. V důsledku toho, že jsme umožnili každému svobodně vyjadřovat své přání – tím, že jsme lidem dovolili směňovat to, co mají, v poměrech, na kterých se vzájemně dohodli – jsme získali určité tržní ceny. Například jsme zjistili, že se košile vyměňuje přibližně za 10 krabiček cigaret a židle přibližně za 40, což znamená, že jedna židle se vyměňuje přibližně za 4 košile... To znamená, že lidé kolektivně přiřadili židli čtyřikrát vyšší hodnotu než košili. Proč?“

„Protože je méně židlí než košilí, šéfe.“

„Správně,“ souhlasil Petr. „Protože židle jsou vzácnější než košile. Ale proč jsou vzácnější?“

„Protože to tak Centrální plánovací komise naplánovala,“ odpověděl Adams.

„Ano i ne,“ řekl Petr. „Centrální plánovací komise sice naplánovala vyrobit méně židlí než košilí, ale nemohla určit, že vyrobí jen tolik židlí, aby židle měla čtyřnásobnou hodnotu oproti košili.“

„Naplánovala méně židlí, šéfe, protože lidé *potřebují* méně židlí než košilí. Košile se obnosí a roztrhají a musí být měněny častěji než židle. Tudíž je vyrobeno méně židlí a židle jsou proto vzácnější než košile.“

V odpověď na to Petr ukázal na cigaretový popelník na svém stole. „Jakou má tohle dneska cenu?“

Adams se podíval do svého přehledu. „Prodávají se za jednu krabku.“

„To znamená, že to má hodnotu desetiny košile,“ řekl Petr. „Ale nespotřebovává se a nemusí se často měnit. Kolik jich vyrábíme?“

Adams zatelefonoval na Centrální plánovací komisi. Dozvěděl se, že popelníky vyrábí jen jedna továrna a že jich je každý rok vyrobeno méně než židlí.

„Vidíš?“ řekl Petr.

„Ano, šéfe, ale ve srovnání s židlí je k vyrobení popelníku potřeba daleko méně práce – “

„Takže jsme zpátky u našeho problému,“ řekl Petr. „Věci nejsou oceňovány pouze ve vztahu ke své vzácnosti. Jsou oceňovány podle toho, nakolik jsou ve vztahu ke své vzácnosti *chtěny*.“

Adams si mnul spánky a pokoušel se vstřebat tak komplexní představu.

„A to nás přivádí blíže k jádru našeho problému, Adamsi. A tím problémem je: Vyrábíme věci v takovém poměru, že jimi uspokojujeme lidské potřeby v maximálním rozsahu s využitím půdy, práce a strojů, které máme k dispozici? Jinými slovy: Vytváříme maximální hodnotu vzhledem k našim existujícím výrobním prostředkům?“

Adams zíral do stropu. Zdálo se, že se snaží vpravit do problému.

„Dalo by se to vyjádřit i tímto způsobem,“ pokračoval Petr, snažící se pomoci nejen Adamsovi, ale i sobě. „Neplýtváme prací, půdou a stroji tím, že vyrábíme nějakých věcí zbytečně mnoho, zatímco bychom tyto zdroje mohli lépe využít k výrobě jiných věcí nebo většího množství jiných věcí, které by uspokojily více lidských potřeb?“

„Už ten problém začínám vidět,“ přiznal Adams. „Ale potřeboval bych si ho ještě důkladně promyslet, než se pokusím o nějakou odpověď.“

„Pokusme se tedy o důkladnější promyšlení,“ řekl Petr. „Marx předpokládal, že vše, co je potřeba k vyprodukování hodnoty, je pracovní doba – nebo, lépe řečeno, že vše potřebné se dá zredukovat či vyjádřit jako jednoduchá pracovní doba – “

„A došli jsme k závěru, že to je přílišné zjednodušení,“ řekl Adams.

„Přesně tak,“ souhlasil Petr. „Ale také jsme došli k závěru, že pracovní doba obsažená v produkci různých komodit má alespoň něco společného s jejich relativní vzácností a tudíž i relativní hodnotou. Pracovní doba je *jedním* z faktorů, který určuje jejich relativní vzácnost. A přesně *proto*, že Marxova odpověď byla přílišným zjednodušením, nám může pomoci s naším problémem: Často si pro nalezení odpovědi musíme problém nejprve zjednodušit zanedbáním některých faktorů. Předpokládejme tedy, že Marx měl pravdu a že jedinou obětí, kterou je potřeba učinit při produkci zboží, je obětování jednoduchého pracovního času. Pak zjistíme, že na volném trhu si lidé cení židle čtyřikrát tolik co košile. A pokud produkce židle zabere čtyřikrát tolik pracovních hodin co produkce košile, můžeme říct, že činíme tytéž oběti, abychom obdrželi tytéž hodnoty, a neplýtváme pracovním časem. Pokud by se naopak ukázalo, že k výrobě košile je potřeba *stejně* množství pracovních hodin jako k výrobě židle, pak bychom očividně plýtvali pracovním časem na výrobu zbytečně velkého množství košil, protože by tato práce vyprodukovala vyšší hodnotu – čtyřikrát vyšší hodnotu – kdyby byla využita na výrobu židlí.“

„Ale košile jsou přece potřeba,“ protestoval Adams.

„Jistě, ale otázkou přece je, *kolik* košil je ekonomické vyrobit ve srovnání s *kolika* židlemi. Pokud by to vyžadovalo stejné množství pracovních hodin, pak bychom jednoduše postupně snižovali výrobu košil a uvolněnou pracovní sílu převáděli do výroby židlí tak dlouho, dokud by se cena košile a cena židle na trhu nevyrovnaly v poměru 1:1.“

„A pokud je k vyrobení židle skutečně třeba čtyřikrát tolik pracovních hodin co k vyrobení košile, šéfe?“

„Pak je práce využita dobře,“ souhlasil Petr. „Ale jestli výroba židle trvá pouze čtyřnásobek pracovních hodin než výroba košile a na trhu se bude měnit 6 košilí za židli místo čtyř, znamená to, že plýtváme prací na produkci košil místo produkce židlí.“

„Už je mi ten problém jasnější,“ řekl Adams; „ale něco mě v něm trápí. Shodli jsme se na tom, že Marxova odpověď je příliš zjednodušující a že jednoduchá pracovní doba není jediným faktorem, který produkuje hodnoty.“

„Pravda,“ souhlasil Petr. „Musíme tedy naši odpověď modifikovat. Předpokládejme, že si symbolicky vezmeme namísto všech nákladů a obětí, které vstupují do výrobního procesu, jednoduchý průměrný pracovní čas. To nám pak dá odpov-“

Zarazil se, jelikož ho právě něco napadlo. „Myslím, že nyní můžeme formulovat problém jasně, Adamsi. Zkusím to. Na trhu se směňují stovky druhů různého spotřebního zboží v různých poměrech. A v jakémkoliv okamžiku je směnný poměr mezi jedním a druhým druhem zboží pro všechny na trhu stejný. Když se tyto poměry mění, mění se pro všechny. Tyto poměry jsou tudíž mírou relativních hodnot, které spotřebitelé *kolektivně* přiřkládají tomuto zboží.“

„A toto kolektivní ohodnocení, šéfe, je výslednicí jednotlivých individuálních hodnocení?“

„Správně. Kolektivní hodnocení také možná ovlivňuje hodnocení jednotlivců, takže probíhá určitý druh recipročního určení... Ale do těchto detailů teď nemusíme zabíhat. Hlavní věcí je, že pokud nechceme plýtvat prací, půdou a kapitálem, musíme splnit několik podmínek. V první řadě oběti vynaložené na získání jakékoliv jednotlivé komodity musí být vyváženy uspokojením, které komodita poskytuje – jinak byly, alespoň částečně, tyto oběti zbytečné, tedy nadarmo vyplývané.“

„Jinými slovy,“ řekl Adams, „by hodnota jakékoliv komodity měla být vyšší než hodnota toho, co bylo spotřebováno při její produkci?“

„Přesně tak,“ řekl Petr. „A jak změříme hodnotu toho, co bylo spotřebováno při produkci? Každá hodnota je v jádru subjektivní. A tato hodnota nákladů se rovná hodnotě toho, čeho se vzdáváme, abychom získali to, co chceme vytvořit. Hodnota nákladů na vyprodukování komodity X se tedy rovná hodnotě produktu nebo produktů, které nemůžeme vyrobit, protože práce, čas, půda, suroviny a tak dále již byly spotřebovány na výrobu komodity X.“

Adams vypadal, že potřebuje nějakou dobu k tomu, aby tento poznatek vstřebal.

Petr pokračoval: „Nebo by se to dalo vyjádřit ještě jiným způsobem: Pro každý produkt musí být hodnota *výstupu* vyšší než hodnota *vstupu* – jinak plýtváme zdroji.“

Zapálil si cigaretu, aby získal čas urovnat si myšlenky.

„Další podmínka, kterou musíme splnit, Adamsi, se dá formulovat poněkud obtížněji. Příslušné náklady na produkci stovek rozdílných komodit by měly být navzájem v tomtéž vztahu, v jakém jsou příslušné ceny těchto komodit na trhu. Jakmile se v těchto vztazích objeví nějaký nesoulad, je to známka toho, že se zdroji plýtvá a že jsou některé výrobní faktory špatně využity.“

„Jinými slovy, šéfe, takové nesrovnalosti znamenají, že méně práce,

půdy, strojů a surovin má být věnováno na produkci komodity A a více na produkci komodity B?“

„Ano,“ řekl Petr. „A teď myslím, že jsme opravdu blízko jádru problému. Nejenže musí celková hodnota výstupů převyšovat celkovou hodnotu vstupů. Hodnota každého jednotlivého produktu musí také být vyšší než hodnota zdrojů věnovaných na jeho produkci. A řešení to nebude dokonalé, dokud u každého produktu nebude převyšovat hodnota výstupu hodnotu vstupu o stejné procento – jinak by to znamenalo, že produkujeme příliš mnoho výrobků A, B a C a příliš málo D, E, a F, tedy že plýtváme zdroji.“

„A tak se dá problém, před kterým stojíme, Adamsi, shrnout takto: Ideální systém produkce bude ten, který dokáže uspokojit maximum lidských potřeb s minimem obětí či nákladů. Stovky druhů různého spotřebního zboží musí být vyrobeny v takových relativních poměrech a takovými metodami, aby byl tento výsledek zajištěn. Jinak plýtváme svými zdroji, aniž bychom z nich dostali maximum blahobytu.“

Adams se zamyšleně podrbal na nose. „A tenhle problém jsme ani *neviděli*, šéfe, ani jsme nevěděli, že existuje, dokud se nevytvořil trh se spotřebním zbožím... Zdálo se to celkem snadné, když o tom, kolik jakého zboží mají lidé dostat, rozhodovala komise. Ale v momentě, kdy jsme jim dali možnost vyjádřit jejich vlastní hodnocení tohoto zboží, nám výsledek otevřel oči.“

„A dnes,“ shrnul to Petr, „můžeme vidět ještě jeden problém, který jsme předtím neviděli. Náš problém nevězí jen v tom, jak rozhodnout, co budeme vyrábět a v jakých vzájemných poměrech to budeme vyrábět. Musíme také rozhodnout, jaká je *nejekonomičtější metoda* výroby. V jakém poměru by se například měly použít stroje a práce na výrobu košil? Co by bylo ekonomičtější – šítí v ruce, nebo šítí na stroji?“

„Šítí na stroji je očividně efektivnější, šéfe.“

„Ve skutečnosti to není efektivnější, Adamsi, pokud to není také

ekonomičtější. A když už o *tom* začneme uvažovat, musíme vzít v úvahu nejprve náklady a čas potřebný na výrobu tohoto stroje. A pokud bychom museli vyrobit ten stroj předtím, než bychom začali s výrobou košil, pak by to očividně byl méně přímočarý výrobní proces, než kdybychom začali rovnou s ručním šitím.“

Adams si opět držel hlavu v dlaních. „Nedokážu se s tímhle vším tak snadno srovnat, šéfe. Můj mozek se začíná vařit. Nebude vadit, když odložíme řešení tohoto problému na jindy?“

„Vůbec ne,“ řekl Petr. „Alespoň jsme si dokázali problém vyjasnit, a to je pravděpodobně polovina cesty k jeho vyřešení.“

Adams odešel.

Petrův mozek už byl také unavený. Opřel si hlavu o opěradlo křesla. Kdykoliv byl sám, jako právě teď, a nezaměstnával ho žádný problém jeho úřadu, jeho myšlenky se vrátily k Edit. Kde by mohla být? Je dosud naživu? Co ještě zanedbal při svém pátrání? ...

Uslyšel tlumené klepání servírky.

„Vstupte!“

Vstoupila s polévkovou mísou, rozložila podnos na stole, položila na něj mísu a opět se potichu vzdálila. Neměl teď na nic chuť, ale pomalu a z povinnosti jedl, co mu bylo předloženo.

Krátce poté, co dojedl, opět zaklepala a vešla. „Dezert jsem přinesla zvlášť, Vaše Výsosti. Je to zmrzlina. Nechtěla jsem, aby roztála, než ji dostanete, tak jsem ji nechala v lednici – “

„Dnes večer už nemám na nic chuť, soudružko.“

„Byla by škoda to vyhodit, Vaše Výsosti.“

„Ne. Možná si to vezme někdo jiný.“

Položila misku se zmrzlinou na táč, sebrala ho a potichu za sebou zavřela dveře.

O několik minut později uslyšel výkřik.

Vyskočil a vyběhl do chodby. Dveře do kuchyňky, která byla za rohem a ze které se servírovalo jídlo, byly otevřené. U zdi stál malý pojízdný stolek a pod ním se na podlaze v křečích svíjela servírka.

Než dorazil doktor, byla už mrtvá.

Petr si znovu povšiml jejích hubených rukou a vyzáblého obličeje.

Kapitola 27

ZJISTIL, že servírka a kuchař vylepšovali svoje přídělky jídla zbytky z jeho pokrmů. Ten večer byla řada na kuchaři, ale servírka byla při pohledu na nedotčenou zmrzlinu v pokušení.

Když Petr o incidentu vyprávěl následující ráno, Adams zůstal chladným.

„Vzpomínáte na den, kdy se mě pokusili Bolšenkovovi lidé zastřelit? Říkal jsem vám, že budete další na řadě. Tak to přišlo. Oba jsme zázračně unikli smrti, ale bylo by od nás dost troufalé doufat, že se tenhle zázrak bude opakovat.“

„Co s tím můžeme dělat?“

„V první řadě musíme vyměnit kuchaře a každého, kdo měl či mohl mít přístup do kuchyně. Každý by měl být prověřen Staleninovou stráží. Byl jste zatím ohromně bezstarostný. Stalenin používal ochutnávače jídla.“

„Ano, pořád je s ním u jeho postele, když má něco sníst.“

„Já si držím psa,“ pokračoval Adams, „kterého smím krmit jen já sám. Dostane trochu od všeho dříve, než to sním já.“

„Jak dlouho to děláš?“

„Od doby, kdy jsem se seznámil s vaším otcem. Každý ze členů politbyra podniká podobná opatření. Pošlu vám taky psa, jestli chcete. Lepší jsou oškliví, aby vám jich nebylo moc líto.“

Tak tohle je život, pomyslel si Petr, který nám prakticky každý ve Vítězném světě závidí.

„Naší jedinou opravdovou záchranou je samozřejmě odstranit Bolšenkova, ale kdybychom se ho pokusili veřejně odvolat, vzhledem k

jeho pozici u armády by se to dnes neobešlo bez občanské války...
Války, kterou bychom nejspíš prohráli.“

„Co tedy uděláme?“

„Naší jedinou nadějí je provést mu to, co se on snaží provést nám. A být v tom úspěšnější!“

„Nechat ho zavraždit?“

Adams přikývl.

Petr potřásl hlavou. „Už kolikrát jsem ti říkal, Adamsi, že se nechci uchýlovat k takovým metodám. Nevěřím jim. Účel nesvětí prostředky, volba prostředků je naopak určující pro výsledky. Společnost vybudovaná na násilí, krveprolévání, intrikách a vraždění by byla jistě ohavná. Nestála by za vytvoření. Nestála by za žití.“

„Jestli se nebudete řídit mojí radou, šéfe, v *téhle* společnosti dlouho nepřežijete, to vás ujišťuju.“

Petrovi už probírání tohoto tématu připadalo nepříjemné.

„Vraťme se teď k tomu, o čem jsme mluvili včera, Adamsi.“ V tónu jeho hlasu byl patrný rozkaz. „Jak budeme řešit problém ekonomické kalkulace? Jak určíme, co budeme vyrábět a v jakých množstvích, a také jaké výrobní metody použijeme, aby to bylo co neekonomičtější?“

Adams se na Petra udiveně podíval, ale pak rezignoval a rozhodl se tuto změnu tématu přijmout.

„Nemáme nějaký způsob, jak tento problém vyřešit přímo, šéfe? Zkrátka rozhodneme, co lidé asi tak nejvíc potřebují a kolik jakých strojů použijeme na výrobu – tak, jako jsme to vždycky *dělali*?“

„Přece už jsme si řekli, Adamsi, že to dnes děláme úplně naslepo. Nemůžeme jen tak sčítat věci různých druhů, nemůžeme je násobit, dělit nebo jakkoliv smysluplně kvantitativně porovnávat. Nemůžeme sčítat prasata a tuny oceli nebo násobit traktory kartáčky na zuby.“

„A co srovnání věcí podle průměrné výrobní doby?“

„Tím už jsme si přece taky prošli,“ řekl Petr. „Jedna hodina práce odborníka nebo přímo génia může být neporovnatelně důležitější než hodina práce kopáče. A krom práce se také spousta jiných věcí promítne do konečné hodnoty zboží – suroviny, použité stroje a půda. A dokud nebudeme mít nějakou společnou jednotku, na kterou je tohle všechno převoditelné – a tou jednotkou *není* pracovní doba! – nebudeme moci změřit relativní příspěvek práce, strojů a půdy k produkci různých komodit.“

„Tak bychom mohli – systémem *pokus-omyl*, šéfe – zjistit, jestli vyrábíme správné věci ve správných množstvích tou neekonomičtější metodou. Pokus a omyl! To je běžná metoda v učení a ve vědě.“

„Pokus a omyl nemusí znamenat nic, Adamsi, pokud nemáš nějaký způsob, jak rozpoznat a změřit rozsah svého omylu. Jinak nepoznáš, co bys měl do dalšího pokusu opravit. Pokud střílím na terč a trefím se deset centimetrů pod střed, mohu se příští ránu pokusit opravit tak, aby šla o deset centimetrů výš. Ale my bychom stříleli na terč, který vůbec nevidíme. Jak *poznáš*, že vyrábíme nějakou komoditu s většími náklady, než za co stojí? Jak *poznáš*, že používáme tu neekonomičtější metodu výroby?“

Adams byl chvíli zticha. Zamyšleně si šňupl několik špetek tabáku. Petr se uchýlil k cigaretě a vyfukoval kouř ke stropu.

„Mám to, Adamsi, mám to!“ vykřikl náhle. „Proč mě to nenapadlo dřív? Měl jsi pravdu. Můžeme využít systém *pokus-omyl* v *kombinaci* s cenovým systémem!“

„Tak to zní zajímavě, šéfe. A jak by se to dalo provést?“

„Promysleme si to. Nejprve jsme lidem povolili vyměňovat si přídělové lístky a potom i spotřební zboží. Výsledkem byl vznik trhu. Vznikly také určité směnné poměry, určitá tržní ohodnocení tohoto zboží. Takže teď víme, že si lidé cení židle čtyřikrát více než košile, a tak

dále. Známe ceny spotřebního zboží. Ale pořád nevíme, jak moc nákladné je vyrobit jednotlivé druhy zboží. Co kdybychom zjistili ceny *kapitálového* zboží? Předpokládejme, že bychom zjistili *směnný* poměr – *tržní* cenu – každého kousku půdy, každého kusu náradí, každého stroje a každé pracovní hodiny každého člověka. *Pak* bychom byli schopni vypočítat náklady! *Pak* bychom se dozvěděli, jestli hodnota dokončeného produktu převyšuje hodnotu toho, co se spotřebovalo na jeho výrobu – jestli je hodnota daného *výstupu* vyšší než hodnota daných *vstupů*.“

„Zdá se, že jsme na něco přišli!“ řekl Adams téměř dychtivě. Poté zase zvažněl. „Ale netuším, jak bychom to mohli zjistit.“

„Musíme vytvořit trh i pro kapitálové zboží!“ prohlásil Petr.

„Jak?“

„V současnosti, Adamsi, rozhoduje Centrální plánovací komise o tom, kolik má být vyprodukováno rozličných komodit. *Pak* přidělí výrobní kvóty jednotlivým odvětvím a podnikům. Na tomto základě jsou přiděleny suroviny, pracovní síly atd. To můžeme změnit. Každá továrna bude muset *poptávat* suroviny a pracovní sílu – stejně, jako lidé poptávají spotřební zboží na trhu, a pak budou suroviny a pracovní síla přiděleny tomu, kdo nabídne nejvíc!“

„A při jakých cenách, šéfe? A při jakých mzdových sazbách?“

„Při těch nejvyšších cenách a mzdových sazbách, které budou nabídnuty!“

„A čím budou tyto ceny a mzdy placeny?“

„Krabičkami cigaret... Předpokládám.“

Adams vypadal, že má o nápadu pochybnosti. „Budeme mít tolik cigaret?“

„Nebudou muset nabízet *skutečné* krabičky cigaret,“ navrhl Petr.

„Budeme jen udržovat záznamy o tom, kolik toho jeden podnik dluží

druhému a kolik má na svém fiktivním účtu. Jinými slovy, cigarety nebudou sloužit ani tak jako prostředek směny, jako spíš coby standard hodnoty. Umožní nám to vést účty s jednotnou a společnou měrnou jednotkou.“

Adams byl stále na pochybách. „Říkáte, že suroviny a práce půjde do té továrny, která nabídne nejvyšší ceny a mzdové sazby. Co zabrání cenám a mzdám vylézt až do nebes?“

„Pokud vedoucí továrny nabídne příliš mnoho, pak jeho výrobní náklady převýší hodnotu jeho produktu; jeho vstupy převýší výstupy.“

„A?“

„A – odvoláme ho pro neschopnost.“

„A když vedoucí nabídne příliš málo?“

„Tak nedostane ani práci, ani suroviny.“

„Takže nesplní svoji výrobní kvótu nebo nebude vyrábět vůbec?“

Petr se zarazil. „Předpokládám, že pak bychom ho také měli odvolat pro neschopnost.“

„Šéfe, bylo by efektivnější je posílat do nápravného tábora nebo rovnou střílet.“

„Za takových podmínek by, Adamsi, naši vedoucí museli být skutečně dobří v odhadování těch správných cen!“

„Přežití schopnějších, šéfe.“

„Nebo těch s větším štěstím.“

Oba byli opět potichu.

„Ne,“ připustil Petr po chvíli, „bojím se, že moje analogie nebyla správná. Trh se spotřebním zbožím může existovat jedině proto, že to zboží patří lidem, kteří si ho navzájem vyměňují. Člověk tedy vymění dané množství něčeho za něco jiného jen tehdy, když si toho druhého

skutečně cení více než toho prvního – a také, když si myslí, že jinde neudělá lepší obchod. A pro jedince není těžké říct, jestli zrovna teď chce více piva nebo brambor nebo čehokoliv jiného. Ale jestli má vedoucí nabízet něco, co ve skutečnosti není jeho, za něco jiného, co také není jeho...“

„Myslím, šéfe,“ skočil mu do řeči Adams, „že ten svůj nápad opouštíte moc rychle. Já si naopak začínám myslet, že je velmi slibný. Pokud by si vedoucí měli navzájem konkurovat v nabídkách –“

„Mimochodem, Adamsi, tak mě napadlo, odkud by vlastně vedoucí továren vzali ty cigarety, které by měli nabízet?“

Nenapadlo ho, že nyní si z Adamse utahuje stejnou otázkou, kterou ho Adams zastavil o něco dříve.

„No, možná by jim mohla Centrální plánovací komise *přidělit* určité hypotetické množství krabek, které by pak při nabídkách používali.“

„Pak by nabídka každého vedoucího, Adamsi, byla omezená množstvím cigaret, které by mu přidělila CPK?“

Adams přikývl.

„Tak proč si neušetřit starosti,“ řekl Petr, „a nepřidělovat práci a materiál *přímo*, jako to děláme dnes? Dělali bychom koneckonců totéž, jen *nepřímo*.“

„Je tu rozdíl, šéfe. Systém s cigaretami by dal daleko větší prostor iniciativě jednotlivých vedoucích. Sice by stále byli omezeni tím, že je jen určité omezené množství zdrojů, o které mohou požádat, pro výrobu konkrétního produktu, jehož výroba jim byla přidělena. Ale aspoň by se namísto CPK začali *oni* rozhodovat o tom, v jakém *poměru* by použili suroviny, stroje a práci, jestli by nahradili jeden druh suroviny jiným, a tak dále.“

„Adamsi, tento systém, *tvůj* systém, by nefungoval. Teď v něm ty chyby vidím docela jasně. Práce a suroviny by zkrátka šly těm

nejnezodpovědnějším a nejneopatrnějším vedoucím a jejich nabídkami by také byly určeny ceny.“

„Ale šéfe, už jsme si přece řekli, že bychom takové vedoucí odvolali nebo zastřelili!“

„Nenavrhli jsme ale žádné podněty pro dobré vedoucí. Pouze extrémní tresty pro ty, kteří se dopustí chyby. A ve tvém systému se jen málokterý z vedoucích bude moci vyvarovat chyby. Ti, kteří budou nabízet příliš, budou zastřeleni za to, že hodnota jejich vstupů převyšuje hodnotu výstupu, a ti, kteří nebudou nabízet dost, budou zastřeleni za to, že nesplní své výrobní kvóty.“

„Můžeme *odstupňovat* tresty, šéfe. Vedoucí zastřelíme jen za velkou chybu, za malou je pouze odvoláme z funkce.“

„Dobrá,“ řekl Petr sarkasticky. „Takže když hodnota vstupů převyší hodnotu výstupu o 1 nebo 2 %, bude odvolán, a když o 100 %, bude zastřelen. V jakém bodě bude ta hranice mezi odvoláním a zastřelením?“

„Můžeme mít odstupňované tresty odnětí svobody. Za každých pět procent jeden rok nápravného tábora například.“

„Uvažuješ úžasným způsobem, Adamsi. Tak jistě přitáhneme na místa vedoucích ty nejtalentovanější lidi s mírně sebevražednými sklony.“

Adams si několikrát šňupl tabáku a přecházel po místnosti sem a tam. „Tak tenhle přístup opustíme... Mohla by ceny stanovit Centrální plánovací komise?“

„A jak by je stanovila?“

„Zkrátka odhadem.“

„Odhadla by, jaké mají být stovky rozličných cen?“

Adams přikývl.

„A jak by poznala, jestli to odhadla dobře nebo špatně?“

„Třeba,“ řekl Adams pomalu a očividně se snažil přemýšlet v průběhu své řeči, „pokud by ceny byly správné, výsledky by u každé komodity ukázaly, že hodnota výstupu převyšuje náklady. Existovala by rovnováha mezi nabídkou a poptávkou po každé komoditě a těmito cenami. Ale kdyby byly stanovené ceny surovin, strojů nebo práce špatné, hodnota vstupů by převýšila hodnotu výstupu nebo by hodnota výstupu převýšila hodnotu vstupů o *příliš mnoho*.“

„Jak bys ale poznal, kde se stala chyba, Adamsi? Kdyby například hodnota výstupů převýšila hodnotu vstupů o „příliš mnoho“, jak bys poznal, co to způsobilo?“

„Věděli bychom, šéfe, že jeden nebo více výrobních faktorů je podhodnocených.“

„A jak bys poznal, Adamsi, který faktor to je – práce, suroviny, stroje nebo půda? Nebo jak bys poznal, *kteřá* konkrétní surovina to je? *Která* konkrétní profese? Nebo – kdyby to bylo několik faktorů – jak bychom věděli, které to jsou a o kolik jsou podhodnoceny?“

Adams neodpověděl.

„A jak vůbec můžeš vědět, že problém *byl* v podcenění výrobních faktorů?“ pokračoval Petr. „Nemohlo by to být způsobeno velmi efektivním manažerem nebo velmi efektivní metodou výroby? Nebo to bylo zkrátka proto, že oné komodity – relativně řečeno – *nebyl vyroben dostatek*? A pokud to bude obráceně a hodnota vstupů převýší hodnotu výstupu? Dostaneš tentýž problém. Jak bys mohl vědět, jestli byl problém způsoben přeceněním jednoho nebo všech výrobních faktorů – a jestli tomu tak bylo, tak jakým a o kolik? Jak bys mohl vědět, že to nebylo způsobeno obzvlášť neefektivní výrobní metodou nebo málo výkonným vedoucím?“

Adams opět zůstal potichu.

„Víte,“ řekl nakonec, „zrovna jsem si na něco vzpomněl. V Centrální plánovací komisi je jeden chytrý Ital, génius přes matematiku, se kterým

řeším některé problémy v plánování. Ohromně se zajímá o ten váš volný trh se spotřebním zbožím. A ten za mnou asi před týdnem přišel a navrhl systém oceňování výrobního zboží a výrobních faktorů. Prohlašoval, že to celé může matematicky fungovat.“

„Proč jsi mi o něm neřekl dřív?“

„Abych řekl pravdu, šéfe, tenkrát jsem neměl ani ponětí, o čem to vlastně mluví. Té jeho matematice nerozumím ani za mák, ale když jsme včera začali formulovat náš problém s výrobou, tak mi také začalo pomalu docházet, co měl nejspíš na mysli.“

„Jak se jmenuje?“

„Baronio.“

„Za každou cenu s ním musím mluvit.“

Petr se podíval na hodinky. „Za patnáct minut budu večeřet u otce. Zítra vezmi soudruha Baronia s sebou ke mně.“

Když Adams odešel, vstoupil do kanceláře Sergej. „Jeden z našich nových strážných byl odhalen jako Bolševkovův agent, Vaše Výsosti. Jistě to byl on, kdo otrávil Vaši zmrzlinu.“

„Kde je teď?“

„Pokusili jsme se ho zadržet, ale bránil se a při přestřelce zahynul. Došlo k tomu v kasárnách přes ulici asi před hodinou.“

„Ví o tom Jeho Excelence?“

„Nemyslím si, Vaše Výsosti, že by bylo vhodné Jeho Excelenci s něčím takovým rozrušovat.“

„Dobrá, Sergeji.“

Váha odpovědnosti, kterou nesu, pomyslel si opět Petr, je pro jednoho příliš velká.

Většinu noci zůstal vzhůru.

Kapitola 28

„OBÁVÁM se, Vaše Výsosti, že svoje myšlenky nedokážu přesně vyjádřit běžnou řečí,“ řekl Baronio, „ale pouze matematickými symboly. Tak jsem s sebou vzal tento spis.“

Byl to malý, horlivě vypadající Ital.

Petr se natáhnul pro spis. Alespoň polovina spisu se skládala ze samých matematických rovnic s řídkými vsuvkami vysvětlujících poznámek. Petr zběžně prolistoval asi padesát stránek. Jeho pohled padl na jednu náhodnou pasáž:

Položme si otázku, jestli Centrální plánovací komise nemůže měnit jednotlivá γ' – za podmínky, že $\sum \gamma = 1$ – aby získala řadu γ' s takovým ekvivalentem technického koeficientu, že nejen $\sum \Delta\Phi$ je roven nule, ale i jednotlivé $\Delta\Phi'$ jsou rovny nule...

Ve skutečnosti jednotlivá γ' musí být funkcí λ' a splňovat podmínku, že variace λ obsahují variace γ , což je činí rovny nule.

Funkce γ tudíž musí splňovat podmínky:

$$-r_b + X (\delta\gamma/\delta\lambda_b) = 0 \dots, q_m - r_m + X (\delta\gamma/\delta\lambda_m) = 0 \dots, \gamma Q_s - r_s + X (\delta\gamma/\delta\lambda_s) = 0$$

Petr zjistil, že jeho matematické schopnosti za dobu, co je nepoužíval, poněkud zakrněly. Rozhodl se začít od začátku. Přečetl si úvodní stránku a zastavil se, když došel k tomuto:

6. Necht' mezi daty o množstvích různého druhu kapitálu...

„Tím „kapitálem“ myslíš co?“ zeptal se.

„Užívám tento termín ve stejném smyslu, v jakém ho pravděpodobně

užíval i Karel Marx, Vaše Výsosti. Kapitálem myslím kapitálové zboží všech druhů – včetně balíčků cigaret, pokud se používají jako prostředek směny – “

„A „kapitálovým zbožím“ myslíš co?“

„Kapitálovým zbožím, Vaše Výsosti, mám na mysli všechny vyrobené výrobní prostředky.“

Petr na něj pobaveně pohlédl.

„Frází „vyrobené výrobní prostředky“ jsem myslel výrobní prostředky s výjimkou půdy a kapitálu (ovšem se zahrnutím hodnoty vylepšení provedených na půdě) a veškeré kapitálové zboží, tedy veškeré zboží používané pro další výrobu. Myslím tím nástroje v rukou dělníků a tovární budovy, které tvoří střechu pro stroje a suroviny, které vstupují do dokončených produktů, a železnice, po kterých se vozí materiály z dolů do hutí, z hutí do továren a z továren do obchodů. A železnicí myslím hodnotu železniční trati a lokomotiv a nákladních vagonů a dep. A do kapitálového zboží také zahrnuji nákladní vozidla, která doručují zboží, a silnice, po kterých tato vozidla jezdí – “

„Kapitál tedy znamená totéž co kapitálové zboží?“

„No ano – prakticky ano, Vaše Výsosti.“

„Nemyslíš, že používat tak abstraktní označení jako „kapitál“ pro konkrétní věci tvořící kapitálové zboží může být matoucí a zavádějící?“

„Ne, pokud je to užíváno opatrně, Vaše Výsosti. Je to určitá zkratka, stejně jako když používáme termín „práce“ jak k označení všech dělníků, tak k označení služeb, které tito dělníci poskytují.“

„Služba dělníků je komoditou, ale dělníci sami o sobě nejsou?“

„Tohle rozlišení je správné, Vaše Výsosti.“

„Takže totéž slovo – práce – je víceznačné a může vést ke zmatkům?“

„Ano, Vaše Výsosti.“

„Takže bude lépe, když si dáme pozor, soudruhu Baronio, na použití takových abstrakcí. Například termín „kapitálové zboží“ se mi docela zamlouvá, ale mám potíže pochopit, jak může být užíván s matematickou přesností. Vezměme si železnici s lokomotivou táhnoucí osobní vagon. Pokud se v tom vagonu poveze Jeho Výsost Číslo 3, tedy Adams, řekněme z Moskvy do Leningradu na inspekci tamních továren, pak budou lokomotiva a vagon kapitálovým zbožím, tedy zbožím použitým na podporu produkce. Pokud ale tato lokomotiva poveze Číslo 3 do nějakého letoviska u Černého moře na dovolenou, pak už nebude kapitálovým zbožím, ale spotřebním zbožím, je to tak?“

„Předpokládám, že striktně řečeno je to pravda, Vaše Výsosti.“

„A pokud jsou místnosti v některém domě používány jako úřadovna pro komisaře, ten dům je kapitálovým zbožím, ale pokud jsou jen jeho bytem, je to spotřební zboží?“

„Ano, Vaše Výsosti.“

„A pokud jsou místnosti přes den užívány jako kanceláře a v noci jako ložnice, je dům kapitálovým zbožím ve dne a spotřebním v noci?“

„To je pravda, Vaše Výsosti.“

„Není tedy kapitálové zboží celkem proměnlivým konceptem?“

„Předpokládám, že je, Vaše Výsosti. Ale snad jen pro některé druhy věcí.“

„Jaký vliv to má na tvoje výpočty?“

„Nejsou tak přesné, ale nemyslím si, že by je to zcela zneplatnilo.“

„Mám ještě jeden problém,“ pokračoval Petr. „Tady píšeš „množství různého druhu kapitálu“. Co tím „množstvím“ myslíš?“

„Tedy... Myslel jsem, že to bude jasné, Vaše Výsosti. Vidíte, hned za tím píšu: Necht' jsou různé druhy kapitálu označeny S; T; ... až n. Celková množství v těchto skupinách budou QS, QT...“

„To jsi mě špatně pochopil,“ řekl Petr. „Ptám se na to, jak mám rozumět termínu „množství“. Máš relativním „množstvím“ na mysli relativní *hodnotu* tohoto zboží, vyjádřenou v nějakém třetím homogenním produktu, jako jsou krabičky cigaret? Například že lokomotiva má hodnotu 600 000 krabek a nákladní vagon 25 000 krabek, a proto se lokomotiva ve tvých rovnicích počítá jako 24 vagonů?“

„Ano, Vaše Výsosti.“

„Pak ale tvoje rovnice vycházejí přesně z toho, na co bychom teprve měli přijít,“ řekl Petr. „Jestli rozumím tomuhle tvému spisu, snažíš se zjistit, jaké ceny by měla Centrální plánovací komise přiřadit kapitálovému zboží, aby výrobní náklady odpovídaly hodnotě spotřebního zboží na trhu a abychom tak my měli jistotu, že neplýtváme prací, kapitálovým zbožím ani půdou. Pokud ale tyhle rovnice *předpokládají*, že některé hodnoty výrobních prostředků už známe, pak předpokládají, že už známe ceny, které by jim měly být přiřazeny. Tvoje rovnice tak stojí na tichém předpokladu, že už dopředu známe odpověď na problém, který se s jejich pomocí snažíme vyřešit...“

Baronio chvíli mlčel. „Moje předchozí odpověď na vaši otázku byla chybná, Vaše Výsosti,“ řekl nakonec. „Množstvím jsem myslel jednoduše fyzické množství.“

„Měřeno čím?“

„Hmotností.“

„Máš tím na mysli, že sčítáš tuny abstraktních či homogenních lokomotiv s tunami abstraktních nákladních vagonů, tunami homogenních těžních strojů, tunami abstraktního písku a tunami homogenních hodinek?“

„Ne, já rozlišuji mezi různými *druhy* kapitálu a nenásobím žádný z nich cenou až do chvíle, kdy – “

„Máš tím na mysli, že vážíš každý druh kapitálu zvlášť?“

„Ano, Vaše Výsosti.“

„Pak ty rovnice předpokládají homogenitu uvnitř každého druhu kapitálu?“

„Ano, Vaše – “

„A stará porouchaná lokomotiva je tak ceněna stejně jako nová v perfektním stavu – pokud váží obě stejně?“

„Předpokládám, že ty bychom počítali jako dva různé druhy kapitálu, Vaše Výsosti.“

„Pak by ale každá lokomotiva byla jiným druhem kapitálu v závislosti na svém stáří, opotřebovanosti, oprávkách, efektivitě a tak dále?“

„Předpokládám, že ano, Vaše Výsosti.“

„To by vyžadovalo spoustu rovnic, které by měla Centrální plánovací komise řešit, že?“

Baronio zůstal potichu.

„Cením si tvé vynalézavosti a zápalu, soudruhu,“ řekl Petr nakonec, „se kterými jsi začal pracovat na tomto životně důležitém problému. Alespoň jsi zjistil, že tu problém *existuje* – a docela jasně chápeš, v čem spočívá – a my jsme se s Číslem 3 zatím nedostali o nic dál. Nech nám tu kopie své práce.“

Ten večer Petr pečlivě studoval Baroniův spis.

„Nevím, jestli na mě víc zapůsobila Baroniova chytrost nebo jeho slepota,“ řekl příští den Adamsovi. „Bojím se, že si nevšiml toho, že jeho rovnice potichu předpokládají znalost přesně těch věcí, které se s jejich pomocí snaží zjistit. To, co ty jeho rovnice ve skutečnosti říkají, je, že *kdybychom* znali hodnotu x a y , mohli bychom vypočítat hodnotu z . A pak potichu předpokládá, že *zná* hodnoty x a y – nebo že má stejné

množství rovnic jako neznámých.“

„Četl jsem tu druhou kopii, co nám tu nechal,“ řekl Adams. „Otevřeně přiznávám, že jsem tam nerozuměl skoro ničemu. Ale všiml jsem si, že se odkazuje na práce čísla ME-13-742, což je další chytrý Ital v Centrální plánovací komisi, známý též jako soudruh Patelli. Zdá se, že jeho práce inspirovala Baronia. Čeká v předpokoji.“

„Tak ho hned pozvi dál!“

Patelli s úsměvem vstoupil. Petr nikdy neviděl inteligentnější tvář. Řekl Patellimu o Baroniově práci a o svých pochybnostech.

„Obávám se, Vaše Výsosti, že ty obavy jsou oprávněné. Sám jsem byl fascinován trhem se spotřebním zbožím a snažil jsem se zjistit, jestli by se díky němu daly vypočítat správné ceny kapitálového zboží. Myslím, že systém simultánních rovnic lze použít k vysvětlení toho, co určuje ceny zboží na trhu. Ale dospěl jsem k závěru, že touto metodou nedokážeme numerickým výpočtem dojít k tomu, jaké by měly správné ceny být... Vezměme si ty nejpříznivější podmínky pro takový výpočet. Předpokládejme, že dokážeme překonat veškeré potíže se zjišťováním a shromažďováním dat, že známe všechny relativní preference jednotlivých lidí, že známe všechny výrobní podmínky všech komodit, a tak dále.“

„Už to je celkem nereálný předpoklad.“

„Přesně tak, Vaše Výsosti; na to bych také poukázal. Ale i kdybychom přijali tuto hypotézu, nestačilo by to k úspěšnému vyřešení našeho problému. Vypočítal jsem, že pro 100 lidí a 700 komodit bude existovat 70 699 podmínek.“

Adams se zasmál.

Patelli pokračoval. „Kdybychom ve skutečnosti vzali do úvahy všechny okolnosti, které jsem zanedbal, to číslo by bylo mnohem větší. Ale za těchto zjednodušených podmínek bychom museli vyřešit systém

70 699 rovnic.“

„A šlo by to?“ zeptal se Adams.

„Ne, Vaše Výsosti, to prakticky překračuje moc algebraické analýzy.“

„Za předpokladu, že bychom měli jen 700 rozdílných komodit,“ řekl Petr, „a měli bychom vytvořit plán pro populaci o 1 000 000 000 obyvatel, kolik rovnic by – za oněch zjednodušených předpokladů – bylo potřeba vyřešit, abychom dostali správné ceny komodit?“

Patelli mávl rukama. „To bychom se dostali k číslu v blízkosti sedmi set miliard... A i tyhle předpoklady jsou hrozně zjednodušené. Existuje tolik různých stavů každé komodity a tolik různých míst – “

„A nemusely by se ty rovnice měnit alespoň každý den,“ pokračoval Petr, „protože se nabídka s poptávkou a preference každého člověka neustále mění?“

„To zajisté, Vaše Výsosti.“

„I kdyby tedy člověk znal všechny ty rovnice, není v lidských silách je vyřešit?“

Patelli přikývl.

„Měl jsem podezření, že miliony různých předmětů a preference milionů různých lidí nelze uspořádat do nějakých smysluplných matematických rovnic,“ řekl Petr. „A i pokud bych odhlédl od ohromného množství těchto rovnic, stále mám podezření, že by *všechny* byly čistě hypotetické; nikdy bychom nedokázali s jistotou říct, že se mezi nimi najde *jediná*, která by skutečně popisovala fakta. Jelikož nikdy nemůžeme vědět, jaké preference bude člověk v budoucnu mít, a to ani tehdy, když jsme tím člověkem my sami. A tak si myslím, že jakkoliv se ta myšlenka může zdát svůdná, nedokážeme matematicky předvídat lidské jednání. Zdání přesných výsledků je iluzorní. A byl to náš velký ruský matematik a logik Bertravitch Russelevský, který kdysi definoval ryzí matematiku jako předmět „ve kterém nikdy nevíme, o čem

mluvíme, a ani jestli to, co říkáme, je pravdou“. A tak mi všechny ty impozantní rovnice, které jste s Baroniem dali dohromady, nakonec jen říkají, že *kdybychom* věděli to a tohle, tak by nezbytně následovalo to a to. Ale – “

Výmluvně se odmlčel.

Patelli pokrčil rezignovaně rameny.

„I tak vám děkujeme za světlo, jaké jste na problém vrhli,“ řekl Petr.

Kapitola 29

PROCHÁZEL okolo řady vyhublých stvoření ve špinavých hadrech a prohlížel si pečlivě jejich prázdné tváře. Už viděl tisíce těchto tváří, které dříve byly muži a ženami. Ale ani Edit, ani Maxwell mezi nimi nebyli.

Ani nečekal, že by je našel, ale cokoliv bylo lepší, než sedět za stolem a číst pesimistická hlášení z druhé ruky, kterým nevěřil. Alespoň sám něco dělal. Na týden tajně proklouzl z Moskvy, nechal své povinnosti v Adamsových rukou a navštívil všechny nápravné tábory v oblasti. Bylo to marné. Tohle byl poslední tábor, poslední řada.

„Nerozumím vám, šéfe,“ řekl Adams, když probírali výsledky své odpolední konference. Mluvil o Petrově negativním postoji k Baroniově návrhu. „Toužil jste po reformách a teď odmítáte jednu za druhou, aniž byste je vůbec vyzkoušel.“

„Měl bych vyskočit z okna,“ opáčil Petr, „abych si vyzkoušel, jestli si nenatluču?“

„Bezpochyby jsou věci, šéfe, které můžeme dopředu znát, aniž bychom je zkoušeli – obvykle proto, že jsme něco podobného zkoušeli v minulosti. Ale nemůžete vědět, k čemu všemu by mohlo dojít u konkrétní reformy, aniž byste ji vyzkoušel.“

„To bylo právě podstatou tvých námitek, Adamsi. Moje snaha zavést osobní svobodu a demokracii skončila žalostným selháním. A dokud se kolem bude potloukat Bolšenkov, nemohu si víc selhání dovolit.“

„Ale váš trh spotřebitelského zboží byl velkým úspěchem!“

„A co tedy navrhuješ, abychom zkusili?“

„Zkritizoval jste můj návrh na systém, který by vedoucí přísně trestal

a neposkytoval jim žádné podněty. Proč tedy nevyzkoušet nějaký systém podnětů pro vedoucí?“

„Jako třeba?“

„Dejme tomu, že vedoucí nějaké továrny zvládne vyrobit výstupy o větší hodnotě než vstupy. Proč mu nepovolit, aby si ponechal rozdíl?“

„Celý rozdíl?“

„No, polovinu... Nebo nějaké fixní procento.“

„A když bude situace obráceně, Adamsi, a jeho výstup bude menší než vstupy? Bude muset uhradit ztrátu?“

„Přesně tak.“

„A když nebude mít dost?“

„Pak nastoupí systém trestů, šéfe. Vyhozov, nápravný tábor, když bude ztráta obzvlášť velká, poprava.“

„Obávám se, Adamsi, že by to moc nefungovalo. Zisky a ztráty jednotlivých továren by totiž z největší části šly na vrub nikoliv schopností vedoucích, ale arbitrárních cen, které by stanovila Centrální plánovací komise pro suroviny, práci a výrobky, které by továrna produkovala. Stručně řečeno, nezávisely by zisky a ztráty jednotlivých továren především na cenách? A to jsme zase zpátky u našeho původního problému.“

„Ale cenový systém pro spotřební zboží už máme, šéfe, tak proč ho nemůžeme mít i pro výrobní prostředky?“

„Z prostého důvodu, Adamsi. Spotřební zboží vlastní jednotlivci, kteří je směňují jen v těch poměrech, jaké pro sebe osobně považují za výhodné, zatímco všechny výrobní prostředky vlastní Stát. A Stát je nemůže prodávat a kupovat sám od sebe.“

„Ale proč ne, šéfe? Proč by jedna továrna nemohla prodávat druhé a nakupovat od třetí, i když jsou všechny ve vlastnictví Státu?“

„Protože by ceny byly arbitrární, fiktivní a nesmyslné. Centrální plánovací komise si zkrátka nemůže *hrát* na trh; nemůže si *hrát* na cenový systém tak, jako si děti hrají na domácnost. Aby ceny a trh mohly plnit svoji funkci – ukazovat nám relativní hodnoty, které uživatelé a spotřebitelé věcem přikládají – musí být *opravdové*. Náš současný systém rozdělování materiálu a práce, systém rozhodování o tom, jak velké by každé průmyslové odvětví mělo být a kolik produktu má vyrobit – to je alespoň kontrolovatelný plán. Nemusí sice dávat lidem právě to, co by sami chtěli, ale je to lepší, než arbitrárně zafixovat náhodné ceny a pak jen sledovat, jaké bizarní a nepředvídatelné výsledky z toho vznikají.“

Adamsova kritika, že odmítá návrhy, aniž by je vyzkoušel, ale Petra trápit nepřestala. O několik dní později přišel s myšlenkou, která v něm zrála už nějakou dobu.

„Jeden z našich problémů, Adamsi, je ten, že se snažíme plánovat v příliš velkém měřítku a víc věcí, než je lidský mozek schopen pojmout. Snažíme se plánovat *všechna* odvětví a jejich vzájemné vztahy po celém světě. Proč by nemohli pracující v *každém* odvětví kontrolovat a plánovat sami pro svoje vlastní továrny? To by znamenalo decentralizaci a rozdělení problému do lépe zvládnutelných jednotek.“

„Ten nápad má něco do sebe, šéfe... Ale mohl by přinést nepředvídané výsledky.“

„Přesně tak,“ řekl Petr, „a proto ho taky vyzkoušíme.“

„Ale ty výsledky by mohly být špatné, což by Bolšenkovi dalo příležitost, na kterou čeká – “

„Vyzkoušíme to nejdřív v malém měřítku a v nějaké provincii daleko od Moskvy. Izolujeme ten obvod tak, aby se žádná informace nedostala dovnitř ani ven, dokud si nebudeme jisti úspěchem.“

„Už jste se rozhodl, šéfe, kdo se stane naším pokusným králíkem?“

„Co třeba Sovětská republika Peru? Ta je dost daleko.“

A tak se Petr vydal osobně do Peru, aby dohlížel na svůj experiment. Držel svůj výlet v tajnosti, zdvojnásobil strážu okolo otce, nechal sledovat Bolšenkovovy přívržence v Moskvě a zanechal Adamsovi vedení Vítězného světa.

Na samotném začátku narazil na neočekávaně obtížný problém. Chtěl, aby každé průmyslové odvětví bylo nezávislé a spravovalo se samo. Ale co odvětví vlastně *bylo*? Kde začínalo a kde končilo? Mělo jedno odvětví obsahovat jen měděné doly? Nebo i hutě? Nebo i výrobce měděných drátů? Nebo byli výrobci drátů – ať už je vyráběli z mědi, hliníku nebo oceli – samostatným odvětvím? Měli by být pěstitelé cukrové třtiny dáni dohromady s cukrovými rafineriemi nebo s ostatními zemědělci? Jsou výrobci bot částí kožedělného průmyslu nebo oděvního průmyslu? Nebo snad tvoří odvětví samo o sobě? Mají truhláři patřit ke stavebnímu průmyslu nebo k nábytkářskému?

Tyto problémy s klasifikací byly nekonečné. Zdálo se, že se nedá uplatnit žádný obecný princip. Prakticky každé rozhodnutí nakonec bylo arbitrární.

Když na konci přišli komisaři, které pověřil touto prací, s padesáti sedmi různými odvětvími, Petr je požádal, aby to překlasifikovali na rovnou padesátku.

Do čela každého odvětví byli jmenováni dočasní vedoucí. Někdo se smyslem pro humor jim dal přezdívku „carové“. Každému odvětví pak bylo řečeno, aby se zorganizovalo takovým způsobem, jak mu to přijde vhodné, a zároveň tak, aby každý dělník měl jeden hlas. Odvětví mohlo rozhodnout o své výrobě, cenách, délce pracovního týdne a pracovních podmínkách zaměstnanců.

Někteří z Peruánců nazvali tento systém „syndikalismem“, další pak „cechovním socialismem“.

Petr se pak vrátil do Moskvy se slibem, že přijede za šest měsíců, aby se podíval, jak nový systém funguje. U třech nejvyšších komisařů nechal tajný kód, kterým ho měli informovat.

Než uplynuly dva měsíce, obdržel urgentní kabelogram, žádající jeho okamžitý příjezd.

Když se dostal do Peru, našel zde chaotickou situaci hraničící s občanskou válkou. První věcí, kterou všichni dělníci udělali, bylo, že všem ostatním zakázali vstup do jejich odvětví. Všechna odvětví totiž rychle přišla na to, že ty nejvýhodnější podmínky pro směnu budou mít právě tehdy, když bude jejich zboží relativně vzácné. Konkurenční boj tak místo k co největší produkci směřoval ke vzácnosti. Dělníci si ve všech odvětvích odhlasovávali kratší a kratší pracovní dobu. Každé odvětví svoji produkci zadržovalo nebo vyhrožovalo, že ji úplně zastaví, pokud za zboží, které produkuje, nedostane požadovanou cenu.

Petr byl rozčilený. Svolal několik schůzí syndikátů reprezentujících každé odvětví a tam je velmi ostře kritizoval za sobeckost a krátkozrakost, se kterými „zneužili“ privilegia, které jim udělil.

Když si ale vylil zlost a podíval se na záležitost s chladnou hlavou, zaujal objektivnější postoj. Byl nucen připustit, že to byla hlavně jeho chyba. Výsledky byly v systému, který vytvořil, inherentní. Dovolil každému odvětví, aby se stalo neomezeným monopolem. Čím důležitější a nenahraditelnější zboží vyrábělo, tím větší byla jeho moc vydírat ostatní. Představa, že výroba existuje hlavně pro prospěch vyrábějících, byla v tomto systému také inherentní – nyní ale jasně viděl, že jediným ospravedlněním produkce je to, co poskytuje koncovým spotřebitelům.

Zrušil tedy celý systém a nařídil obnovu centrálního plánování z Moskvy.

Bolšenkov, jak se později dozvěděl, dostal zprávy o experimentu i o jeho selhání, ale naštěstí neměl způsob, jak je zveřejnit. Petr děkoval

své šťastné hvězdě – a Adamsovým radám – že si nechal kontrolu nad sdělovacími prostředky.

Jako ekonomický reformátor ovšem svoje selhání nesl těžce a upadl do horší deprese, než jakou kdy cítil.

Pak náhle, jednoho večera u klavíru, když si přehrával Bachovu fugu, ho to udeřilo jako blesk. Zastavil se uprostřed komplikované pasáže. Jeho mysl se vrátila k otázce, kterou mu položil Adams: „Proč nemůžeme mít cenový systém pro výrobní prostředky?“ A myslel na svoji vlastní odpověď: „Protože spotřební zboží vlastní jednotlivci... Zatímco výrobní prostředky jsou vlastněny Státem.“ Samozřejmě to byla správná odpověď... Ale nebyla tu odpověď na odpověď? ...

Ano, byla! Proč na ni s Adamsem nepřišli? On znal odpověď! Výrobní prostředky přece *nemusí* být ve vlastnictví Státu!

Bylo pozdě večer, ale vyběhl bez pláště a bez klobouku ze svých pokojů, sjel výtahem do přízemí, gestem zahnal strážu u hlavního vchodu a běžel sám kolem čtyř bloků k domu, kde bydlel Adams. Vytáhl ho z postele, poklepal ho po zádech a objal.

„Našel jsem odpověď, Adamsi!“ vykřikoval. „Našel jsem odpověď na všechny naše problémy! Našel jsem klíč, který odemkne všechno: *Soukromé vlastnictví výrobních prostředků!*“

Kapitola 30

DOKONCE i Adams projevil opatrný entuziasmus, když mu Petr vysvětlil všechny důsledky, které od své reformy očekával.

„Okamžitě přikážeme její zavedení,“ řekl Petr.

„Ne, šéfe. To je příliš revoluční. Nejdřív budeme muset uvědomit politbyro.“

„Ale Bolšenkov bude určitě proti, Adamsi! A pravděpodobně ovlivní celé politbyro. Drží v rukou všechny trumfy. Nejspíš řekne, že je můj plán nový, nevyzkoušený, revoluční... Dokonce by mohl říct, že je protimarxistický!“

„Nemyslíte, šéfe, že je docela protimarxistický?“

„To mě teď nezajímá, Adamsi. Zajímá mě jen to, jestli bude fungovat. Pokud to předložíme politbyru, tak nás to nenechají zkusit a nikdy se to nedozvíme. Nesvolával jsem politbyro, když jsem zaváděl systém svobodné směny spotřebního zboží. Jakmile ale byl zaveden, bylo to velké vítězství.“

„Musím přiznat, šéfe, že asi jen proto se proti nám Bolšenkov ještě nepohnul. Ale – “

„Tak jednejme okamžitě,“ řekl Petr. „To je náš trumf. Je to tak důležité, tak revoluční, že to zavedeme s velkými fanfárami. Pronesu v rádiu celosvětový proslov. Měl bych si ho hned sepsat. Přikážeme ho vydat v *Nové pravdě* a všech novinách ve Vítězném světě v momentě, kdy začnu mluvit. Vytiskneme miliony letáků. Vymyslíme slogany...“

Pustili se do práce. Petr začal sepsovat svůj projev. Vysvětlil v něm svůj plán a jaké velké výhody přinese. Detaily budou vyřešeny později. Místo toho, aby všichni dohromady vlastnili jednu miliardtinu výrobních

prostředků ve Vítězném světě, bude nyní mít každý v osobním vlastnictví svůj nástroj nebo alespoň konkrétní procento z konkrétního stroje či továrny...

Petr dále vysvětloval, co toto vlastnictví bude znamenat. Bude to systém práv ochraňovaných vládou. Každý jednotlivec bude mít právo využívat svůj majetek tak, jak uzná za vhodné. Nebude muset čekat na pokyny z Centrální plánovací komise. Bude se o své nástroje moci dobrovolně podělit s druhými, „pronajmout“ je nebo je směnit, když se na tom vzájemně dohodnou...

Bylo toho hodně, co chtěl vtěsnat do půlhodinového projevu. Jakmile byl text hotový, Petr ho rozeslal tři dny před svým plánovaným rádiovým vystoupením do všech koutů Vítězného světa, aby mohl být všude uveřejněn naráz.

Na jeden z následků ovšem Petr nepomyslel. Jednu cyklostylovanou kopii projevu, která přišla do kanceláře *Nové pravdy*, okamžitě dostal její editor jménem Orlov. Petr byl oficiálním Staleninovým zástupcem, a tak byl Orlov ochotný přistoupit na nové uspořádání. Připravený projev ale četl se vzrůstajícím strachem a potom ho donesl přímo Bolšenkovi. Ten ho četl s chladnou zuřivostí.

„To je vrchol!“ oznámil. „Toho mladého idiota musíme zastavit za každou cenu!“

Petr s Adamsem byli na své pravidelné odpolední poradě ve Staleninově kanceláři.

„Dalším krokem bude,“ řekl Petr, „povolat Patelliho a Baronia a nechat je vypracovat detaily našeho nového sys-“

Adams vyskočil. „To byly výstřely!“

„Myslím, že jsem slyšel výstřely,“ řekl Petr a pomalu se zvedal.

Chvilku na sebe zaraženě hleděli.

Do místnosti vpadl Sergej s vyděšeným výrazem ve tváři. „Jeho

Excellence byla postřelena! Umírá!“

Utíkali do Staleninovy ložnice. Stalenin ležel v posteli a těžce dýchal. Skrze pokrývku prosakovala krev. Petr překročil nehybné tělo.

„Kdo je to?“ zeptal se a pohlédl dolů.

„To je vrah, Vaše Výsosti,“ odpověděl jeden ze strážných. „Patří k Bolšenkovovým lidem.“

„Zavolali jsme doktory,“ řekl Sergej. „Budou tu za okamžik, ale – “
Bezmocně pokrčil rameny.

Petr se sklonil nad umírajícím mužem. „Otče!“

Otec ho chytil za ruku a naléhavě na něj pohlédl. S nadlidským úsilím ze sebe vypravil „Na – nah – nahrávka!“

Nahrávka! Petr jemně stiskl otcovu ruku a sklonil se, aby ho políbil na čelo.

„Rychle! Teď nesmíme ztratit ani okamžik!“

Běželi zpátky do Staleninovy kanceláře. Petr na trezoru nastavil kombinaci, vytáhl klíč z kapsy a odemkl malá ocelová dvířka od prostoru, kde byla uložena nahrávka, kterou Stalenin tak prozíravě vytvořil. K jeho překvapení se mu třásly ruce.

Nahrávka Z! Petr ji opatrně vytáhl a prohlédl si ji. Tohle může změnit dějiny Vítězného světa!

Sergej nechal přistavit automobil. Petr s Adamsem sjeli dolů soukromým výtahem.

Přijeli před budovu rozhlasu.

Před vchodem stála řada vojáků. Poručík, který jim velel, odháněl každého, kdo chtěl projít dovnitř. Adams s Petrem zamířili přímo k němu.

„Mám rozkaz nenechat nikoho vejít!“

„Ty hlupáku!“ řekl Adams. „Nepoznáváš nás? Já jsem Jeho Výsost Číslo 3 a toto je Jeho Výsost Číslo 1-A.“

Na poručíkově tváři se objevil zmatený výraz. „Ale Vaše Výsosti, moje příkazy jsou nenechat projít nikoho.“

„Nikoho?“

„Nikoho mimo Číslo 2 a lidí z jeho doprovodu.“

„Čí rozkaz to je?“

„Mého plukovníka, Vaše Výsosti.“

„A jménem koho byl ten rozkaz vydán?“ zeptal se Adams. „Máte jeho kopii?“

„Ne, Vaše Výsosti. Jsou to jen ústní rozkazy – “

„Pochopil jsi je špatně. Kdybys je dostal přímo, věděl bys, že jsou to příkazy Číslo 2 vydané jménem Číslo 1 na návrh samotného Číslo 1-A. Ale chválím tě za tvoji uvědomělou služební horlivost. Nenecháš projít nikoho mimo nás a Číslo 2. Už Číslo 2 dorazil?“

„Ne, pane.“

„Vpusťte ho okamžitě, jakmile dorazí. Má mužstvo nabitě zbraně?“

„Ano, pane.“

„Dobře. Vypálíte slavnostní salvu, jakmile se Číslo 2 objeví. To bude signál pro zahájení ceremonie.“

„Ano, Vaše Výsosti.“

Poručík vypadal na vážkách. Očividně se bál nechat Petra s Adamsem projít, stejně jako se bál je zadržet. Adams šel k autu, zamumlal několik pokynů, řidič přikývl a odjel.

Petr s Adamsem vešli do budovy.

„To bylo o chlup,“ řekl Petr. „Prokázal jsi velkou pohotovost. Bál jsem se, že se na nás Bolšenkov nachystal lépe.“

„Předpokládal jsem, šéfe, že si netroufne vydat příkazy přímo proti nám. Tím by dopředu odkryl karty.“

Vyjeli výtahem do desátého podlaží. Prošli do hlavního studia skrze řadu dveří a krátkých chodeb. Našli tam hlasatele, jak oznamuje do mikrofону: „...přesně ve čtyři hodiny pronese Číslo 2 oznámení nejvyšší důležitosti. Bude přenášeno do všech stanic v evropských a amerických republikách.“

Adams potichu signalizoval hlasateli, aby přestal.

Ten se na ně podíval zmateně a s obavami. „... Ted' si pustíme trochu hudby oslavující konec třídního boje...“ Skrze skleněnou tabuli dal pokyn technikům v řídicí místnosti a počkal na signál, že je mikrofon vypnutý.

„Ale Jeho Výsost Číslo 2 mi řekla, že dorazí jen jeho skupina a že on dnes bude jediným mluvčím.“

„Ne, ne, ne,“ řekl Adams. „To museli někde poplést. Číslo 2 má pronést jen závěrečný proslov. Hlavním oznámením – hlavním důvodem tohoto programu – je proslov samotného Číslo 1. Já mám pronést úvodní řeč, pak se pustí nahrávka s proslovem Číslo 1. 1-A řekne několik slov a uvede Číslo 2. ... Podívejme se. Jaký máme čas?“

Podívali se na hodiny ve studiu. „Sedmnáct minut do čtvrté. Dobře. Začneme přenos přesně ve tři čtvrtě.“

„Ale proslov Číslo 2 je naplánovaný přesně na čtvrtou!“

„To je správně. Patnáct minut před tím pronesu úvodní řeč, bude přehráno oznámení Číslo 1 a Číslo 1-A uvede Číslo 2. ... Neviním vás z oznámení špatného času. Celou tuhle záležitost pěkně popletli v oddělení propagandy. Dali tam Číslo 2 špatné instrukce, a tak přijede později...“

„Nemůžeme počkat, než dorazí?“ zeptal se hlasatel.

„Ale bude tady včas, aby promluvil ve čtyři. Podívejte! Je tři čtvrtě.“

Oznamte můj projev.“

Hlasatel signalizoval do kontrolní místnosti, aby vypnuli hudbu. Přistoupil k mikrofonu. Petr po špičkách přešel kolem skleněné tabule k technikům. Předal jim Staleninovu nahrávku s instrukcemi, aby ji na Adamsův signál spustili. Pak potichu přešel studio a po tom, co se povzbudivě usmál na hlasatele, prošel skrze několik dveří na hlavní chodbu.

Když vyšel na chodbu, uslyšel salvu z pušek. Bolšenkov se svou skupinou právě přijeli.

Potichu zamkl dvojí dveře do studia a dal si klíč do kapsy.

Když se Petr vrátil do studia, Adams právě mluvil před mikrofonem. „...a teď, drazí soudruzi a soudružky, je mou ctí uvést našeho milovaného vůdce, Diktátora Vítězného světa, Číslo 1, Jeho Excelenci – *Stalenina!*“

Nahrávka začínala úvodními tóny „Marxi, ochraňuj Diktátora“.

A pak se ozval Staleninův hlas.

„Soudruzi a soudružky! To, co vám dnes chci sdělit, je velice bolestivé, budu tedy stručný. Moji doktoři mě varovali, že břemeno mé práce by podlomilo mé zdraví a ukončilo můj život. Kdyby šlo jen o můj osud, takové varování by mě nemohlo odradit od plného pracovního nasazení, jak jistě všichni víte. Zde ovšem jde o mír a bezpečnost ve Vítězném světě. Musím se tudíž ujistit, že moc bude předána do těch správných rukou. Jmenuji tímto Petra Uldanova, který v takové krátké době prokázal tolik schopností, svým nástupcem a Diktátorem Vítězného světa. Bude tento post zastávat pod jménem Stalenin II. Žádám všechny své věrné podporovatele, všechny soudruhy ve Vítězném světě – samozřejmě včetně všech členů politbyra – aby se věrně semkli kolem Stalenina II. Obzvláště mě těší, že tento krok má jako vždy loajální podporu Čísla 2, Jeho Výsosti Bolšenkova. Byl to on, kdo poprvé přednesl návrh, že by Petr Uldanov byl mým ideálním

nástupcem. Tato velkodušnost soudruha Bolšenkova je hodna zdůraznění, protože jednou provždy vyvrátí ošklivé pomluvy, že si přeje veškerou moc uchvátit pro sebe... Rezignuji tedy na Diktátora Vítězného světa. Dalším, koho uslyšíte, bude Stalenin II., váš nový Diktátor. ... Diktátor abdikoval. Ať žije Diktátor!“

Během těchto posledních slov Petr zaslechl tlumené zvuky bušení na první vnější dveře do studia. Slyšel je jen proto, že je očekával. Kvůli zvukové izolaci studia si hlasatel ani Adams ještě ničeho nevšimli. Zatahal Adamse za rukáv a pokynul mu hlavou ve směru zvuku. Adams porozuměl.

Bušení zesílilo. Nyní si ho všiml hlasatel a zmateně se díval ke dveřím. Ozvalo se tlumené zapraskání – vnější dveře byly vylomeny. Začalo se ozývat hlasité bušení na vnitřní dveře studia. Hlasatel se je pokusil otevřít a pak se otočil na Petra: „Vy jste je zamkli!“

Petr ovšem zatím přistoupil k mikrofonu a navázal tam, kde hlas jeho otce skončil. Nehrála hudba, která byla zapsána v připraveném scénáři, ale Petr začal bez ní:

„S hlubokým pocitem pokory, soudruzí, přebírám ohromnou zodpovědnost Diktátora Vítězného světa. Na přání a na počest mého velkého otce se nyní ujímám titulu Stalenin II. – “

Dveře studia se rozletěly dokořán. Dovnitř vpadli dva vojáci, za kterými vešel plukovník, kterého Petr neznal, pak maršál Zachačevský a nakonec Bolšenkov.

„Zadržte je!“ přikázal Bolšenkov.

Jeden z vojáků chytl Petra za levé zápěstí. Druhý popadl Adamse.

Bolšenkov přistoupil k mikrofonu: „Tady je Bolšenkov, váš nový vůdce a Diktátor Vítězného světa. To, co jste právě slyšeli, byl obrovský podvod. Dva zrádci, dva vzteklí psi, dva nejšpinavější červi, co kdy žili ve Vítězném světě, se právě pokusili o státní převrat. To, co jste slyšeli,

nebyl Stalenin, ale pouhá nahrávka zručné imitace jeho hlasu. Dva notoričtí zrádci, známí pod jmény Adams a Uldanov, právě zavraždili vašeho milovaného vůdce Stalenina. Tuto nahrávku už měli připravenou a téměř by uspěli, kdybych jejich plány nepřekazil. Brzy si vyslechnete přiznání tohoto Adamse a Uldanova – “

Bleskovým pohybem vytrhl Petr pistoli z otevřeného pouzdra vojáka, který ho držel, a namířil ji na jeho hrud'

„Nech mě jít,“ rozkázal mu.

Voják se pokusil zmocnit pistole. Petr stiskl spoušť a na zem dopadlo mrtvé tělo. V tu chvíli už Petr mířil na druhého vojáka, který sahal po své zbrani a přitom stále držel Adamse.

„Ruce vzhůru!“ Voják je pomalu zdvihl. „Vezmi si jeho zbraň, Adamsi!“

Všichni včetně Bolšenkova nyní zdvihli ruce.

„Odsud se nedostanete, vy blázni,“ řekl Bolšenkov. „Celá budova je obklíčena!“

„Tak umřeme v boji,“ řekl Petr. „Ustupte!“

Teď došel k mikrofonu Petr. „Tady je Stalenin II., váš nový Diktátor. Bolšenkov je skutečným vrahem a jsou o tom nezvratné důkazy – “

Adams ho zatahal za rukáv a odvedl ho ke vstupu do kontrolní místnosti. Udržovali čtyři muže v šachu, dokud za sebou nezamkli a nezatarasili dveře. Adams pak šel k východu z kontrolní místnosti do chodby.

„Pojďte za mnou, šéfe. Já to tady dobře znám!“

Proběhli chodbou. Dva strážníci před dveřmi studia na ně vystřelili. Adams střelbu opětoval a s Petrem proběhli do další chodby hlídané dalším vojákem. Ten zdvihl pistoli, vystřelil a minul. Adams vystřelil a voják se svalil na zem.

„Rychle!“ Adams zavedl Petra k ocelovým dveřím, které za sebou

zatarasili.

„Tohle je požární schodiště!“ seběhli deset pater dolů do přízemí. Dveře před nimi byly zavřené.

„Určitě to tady hlídají,“ řekl Adams. „Schovejte si zbraň do kapsy a nechte mě mluvit!“

Rázně otevřel dveře. Voják, který stál před nimi, se okamžitě otočil.

„Kdo tady velí?“ vykřikl Adams rozkazovačným tónem. Spolu s Petrem se rozhlédli sem a tam. Před vchodem stálo mužstvo osmi vojáků.

„Já tady velím,“ řekl jeden z nich. „Desátník 3I.“

„Kde je poručík?“ požadoval Adams. „Chci mluvit s poručíkem.“

„Poručík je u předního vchodu, pane. Na ulici Any Paukerové.“

„Vaši muži mají okamžitě naklusat k Jeho Výsosti Číslo 2 do desátého patra!“

„Ale naše rozkazy jsou střežit zadní vchod a nenechat nikoho vyjít!“

„Kdo vám dal ty rozkazy?“

„Poručík, pane!“

Adams netrpělivě rozhodil rukama. „Tohle nepůjde!“ řekl. „Vaši muži jsou okamžitě zapotřebí v budově v desátém patře!“

„Ale moje rozkazy, pane, jsou – “

„Povím ti, co teď uděláme,“ řekl Adams rychle. „Nech tu svoje mužstvo a pojed' s námi k poručíkovi, abych ho mohl informovat.“

Petr si náhle uvědomil, že před nimi čeká jejich vůz. Tak *tohle* předtím říkal šoferovi! Ten starý lišák Adams! Byla to jistě tato vychytralost, která ho vynesla až do pozice Číslo 3!

Desátník spolu s Adamsem a Petrem nastoupil do auta. Řidič okamžitě nastartoval a nabral rychlost, než dojeli k prvnímu rohu. Pak,

místo aby zabočil doprava k přední straně budovy, divoce zahrnul doleva, až pneumatiky zakvílely.

„Hej!“ vykřikl desátník. „To je špatný –“

Cítil, jak ho něco tlačí do zad a také do břicha. Pohlédl dolů a uviděl Petrovu pistoli.

„Zůstaň v klidu,“ nařídil mu Adams. „Vezměte mu zbraň, šéfe.“

Petr ji vzal.

Auto se řítilo ulicemi se zapnutou sirénou. Byl to vůz vrcholných představitelů Státu a všichni se mu klidili z cesty. Dopravní policisté před nimi uskakovali a nikdo se je nepokusil zastavit.

Kapitola 31

JAK se automobil blížil k předměstí, jeho rychlost vzrostla ze sta na sto třicet kilometrů v hodině. Byli nyní v otevřené krajině.

„Kam máme namířeno?“ zeptal se Petr.

Adams ukázal na desátníka a pak k němu promluvil:

„Poslouchej, vojáku. Účastnil ses vzpoury. Můžeme tě teď zastřelit a vyhodit tvoje tělo ven. Nebo tě můžeme při téhle rychlosti vyhodit živého – “

„Zastavme a nechme ho vystoupit,“ řekl Petr.

„Zabili by mě za to, že jsem padnul do téhle pasti,“ řekl desátník.
„Když nebudou vědět, co se mi stalo, třeba budou předpokládat, že jste mě zabili, a nechají moji rodinu naživu.“

„Chceš s námi zůstat?“

„Ano, Vaše Výsosti.“

„Teď je to Vaše Excellence,“ řekl Adams.

„Ne, ne,“ řekl Petr. „Výsost je tak vysoko, jak si troufám jít.“

Opět se otočil k desátníkovi. „Můžeme ti věřit?“

Desátník přikývl.

Adams potřásl hlavou. „Bude lepší, když ho na nějaký čas vezmeme do zkušební doby.“

„Kam tedy míříme?“ zeptal se Petr znovu.

„Na letiště,“ řekl Adams.

„Proč?“

„Je to naše jediná šance. Jste velitelem letectva, které nám tak snad

zachová loajalitu.“

Hnali se po silnici a tachometr kolísal kolem sto čtyřiceti. Auto se divoce kymácelo a třáslo.

Petr pociťoval úzkost a nevolnost. Zastřelil člověka. V sebeobraně – jediná možnost, jak si zachránit život – jak zachránit Vítězný svět. Ale zabil, a tím také zabil něco v sobě. „Prostředky musí být v souladu s účely,“ říkával opakovaně Adamsovi. Společnost udržovaná za pomoci hrozných prostředků bude hroznou společností. Měl pravdu? Samozřejmě. Ale co když neměl na výběr? Dohodnout se s Bolšenkovem? V takové situaci? Absurdní! Ale co Petr? Vyřešil problém zabitím. Bude své další problémy řešit touto cestou? Nebyla to přesně tato volba prostředků, kvůli které byly výsledky ve Vítězném světě tak hrozné? ...

Přijeli na dohled letiště. Dvojice stráží jim zablokovala cestu. Petr požádal o rozmluvu s velitelem.

Plukovník Torganěv je vřele přivítal. „Slyšeli jsme přenos, Vaše Excellence. Jste legitimním nástupcem Stalenina I. A letectvo je vám k dispozici.“

Petr mu poděkoval. „Co můžeme dělat?“ zeptal se.

„Nevím, jak dlouho udržíme letiště proti armádě,“ řekl Torganěv. „Nevím, jak dlouho se dá udržet jakékoliv letiště v okolí. Nakolik máme zprávy, pozemní armáda je plně pod kontrolou Bolšenkova.“

„Takže?“ zeptal se Adams.

„Mojí radou je, Vaše Excellence, shromáždit celé letectvo, a to včetně všech údržbářů a mechaniků.“

„A potom co?“ zeptal se Petr.

„Ustoupíme z Ruska v okamžiku, až budou letiště neudržitelná.“

„Stáhneme se kam?“

„Do Polska. Tři čtvrtiny pozemních vojsk Vítězného světa mají své základny v Rusku.“

„Co budeme dělat v Polsku?“

„O tom rozhodneme, až se tam dostaneme. Nejdřív musíme být z dosahu Bolšenkova.“

Petr vydal patřičné rozkazy. Rozšířil Torganěvovu myšlenku a pozval na letiště i dělníky z leteckých továren. Na každém letišti měli naložit do letadel tolik lidí a zásob, kolik letadla unesla. Každé letadlo pak mělo stanovenou příslušné přijímací letiště na západě.

V Polsku nebylo dost letišť pro všechna letadla z Ruska, a tak mnoho letadel přistávalo i v Německu, Maďarsku a Čechách.

Vzdušné síly se na moskevském letišti udržely téměř tři dny a přijímaly lidi a materiál, který se k nim podařilo z Moskvy dostat. Adams si sám iniciativně vzal džíp se dvěma kulometčíky a z centra Moskvy bezpečně přivezl Baronia a Pateliho. „Budeme potřebovat jejich mozky,“ vysvětlil.

Petr mu záviděl. Riskoval by cokoliv, aby našel Edit a jejího otce. Ale nevěděl, kam jít, nevěděl, jestli se nacházejí v moskevském obvodu nebo jestli jsou vůbec naživu. Akce za cenu jakéhokoliv rizika by byla lepší než tato frustrace.

Na konci třetího dne armáda moskevské letiště obklíčila a začala stahovat smyčku. Petr se ujistil, že naložili všechny lidi a zásoby, pro které měli kapacity, a vydal rozkaz k odchodu.

Bombardéry s Torganěvem, Adamsem a Petrem přistály na varšavském letišti.

Místní velitel byl přátelský a loajální. Téměř všem letadlům se dostalo přátelského uvítání na základnách, na kterých přistávala. Velitel varšavského letiště ho ale varoval, že mnoho armádních jednotek je stále blízko a že jejich pozice na letišti bude neudržitelná. A Bolšenkov v

každém případě nařídí své armádě pohnout se na západ, aby je dopadli.

Několik dalších týdnů Petrovy síly nemohly dělat nic jiného než ustupovat. Z každého letiště si pobrali všechna letadla, letecký personál a vybavení, co unesli, a přesunovali se dále na západ – na francouzská, holandská a španělská letiště. Úkol nalézt letiště s dostatečnou kapacitou se stával čím dál naléhavějším.

Bolšenkovova armáda postupovala vytrvale západním směrem a konsolidovala své pozice.

„Co takhle bombardovat Bolšenkovo území?“ navrhl Adams.

„Jaký by to mělo účel?“ odpověděl Petr. „Jen bychom proti sobě vyvolali nenávisť. Nedokázali bychom přistát a převzít kontrolu nad územím.“

Tak bombardovali a ostřelovali jen koncentrace armádních jednotek, které se pohybovaly směrem k jejich letištím.

Torganěv je varoval, že letectvo samo se na kontinentu nedokáže udržet. „Možná bychom uhájili britské ostrovy,“ navrhl. „Kanál by nám to umožnil.“ Ale na ostrovech byla kapacita letišť sotva pro čtvrtinu jejich sil.

„Máme jen jednu možnost,“ řekl Adams. „Přesunout se na západní polokouli.“

Torganěv uznal, že i britské ostrovy mohou být nanejvýš dočasnou základnou. Vzdušné síly i samotné ostrovy by závisely na vnějších dodávkách – a Bolšenkov má pod kontrolou námořnictvo. Bylo by zbytečné, aby letectvo bombardovalo kontinent, když by zde nemohlo přistát. Bolšenkov za čas vybuduje své vlastní letectvo. Je nutné mít prostor a průmyslové kapacity pro udržování Petrových sil. Jedinou protiváhou k Bolšenkovově armádě by byla lepší armáda.

Petrova strana potřebuje prostor. Potřebuje kontinent. A pokud se Petr brzy neusadí na západní polokouli, tak se tam usadí Bolšenkov.

Petr se těmto argumentům podvolil.

Připravili se na přesun do Ameriky. Jen dálkové bombardéry měly dostatečný dolet, a tak musely opakovaně přelétávat tam a zpět, dokud nepřepravily všechny personál a zásoby. Zbylá letadla se mezitím postupně přesunovala na britské ostrovy a bránila Bolšenkovově armádě překročit kanál a narušit tak celou transportní operaci.

Petr nejprve do Ameriky vyslal několik dálkových letadel, aby viděl, jaké ho zde čeká přijetí.

Zprávy, které přišly zpět, ho potěšily. Na západní hemisféře bylo jen málo armádních jednotek a ty, co zde byly, se skládaly z místních obyvatel pod velením ruských důstojníků. Toto uspořádání vždy budilo antipatie. Ačkoliv to nikdo nesměl říct otevřeně a ačkoliv bylo vynaloženo značné úsilí na zničení všech historických záznamů, obyvatelé Ameriky měli stále dojem, že se s nimi zachází jako s podrobeným lidem. Cítili, že jejich zdroje odtékají na podporu luxusního života v Moskvě. Ačkoliv po několik generací všichni mluvili jen marxantem, Američané dokázali rozpoznat ruský přízvuk. Báli se Bolšenkova. Petrova reforma, která jim umožnila volnou směnu spotřebního zboží, byla prvním náznakem toho, jak by ekonomická svoboda mohla vypadat. A fakt, že Adams byl Američan, byl také dalším důvodem, proč měli místní více sympatií k Petrově straně.

Petr byl překvapený, že stále existují takovéto znaky národnostního citění. Byly v rozporu s tím, co se učil o nádherné jednotě Vítězného světa. Ale pokud byly na jeho straně, rád je využil.

Když přistál v New Yorku, dočkal se zde velkolepého přivítání. Davy lidí stály ve špalírech okolo jeho trasy. Okolo Páté avenue viděl moře tváří vyhlížejících z oken. Tisíce rukou mávaly kapesníky.

Byl to den jeho největšího osobního triumfu a konec jeho ústupu. Odsud zorganizuje protiofenzivu a přetvoří svět podle své nového

ideálu.

Svět by to určitě potřeboval. Velká část Moskvy vypadala jako slum, dojem ale zachraňovalo alespoň několik slušných veřejných budov. Ovšem soudě podle trosk na Páté avenue musel celý New York být jedním slumem.

Bylo vůbec pravdou, že toto město kdysi bývalo metropolí kapitalismu?

Část třetí:

Objev

Kapitola 32

PETR pojmenoval území, kterému vládnul, *Svobodný svět*. Usadil se ve Washingtonu na místě, odkud, jak mu bylo řečeno, vládli světu dřívější kapitalističtí imperátoři. Budova Kapitolu byla z poloviny pobořená, vypálená, s propadlou kopulí a zarostlá divokou vegetací. Ještě stále na ní byly patrné stopy bojů, které se zde odehrály před celým stoletím. Pustili se do její obnovy.

„Svoji ekonomickou reformu zavedu okamžitě,“ sdělil Adamsovi.

„Takové odvádění pozornosti si teď nemůžeme dovolit,“ protestoval Adams. „Nejprve musíme vyhrát válku proti Bolšenkovi. Máme letadla a vyškolený letecký personál; on má ale většinu továren. Bude schopen svoji leteckou sílu obnovit. My musíme nejprve postavit letecké továrny, továrny na motory a hliníkárnny. Musíme postavit armádu a námořnictvo. Musíme rozšířit kapacity oceláren – “

„Vím, vím,“ řekl Petr. „Máš naprostou pravdu. Ale Bolšenkovi bude trvat několik let, než postaví vzdušnou sílu, která by se mohla měřit s tou naší. A udělat to, co navrhuješ, také potrvá roky. Moje reforma nám ve skutečnosti umožní provést to všechno *rychleji*.“

Adams rezignovaně pokrčil rameny.

Petr pronesl svůj první radiový projev ve Svobodném světě. Oznámil svoji novou reformu.

Ale jednou věcí bylo vyhlásit existenci „soukromého vlastnictví výrobních prostředků“ a něco docela jiného bylo uvést toto prohlášení v život. Dalo se snadno říci, že se každý jednotlivý pracovník ode dneška stává vlastníkem svého kladiva, srpku, pluhu nebo štětce. Co ale s velkými stroji, na nichž pracovalo mnoho dělníků? A zvláště, když byly tyto stroje integrální součástí většího továrního komplexu? Může každý

z dělníků vlastnit jiný kus stroje? Může každý dělník vlastnit určitou část továrny – jeden část střechy, druhý část podlahy, další okno? Co se stane, když se jeden s ostatními rozejde a bude si chtít odnést svoji část s sebou?

„Problém je to neřešitelný,“ řekl Adams. „Továrny, železnice a výrobní prostředky musí být společným vlastnictvím.“

Petr se odmítl vzdát. Vymyslel jedno řešení.

Továrna, lokomotiva, železniční trať i velký stroj jsou jednotky. Nemohou být rozloženy do částí a vlastněny odděleně. Mohou být vlastněny *společně*, ale nikoliv nezbytně všemi lidmi ve Svobodném světě. Budou jednoduše vlastněny těmi, kteří s nimi skutečně pracují.

„Můj nápad je nádherně prostý, Adamsi,“ vysvětloval Petr. „Představ si například textilku se stovkou zaměstnanců (včetně vedoucích a úředníků). Vlastnictví továrny bude rozděleno mezi tuto stovku pracovníků. Každý dostane jednu setinu jako svůj podíl – “

„Jak jsem říkal, šéfe. Bude to muset být ve společném vlastnictví.“

„Nech mě to dokončit, Adamsi. Bude zde ohromný rozdíl. Tato stovka pracovníků už nebude muset čekat na rozkazy stovky či tisíce kilometrů vzdálené plánovací komise. Budou si moci dělat, co uznají za vhodné, sami – “

„Ale jestli nebudeme mít centrální plánování, šéfe – “

„K tomu se dostaneme později. Přišel jsem na báječný způsob, jak spojit *individuální* vlastnictví se *společným* vlastnictvím a jak tak získat výhodu *obou*. Naším problémem je, jak rozdělit vlastnictví jedné továrny řekněme na sto částí tak, aby každý její zaměstnanec dostal rovný podíl. Nechceme to ale udělat tak, aby samotná továrna byla fyzicky rozebrána na sto částí. A nechceme ani, aby byl každý vlastník doživotně připoután ke svému podílu. Může si přát odstěhovat se jinam nebo místo svého podílu vlastnit něco jiného. Takže co uděláme?“

Adams pokrčil rameny.

„Dáme každému zaměstnanci,“ pokračoval Petr triumfálně, „právo na podíl na jednu setinu ze všech výhod a zisků, které plynou z vlastnictví této továrny! A také jim dáme možnost *prodat* toto právo – vyměnit ho za cokoliv jiného!“

Adams pořád nevypadal přesvědčeně.

„Zdá se mi, Adamsi, že nejjednodušší bude dát každému zaměstnanci certifikát, který bude oznamovat, že tento zaměstnanec má právo na setinový podíl na vlastnictví oné továrny. Každý z těchto certifikátů může být nazván „podílem“. A jeho vlastník bude moci vyměnit svůj podíl za podíl na jakékoliv jiné továrně – nebo dokonce i za spotřební zboží.“

„To je velmi chytré, šéfe, ale vidím v tom několik závažných problémů.“

„Například?“

„Dejme tomu, že v jedné továrně pracuje stovka dělníků a v druhé továrně, zrovna tak velké a se zrovna takovou hodnotou, jenom padesát. Lidé si nemohli vybrat, kde budou pracovat, takže to, jestli dostanou dvojnásobnou nebo poloviční hodnotu, bude záviset čistě jen na náhodě.“

„Dobrá, na tom musíme zapracovat,“ řekl Petr. „Předpokládám, že to stejně nakonec budeme víceméně náhodně odhadovat. Můžeme být vděční za to, že už alespoň máme trh se spotřebním zbožím.“

„Proč?“

„Protože tak budeme moci odhadnout relativní hodnotu alespoň některých továren srovnáním hodnot množství spotřebního zboží, které vyrábějí.“

„Ale co s doly, které produkují jen suroviny? Co s ocelárnami produkujícími nosníky a kolejnice? Ve skutečnosti většina továren

nevyrábí přímo spotřební zboží.“

Tentokrát byla řada na Petrovi, aby pokrčil rameny. „Nebudeme umět dosáhnout absolutní rovnosti. Budeme muset hádat. Nakolik to bude možné, budeme se alespoň snažit, aby na každého vyšel rovný podíl.“

„To je jenom část našeho problému,“ řekl Adams. „Je tu další, stejně důležitý. Někteří lidé pracují v továrně vyrábějící košile. Jiní v kolchozu pěstují brambory. Souhlasím, že se tyto skupiny mohou stát součástí svého vlastního společného podniku a pak si vyměňovat svoji produkci s jinými lidmi. Ale co s požárníky? Co s policisty? Co s vojáky, úředníky a všemi, kteří zůstanou státními zaměstnanci? Jaký druh „podílu“ dáme jim?“

Petr si zamyšleně zapálil cigaretu. „Možná pro ně budeme muset připravit něco speciálního. Například bychom mohli pro každou továrnu, která zaměstnává sto lidí, vydat sto deset podílů místo rovné stovky, a přebytek rozdělit lidem mimo továrnu, kteří by jinak nedostali žádný jiný druh vlastnictví. Nebo nebudeme „podíly“ rozdělovat přímo mezi zaměstnance továren, ale mezi všechny lidi, kteří se o ně přihlásí. Svoláme ekonomické komise a výbory statistiků a tenhle problém naložíme na jejich záda.“

Statistikové připravili plán. Detailní propočty toho, na kolik podílů rozdělit který podnik, aby měly všechny podíly všech podniků přibližně stejnou hodnotu a zároveň jich bylo dost pro všechny obyvatele Svobodného světa, byly svěřeny stovkám oblastních výborů. Detailní propočty se začaly vršit v obrovských haldách. Bylo rozhodnuto, že se podíly na podnicích budou rozdělovat primárně mezi lidmi z okolí tohoto podniku, aby se vlastníci mohli na svůj majetek osobně zajet podívat.

Petr nebyl s konečnou podobou plánu úplně spokojen. Očividně byl plný odhadů a arbitrárních rozhodnutí. Sám ale momentálně nedokázal přijít na nic lepšího a musel *někde* začít a *nějak* se rozhodnout.

Schválil tedy tento plán a na Adamsovu radu ho zahájil s velkou parádou. Vyhlásil několikadenní prázdniny pro celý Svobodný svět. Probíhaly slavnostní proslovy, průvody a ohňostroje. Každý den mluvčí v rádiích, na rozích ulic, v obchodech a továrnách vysvětlovali tento plán. Každý se zdál být napnutý očekáváním ohledně toho, co bude on osobně vlastnit. Všeobecná nálada Petrovi připomněla jeho vlastní dětské narozeninové oslavy na Bermudách, když jeho matka sezvala jeho učitele a upekla zvláštní koláč, jehož každý kus mohl obsahovat nějaký malý dárek.

Poté, co se mezi lidi začaly rozdělovat podíly na kapitálové zboží, vznikly trhy s tímto zbožím a s „podíly“ vydanými pro každou osobu. Tyto trhy se podobaly rozvinutému trhu se spotřebním zbožím, který vznikl, když Petr poprvé povolil svobodnou směnu. S podíly se obchodovalo na oddělené „burze“. Nejprve se jen několik brokerů setkávalo na rozích ulic; brzy se ale obchod rozrostl natolik, že se setkávali v rozlehlých místnostech s velkými tabulemi, na kterých byla zaznamenávána měnící se kotace.

Stejně jako spotřební zboží byly podíly na společnostech kotovány v počtech balíčků cigaret, za které se směňovaly.

Pak se ovšem stalo přesně to, čeho se Petr obával. Doufal, že všechny podíly budou mít přibližně stejnou cenu. Místo toho se objevily rozdíly. Za některé podíly lidé nabízeli i několiknásobek toho, co za jiné. Ti, kteří dostali méně hodnotné podíly, si začali stěžovat na nespravedlnost.

Petr se snažil, seč mohl. Poukazoval na to, že nikdo není nucen svůj podíl prodávat a že každá skupina vlastníků může svůj podíl naopak zhodnotit – pokud zařídí, aby jejich továrna fungovala efektivněji nebo aby vyráběla jiné zboží než to, které vyrábí.

Jedním z prvních výsledků bylo ohromné střídání na místech vedoucích pracovníků. V komunistickém systému byli vedoucí

pracovníci podniků vybírání pro svůj ideologický zápal, schopnost řečnit na schůzích, vynalézavost v nacházení výmluv, proč se nepodařilo splnit výrobní plán, obratnost, s jakou přesvědčovali nadřízené orgány o tom, co má být podniku v plánu všechno přiděleno, a pečlivost, s jakou odesílali všechny požadované formuláře. Vlastníci se ale nyní starali o něco docela jiného. Každá skupina podílníků chtěla především vedoucího, který bude schopný zvýšit hodnotu jejich podílů a vytvořit zisk, který si mezi sebe rozdělí. Bez milosti vyhodili každého vedoucího, který v tom selhal – jakkoliv vynalézavé byly jeho výmluvy – a vybrali si vedoucího, o kterém si mysleli, že uspěje.

Dalším výsledkem soukromého vlastnictví bylo, že brzy zmizela rovnost v příjmech. Například v továrnách byli schopní vedoucí brzy odměňováni mnohonásobkem toho, co dostával průměrný zaměstnanec. Zdálo se, že vlastníci jsou ochotni za zvyšování hodnoty svých podílů vedoucím velmi štědře zaplatit. Čím lepší vedoucí, tím vyšší celková produktivita továrny a tím větší zisk si mohli mezi sebe rozdělit.

Nejdramatičtější výsledky reformy se ovšem projevily v zemědělství. Ty tam byly problémy sužující společné vlastnictví. Kolchozy byly rozděleny do menších jednotek. Půda byla obvykle rozdělena *pro rata* a konkrétní parcely byly přiděleny jednotlivým rodinám. Pouze tam, kde toto rozdělení vyústilo v části, které byly očividně příliš malé pro efektivní obdělávání, se několik rodin dohodlo na práci na společném kusu půdy. Obvykle byl ovšem tento kus stejně příliš malý na to, aby poskytl živobytí několika rodinám. V takovém případě některé rodiny prodaly svoji půdu a přestěhovaly se jinam. Několik bývalých zaměstnanců kolchozů se pustilo do podnikání v opravování traktorů a dalších zemědělských strojů nebo do jejich pronajímání těm, kteří si je nemohli dovolit využívat po celý rok.

Výnosy se úžasně zvýšily. Vztah zemědělců k jejich práci a půdě se kompletně proměnil. Pracovali jako nikdy dříve. Byli pyšní na svoji půdu

a vybudovali si k ní takový vztah, o jakém se Petrovi nikdy ani nesnilo.

Když se jednoho z nich zeptal na tuto změnu v přístupu, jeho odpověď byla prostá: „Čím víc práce já a moje rodina do farmy vložíme, tím lépe na tom budeme. Naši práci už nezdržuje lenost a neopatrnost druhých. Na druhou stranu se už nikdo nemůže flákat a doufat, že za něj jeho práci odvedou druzí. Všechno závisí jenom na nás.“

Další zemědělec to formuloval tímto způsobem: „Čím více vypěstujeme v tomto roce, tím lépe na tom moje rodina bude. Ale musím také myslet na další roky, takže nemohu riskovat vyčerpání půdy. Každé vylepšení, které na farmě provedu, je moje vlastní; já sklízím jeho ovoce. Ale je tu něco pro mě ještě důležitějšího. Tohle buduji pro svoji rodinu; zajišťuji tím svoji rodinu; budu mít něco, co budu moci později předat svým dětem. Neumím to přesně vyjádřit, ale od chvíle, kdy moje rodina *sama* vlastní tuto zem a cítí se zde jistá ve svém právu *zůstat* zde nerušená, necítíme jenom to, že farma patří nám, ale i to, že my patříme k farmě. Je naší součástí a my jsme její součástí. Pracuje pro nás a my pracujeme pro ni. Můžete si myslet, že je to jenom hloupý sentiment, ale nám se zdá živá a my se o ni staráme, jako by byla naší součástí.“

„Celá ta věc vypadá jako zázrak,“ uznal Adams. „Pokud bych měl užít aforismu, řekl bych: *Kouzlo soukromého vlastnictví proměnilo kámen na chléb.*“

Mezitím došlo k fascinujícímu vývoji na trhu surovin a kapitálového zboží. Nyní existoval trh pro všechno, co šlo směňovat. Existoval trh a ceny uhlí, oceli, železné rudy, olova, zinku, mědi, gumy, mramoru, dobytka, kůží, hrubé bavlny, lnu, stříbra, platiny i zlata.

Nejprve byly všechny ceny vyjadřovány v krabičkách cigaret. Po několika měsících se ale tento systém začal zdát tak podivným, že byl opuštěn. Ceny velkých množství surovin či kapitálového zboží byly

vyjádřeny v milionech a miliardách cigaretových krabiček. Poptávka po cigaretách jakožto po prostředku směny se zvedla natolik, že se zprvu zdálo neodpuštělným plýtváním je kouřit – ačkoliv požitky z jejich kouření byl jediným zdrojem jejich původní hodnoty. Pak ale vznikly nové továrny na cigarety, které je na trh začaly chrlit v obrovských množstvích, takže hodnota cigaretové krabičky rychle klesala.

Lidé tak jako prostředek směny a společný standard pro vyjadřování vysokých cen nebo cen rozsáhlých transakcí začali používat drahé kovy. Na některých trzích se začalo používat stříbro, na jiných platina a na dalších zlato. Bylo ale obtížné neustále tyto ceny převádět mezi sebou, zvláště když cena každého kovu neustále fluktovala.

Nakonec se prosadil zvyk převádět všechny ceny na zlato pro společné srovnání. Zlato se stalo prostředkem směny při všech velkých transakcích. Cigarety se nějakou dobu ještě používaly při malých transakcích, ale jak postupně přestávaly být luxusním zbožím a jejich cena klesala, upouštělo se od nich, a i cigarety samotné byly běžně oceňovány prostřednictvím zlata.

Další podivnou věcí bylo to, že jakmile se zlato prosadilo jako prostředek směny, získalo vzhledem ke stříbru, platině a všemu ostatnímu vyšší a stabilnější hodnotu, než jakou mělo předtím.

„Jak myslíte, že k tomu došlo, šéfe?“ zeptal se Adams.

„Nakolik jsem to byl schopen zjistit,“ odpověděl Petr, „důvodem bylo, že se poptávka po zlatu jakožto po prostředku směny stala *dodatečným* zdrojem poptávky k poptávce po špercích, zubních výplních, elektrotechnice a dalším původním využitím zlata.“

„Proč bylo ze všech komodit na trhu vybráno právě *zlato*, aby se stalo *oním* prostředkem směny?“

„Očividně tu jde o zákonitý vývoj, kdy se některá z komodit stává společným prostředkem směny. Taková komodita by samozřejmě měla mít jisté vlastnosti, aby jako prostředek směny sloužila lidem

uspokojivě. Když se nad tím zamyslíš, jako jsem to udělal já, přijdeš na to, že drahé kovy – a konkrétně zlato – v sobě spojují tyto vlastnosti lépe než cokoliv jiného.“

„A jaké vlastnosti to tedy jsou?“ zeptal se Adams.

„Než se cokoliv stane prostředkem směny, musí to být široce přijímáno mezi lidmi i samo o sobě. To zlato je. Musí to mít vysokou hodnotu na jednotku hmotnosti, aby se to dalo snadno přenášet a přepravovat. Opět zlato. Musí to být trvanlivé; nemělo by se to odpařovat jako alkohol; kazit se jako vejce nebo rezavět jako železo. Musí *zůstat* stále stejné. Opět zlato. Mělo by to být homogenní a nelišit se kvalitou, jako se liší jednotlivé drahokamy, pšenice, vejce, maso a tisíce dalších věcí. Jeden kus o určité hmotnosti musí mít tutéž hodnotu jako jiný kus o stejné hmotnosti. Musí to být snadno dělitelné, aby se to dalo rozdělit do libovolné požadované velikosti bez ztráty hodnoty. Musí to mít stabilní hodnotu. To zlato má, jelikož jeho současná roční produkce je malá vzhledem k naakumulovaným zásobám, a poptávka po prostředku směny je celkem stabilně veliká. Stabilní nabídka a poptávka tedy znamenají stabilní hodnotu. Musí to být snadno rozpoznatelné, aby to nešlo lehce napodobit. Většina lidí poté, co se s ním seznámí, dokáže rozpoznat opravdové zlato, protože se mu málo co podobá. Je krásné na pohled; má nezaměnitelný zvuk; je měkké při skousnutí a má vysokou hustotu, takže se při zvážení a změření objemu dá snadno říci, jestli do něj byl přidán jiný kov. A jestli chceš, můžeš ho vždy nakonec otestovat kyselinou.“

„Takže si nemyslíte, šéfe, že volba zlata jako prostředku směny byla čistě náhodná?“

„Mně se to spíš jeví, Adamsi, jako svého druhu přírodní výběr – přežití nejschopnějšího.“

Když se po Petrově reformě začalo zlato poprvé objevovat jako prostředek směny, vyměňovalo se v malých cihličkách po sto gramech.

Ty byly oceňovány a vyráběny lidmi, kteří si za svoji profesi vybrali „zlatnictví“. Brzy ale ceny všeho začaly být běžně kotovány ve „zlatých gramech“. Lidé si ve skutečnosti fyzicky nesměňovali něco tak malého, jako byl gram zlata. Zlatníci postupně začali označovat kulaté plíšky zlata o malé hmotnosti deseti gramů. Tyto plíšky vešly ve známost jako „mince“. Když se po nějaké době lidé ptali na cenu komodity, automaticky tím mysleli cenu vyjádřenou v gramech zlata. Když pak mluvili o „ceně“ toho či onoho objektu, už se ani nezamýšleli nad tím, že tato cena představuje směnnou hodnotu ve vztahu ke gramu zlata. Začali mluvit o zlatém gramu, jako by to bylo něco, co existuje samo o sobě. Místo odkazu na zlato jako na obecný prostředek směny, díky němuž je veškeré zboží směňováno nepřímým „triangulárním“ způsobem, lidé jednoduše mluvili o mincích a zlatých gramech jako o „penězích“. Cena každé věci pak představovala její cenu v penězích.⁴

To vše nastalo postupným a očividně spontánním vývojem, takže jen málo lidí docenilo jeho plný význam. Ale Petr si uvědomoval, jaký se stal zázrak. Jeho dva vynálezy – svobodná směna spotřebitelského zboží a soukromé vlastnictví výrobních prostředků – vyřešily problém ekonomické kalkulace! Nebo spíše daly vzniknout systému volného trhu a cenovému systému. A právě to bylo řešením problému ekonomické kalkulace.

Kapitola 33

„TAKŽE jsme se dohodli na tom,“ řekl Petr při pohledu do svých poznámek, „že v příštím fiskálním roce zvýšíme výrobu tanků o 20 %, vojenských letadel o 35 % a transportních lodí o 50 %. Další vojenská výroba bude pokračovat přibližně současným tempem s malými změnami, které doporučil ministr obrany. Také jsme se dohodli, oproti námitkám ministra financí,“ dobromyslně pokývl Adamsovým směrem, „že vláda provede tento program radši skrze objednávky od soukromého průmyslu, než aby stavěla svoje vlastní továrny – tak totiž získáme maximálně efektivní a úspornou výrobu. Dále se doba vojenského výcviku prodlouží z osmnácti měsíců na dva roky. A nakonec jsme se na základě doporučení náčelníka štábu dohodli na tom, že naléhavě potřebujeme vylepšit naši rozvědku a kontrarozvědku proti Bolšenkovovi. Nějaké připomínky?“

Rozhlédl se zkoumavě po devíti tvářích okolo stolu. Žádné komentáře nebyly. Jednání bylo ukončeno.

V tomto zázračném novém tržním systému lidé alespoň věděli, jestli a kde plýtvají zdroji při výrobě věcí, které jiní lidé nechtěli, nebo při výrobě příliš velkého množství jedné věci a příliš malého množství jiné věci. Mohli to zjistit díky porovnání směnných hodnot či cen – a díky existenci zisků a ztrát. Byla to redukce hodnoty každé komodity a služby na společného jmenovatele, na peněžní cenu, která to všechno umožnila.

Objevila se nová skupina lidí známá jako „podnikatelé“. To byli lidé dobrodružnější povahy, kteří přišli na to, že mohou dosáhnout velkého zisku, když dokáží přijít na trh s nějakou komoditou, která uspokojí potřeby lidí, jenž dosud uspokojovány nebyly, nebo když dokáží vyrábět

některou existující komoditu úspornějším a efektivnějším způsobem, než jak dosud byla vyráběna. Zjistili, že největší odměnu získá ten, kdo dokáže nejlépe posloužit zákazníkům.

Podnikatel si tedy půjčil peníze (pokud našel dost lidí, kteří měli v jeho projekt důvěru) a najal si budovu, stroje a služby pracovníků, aby mohl vyrábět svůj produkt.

Podnikatel přispíval k produkci v celkové bilanci natolik, nakolik velikost hodnoty jeho konečného výstupu převyšovala hodnotu jeho vstupů. Jeho vstupy byly měřeny množstvím vynásobeným cenou nebo sazbami, které platil; jeho výstup byl měřen množstvím vynásobeným cenou, za kterou ho mohl prodat.

Částka, o kterou jeho výstup převyšoval vstupy, patřila jemu. To byl jeho „zisk“. Někdy byl velmi vysoký. Kdykoliv k tomu došlo, spousta lidí si stěžovala, že takový zisk je „neférový“, „nerozumný“ nebo „nadměrný“. Čeho si ale titíž lidé zřídka všimli bylo velké množství každodenních ztrát. Více než polovina podnikatelů ztrácela peníze a nevydělávala je. Když podnikatel přišel o peníze, obvykle jako podnikatel skončil. Neměl prostředky na to, aby založil další podnik, a zřídka sehnal někoho, kdo by mu znovu půjčil.

Ale ačkoliv téměř všichni s nižšími příjmy mluvili o neobvykle vysokém zisku jako o nadměrném, nerozumném či nespravedlivém, nikdo (kromě přímo dotčených) nemluvil o obchodní ztrátě jako o nadměrné nebo nespravedlivé. Ztráta byla jednoduše připsána na vrub podnikatelově nekompetentnosti. Jenom relativně málo lidí se zdálo být natolik konzistentních či velkorysých, aby obdivovali mimořádnou kompetentnost, chytrost a dobrodružnost mimořádně úspěšných podnikatelů.

Nic z toho ale podle Petrova názoru nehrálo velkou roli. Závist, žárlivost a tendence neúspěšných připisovat výsledky úspěšných protekci či nezaslouženému štěstí je zkrátka stálým prvkem lidské

povahy. Jak věděl, v komunistickém systému lidé, kteří nebyli Ochránci, často záviděli a dokonce i nenáviděli ty, kteří jimi byli, ale netroufli si to vyjádřit otevřeně. Co ovšem Petra fascinovalo nejvíce, byl úžasný způsob, jak tržní systém vyřešil problém ekonomické kalkulace.

To, jak věděl, bylo ústředním problémem, se kterým si musí každý ekonomický systém poradit.

Ani Petr, ani Nejvyšší ekonomická rada Svobodného světa (která vznikla jako ekvivalent Centrální plánovací komise Vítězného světa) nyní nemuseli rozhodovat o tom, co by se mělo vyrábět a kolik by se toho mělo vyrábět. Ceny rozhodovaly. Náklady na výrobu rozhodovaly. Trhy rozhodovaly. Krátce řečeno, rozhodovali spotřebitelé.

Když bylo příliš mnoho vepřů, cena vepřového masa klesla tak, že se je nevyplatilo krmit, a tak jich lidé chovali méně. Když bylo vyrobeno příliš mnoho košil, jejich cena se snížila pod úroveň, kolik stála bavlněná látka, pronájem továrny a strojů a výplaty dělníkům. Ti nejméně efektivní výrobci košil tak museli skončit a počet vyrobených košil se snížil. Když na druhé straně vznikal mimořádně vysoký zisk při pěstování bavlny, bylo na příští sklizeň vysázeno více bavlny. To způsobilo, že se cena bavlny a zisk z jejího pěstování opět snížily na úroveň ekvivalentní zisku z pěstování jiných věcí. Když existoval vysoký zisk ve výrobě obuvi, bylo zakládáno více továren na výrobu bot, dokud relativní vzácnost bot nepominula a jejich cena neklesla. Léčbou na nízkou cenu byla nízká cena. Léčbou vysoké ceny byla vysoká cena.

A toto fungovalo díky jednotlivým rozhodnutím podnikatelů, kteří se neustále snažili omezit své ztráty a maximalizovat zisky. Podnikatel tedy zastavil nebo zredukoval výrobu těch věcí, na nichž tratil peníze, a zvýšil produkci věcí, které mu vynášely. Výsledkem bylo, že místo stovek jednotvárných, šedivých a monotónních spotřebních výrobků produkovaných ve Vítězném světě zde nyní byly *tisíce* rozličných komodit a služeb, které se neustále zlepšovaly a byly čím dál tím víc různorodé.

Výsledkem úsilí každého podnikatele o maximalizaci zisku byla celková tendence k vyrovnávání zisků. To znamenalo, jak si Petr začínal uvědomovat, že zde existuje neustálá tendence směřující ke správné rovnováze ve výrobě tisíců rozličných komodit. Znamenalo to také, že výrobní zdroje již nemohly zůstat v dlouhodobé nečinnosti a nemohlo jimi být plýtváno při výrobě chybných produktů. Když byla vyrobena nějaká zbytečnost, nikdo ji nekoupil. Podnikatel, který ji produkoval, rychle skončil. A když bylo něčeho vyrobeno příliš – tolik, že se nezaplátily výrobní náklady – byl objem výroby rychle zredukován. To znamenalo, že existovala tendence k tomu, aby byly tisíce rozličných komodit produkovány přesně v těch proporcích, které poskytovaly největší možné uspokojení potřeb spotřebitelů. Což znamenalo, že výrobní zdroje – suroviny, náčiní a práce – byly alokovány do výroby tisíce různých věcí v poměrech, v nichž poskytovaly nejvyšší hodnotu.

A to nebylo vše. Toto řešení problému ekonomické kalkulace nejenže přineslo odpověď na otázku, kolik každé z tisíce rozličných komodit by se mělo produkovat, ale (a Petr si myslel, že to by mohlo být ještě důležitější) také ukazovalo ekonomičtější způsoby produkce tohoto zboží. A doslova si vynucovalo zavedení nejekonomičtějšího způsobu výroby, jakmile byl objeven.

Jeden podnikatel například zavedl nový typ strojů a novou organizaci práce v továrně, takže byl schopen produkovat bavlněné látky s polovičními náklady oproti konkurenci. Podnikatelé, kteří již v tomto odvětví působili, nechtěli žádnou změnu. Měli svoje staré stroje – které byly stále dobré a technicky měly před sebou ještě dlouhou životnost – a byli zvyklí na zavedené metody. Ale podnikatel s novými stroji neustále rozšiřoval produkci a prodával laciněji než konkurenti. Výrobci se staršími stroji a méně efektivní organizací byli přinuceni skončit. A další výrobci museli zavést nový typ strojů, aby zůstali konkurenceschopní.

Totéž se dělo každý den a ve všech odvětvích. Nové a ekonomičtější

metody byly neustále překonávány ještě novějšími a ekonomičtějšími. Staré výrobky byly vytlačovány novými.

„Nic ani přibližně podobného tomuto procesu by za socialismu nebylo možné, Adamsi,“ řekl Petr, „protože komisaři a byrokrati nejsou pod takovým tlakem. Nemají žádnou konkurenci. Nemají ani způsob, jak zjistit, jaké jsou preference a reálné potřeby spotřebitelů. Dávají vyrábět stejný „užitkový“ produkt tak, jak ho vždycky dávali vyrábět, protože spotřebitelé musí vzít za vděk tím, co jim Stát nabízí – nebo nemají nic.“

Petr ale musel čelit obtížím i v tomto novém systému. Vlastníci a vedoucí z relativně méně efektivních firem za ním neustále vysílali delegace požadující „zákony“, které by je „ochránili“ před „nečestnými konkurenčními praktikami“ efektivnějších výrobců. Petr jim nejen odmítal poskytovat takovou „ochranu“, ale byl neustále nucen v soukromí i na veřejnosti vysvětlovat, proč ji odmítá. V delším období penalizace těch nejefektivnějších výrobců, těch s nejvyšším ziskem, neochrání nikoho; všichni budou jenom o to chudší.

Dokonce i Adams byl nějakou dobu na straně neefektivních výrobců.

„Nebylo by to plýtvání, šéfe, kdyby tihle lidé měli dát do šrotu všechny ty textilní stroje, které před sebou mají ještě stále dlouhou živostnost?“

„Ne,“ trval na svém Petr. „Relativní výrobní náklady ukazují, že tyto stroje jsou dnes bezcenné. Zastaraly. Daleko větší hodnotu – daleko větší cenu – lze vyprodukovat s novými stroji.“

O několik týdnů později se Adams vrátil k tomuto tématu s přesně opačnou kritikou.

„Proč by soukromý průmysl měl mít *něco jiného* než ty nejnovější modely strojů, šéfe? Proč nedá *okamžitě* sešrotovat veškeré staré stroje a nenakoupí ty nejnovější? Mohli bychom vydat příkaz – jménem Nejvyšší ekonomické rady – aby každý podnikatel okamžitě přešel na ty

nejnovější modely strojů.“

„Chceš vnutit soukromému průmyslu něco, co by sis v socialistickém průmyslu nikdy nedovolil a na co bys ani nepomyslel,“ odpověděl Petr. „To mi navrhuješ jen několik týdnů poté, co sis stěžoval na to, že je plýtváním nechávat sešrotovat staré stroje!“

„Teď jsem ale změnil názor.“

„A bojím se, že ses v obou případech zmýlil, Adamsi. Zdá se mi, že tržní ekonomika přijala v tomto ohledu přesně tu pravou střední cestu – cestu *neustálého*, ale *postupného* pokroku. Nahrazuje staré stroje novými, staré modely lepšími; ale nemůže to udělat v jednom ohromném skoku. To by nebylo ekonomické, i kdyby to šlo.“

„To nechápu, šéfe. Nechme stranou otázku, jestli by v naší staré socialistické ekonomice byl textilní stroj vůbec vynalezen. Nyní *byl* vynalezen. Existuje. Je dostupný. Když byl vynalezen nějaký nový stroj, musíte snad uznat, že kdyby byl okamžitě všude nainstalován, ohromně by to zvýšilo naši produkci. Nejnovější technické zlepšení by mělo být zavedeno vždy, když se objeví. Přece chceme mít průmysl s tou největší technickou efektivitou!“

„Zdá se, že si neuvědomuješ všechny předpoklady, které jsou ukryty ve tvých tvrzeních, Adamsi. *Pokud* by všechny nejnovější stroje mohly být vyrobeny a zavedeny přes noc, aniž by se spotřebovalo obrovské množství práce a nástrojů pro jejich vlastní výrobu, a *pokud* by náklady na nové stroje u každého výrobce nepřekročily úspory, které přinesou, a *pokud* by nové stroje skutečně představovaly poslední možné slovo v technickém vývoji – tak, abychom si mohli být jisti, že nebudou v krátké době překonány ještě lepším modelem – *pak* by měli všichni okamžitě zavést nové stroje.“

„Rozumím vám dobře, šéfe? Chcete říct, že nejlepší technická metoda výroby nemusí být nutně metodou, která přinese výrobcí ten největší zisk, a proto bychom ji neměli použít a měli bychom se naopak držet

technicky zaostalejších metod kvůli zisku?“

„Možná, že implicitně *říkám* něco takového, Adamsi. Ale říkám něco důležitějšího a dalekosáhlejšího než jenom to. Říkám, že nejlepší *technologická* metoda produkce jakékoliv komodity nemusí být nezbytně tou *nejekonomičtější*.“

„Ale nedíváte se na tu záležitost, šéfe, jen z hlediska peněžního zisku jednotlivého podnikatele? A neměli bychom se na to podívat z hlediska největšího užitku pro celou společnost?“

„Přesně proto, že se na tuto záležitost *dívám* z hlediska *celkové* produktivity, Adamsi, tvrdím to, co tvrdím. Ve skutečnosti jsi to ty, kdo má jen omezený úhel pohledu. To, co musíme vzít v úvahu, je celková produktivita, a ne produktivita pouze jednoho odvětví průmyslu – nikoli například pouze produkce bavlny, ale kombinovaná produktivita všech průmyslových odvětví. Proto musíme porovnat *všechny* vstupy a *všechny* výstupy. Při zjišťování, jaký čistý výnos textilní stroje opravdu přinášejí, musíme znát náklady na zhotovení nových strojů. Musíme vzít v úvahu množství práce, strojů a času, které by byly potřeba na výrobu nových strojů. Tyto zdroje by musely být přesměrovány z výroby něčeho jiného – něčeho jiného, co by mohlo být ještě daleko naléhavější. A pak musíme dále zvážit nejen to, co se děje v textilním průmyslu, ale to, co se děje ve všech ostatních odvětvích. Pokud by například byl vynalezen nový textilní stroj a my bychom veškerý strojní průmysl přesměřovali do výroby tohoto stroje, pak by nezbyla žádná kapacita na výrobu strojů pro ostatní průmyslová odvětví. Přesto by i ta mohla potřebovat stroje, a možná ještě naléhavěji.“

„Myslím, že tomu začínám rozumět, šéfe. Technická efektivita není *jediným* faktorem, který by měl být při rozhodování vzat v úvahu.“

„Správně, Adamsi, ačkoliv já bych dal přednost poněkud jiné formulaci. Při výběru té nejlepší nebo nejekonomičtější metody výroby musíme mít na zřeteli nejen nejefektivnější technickou metodu výroby

jedné konkrétní komodity v jednom konkrétním průmyslovém odvětví, ale co nejekonomičtější využití *veškerých* dostupných zdrojů, práce, času a výrobních prostředků pro dosažení té nejlepší *celkové* produkce uspokojující lidské potřeby. A to nezbytně neznamená užívat to nejdokonalejší technické vybavení v jednom konkrétním bodě, pokud by toho šlo dosáhnout jenom za cenu oloupení ostatních odvětví a tím i za cenu jejich *nižší* technické efektivity.“

„Takže podle vašeho názoru, šéfe, není inženýr nebo technik nezbytně tím, kdo je schopen rozhodnout o tom, jaké jsou nejefektivnější prostředky k vyprodukování nějakého výrobku?“

„Ne. Ten může být schopen zodpovědět pouze *technické* otázky. Ale podnikatel musí vzít do úvahy, jaká existuje *nejekonomičtější* metoda výroby onoho produktu se zahrnutím *všeho*.“

„Ze svého vlastního pohledu,“ řekl Adams.

„Ano, ze svého vlastního pohledu,“ souhlasil Petr. „Ale to, co je nejekonomičtější z jeho pohledu, je také nejekonomičtější z pohledu celé společnosti. Jinými slovy to, co vypadá na první pohled jako úžasná shoda okolností, je ve skutečnosti to, že jednotlivý podnikatel provádí stejný druh rozhodnutí, jaká by se snažil provádět ekonomický diktátor – pokud by do své mysli dokázal pojmout *veškeré* lidské potřeby a situaci ve všech výrobních odvětvích. Ekonomický diktátor musí rozhodovat o tom, jaké vylepšení strojů a produktivních zdrojů si v *každém okamžiku* může dovolit. Rozdíl je v tom, že ekonomický diktátor, jak oba víme, by nemohl vědět, jak tento problém vyřešit. Ve skutečnosti by ani nemohl jasně rozpoznat, v čem problém spočívá. A i kdyby to viděl, stejně by neměl tržní a cenový systém, který by mu umožnil poměřit náklady na výrobu oproti hodnotě vyrobeného produktu – který by mu umožnil porovnat hodnotu vstupů s hodnotou výstupů.“

„A on – tedy vlastně vy a já – neměl podvojně účetnictví a kalkulaci

nákladů, aby mu v tom pomohly, šéfe.“

„Ne,“ souhlasil Petr. „A musím přiznat, že to byl tvůj skvělý nápad vzít s námi Patelliho a Baronia do Svobodného světa. Patelliho vynálezy podvojného účetnictví a kalkulace nákladů se zapíší do dějin jako dva ohromné triumfy lidské mysli. Takové objevy by v socialistickém systému nebyly možné. Umožnily jednotlivým podnikatelům kalkulovat s ohromnou přehledností, a to nejen pro jednotlivé organizace jako celek, ale i pro jednotlivá oddělení uvnitř podniků a pro každý jednotlivý produkt. Umožnily také zjistit, jestli nedochází k plýtvání zdroji a jestli jsou zdroje využity maximálně efektivně.“

Kapitola 34

„ALE tihle lidé, tihle podnikatelé,“ trval na svém Adams, „se nesnaží udělat to nejlepší pro celé společenství. Každý z nich se zabývá jen maximalizací vlastního zisku!“

„To je pravda, Adamsi, a v tom přesně spočívá ten největší zázrak. Každý z těchto lidí „sobecky“ hledá pouze svůj vlastní soukromý zisk. A přesto v tomto novém systému, který jsme vymysleli, v systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků každý z nich jedná, jako by byl veden neviditelnou rukou k výrobě těch věcí, které společnost nejnaléhavěji potřebuje – k jejich výrobě v těch správných proporcích a těmi nejekonomičtějšími metodami.“

„*Neviditelná ruka!*“ opakoval Adams. „Jaká nádherná fráze, šéfe! Měli bychom z ní udělat jeden z našich hlavních sloganů!“

Petr se začervenal. „Doufám, že ne,“ řekl. „Koneckonců je to jen metafora a já jsem to myslel jen jako metaforu. Pokud by lidé získali dojem, že opravdu věřím tomu, že existuje nějaká mystická a nadpřirozená síla, která řídí jednání podnikatelů a pracovníků, tak by se mi za to mohli vysmívat; a pak bych si přál, abych se byl nikdy neuchýlil k takovým řečnickým figurám. Ne, nový systém, který jsme vymysleli, –“

„Vy jste ho vymyslel,“ řekl Adams velkoryse, „přes moje námitky ke všemu, co jste chtěl podniknout.“

„Děkuju ti za tvoje námitky, Adamsi. Odvrátily mě od slepých uliček a pomohly mi najít pravdu... Nicméně ať už ho vymyslel kdokoliv, tento systém volného trhu a soukromého vlastnictví výrobních prostředků je zázrakem. A za tím si stojím. Je to zázrak. Ale jakmile byl objeven, na jeho samotném fungování nebylo nic mystického nebo okultního. V

tomto systému má totiž každý podnikatel, každý pracovník ty největší podněty k tomu, aby udělal všechno pro uspokojení zákazníka. Musí dělat to, co chce zákazník, jinak svoji produkci neprodá; nevymění ji za věci, které potřebuje on sám. A nejenom, že musí dělat to, co zákazník chce, ale musí to dělat alespoň tak dobře jako většina těch, kteří to již dělají; a musí to prodávat nanejvýš tak draze jako většina těch, kteří to již prodávají. A jestli si chce vydělat víc, pak musí udělat *lepší* produkt než ostatní nebo ho prodávat *levněji* než ostatní. Z tohoto důvodu může být to, co člověk vyrábí (v naději, že to prodá), často ještě lepší než to, co by vyrobil jen pro svoji osobní potřebu.“

„Myslíte, šéfe, že výroba pro zisk je ještě kvalitnější než výroba jen pro osobní potřebu?“

„Přesně tak, Adamsi; protože člověk, který si vyrábí židli jen pro svoji osobní potřebu, nesoutěží s ostatními výrobci židlí; pokud ale vyrábí židli na prodej, musí soutěžit s ostatními výrobci, kteří svoje židle nabízí zákazníkům. Výroba pro zisk je výrobou pro zákazníky – kdyby zákazník pro výrobek neměl dobré použití, brzy by ho přestal kupovat a podnikatel by zbankrotoval.“

„Pak tedy je ta neviditelná ruka, o které jste mluvil,“ řekl Adams, „ve skutečnosti konkurencí?“

„Konkurence je jistě jejím triumfem.“

„To ale znamená, šéfe, že vláda musí zajistit, aby se konkurence stala dominantním prvkem našeho ekonomického života.“

„Ano, Adamsi. Musíme zcela potlačit povinné monopoly. To bylo možná ústředním ekonomickým problémem státního socialismu. Monopolní moc a monopolní výroba. Ale my musíme udělat víc, než jen bojovat proti monopolům a povzbuzovat konkurenci. Musíme stanovit takové zákony, abychom zvýšili *úroveň* konkurence. Musíme je stanovit tak, aby člověk, který usiluje o zisk, nemohl tohoto zisku dosáhnout *jinak než* skrze službu svým zákazníkům.“

„A jak to uděláme?“

„Musíme zakázat krádež, podvod, každou formu násilí a přinucení. Musíme přimět lidi k tomu, aby dodržovali svoje sliby, platili závazky a plnili smlouvy. K soukromému vlastnictví patří i zodpovědnost. Nesmíme dovolit, aby někdo dosahoval zisku skrze ubližování osobě či majetku druhého. Musíme všechny přinutit, aby platili za škody, které způsobují jiným lidem – například i znečišťováním vody a vzduchu.“

„To nebude snadné, šéfe.“

„Bude to extrémně obtížné,“ souhlasil Petr. „Obzvláště pokud se to budeme snažit udělat správně. Náš systém jsme zbavili zbytečné zátěže centrálního plánování veškeré výroby. Ale bude tu nikdy nekončící práce s jeho zdokonalováním a vyvažováním. A správně to lze udělat jen tehdy, když se budeme pevně držet principů svobody a vlastnických práv. Pak bude pro ambiciózní lidi nemožné uspět a zbohatnout jinak než tím, že obstojí v konkurenci ve službě zákazníkům.“

„Jste si jistý, šéfe, že na to bude stačit zákon, jakkoliv dobrým může být?“

Začalo hustě pršet. Petr došel k oknu a zadíval se ven.

„Ne,“ řekl nakonec, „samotný zákon na to stačit nebude. Pokud budou lidé natolik zkažení, že se budou neustále snažit obcházet zákon, a pokud budou policie a soudy natolik zkorumpované, že nevyvinou žádnou snahu zákon nestranně prosazovat, pak bude i naprosto dokonalý systém zákonů bezmocný... Ne, většina lidí musí být morální. Pak bude společnost žít podle morálních norem. Pokud nebudou jednotliví lidé věřit v čestnost, poctivost, spravedlivost, pravdomluvnost... Možná nebylo největší chybou komunistického režimu to, že nedokázal zajistit lidem zboží, ale to, že v lidech systematicky ničil veškerý cit pro spravedlnost a pravdu... Ale individuální svoboda je nemožná bez individuální odpovědnosti.“

„Jinými slovy,“ řekl Adams, „despotismus může vládnout bez víry, ale

svoboda nikoliv.“

Petr se na něj obdivně podíval. „Teď jsi zase ty pronesl nádherný aforismus, za který by ti lidstvo mělo být vděčné.“

„Lidé si pravděpodobně budou pamatovat aforismus, šéfe, a zapomenou na autora. Nebo hůře – budou si pamatovat aforismus a zapomenou jeho smysl.“

„Stejně je to dokonalým shrnutím toho, co jsem se snažil říct. Jestli chceme, aby náš nový systém vydržel, potom musíme nejen vytvořit institucionální rámec práva a pořádku, ale každý z nás musí přispět k vytvoření mravních norem, kterým se lidé budou podrobovat nejen ze strachu z potrestání nebo ze strachu před tím, co řeknou druzí lidé, ale čistě ze strachu před tím, co si každý z nás pomyslí sám o sobě.“

„Můžeme vytvořit takové mravní normy, šéfe, můžeme podle nich žít, aniž bychom obnovili některé z těch náboženství, která se komunismus celé ty roky snažil vymazat z lidských myslí?“

Petr opět vyhlédl ven do deště. „Nevím. Nevím... Nemůžeme jen tak vymyslet takové náboženství. Nemůžeme si jen tak svévolně dát dohromady nějaké krédo, prohlásit ho za nadpřirozené a pak všechny nutit, aby se k němu hlásili. Ale tvoje otázka mě trápí, Adamsi, a to čím dál víc. Nejsem si jistý, že lidé přijmou za své mravní normy, jakkoliv racionální, založené na čistě utilitaristickém základě. Možná se masy lidí nikdy nebudou podrobovat morálním normám, pokud před něčím nebudou cítit úctu...“

„Před samotným vesmírem?“

„Alespoň hluboký pocit pokory, rozpoznání své vlastní malosti ve vesmíru, pocit své vlastní nekonečné neznalosti před tajemstvím a zázrakem existence... Možná potřebujeme alespoň přesvědčení, víru, že za zdánlivě slepými silami přírody působí nějaký velký Záměr, který je navždy nepřístupný našim myslím.“

„Není příkladem patetického omylu, není nefilosofickým antropomorfismem a antropocentrismem, šéfe, i jen použití takových termínů jako „záměr“ ve spojení s přírodou a s celým vesmírem? Není domýšlivé a možná i nesmyslné říkat, že vesmír má svůj Záměr – nebo že žádný Záměr nemá? „Záměr“ popisuje ryze lidský přístup – použití současných omezených prostředků k dosažení budoucích cílů.“

Petr na Adamse pohlédl udiveně a s obdivem. „Mluvíš skoro jako filosof!“

„Ach, ve svých dvaceti letech jsem byl zapáleným studentem dialektického materialismu, šéfe. A pak, jestli víte, Hegel byl kvůli svému vlivu na Marxe dostupný v tajné knihovně politbyra. Byl jsem možná jeho jediným čtenářem – “

„Adamsi, naštěstí nemusíme vyřešit všechny problémy lidstva hned dnes.“

„Ne. Pár jich můžeme nechat i našim následovníkům,“ řekl Adams s ironickým úsměvem.

Kapitola 35

V Moskvě maršál Zachačevský podával hlášení politbyru. „Mám tu čest vám sdělit, že vláda má nyní k dispozici stejný počet letadel, jaký měla v době, kdy uldanovští kontrarevolucionáři odletěli s celou vzdušnou flotilou. Jsme na tom ještě lépe, protože dnes máme dvakrát tolik dálkových bombardérů, co jsme měli tehdy. A všechna naše letadla jsou nová. A polovina letadel rebelů byla na druhou stranu zastaralá už v době, kdy je ukradli. Dnes jsou o tři roky starší a velká část z nich se pravděpodobně hodí už jenom do šrotu. Museli se stavbou leteckých továren, továren na motory a náradí začít na zelené louce. Takže se zdá nemožné – “

„Výborně,“ řekl Bolšenkov. „Ale musíme získat ještě větší převahu. Rok nebo dva a budeme pro ně mít malé překvapení...“

Petrovy ekonomické reformy na západní polokouli uspěly nad jeho neoptimističtější očekávání. Ačkoliv od jejich útěku z Moskvy uplynuly pouze tři roky, jeho statistikové ho informovali, že hodinová produktivita práce je ve Svobodném světě oproti Vítěznému světu alespoň čtyřnásobná a že může být ještě o mnoho vyšší.

Petr nebral tyto statistiky příliš vážně. Dobře věděl, že není snadné měřit životní standard nebo srovnávat uspokojení lidských potřeb. Dokonce i v porovnávání fyzického zboží je obtížné srovnat rozdíl v kvalitě oproti rozdílu v kvantitě. A jelikož mezi oběma polokoulemi neexistoval žádný obchod, bylo obtížné srovnat hodnoty. Ale v čemkoliv, co bylo možné kvantitativně měřit, byly výsledky Svobodného světa daleko lepší. To platilo dokonce i pro válečnou produkci, v jejímž případě – jak Petra informovala jeho rozvědky – byly výrobní kapacity lodí, tanků i letadel již vyšší než ve Vítězném světě

dříve, než ho opustili.

Ale ještě více než výrobními výkony byl Petr překvapen ohromnou změnou duševního stavu lidí. Pryč byla apatie a nezájem. Lidé teď pracovali s daleko větší energií a zápalem, než jaké byly k vidění kdy dříve. Petr se nyní setkával s lidmi, kteří pokládali svoji práci za potěšení a vzrušující dobrodružství. Neustále vymýšleli nová zlepšení, snili o nových výrobních postupech nebo nových vynálezech a výrobcích, které by spotřebitelé mohli chtít.

Adams byl touto proměnou vyveden z míry.

„Co ji způsobilo?“ ptal se.

„Myslím, že to byly dvě věci,“ řekl Petr. „A tou první věcí je svoboda.“

„Svoboda může být pěkná,“ odpověděl Adams, „ale co má společného s tímto ohromným nárůstem lidské energie?“

„To není nárůst, ale uvolnění dosud spoutané lidské energie, Adamsi. Přesně to ekonomická svoboda způsobuje. *Uvolňuje* lidskou energii. Dříve Centrální plánovací komise vytvořila ekonomický plán a pak už nikdo neměl žádnou jinou povinnost, než ho otrocky provádět. Dnes si *každý* může vytvářet svoje vlastní plány. Každý se tak stává centrem plánování. Zaměstnanec může plánovat přechod k jinému zaměstnavateli nebo do jiného oboru, který nabízí vyšší odměny. Kdokoliv, kdo si může uspořit nebo půjčit kapitál nebo kdo dokáže přesvědčit ostatní lidi ke spolupráci, může začít nový podnik, vytvořit nový produkt, splnit nové přání zákazníků. A to přináší do života těchto lidí dobrodružství a vzrušení, které tam nikdy dříve nebylo. Ve Vítězném světě mohl pouze Diktátor sám něco zahájit či iniciovat. Všichni ostatní zkrátka jen vykonávali rozkazy. Ale ve Svobodném světě může *kdokoliv* zahájit či iniciovat svůj vlastní projekt. A protože může, tak se o to také pokouší.“

„A ta druhá věc, šéfe?“

„Tou druhou věcí, Adamsi, je, že v našem systému volného trhu – jehož integrální částí je právo na soukromé vlastnictví – každý člověk dostává to, co vyprodukuje. A jelikož je jeho odměna přímo úměrná jeho produkci – jelikož je jeho odměna ve skutečnosti jen jiným názvem pro směnnou hodnotu jeho produktu – člověk ví, že záleží hlavně na něm, jakou hodnotu dovede vyprodukovat. Každý člověk se snaží zvýšit hodnotu toho, co tvoří, protože tak zvyšuje svoji vlastní odměnu.“

„Tak zrovna tohle v našem systému nevidím, šéfe. Mohl bych vám dát příklad jednoho chlapíka, který...“

„Záměrně jsem přeháněl,“ přiznal Petr, „abych snáze vyjasnil situaci. Takto by to přesně fungovalo, jen pokud bychom měli dokonalou konkurenci včetně – pokud si lze takovou věc představit – dokonalých znalostí jak na straně výrobců, tak spotřebitelů. Nicméně i v našem systému stále platí (ačkoliv to možná nikdy nebude „dokonale“ odpovídat), že každý jednotlivec a každá skupina *mají tendence* dostat množství bohatství, které konkrétně vytvořili. Každý je odměňován v tom rozsahu, v jakém přispěl k uspokojení potřeb spotřebitelů. Jinými slovy na volném trhu existuje tendence, aby pracovníci dostávali tolik, kolik vytvořili, aby vlastníci kapitálu dostávali tolik, kolik vytvořil jejich kapitál, a aby podnikatelé dostávali tolik, kolik vytvořila jejich koordinační funkce.“

„Pokud bychom dosáhli *tohoto*, šéfe, pak by žádná skupina neměla právo si stěžovat. Dosáhli bychom ekonomického ráje.“

„Ať už tomu říkáš ekonomický ráj nebo ne, Adamsi, tohoto jsme skutečně dosáhli. Změnili jsme základní princip, na kterém je založen ekonomický život. Místo Marxova nefunkčního maxima: *Každý podle svých schopností; každému podle jeho potřeb* jsme dosadili nový fungující princip: *Každému to, co si vytvoří.*“

„Ale i za předpokladu, že by náš nový systém fungoval podle tohoto principu – jste si, šéfe, jistý, že je ten princip ve všech ohledech lepší

než Marxův?“

„Funguje,“ řekl Petr, „na rozdíl od marxistického principu, který nefungoval. Když jsme se pokoušeli zavést „každému podle jeho potřeb“, tak jsme tím efektivně zlikvidovali možnost dostat „od každého podle jeho schopností“. Ale v ten okamžik, kdy jsme zavedli „každému, co si vytvoří“, jsme automaticky vyřešili problém, jak přimět lidi, aby produkovali podle svých schopností.“

„Ale nemůžeme přece princip „každému, co si vytvoří“ uplatňovat konzistentně,“ řekl Adams. „Co potom s invalidy, slepými, nemocnými, starými – “

„Nemíchejme dohromady dvě zcela odlišné věci, Adamsi. Mluvím zde o principu, který je zapotřebí k zajištění maximální produkce. Ty mluvíš o tom, co by se dalo nazvat třeba „*sekundárním* rozdělováním“. Dovol mi to vysvětlit. V socialismu je zboží nejprve vyrobeno a *poté* rozdělováno jednotlivým lidem a skupinám. Takhle to ale nefunguje v systému volného trhu. V našem systému jsou „výroba“ a „distribuce“ či „rozdělování“ pouze dvojitým pojmenováním pro tentýž nedělitelný proces. Jakmile nějaký produkt vznikne, je už nezbytně ve vlastnictví někoho. Je pak pouze *směňován* za vlastnictví někoho jiného. Není „přidělován“. Říct, že každý pracovník či podnikatel *dostává* to, co vytvořil, nikterak neimplikuje, že si *ponechá* tržní hodnotu svého produktu jenom sám pro sebe. Může rozdělovat to, co vyprodukoval, nebo to, co si vydělal, jak uzná za vhodné. Zaopatří tak svoji rodinu a může dát část svého výdělku na charitativní účely.“

„Pak ale říkáte, šéfe, že bezmocní či neproduktivní budou zaopatřováni jedině tehdy, když budou produktivní dost velkorysí, aby se o ně postarali. Na tom přece nemůžeme být závislí. Stát se musí postarat o to, aby měl každý určité životní minimum.“

„To, co říkáš ty, Adamsi, by implikovalo, že jsme všichni velkorysejší kolektivně než individuálně. Nebo přesněji – že jsme daleko ochotnější

být velkorysí a dobrotiví při nakládání s penězi jiných lidí než se svými vlastními. Naše pseudoštedrost je tedy vyšší než naše skutečná štedrost, a tak bychom měli přinutit *někoho jiného*, aby přispěl na podporu potřebných místo nás. To, co říkáš, a to, co říká Marx, je, že ti, kteří *nevytvořili* bohatství, by ho měli zabavit těm, kteří ho *vytvořili*.“

„Ale šéfe, přece bychom se z našich společných zdrojů měli postarat o potřebné a handicapované, když na to jednotlivci nebudou ochotni vynaložit svoje individuální zdroje – “

„K této otázce se vrátíme někdy později,“ přerušil ho Petr. „Už jsme se dost odchýlili od našeho původního tématu. Já tvrdím, že v našem systému existuje tendence k tomu, aby každý dostal to množství bohatství, příjmu či hodnoty, které konkrétně on vytváří. A ty jsi to popíral.“

„Nepopíral jsem to. Jenom jsem žádal, abyste to dokázal.“

„Dobrá. Tak začněme, Adamsi, s pohledem na celkovou situaci. Existují stovky různých průmyslových odvětví. Zde je odvětví, které vyrábí a prodává boty. Zde je další odvětví, které vyrábí a prodává pečivo. Na okamžik teď předpokládejme, že obě odvětví tvoří zcela samostatné oddělené jednotky. Obuvnický průmysl může prodávat boty jen tehdy, když je zákazníci chtějí, může prodávat jen tolik, kolik zákazníci chtějí, a jen za ceny, které jsou zákazníci ochotni zaplatit. Hrubý příjem obuvnického průmyslu tudíž závisí na tom, kolik párů bot vyprodukuje a za kolik prodá každý pár. Jinými slovy hrubý příjem obuvnického průmyslu závisí na celkové hodnotě toho, co vyprodukuje. A hrubý příjem obuvnického průmyslu ve skutečnosti je celkovou hodnotou toho, co vyprodukoval.“

„Dobrá, tomu zatím rozumím.“

„Tato hodnota je změřena spotřebiteli, kteří se snaží uspokojit svoje vlastní potřeby. Hodnota je změřena hodnotou toho, co jsou za boty spotřebitelé ochotni směnit.“

„Směňují za ně svoje peníze,“ řekl Adams.

„Přímo směňují peníze,“ souhlasil Petr. „Ale tyto peníze získali tím, že směnili nějaký produkt, který oni sami vyrobili. Takže nepřímo směňují svůj vlastní produkt za věci, které nakupují a spotřebovávají.“

„Pravda.“

„A ani jedna strana by, Adamsi, nebyla ochotná provést tuto směnu, kdyby si nemyslela, že dostává vyšší hodnotu, než je ta, které se vzdává.“

„Správně.“

„Takže každé průmyslové odvětví jako celek dostane celkovou hodnotu toho, co vyprodukovalo, že, Adamsi. Obuvnický průmysl dostane celkovou hodnotu toho, co vyprodukoval *on*, potravinářský průmysl také atd.“

„Předpokládám, že je to pravda,“ souhlasil Adams po chvíli přemýšlení, „ale co to dokazuje? Co kdyby lidé v potravinářském průmyslu zjistili, že nedostávají tolik v poměru ke své práci, schopnostem či vstupům, jako dostávají lidé v obuvnickém průmyslu?“

„Pokud budou tito lidé investoři,“ řekl Petr, „přestanou vkládat peníze do výroby potravin a investují je místo toho do něčeho jiného – řekněme do výroby obuvi. Pokud jsou to podnikatelé, někteří z nich přestanou péct chleba – nebo budou nuceni s tím přestat – a půjdou, abychom si to zjednodušili, do obuvnického průmyslu. A *noví* přicházející podnikatelé se určitě nepustí do podnikání v potravinářském průmyslu, ale někde jinde. A nakonec budou pracovníci odcházet z potravinářského průmyslu a hledat si práci jinde – tam, kde jim nabídnou více peněz. A *noví* pracovníci přicházející na trh práce se nebudou učit, jak péct chleba, ale například jak vyrábět boty. A výsledkem toho všeho bude, že cena bot poklesne a cena pečiva bude stoupat, dokud nebudou mít podnikatelé přibližně stejné zisky v obou odvětvích, dokud nebudou kapitalisté dosahovat přibližně stejných

výnosů a dokud nebudou pracovníci s přibližně týmiž schopnostmi dostávat podobné mzdy v obou odvětvích.“

„A co kdyby tam bylo ještě *třetí* odvětví, šéfe?“

„Tentýž proces by fungoval ve všech odvětvích. Bude existovat neustálá tendence k rovnováze. Stejně tak bude existovat tendence k tomu, aby se zisky, výnosy z kapitálu a mzdy ve všech oborech navzájem srovnaly – samozřejmě se započtením rozdílů v riziku, vyžadovaných schopnostech atd.“

„Samozřejmě předpokládáte,“ řekl Adams, „dokonalou konkurenci a dokonalou mobilitu práce a výrobních prostředků...“

„Ne, to nepředpokládám,“ odpověděl Petr. „Kdybych předpokládal *dokonalou* konkurenci, *dokonalou* mobilitu, *dokonalou* informovanost a tak dále, nemluvil bych o *tendenci* směrem k rovnováze, protože to bychom dokonalé rovnováhy už dávno dosáhli a vždycky bychom ji měli... Předpokládám pouze, že existuje rozumná míra mobility na pracovním trhu a obvyklá míra předvídavosti a konkurence. V těchto reálných podmínkách nedosáhneme *dokonalé* rovnováhy a nebude existovat *dokonalý* soulad mezi prací člověka a jeho příjmem, ale bude existovat přibližný soulad, *rozumně* očekávatelný soulad – s tendencí blížit se k dokonalejšímu souladu. Samozřejmě čím více konkurence, tím větší tato tendence bude. Takže bychom měli udržovat maximum zdravé konkurence tím, že budeme každý obor neustále udržovat otevřený pro nově příchozí.“

„Mluvíte o obuvnickém průmyslu, potravinářském průmyslu a o dalších, šéfe. Nevztahují se ale tyto termíny ve skutečnosti na několik průmyslových odvětví? Nemusí obuvnický průmysl nakupovat své kůže například od kožedělného průmyslu? Jak potom můžete říct, že obuvnický průmysl dostane celou hodnotu toho, co vyprodukoval?“

„Toto rozlišování mezi „průmyslovými odvětvími“, Adamsi, je celé arbitrární. Můžeme klasifikovat průmyslová odvětví, jak nám bude libo.

To je čistě záležitost konvence. Jednou z chyb centrálních plánovačů bylo, že na to neustále zapomínali. Pokoušeli se vyřešit problémy *konkrétního* odvětví X odděleně od celkové struktury výroby. To, jestli je takzvané „průmyslové odvětví“ vertikálně integrováno nebo jestli se jedná pouze o jednu část dokončovacího procesu, nehraje rozdíl ve způsobu, jakým jsou odměny nakonec určovány. Cena, kterou obuvnický průmysl dostane za boty, je určena spotřebiteli. Cena, kterou obuvnický průmysl může zaplatit za kůže, je určena mimo jiné také cenou, kterou spotřebitelé platí za boty. Stejným způsobem je cena, kterou kožedělný průmysl platí za surové kůže, určena cenou, kterou platí obuvnický průmysl za kůže, atd. Část toho, co „obuvnický průmysl“ dostane za prodej dokončených bot, musí vyplatit „kožedělnému průmyslu“ za kůže. Nicméně „obuvnický průmysl“ jako celek dostane celkovou hodnotu, kterou *přidá* ke kůži při výrobě bot. Samozřejmě můžeme rozdělit obuvnický průmysl na výrobce bot, velkoprodávce, maloprodávce atd. Každá část ale dostává tu hodnotu, kterou její vlastní služba přispěla ke koncové hodnotě produktu, který se dostal ke spotřebitelům.“

„Dobrá,“ souhlasil Adams. „Tak tedy řekněme, že každé průmyslové odvětví i každá jeho část dostávají takovou hodnotu, kterou přispěly ke koncové hodnotě produktu. Ale ještě jste nedokázal, že volný trh směřuje k tomu, aby práce dostávala to, co vytváří, nebo aby dokonce každý jednotlivý dělník dostával to, co vytváří.“

„Pokusme se o to,“ řekl Petr. „Dohodli jsme se, že svoboda spotřebovávat, svoboda pohybu, svoboda volby povolání a svobodná soutěž vytváří tendenci vyrovnávat hodnotu produktu, který může vytvořit pracovník s danou zručností v různých odvětvích. To platí ještě více pro firmy ve stejném oboru, které využívají pracovníky se stejnými schopnostmi. Předpokládejme například, že pracovník u jedné firmy přidává k množství či kvalitě produkce hodnotu rovnou 30 zlatým gramům týdně – “

„Tím myslíte, že pracovník přispívá k hodnotě produktu, který jeho zaměstnavatel může prodat na trhu, 30 zlatými gramy týdně?“

„Přesně tak. A předpokládejme, že tento konkrétní zaměstnanec může přispět k množství výstupu nebo k hodnotě produktu stejnou částkou u každého zaměstnavatele z tohoto oboru. Předpokládejme dále, že zaměstnavatel A chce zaplatit svému pracovníkovi jen 20 zlatých gramů za týden.“

„Zaměstnavatel A chce svého zaměstnance přirozeně vykořisťovat.“

„Řekněme, že chce. Pak ale zaměstnavatel B, stejně tak sobecký, nabídne zaměstnanci 21 zlatých gramů týdně. B totiž bude spokojen, když vydělá na zaměstnanci jen 9 zlatých gramů týdně, místo toho, aby jen přihlížel, jak zaměstnavatel A vydělává 10 gramů.“

„Vidím, že by vlastní sobeckost B přivedla k něčemu takovému,“ souhlasil Adams.

„Musíme ale počítat i se zaměstnavatelem C,“ řekl Petr, „který je stejně sobecký a stejně zaměřený na zisk jako A či B. Než aby stál nečinně vedle a díval se, jak zaměstnavatel B vydělává týdně na pracovníkovi 9 zlatých gramů, C raději vstoupí na trh a nabídne mzdu 22 gramů týdně. A tak to jde dál a dál. Můžeš si představit zaměstnavatelů, kolik chceš – dokud mezi nimi bude konkurence. Na otevřené soutěžní aukci je cena čehokoliv tak vysoká nebo o tolik vyšší než cena, o které druhý nejodhodlanější kupec cítí, že si ji může dovolit nabídnout. Takže i samotné nabídky výše mzdy od A a B mohou jít postupně na 26, 27, 28, 29 zlatých gramů týdně. Nebo na 29 a půl, 29 a tři čtvrtě a tak dále, dokud zisk ze zaměstnávání docela nezmizí. Protože by A i B měli raději o něco málo větší zisk, než aby jen přihlíželi, jak tento zisk realizuje jejich konkurent.“

„Jinými slovy, šéfe, výrobci zaměstnávající pracovníky jednají v dlouhém období podle téhož typu kalkulace, jako když nakupují suroviny?“

„Je to tak, Adamsi. Jejich vzájemná konkurence zvýší ceny práce stejným způsobem, jakým zvýší ceny surovin.“

„Stejným způsobem, jakým platí tržní ceny za suroviny, musí platit také tržní ceny za práci?“

„Přesně. Můžeme to vyjádřit ještě jinak, když řekneme, že pracovník dostane hodnotu toho, čím přispěl k celkové produkci. Mzdy jsou určeny mezní produktivitou práce. Pracovník dostane to, co vytvořil. Dostane hodnotu, kterou jeho práce přidala k produkci.“

„Takže to není velkorysost zaměstnavatelů, šéfe, ale jejich sobectví a chamtivost, která je vede k tomu, aby nabízeli stále vyšší mzdy, a to až do bodu, kde odpovídají mezní produktivitě pracovníků?“

„To je jeden způsob, jak to lze formulovat.“

„To je celkem přesvědčivý argument,“ řekl Adams nakonec. „Ale třeba – třeba je tu mnoho pracovníků, kteří si konkurují navzájem, ale relativně málo zaměstnavatelů. To by neznamenal, že budou mzdy nižší, než je mezní produktivita práce?“

„Nechal jsem tuto otázku prozkoumat statistiky v Nejvyšší ekonomické radě,“ řekl Petr, „a zjistilo se, že ve Svobodném světě existuje jeden zaměstnavatel na každých dvacet pracovníků. Ale i kdyby zde byl jeden zaměstnavatel na sto pracovníků nebo pět set pracovníků, výsledek by byl přibližně tentýž. Jak jsem již poukázal, kdyby v jednom odvětví existovali pouze dva zaměstnavatelé, jejich vzájemná konkurence by stejně vyhnala úroveň mezd až do výše mezní produktivity.“

„A pak, i kdyby existoval jen *jediný* zaměstnavatel v celém odvětví,“ dodal Adams, „i kdyby v tomto odvětví získal monopol, předpokládám, že by stejně musel nabídnout alespoň tolik, aby mu zaměstnanci neodcházel do *jiných* odvětví, a třeba i tolik, aby je přetáhl z jiných odvětví k sobě. Jelikož mu stále konkurují jiná odvětví při *nákupu* pracovních služeb, ačkoliv mu nekonkurují při prodeji jeho výrobků.“

„To je pravda,“ souhlasil Petr. „Jistě by musel soutěžit s jinými průmyslovými odvětvími, a to alespoň o *novou* pracovní sílu – či o společnou pracovní sílu. Mohl by být schopný v určitém rozsahu třeba vykořisťovat svoji *kvalifikovanou* pracovní sílu – za předpokladu, že by nemusel najímat jakoukoliv dodatečnou kvalifikovanou pracovní sílu, a za předpokladu, že by jeho kvalifikovaní zaměstnanci potřebovali dlouhou dobu na to, aby se rekvalifikovali. Ale s výjimkou takové mimořádné situace zde existuje tendence k tomu, aby zaměstnanec dostával to, co vytvořil. Dostává hodnotu své mezní produktivity.“

„Dobrá, šéfe. V tomhle bodě jste mě přesvědčil. Ale pořád mám několik otázek...“

Kapitola 36

VE Washingtonu seděli Adams s Petrem u rádia a poslouchali Bolšenkovův projev na moskevském Rudém náměstí. Byl plný obvyklých klišé komunistické propagandy, ale Petr náhle zpozorněl:

„...chtěl bych ještě říci několik poznámek ke dvěma zrádcům, kteří byli dnes v rámci ranního programu oběšeni. Byli to EN-57, známý též pod jménem Maxwell, a L-92, jeho dcera. Víte, k jakým se doznali zločinům, ale měli byste ještě vědět, že se doznali i k tomu, že tyto sabotáže a zrady páchali na přímý rozkaz arcizrádce a zločince Petra Uldanova...“

Teprve o týden později dokázal Adams přimět Petra k diskusi o dalších velkých problémech Svobodného světa.

„Bolšenkovovy zločiny, šéfe,“ opakoval Adams, „pouze znovu a znovu ukazují, proč bychom se měli snažit vytvořit svět, kde se takové věci již dít nebudou. To dokážeme jen naprostou transformací politických a ekonomických institucí. A musíme si být zatraceně jisti tím, že ty nové instituce jsou těmi pravými.“

„Máš pravdu, Adamsi,“ uznal nakonec Petr. „Minulost už nezměníme. Co se stalo, stalo se. Budoucnost je jedinou věcí, se kterou můžeme něco dělat. Ale přál bych si alespoň dostat tuhle hrůzu ze své hlavy. Víím, že jsou mrtvi. Ve srovnání s mými nejtemnějšími obavami a tím, co jsem si představoval, mi toto vědomí nabízí alespoň nějakou útěchu. Přál bych si ale vědět, jestli se *doopravdy* „přiznali“ nebo ne. Chtěl bych vědět, jestli mě *doopravdy* obvinili nebo jestli je to jen Bolšenkovova lež...“

„Čemu byste chtěl věřit, šéfe? Že se přiznali a obvinili vás ze své vůle

z nějakého nepodstatného důvodu? Nebo že to udělali až po nějakém nesnesitelném mučení? Nebo že *vydrželi* hrozné mučení – kterému mohli uniknout jen tím, že vás obvinili?“

„Přestaň, Adamsi. Nechtěl bych věřit žádné z těchto věcí.“

„Tak proč nepřestanete mučit sám sebe? Bolšenkov pravděpodobně lhal.“

„Komunistický systém Vítězného světa ničí a otravuje existenci každého člověka, Adamsi. Je v něm nemožné věřit v lidskou důstojnost, statečnost, hrdost...“

S námahou se znovu uklidnil. „Tak co bys chtěl prodiskutovat?“

„Chtěl bych se vrátit k otázce, o které jsme diskutovali před měsícem. Řekl jste, že pracující v našem novém systému dostávají hodnotu toho, co produkují. Jak to ale může tak být, když si z ní část berou vlastníci kapitálu?“

Petr si přejel rukou po čele, jakoby odháněl myšlenky, které nejsou relevantní pro tuto otázku.

„Nejprve si ten problém zjednodušme, Adamsi. Řekněme, že ty a já jsme dva pracující. Já vyrobím sekeru. Půjčím ti ji a ty s ní pokácíš nějaké stromy. Předpokládejme, že tvůj příjem je závislý na počtu stromů, které pokácíš. Řekl bys pak, že jsi to všechno zvládl ty sám a že já nemám nárok očekávat, že mi něco zaplatíš za použití mé sekery?“

„Ne, šéfe. Vaše práce při výrobě sekery je stejně nezbytná pro kácení stromů jako moje přímá práce se stromy. Já bych vám tudíž *zaplatil* za vaši práci a *koupil* od vás sekeru.“

„Dobrá. Předpokládejme, že na to nemáš peníze, a tak mi navrhneš něco jiného. Přijdeš ke mně a řekneš, že když ti půjčím jednu ze svých seker, dáš mi výměnou část toho, co si vyděláš kácením stromů.“

„To by byla spravedlivá dohoda.“

„Čímž jsi připustil, Adamsi, že já – jakožto tvůrce nebo vlastník kapitálového nástroje – jsem ti pomohl vytvořit část produktu, který jsi ty vyrobil spojeným užitím práce a kapitálu – tedy spojeným užitím sekery a tvých svalů.“

„To připouštím.“

„Předpokládejme teď, že já jakožto vlastník sekery odmítnu tvoji nabídku na určité procento z tvých příjmů. Třeba nechci záviset na tvé pracovitosti nebo schopnosti vyjednat si objednávky na porážení stromů. Jsem ovšem ochoten *pronajmout* ti svoji sekeru za určitou pevně stanovenou měsíční částku.“

„Taková dohoda by byla v pořádku, šéfe... Za předpokladu, že byste za použití své sekery nechtěl příliš mnoho.“

„Částka, kterou bych mohl získat za svoji sekeru, Adamsi, by závisela na jedné straně na tom, kolik by existovalo dřevorubců, kteří by stejně jako ty chtěli moji sekeru, a kolik by za to byli ochotni nabídnout nejvíce. Na druhé straně by závisela na tom, kolik by zde bylo majitelů seker a za kolik by byli ochotni je pronajímat. Existovala by ale tendence k tomu, aby dřevorubci nabízeli tolik, o kolik užití sekery zvýší jejich výdělků – záviselo by to tedy na tom, jak moc sekery zvýší jejich produktivitu.“

„Jak ale můžete, šéfe, oddělit produkci sekery od produkce pracovníka, který s tou sekerou zachází?“

„Pomůže, když se na tento problém podíváme z jiné strany,“ řekl Petr. „Předpokládejme, že jsem vyrobil sekeru, ale že někdo třetí, kdo vynaložil více času a práce, vyrobil motorovou pilu. Předpokládejme pak, že se sekerou dokážeš pokácet 10 stromů za den, ale s motorovou pilou 25 stromů za den. *Dodatečná* produktivita motorové pily by tedy byla 15 stromů za den. Takže když jsi najatý jako dřevorubec a platí ti za každý poražený strom, můžeš si s motorovou pilou vydělat o 150 % více než se sekerou. A tudíž bys za pronájem motorové pily byl ochoten

nabídnout peníze až do této částky. Jako rozumný člověk víš, že to nebyla *tvá* produktivita, která by se náhle zvýšila o 150 %, ale že je to výsledek *spojené* produktivity tebe a motorové pily.“

„Dobrá, šéfe. Tomuhle rozumím. Uznávám, že kapitál, půda a práce přispívají k tomu, co je *společným* produktem, a že samotná práce si nemůže jako jediná dělat nárok na onen produkt...“

„A při volné konkurenci,“ řekl Petr, „každý faktor dostane odměnu *úměrnou* tomu, jak přispěl k celkové hodnotě produktu, na kterém se tyto faktory společně podílejí.“

„Tomuhle ale nerozumím,“ řekl Adams. „Pokud je všechno *společným* produktem nástrojů a práce – tedy kapitálu a práce – jak můžete říct, jaký podíl lze čemu připsat? Sekera nemůže pokácet strom bez pracovníka, který s ní máchá, stejně jako pracovník neporazí strom bez sekery. Tudíž se dá argumentovat tak, že to byl *pracovník*, kdo udělal všechno, protože bez něj by nebyly pokácené žádné stromy. Nebo se dá tvrdit, že to byla sekera, co udělala všechno, protože bez ní by nebyly pokáceny žádné stromy. Ale nedávalo by například žádný smysl tvrdit, že sekera se na porážení stromu podílela ze dvou pětín a pracovník zbylými třemi pětínami.“

„Máš pravdu, Adamsi, že takto formulováno by to nedávalo smysl. Míra přispění, relativní produktivita (ať už sekery nebo pracovníka) se nedá vypočítat ve *fyzických* jednotkách. Lze ji ale kalkulovat jako *hodnotu*. O kolik využití motorové pily zvýší moje denní výdělků? To je praktická otázka, na kterou v konkrétních podmínkách existuje praktická odpověď. A podle této odpovědi si mohu odvodit, jaká bude nájemní cena motorové pily. Nebo když mám továrnu se stovkou zaměstnanců, mohu si položit otázku, o kolik by dalších deset zaměstnanců zvýšilo moje příjmy. ... A mohu si dovolit jim nabídnout až *takovou* sumu ve mzdách. Nebo si vezmeme komplexnější problém. Hnojivo je jedním z prvků, které přispívají k celkové produktivitě farmy. Tento prvek není použitelný sám o sobě, ale vždy v kombinaci s půdou,

kapitálem, prací a časem. Kolik si může zemědělec dovolit zaplatit za dané množství hnojiva? To bude záviset na tom, o kolik víc úrody sklídí za použití více hnojiva, a také na existující nebo očekávané ceně úrody. Odpověď tedy závisí na *mezní* produktivitě hnojiva. Tedy na *rozdílu* v tom, o kolik dané *zvýšení nebo snížení* použití hnojiva sníží nebo zvýší konečný produkt... Nebo přesněji *hodnotu* toho produktu. Při volné konkurenci jsou tedy mzdy určeny mezní produktivitou práce, nájem z půdy a kapitálu je dán mezní produktivitou práce a kapitálu. Každý z těchto faktorů získává takový příjem, jaký přivádí na svět.“

Adams si šňupl tabáku a zamyšleně se na Petra podíval.

„Ještě pořád nejsem přesvědčený,“ řekl nakonec. „Vezměte si peníze. Lidé dnes půjčují peníze a chtějí za to platbu, které říkají úrok. Pro to nevidím žádné ospravedlnění. Připouštím, že motorová pila... Nebo půda nebo továrna přispívají k produkci pracovníků. Všechny tyhle věci jsou produktivní, a je tedy poctivé chtít za ně peníze odpovídající jejich produktivitě. Ale peníze? Peníze nic neprodukují. Ze zlata se nic neurodí. Proč by někdo měl platit za půjčení zlata?“

„Je několik způsobů, jak na tuhle otázku odpovědět, Adamsi. Tím nejrychlejším je možná prostě poukázat na to, že věřitelé dlužníkům peníze *nevnucují*. Dlužníci platí úrok dobrovolně. Dokonce se vzájemně přehazují v tom, kolik dají. *Dlužníci* evidentně nepokládají peníze za neproduktivní.“

„Ale...“

„Vyjádřil bych to takhle,“ pokračoval Petr. „Jaký je rozdíl mezi tím, když si ode mě půjčíš motorovou pilu a platíš mi půjčovné, a tím, když si ode mě půjčíš peníze, koupíš si za ně motorovou pilu a splácíš mi úroky z půjčených peněz? Je druhý proces méně produktivní než ten první?“

Adams se odmlčel a opět si šňupnul tabáku. „No, napadá mě alespoň jeden rozdíl. Jakmile se vaše motorová pila opotřebí nebo zastará, tak vám ji vrátím. Pokud ji budete chtít dál půjčovat, tak jen za *menší*

peníze. Půjčovné a její hodnota budou pořád klesat, až bude nakonec docela bezcenná. Ale když mi půjčíte peníze, budete očekávat stále stejný úrok, a v době, kdy půjčka vyprší, budete očekávat celou svoji původní jistinu.“

Teď bylo na Petrovi, aby se na chvíli zamyslel, než odpověděl. „To je pravda,“ řekl nakonec. „Ale co to znamená? Znamená to zkrátka, že když budu půjčovat motorovou pilu nebo nějaký jiný kapitálový nástroj, který se opotřebovává a zastarává, budu si muset účtovat vyšší cenu, než kolik je úrok, který bych si mohl účtovat za stejné množství peněz. Pak budu muset z půjčovného dávat část peněz stranou, takže v době, kdy se kapitálový nástroj stane bezcenným, budu mít peníze na jeho nahrazení.“

„Ale jak víte, šéfe, že takový rozdíl mezi nájemními sazbami a úrokem skutečně existuje?“

„Protože jak věřitel, tak dlužník mají svobodu vybrat si, co udělají. Svoboda volby a konkurence v zapůjčování a půjčování si musí přinést právě tento vztah. Podívej se na to z hlediska dlužníka. Předpokládejme, že si vypůjčíš 10 000 zlatých gramů na pětiprocentní úrok. Za ně koupíš dům a budeš ho pronajímat za 900 gramů, tedy devět procent ročně. To ti přinese zisk 400 zlatých gramů ročně. Ale z těchto 400 gramů musíš platit opravy, údržbu a znehodnocení tvého domu. Další část bys pravděpodobně započítal jako kompenzaci za riziko, že občas nenajdeš nájemníka, a další pak za svoji práci a povinnosti domácího. A tak se budou, pokud věřitelé a dlužníci jednají se stejnou předvídavostí, vyrovnávat zisky z půjčení peněz na úrok přímo i ze stavby a pronájmu domu. Určitě dopředu nebudeme schopni říct, že zapůjčovatel peněžního kapitálu na tom nakonec bude lépe, protože dostane úroky a plnou sumu jistiny. Dlouhodobá tendence bude směřovat k tomu, aby se nájemné po odečtení nákladů na údržbu rovnalo úrokové míře.“

Adams si zamyšleně šňupnul další špetky tabáku. Ještě se nezdál být

docela přesvědčený, ale už byl nalomený.

Petr pokračoval: „Podívejme se na to ještě jiným způsobem. Zapůjčit 10 000 zlatých gramů výrobci vlny ve skutečnosti znamená prodat mu množství látky, které 10 000 zlatých gramů vložených do jeho vybavení vyprodukuje.“

Adams o tom přemýšlel. „To je pozoruhodný způsob, jak to zformulovat,“ řekl nakonec. „Nemyslím si ale, že by byl správný.“

„Proč?“

„Podívejme se, co se stane, šéfe. Když *půjčíte* 10 000 zlatých gramů výrobci vlny, tak mu ve skutečnosti nic *neprodáváte*. Jistě, ty peníze použije na *nákup* strojního vybavení. Pak vám musí platit pravidelný a nezmenšený úrok. Aby toho byl schopen, musí si se svými novými stroji každý rok vydělat o něco víc, než kolik vám zaplatí na úroku, protože musí dávat část peněz stranou – mohli bychom to nazvat *odpisy* – aby mohl nakonec, až se staré stroje opotřebují nebo zastarají, koupit stroje nové. Když všechno půjde dobře, nevyprodukuje látku za pouhých 10 000 zlatých gramů. Vyprodukuje více látky *každý další rok*. A protože by to znamenalo nekonečné množství látky navíc, tak by ta vylepšení měla mít *nekonečnou* hodnotu – a ne hodnotu pouhých 10 000 zlatých gramů. Nové stroje by se měly, po započtení patřičných rezerv na obnovu, prodávat za nekonečnou cenu. Stejně tak cena půdy. Půda, která dokáže rodit úrodu donekonečna, když je správně hnojená, by se také měla prodávat za nekonečnou cenu.“

„Jaká je na to odpověď?“ zeptal se Petr.

„Víte, šéfe, o tomhle už jsem mluvil s Patellim. A ten má docela jinou teorii úroku.“

„Ano?“

„Patelli říká, že úrok *není* cenou, kterou zaplatíme za službu nebo kapitál, ale že je to něco jiného. Tvrdí, že úrok má původ ve faktu, že si

lidé cení více současného než budoucího zboží stejného druhu a kvality. Jinými slovy budoucí zboží se prodává a kupuje s diskontem oproti současnému zboží. Úrok je pak *poměrem* hodnoty, kterou přikládáme uspokojení potřeb v blízké budoucnosti, a hodnoty, kterou pro nás má uspokojení potřeb ve vzdálenější budoucnosti. Je to *poměr* cen, a nikoliv cena samotná. Podle Patelliho má úrok původ v tom, čemu říká časová preference.“

Petr vyfukoval kroužky kouře a snažil se to promyslet.

„Časová preference! To je zajímavý koncept.“

„Patelli řekl,“ pokračoval Adams, „že preferujeme šálek kávy dnes oproti šálku kávy zítra nebo zítřejší šálek kávy oproti tomu, který budeme mít až za rok. Předpokládejte, že nemáte jiné jídlo – a požádají vás, abyste se vzdal bochníku chleba, který máte dnes, výměnou za dva bochníky chleba, které byste dostal za týden. Přistoupil byste na tu směnu?“

„Tohle ale nutně neznamená,“ odpověděl Petr, „že bych si cenil současného zboží víc než budoucího. Může to znamenat jen to, že chci jíst, když jsem hladový, a pít, když mám žízeň. Nebo to může znamenat jen tolik, že dávám přednost spotřebě rovnoměrně rozprostřené v čase. Kdybych měl sedm chlebů na týden, snědl bych každý den jeden.“

„Slyšel jsem,“ pokračoval Adams, „že máme tendenci podceňovat své budoucí potřeby a přeceňovat své budoucí zásoby.“

„Možná se něco takového děje,“ uznal Petr. „Právě mě napadlo zajímavé srovnání toho, jak se díváme na čas a jak na vzdálenou budoucnost. Když stojíš na kolejích a díváš se podél trati na telegrafní sloupy, víš, že mají mezi sebou stejné rozestupy a že každý z těch sloupů je stejně vysoký. Tvému oku se ale každý z nich zdá menší než předchozí a poslední sloup, který vidíš, je jen tečkou v prostoru. Tomu se říká perspektiva. Možná má Patelli pravdu. Možná si ceníme věci (pokud se to tak dá vyjádřit) se stejnou zmenšující se časovou

perspektivou, s jakou je vidíme ve zmenšující se prostorové perspektivě. Čím dále věci jsou, ať už v prostoru nebo v čase, tím menšími se nám jeví. Když se na ně díváš, zmenšující se telegrafní sloupy vytvářejí konečný trojúhelník. Stejným způsobem mají pravidelné série stejných přírůstků k produkci vlněného plátna nebo stejných sklizní z kusu půdy snižující se hodnotu, když se díváme do budoucnosti – takže nevytvoří nekonečnou hodnotu, ale určitý měřitelný trojúhelník – stejně jako vznikne trojúhelník z telegrafních sloupů v perspektivě. Proto možná stroji nebo kusu půdy přikládáme jen konečnou hodnotu.“

„Ke stejným výsledkům dojdeme i tehdy, když se na to podíváme z druhé strany,“ dodal Adams. „Pokud by lidé hodnotili budoucí zboží stejně jako současné, museli by platit 100 zlatých gramů za právo dostávat ročně 5 zlatých gramů po dvacet let. Mám ale přítele, který podniká v pojišťovnictví, a ten mi řekl, že si mohu koupit právo dostávat 5 zlatých gramů ročně po dvacet let za 62,3 zlatých gramů.“

„Protože současná úroková míra je 5 %,“ řekl Petr.

„Ale to jen jiným způsobem říkáte stejnou věc,“ trval na svém Adams. „Kdyby lidé hodnotili budoucí zboží stejně jako současné, pak by byli ochotni zaplatit nekonečnou sumu za právo dostávat 5 zlatých gramů ročně. Dnes si ovšem můžete toto právo koupit jen za 100 zlatých gramů. Nebo ponechme teď stranou platbu úroků. Ptal jsem se svého přítele, kolik bych musel zaplatit *dnes* za právo dostat 100 zlatých gramů za deset let ode dneška. Řekl mi, že by mě to stálo 61,39 zlatých gramů. To znamená, že 100 zlatých gramů za deset let má cenu jen 61,39 zlatých gramů dnes. Také jsem zjistil, že 100 zlatých gramů za dvacet let stojí jen 37,69 zlatých gramů...“

„Okamžik!“ Petr si vzal pero a napsal do zápisníku několik čísel. „Je to tak, jak jsem předpokládal, Adamsi. Při převládající úrokové míře 5 % si člověk, který si za 100 zlatých gramů koupí dvacetiletý dluhopis, co mu vynáší 5 zlatých gramů ročně, ve skutečnosti kupuje 200 budoucích zlatých gramů za svých 100 současných. Tvůj přítel z pojišťovny ti řekl,

že současná hodnota tvých 5 zlatých gramů ročně po dvacet let je 62,3 zlatých gramů. A řekl ti, že současná hodnota tvých 100 zlatých gramů na konci dvacátého roku je 37,69. Když tohle sečteš, dostaneš celkovou současnou hodnotu 99,99 zlatých gramů.“

„A když přidáte další čísla za desetinou čárkou, dostanete celkovou současnou hodnotu 100 zlatých gramů,“ souhlasil Adams. „Takže do sebe všechno zapadá... Ale přerušil jste mě, když jsem se chtěl dostat k pointě. Zde jsou čísla: 100 zlatých gramů ode dneška za deset let má současnou hodnotu 61,39 gramů, ode dneška za dvacet let má hodnotu 37,69 gramů, ode dneška za třicet let má hodnotu 23,14 gramů, ode dneška za čtyřicet let má hodnotu 14,2 gramů, ode dneška za padesát let má hodnotu 8,72 gramů...“

„Což dokazuje co?“

„Což je, šéfe, aplikací vašeho příkladu s telegrafními sloupy a časovou perspektivou. Ukazuje to, že za jinak stejných okolností má zboží konstantně klesající hodnotu s tím, jak se od nás vzdaluje v čase.“

Petr si zapálil další cigaretu. Vykouřil ji mlčky téměř až do konce.

„V tomhle se nedovedu rozhodnout,“ řekl nakonec. „Nevím, jestli je to časová preference, co způsobuje úrokovou sazbu, nebo jestli je úroková sazba způsobena očekávanou mezní produktivitou kapitálu, která pak způsobuje to, čemu Patelli říká časová preference.“

„Ale klesající hodnota 100 zlatých gramů v čase...?“

„To nemusí nic dokazovat ohledně kauzality, Adamsi. Říct, že 100 zlatých gramů, které dostanu za padesát let, má pro mě cenu jen 8,72 zlatých gramů dnes, je jen jinak řečeno, že 8,72 zlatých gramů investovaných na 5procentní složený úrok mi přinese 100 zlatých gramů za padesát let... Možná se obě dvě teorie dají zkombinovat... Možná se navzájem doplňují. Možná je mezní produktivita kapitálového zboží jednou příčinou úroku a časová preference je druhou, stejně jako je například hodnota zlata dána částečně jeho průmyslovým využitím a

částečně jeho využitím ve funkci prostředku směny... Teď nemáme čas tohle všechno objasnit.“

„To možná ani nebude nutné, šéfe.“

„Čím si můžeme být jisti, Adamsi, je tohle: Relativně méně lidí by spořilo kapitál, kdyby jim z něj neplynul žádný úrok, a ještě lidí méně by půjčilo ze svých rukou, kdyby za to neměli dostat žádnou odměnu. A víme, že věřitelé dobrovolně platí úrok a jsou ochotni se přehazovat v tom, kolik nabídnou. Kdyby byly úrokové míry nižší, než kolik jsou věřitelé ve skutečnosti ochotni platit, nastal by nedostatek fondů. Ten by mohl být napraven pouze vzrůstem úrokové míry, díky kterému by část lidí spořila více a část lidí by si byla ochotna půjčovat méně. Stručně řečeno my nemusíme přesně vědět, proč jsou ochotni lidé platit úrok, stejně jako nemusíme přesně vědět, proč jsou ochotni platit vysoké ceny za whisky nebo diamanty...“

„...nebo ošklivé obrazy.“

„Nebo ošklivé obrazy. Touhy, vkus a hodnoty lidí jsou takové, jaké jsou, a tak se je lidé snaží uspokojit. Není na nás byrokratech, abychom jim říkali, že jejich vkus je špatný, protože budoucnost může ukázat, že jsme to byli *my*, kdo preferoval ošklivé obrazy před pěknými.“

„Abych to shrnul,“ řekl Adams, „tržní hodnoty jsou složeným výsledkem hodnocení jednotlivců. Stejně tak, jako jsou trhem určovány ceny a mzdy, je trhem určována i úroková míra. A stejně jako jsou spotřebitelé ochotni platit za spotřební zboží takovou sumu, kterou toto zboží přispěje k jejich uspokojení, jsou výrobci ochotni platit za práci a kapitál tolik, kolik navýšení práce a kapitálu přispěje k jejich ziskům.“

„Sám bych to neřekl lépe,“ oznámil Petr s úsměvem. „Podívejme se ale na některé implikace, které z toho všeho plynou. Znamená to, že když zakážeme placení úroku zákonem nebo když uzákoníme legální maximální úrokové sazby nižší, než jaké by byly tržní sazby, potom

určitě snížíme objem úspor, zabráníme půjčkám, aby šly tím nejproduktivnějším směrem, a omezíme objem půjčování. Jinak řečeno budeme bránit akumulaci kapitálu, což znamená, že každý pracovník do rukou dostane méně horších nástrojů, čímž klesne produktivita Svobodného světa na nižší úroveň, než na jaké by jinak mohla být. Je to totiž hlavně akumulace kapitálu, zvyšování množství a kvality výrobních nástrojů, od čeho se odvíjí bohatství a příjem v celé společnosti.“

„Dobrá, šéfe. Už jste mě docela přesvědčil. Mějme tedy volné úrokové míry. Mám ale otázky ohledně dalších aspektů našeho nového systému...“

„Dnes už ne,“ řekl Petr, už v lepší náladě. „Je po šesté hodině a dnes je můj klavírní večer. Objevil jsem dalšího báječného buržoazního skladatele, Adamsi. Jmenoval se Chopin. Nemohu ani popsat složitost, jemnost, delikátnost a něhu v jeho hudbě. Potřebuji ho, obzvláště dnes. A budu rád za tvoji společnost, pokud budeš jen sedět a poslouchat.“

Kapitola 37

„JEŠTĚ pořád jsem se nesmířil,“ začal druhý den Adams, „s nespravedlivými a nerozumnými zisky, které někteří podnikatelé mají. Vytváří to nespokojenost – “

„Mezi těmi, kteří takové zisky nemají?“

„Ano. A ani se mi nezdá, že by takové přemrštěné zisky byly zapotřebí k tomu, aby náš tržní systém fungoval. Podnikatelé by se měli spokojit s rozumnou mírou zisku. A zdá se mi, že bychom měli mít zákon, který určí rozumný zisk, spravedlivý zisk.“

„Co je rozumná *ztráta*, Adamsi – spravedlivá *ztráta*?“

„Spravedlivá *ztráta*? Taková fráze je nesmyslná, šéfe.“

„O nic víc než spravedlivý zisk.“

„Ale jistě – “

„Podívejme se na to, Adamsi, kdo je to podnikatel a jakou funkci vykonává. Podnikatel je člověk, který se rozhoduje o tom, jestli by měl být započat nový podnik, jestli by měl starý podnik být zeštíhlen či rozšířen nebo jestli by měl přestat produkovat jeden výrobek a přejít na produkci výrobku jiného. Podnikatelé jsou lidé, kteří rozhodují o tom, co se má vyrábět, kolik se toho má vyrábět a jak se to má vyrábět. To je jejich naprosto klíčová role v každém ekonomickém systému.“

„Není nebezpečné ponechávat jakékoliv skupině jednotlivců v rukou tak obrovskou moc?“

„Zaprvé: Oni nemají žádnou moc. Nech mě doplnit mé předchozí tvrzení. Podnikatelé jsou lidé, kteří *zdánlivě* rozhodují o tom, co se bude dělat, kolik se toho bude dělat a jakou metodou. V našem systému *skutečná* rozhodnutí činí spotřebitelé. Podnikatelé se pouze snaží hádat,

jaká budou přání a preference spotřebitelů. Spotřebitelé jsou skutečnými pány. Pokud podnikatel odhaduje jejich přání dobře – pokud dobře odhadne, že se ve vztahu k těmto přáním a potřebám jedné věci vyrábí příliš mnoho a jiné příliš málo, a pokud ví, jak by mohl vyrobit tyto věci lépe a levněji než jeho konkurenti, bude mít zisk. Pokud odhaduje špatně a je méně efektivní a schopný než jeho konkurenti, pak utrpí ztrátu. Krátce řečeno, podnikatel je člověk, který nese riziko.“

„Chcete tím říct, že je svým způsobem hazardním hráčem?“

„Jestli ho tak chceš nazvat, Adamsi. Já bych zůstal u toho, že je to ten, kdo nese riziko.“

„Ale stavitel také nese riziko. Stejně jako spekulant.“

„Pravda. Spekulant, stavitel, podnikatel – to jsou různé druhy rizika. Ale existuje důležitý rozdíl, jak to vidím já, oproti hazardnímu hráči. Ten si totiž riziko záměrně vytváří. *Nemusí* ztrácet peníze na tom, když jeden kůň poběží rychleji než druhý nebo když mu nepadne karta. Jeho riziko je uměle vytvořené. Ale v ekonomice *riziko existuje přirozeně*; existuje *nutně*; *někdo ho vždycky bude muset nést*. Spekulant, stavitel a podnikatel na sebe berou tuto funkci.“

„Ale proč, šéfe, riziko existuje nezbytně?“

„Protože když se na to podíváš ze strany spotřeby, nikdo nemůže vědět s jistotou, co přesně budou v budoucnosti spotřebitelé chtít, co budou chtít nejvíc a co nejmíň nebo kolik za co budou ochotni zaplatit. A když se na tuto záležitost podíváš ze strany výroby, nikdo nemůže vědět, jaké počasí budou mít farmáři, kolik sklizně bude zničeno bouřkami a kroupami a kde přesně bouře a krupobití udeří. Nikdo v továrně nemůže s jistotou vědět, jestli se osvědčí nové metody nebo jestli nebudou nové stroje poruchovější než staré. *Nejistota* ohledně budoucnosti v lidském životě nevyhnutelně existuje a ekonomické záležitosti nejsou výjimkou. A někdo tuto nejistotu musí nést.“

„Proč by ji nemohla nést vláda?“

„Tak tomu bylo přece v socialistickém systému, Adamsi. Polovinou problému bylo to, že se byrokraté nezajímali o to, co skutečně spotřebitelé chtějí, a neumožnili jim svobodu výběru, ale nutili jim to, co pro ně vybrali sami. A druhou polovinou problému bylo, že když došlo na výrobu, byrokraté nemuseli být tak pečliví při odhadu zisků a ztrát, protože na rozdíl od podnikatelů neriskovali svůj vlastní kapitál. Ztráty, které způsobili, zkrátka musela nést celá společnost.“

„Nedělají ale soukromí podnikatelé také chyby?“

„Dělají, ale existuje zde zásadní rozdíl. Zaprvé ztráty způsobené jejich chybami dopadají primárně na ně samotné. A protože tohle vědí dopředu a protože musí vážit naději na velké zisky na jedné straně a strach z velkých ztrát na straně druhé, jsou jejich odhady obvykle opatrnější, než se pustí do nového podniku. Jejich omyly tudíž bývají nesrovnatelně menší a méně časté než omyly vládních úředníků. Navíc zde, Adamsi, probíhá neustálý proces přirozeného výběru. Pokud je podnikatel dobrý, může využívat zisky k další expanzi svého podnikání; pokud je špatný, ztráty mu brání pouštět se do něčeho dalšího.“

„A co je tím testem, jestli je dobrý nebo špatný?“

„Test spočívá v tom, jestli byl schopen lépe předvídat a uspokojit přání zákazníků než jeho konkurenti.“

„Neriskují ale i ti, kteří pracují za mzdu, a ti, kteří půjčují kapitál, šéfe? Nebudou také ti trpět, když se nekompetentní podnikatel dopustí chyby?“

„Ano, ale na druhou stranu budou také těžit z předvídavosti a vynalézavosti schopného podnikatele. Ale protože na sebe podnikatel bere primární riziko, pak ti, kteří pracují za mzdu, i ti, kteří půjčují kapitál, mohou minimalizovat svoje vlastní rizika... Podívejme se, jak to funguje. Člověk se rozhodne rozjet nové podnikání. Jde za vlastníkem kapitálu, aby získal prostředky, a když je získá, musí platit úrok.

Pronajme si továrnu a musí platit nájem. Najme dělníky a musí jim zaplatit tržní mzdu. Nebo musí dokonce platit více, než byla předchozí tržní cena, aby odlákal kapitál a práci od svých konkurentů – “

„Takže to není vždycky *vlastník* kapitálu, kdo najímá a vykořisťuje dělníky?“

„Ne, Adamsi. To je jen další marxistická chyba. Je to *podnikatel*, kdo si najímá *jak* práci, *tak* kapitál. Natolik, nakolik vloží podnikatel do svého podniku vlastní kapitál, je jak podnikatelem, *tak* kapitalistou. Ale...“

Zarazil se, aby si promyslel, jak pokračovat.

„Ale co, šéfe?“

„Všichni podnikatelé, Adamsi, musí platit tytéž tržní ceny za peněžní kapitál, tovární a kancelářské prostory, suroviny, práci atd. Tyto ceny se tvoří ve vzájemné konkurenci jednotlivých podnikatelů, stejně jako jsou ceny spotřebního zboží nakonec tvořeny konkurenčními nabídkami spotřebitelů. A jsou to ceny spotřebního zboží, co nakonec určuje, jak vysoko jsou podnikatelé ve svých nabídkách ochotni zajít a co si mohou dovolit nabídnout za práci, peněžní kapitál a výrobní zboží. Každý podnikatel – pokud je k tomu donucen konkurencí – je ochoten nabídnout za výrobní faktory celkovou cenu rovnou ceně toho, co může dostat od spotřebitelů za to, co vyrábí – “

„S určitým odpočtem za svoji vlastní práci a bolení hlavy z toho, že je podnikatelem!“

„Samozřejmě s určitým odpočtem za tohle. Ale takový odpočet by byl přisouzený jeho práci v pozici vedoucího, a to by bylo skutečně druhem platu nebo mzdy, a nikoliv částí toho, co bychom mohli nazvat čistým ziskem.“

„Pokračujte.“

„Dobrá. Aby mohl mít podnikatel zisky, Adamsi, celkový příjem, který může získat z prodeje svých dokončených produktů, musí být vyšší než

celkové výdaje, které platí za výrobní faktory.“

„Očividně.“

„Ale konkurence mezi podnikateli, která udržuje ceny výrobních faktorů, znamená, že aby jeden podnikatel dosáhl zisku, musí projevit *lepší předvídavost* než jeho konkurenti. Pokud bude podnik jenom *průměrný*, nebude mít ani zisk, ani ztrátu. A pokud bude *horší*, bude ve *ztrátě*.“

„Co myslíte, že by se stalo, šéfe, kdyby všichni podnikatelé měli dokonalou předvídavost?“

„Pokud by všichni měli *dokonalou* předvídavost, nikdo by nedosáhl ani zisku, ani ztráty. Vzájemná konkurence by způsobila, že by ceny práce, strojů a surovin vystoupily do bodu, kde by se jejich součet rovnal tomu, co každý dostane za svoji dokončenou produkci.“

„A co se děje za současných podmínek, šéfe?“

„Za současných podmínek, jak jsem již říkal, dosahují ti předvídavější zisků a ti méně předvídaví platí za své chyby ztrátami.“

„A celkový výsledek?“

„Celkovým výsledkem je, že se zisky a ztráty navzájem vyruší.“

„Myslíte tím, že v celkovém souhrnu zisk vůbec neexistuje?“

„V celkovém souhrnu ne, jenom jako izolovaná věc. Pokud odečteme mzdy za práci, rentu z půdy, úrok z kapitálu a mzdy připisované vedení, pak na zisky již nezbude nic. Tak tomu aspoň je ve stacionární ekonomice. V expandující ekonomice, v níž se kapitál zvyšuje, existuje přechodný zisk při každém takovém navýšení. Ale i ten má tendenci neustále mizet ve vyšších mzdách, vyšších cenách výrobního zboží a nižších cenách spotřebního zboží.“

„Vaším argumentem tedy je, jestli tomu dobře rozumím, že zisků není dosahováno na úkor mezd.“

„Mým argumentem je, Adamsi, že ve stacionární ekonomice – tedy v ekonomice, která ani neroste, ani neupadá – jsou zisky na jedné straně vyváženy ztrátami na druhé. Jinými slovy zisky nejsou čistou cenou či nákladem, které společnost platí těm, kteří nesou riziko. Neúspěšní sami platí tyto náklady. Lidé, kteří mluví o „nerozumných“ ziscích, jak jsem ti už říkal, se nikdy nezmiňují o „nerozumných“ ztrátách. Jakýkoliv pokus sebrat zisky těm úspěšným by zničil klíčovou funkci, kterou podnikatelé mají v našem systému.“

„A tou funkcí je – ?“

„Touto funkcí je, Adamsi, poskytovat maximum zboží a spokojenosti pro zákazníky. Tou funkcí je diverzifikovat produkci v souladu s rozdílnými přáními a potřebami, dosáhnout vyváženosti v produkci tisíce různých druhů zboží a služeb. A náš soukromý podnikatel vykonává tuto funkci natolik dobře, že mám obavu, že další generace, které již nebudou znát podmínky centrálně plánované ekonomiky, budou brát tento výkon jako danou věc. Mohou si začít myslet, že se to děje nějak „automaticky“. Mohou dokonce zapomenout na to, že to je centrální problém, který musí jakýkoliv ekonomický systém řešit.“

„Nesnaží se ale každý podnikatel, šéfe – nebo všichni podnikatelé obecně – vědomě řešit tento problém?“

„Ne, Adamsi. Každý z nich ho pomáhá řešit nevědomě a jen mimochodem, a to tím, že sleduje svůj příjem a svoje účetní rozvahy. Pokud existuje zisk ve výrobě košil, začne vyrábět více košil, takže nakonec způsobí snížení jejich ceny a zisku, který lze dosáhnout jejich výrobou. Existuje ztráta při výrobě punčoch? Omezí jejich výrobu, což způsobí zvýšení jejich ceny a eliminuje ztráty. Přesně z toho důvodu, že se každý podnikatel snaží maximalizovat svůj zisk a minimalizovat ztráty, slouží spotřebitelům nejlépe a slouží celé komunitě nejlépe. Opět je zde „neviditelná ruka“.

„A je to také tento proces, šéfe, který řeší problém ekonomické

kalkulace, nad kterým jsme se tolik zapotili?“

„Přesně tak. Rozhoduje o tom, co se bude pěstovat nebo vyrábět, kolik se toho bude vyrábět a *jakým způsobem*. Jsou to cenový systém, vztah cen a nákladů a zisky a ztráty, které řeknou podnikatelům, jaký je ten neekonomičtější způsob výroby – jinými slovy, jakým způsobem se spotřebuje minimum zdrojů na dosažení maximální hodnoty produktu. To se podnikatel nemůže dozvědět od inženýrů a techniků. Ti mu poskytnou pouze část odpovědi. Konečnou odpověď dostane od svého účetního.“

„Což je jen jinak řečeno, šéfe, že odpověď dostane od trhu.“

„A ještě jinak řečeno, Adamsi, mu odpověď poskytne svobodná volba spotřebitelů.“

„Pořád mě ale trápí, šéfe – a jsem si jist, že většinu ostatních lidí také – obří zisky, kterých dosahuje malá skupina podnikatelů a spekulantů. Takové obrovské zisky jistě nejsou nezbytné k tomu, aby je přiměly produkovat správné zboží!“

„Tvůj problém, Adamsi, a problém lidí, o kterých mluvíš, spočívá v tom, že se díváte pouze na velké vítěze. Zapomínáte brát do úvahy ztráty prohrávajících. Vezměme si loterii. Řekněme, že člověk provozující loterii prodá losy za 1 000 000 zlatých gramů, vydá 900 000 zlatých gramů na výhrách a nechá si 100 000 pro sebe.“

„To je od něj velmi vychytralé,“ řekl Adams sarkasticky.

„Na něj teď na chvíli zapomeň,“ pokračoval Petr. „Mluvím o účastnících loterie. Kolektivně vzato *musejí* přijít o peníze.“

„Kolektivně ztratí 100 000 zlatých gramů.“

„Správně, Adamsi. Ale žádný jednotlivec, který se loterie účastní, nebere v úvahu tento kolektivní výsledek. Účastní se proto, že doufá, že *on* bude mezi vítězi. Nezajímá ho osud ostatních účastníků. Když se pak lidé, neúčastnící se loterie, podívají pouze na vítěze první ceny,

budou si myslet, že to je *typický* zástupce. Zapomenou na ostatní účastníky a mohou říci, že tato výhra byla dosažena na *jejich* úkor, a pak by mluvili stejným způsobem, jakým mluvíš ty o zisku v našem systému svobodného podnikání.“

„Nejdou ale tyto velké zisky, šéfe, na úkor dělníků?“

„Obvykle zjistíš, Adamsi, že podnikatelé dosahující velkých zisků jsou také těmi, kteří platí nejvyšší mzdy. Pokud je zisku úspěšných podnikatelů dosaženo na „úkor“ kohokoliv, řekl bych, že je to hlavně na úkor neúspěšných podnikatelů se špatným odhadem, kteří vyplývali práci a kapitál... A proč vlastně předpokládáš, že vysokého zisku podnikatel dosáhl na úkor svých zaměstnanců, a ne na úkor vlastníků půjčeného kapitálu?“

Adams se zdál být ztracený v myšlenkách.

„Pořád mi leží na mysli ta loterie, o níž jste mluvil,“ řekl nakonec. „Bráno kolektivně, účastníci tratí, protože každý z nich předpokládá, že on bude tou výjimkou, která získá výhru. Neplatí něco podobného i v případě našich podnikatelů?“

„Je to možné,“ řekl Petr. „Může být, že se podnikatel stává podnikatelem částečně díky své přehnaně optimistické povaze a částečně proto, že přeceňuje svoje vlastní schopnosti. Pokud by tomu tak bylo, pak by se podnikatelem stávalo více lidí, než by podmínky vyžadovaly – a tak by podnikatelé jako celek mohli mít více ztrát než zisků... To by se mohlo projevit určitými skrytými způsoby – řekněme, že by většina podnikatelů měla relativně malý výnos za svoji vlastní práci a řízení. V tom případě by spotřebitelé a zaměstnanci – místo toho, aby museli platit za důležitou službu, kterou podnikatelé vykonávají – dostávali tuto službu v podstatě zadarmo.“

„Pak by nebylo příliš příhodné, šéfe, nazývat náš nový systém systémem „zisků“.“

„Určitě ne v upadající nebo stacionární ekonomice. Je to samozřejmě

system hledání zisků. Ovšem také v tom smyslu, v němž všichni hledáme „zisk“ v jakémkoliv představitelném systému. Může jít i o zisk z příjemně stráveného večera nebo o zisk dosažený přečtením poučné knihy. „Ziskové“ jednání jakéhokoliv druhu je zkrátka jednání, prostřednictvím něhož dosáhneme cílů, o které usilujeme, ať už jde o cíle materiální či nikoliv... Tuhle nepopularitu „zisku“ si zkrátka nedokážu vysvětlit jinak než jako závist vůči úspěšnějším. Proč by se mělo – na rozdíl od slov „mzda“ či „výplata“ – se slovem „zisk“ pojit nějaké stigma? Proč by se měla jedna forma příjmu považovat za méně čestnou než jiná? Proč by měli lidé, kteří se obávají rizika, závidět odměny těm, kteří ho úspěšně podstupují?“

Adams byl opět zamyšlený. „Odpověděl jste na všechny výhrady, které mě dnes napadly,“ řekl nakonec. „Máte pravdu. Vymyslel jste úžasný ekonomický systém –“

„Neudělali jsme nic víc, než že jsme mu umožnili vzniknout.“

„Tak jste tedy umožnil úžasný ekonomický systém. A teď vidím, že jednou z jeho hlavních výhod je to, že odměňuje lidi úměrně jejich předvídavosti a jejich produkci – jejich schopnosti poskytovat ostatním to, co ostatní chtějí. A uznávám, že to poskytuje maximální podněty k tomu, aby se každý snažil zlepšovat svoji předvídavost a zvyšovat svou produkci. ... Nepřinesou ale nakonec tyto výhody tomuto systému jeho zavržení? Jak bude například možné bránit tento systém proti nepřetržité kritice neproduktivních a neúspěšných? Nikdo přece není ochoten přičítat svoje selhání sám sobě. Bude toto selhání přičítat „systému“. Nebude schopen vidět vlastní nedostatky, ale vždycky najde stovku nedostatků v systému. A když odpovíš na jeho kritiku – nezáleží na tom, jak zdrcujícím způsobem – přijde hned s další, a to ad infinitum. Vždycky bude snít o systému, v němž by on byl nahoře a současní úspěšní lidé na dně.“

„Ale nebudou tu i úspěšní, Adamsi – či, jak doufám, i nezaujatí – kteří budou odpovídat na kritiku neúspěšných?“

„Pochybuji, šéfe, že v tom bude patřičná rovnováha. Téměř každý chce být spisovatelem; spisovatelé tudíž zřídka dosáhnou peněžní odměny na úrovni spekulantů a podnikatelů. Spisovatelé jim tedy budou závidět tyto odměny; a spisovatelé budou zároveň vždy mít lepší přesvědčovací dovednosti než úspěšní obchodníci... A pak je tu ještě něco. Úspěch je vždy relativní. Měřeno bohatstvím a penězi, každý bude vždy méně úspěšný než někdo jiný – s výjimkou toho nejbohatšího člověka na světě. A tudíž i ti, kteří mají velmi nadprůměrný majetek, nebudou ochotni pochopit, proč jiní, jistě o nic inteligentnější, pracovitější či předvídavější, mají více bohatství než oni. Každý je ochoten vzít jako danou věc, že ti, kteří mají méně než on, mají méně proto, že dali světu méně než on. Ale téměř nikdo si nepřipouští, že ti, kteří mají větší bohatství, ho mají proto, že přispěli větší hodnotou. Tak bude náš nový systém denně vystaven nebezpečím, která – “

„Ale jdi,“ řekl Petr s úsměvem. „Přitáhni své představivosti uzdu!“

Kapitola 38

UPLYNUL další rok. Mezi Vítězným a Svobodným světem stále existoval válečný stav, ale byla to ještě pořád válka bez bitev a bez krveprolití. Skládala se zatím z ohromné propagandy a horečných příprav na střetnutí, které každý pokládal za nevyhnutelné.

Adams si stěžoval, že na poli propagandy se pro Svobodný svět válka nevyvíjí nejlépe. Propaganda Svobodného světa, jak vysvětloval, se k lidem na druhé straně nemá jak dostat. Nikdo ve Vítězném světě nesměl poslouchat radiové vysílání ze Svobodného světa pod hrozbou trestu smrti. A vlastní rádio ve Vítězném světě stejně měli jen Ochránci a někteří Náměstci.

„To znamená, že naše argumenty znají jenom ti lidé, jejichž prací je na ně odpovídat,“ řekl Adams. „Na druhé straně stále více našich lidí vlastní rádio, a vy jim dovolujete poslouchat.“

Petrovou odpovědí byl tolerantní úsměv. „Takový je náš systém. A míním ho tak zachovat. Účel nesvětí prostředky. Skončili bychom jako společnost ve Vítězném světě, kdybychom se spolehli na jejich metody.“

„Jestli brzy něco neuděláme,“ odvětil Adams, „zvítězí Vítězný svět. Bolšenkov nás začne bombardovat v tom okamžiku, kdy si bude myslet, že dosáhl vzdušné převahy. Bude mít i výhodu překvapení. My máme vzdušnou nadvládu nyní a mohli bychom ho začít bombardovat už dnes. Když po něm neskočíme, tak nás dostane.“

„Nechci se uchýlovat k takovým metodám,“ řekl Petr. „Pořád doufám, že by bylo možné dosáhnout smíru s Vítězným světem a ukázat jim, že náš systém je lepší než jejich.“

Adams zoufale mávl rukou. O tomhle se přeli už tolikrát.

Ale uznával, že Petr měl pravdu ohledně očividných výhod nového systému. Oba dva nepřestávali fascinovaně sledovat jeho vývoj.

Ve spotřebním zboží již dokázali převýšit produkci komunismu Vítězného světa do té míry, že se to vymykalo veškerému srovnání. Toto navýšení produkce bylo samo o sobě ovšem pouze příznakem změn, které byly daleko hlubší.

Duch lidí se proměnil.

Petr to zaznamenával každý den dokonce i v přístupu majitelů obchůdků k zákazníkům. Mizel nezám a nuda, kterou se vyznačovali prodavači v socialistickém Vítězném světě. Prodávající ve vlastních krámech vítali zákazníky nejen zdvořile, ale radostně. Nebylo to jenom tím, že každý uskutečněný prodej pro ně znamenal zisk, ale také tím, že každý prodej byl také potvrzením jejich předvídavosti v objednávkách určitého zboží a správnosti odhadů přání zákazníků.

Za socialismu existovalo pouze jedno centrum iniciativy na vrcholku vládní pyramidy. Všichni ostatní pouze plnili rozkazy; vyráběli to, co jim bylo řečeno, a skladovali to, co měli skladovat. Když některý z vedoucích prodejen plnil objednávku, dělal tím zákazníkovi laskavost. Byl to vždy zákazník, nikdy prodavač, kdo děkoval. Od spotřebitele se očekávala vděčnost, protože mu komisaři Vítězného světa velkoryse zařídili vyrobení přidělovaného zboží. A špatné či dobré rozkazy komisařů nebyly záležitostí vedoucích z lokálních prodejen.

V systému volného trhu byl ale každý uskutečněný prodej pro majitele obchodu osobním triumfem. Rozhodnutí o tom, co bude prodávat, a přesvědčování zákazníků, že tohle zboží je lepší, než jaké nabízí konkurence (což by bylo v delším období nemožné, pokud by ono zboží skutečně *nebylo* lepší), bylo oproti situaci v socialismu vzrušující a fascinující hrou. A úspěch, stejně jako v dobré karetní hře, byl čas od času záležitostí ryzího štěstí, ale v delším období spíše záležitostí chytrosti, předvídavosti dalšího kroku protihráče a sehranosti

s vlastními spoluhráči.

Pravda, najmutí prodavači často nevykazovali takový zápal jako majitelé obchodů, ale obvykle bývali pod bedlivým dohledem majitelů, a jelikož jejich plat a povyšování záviselo na jejich úspěchu při prodeji, většinou byli nesrovnatelně úslušnější, než jak se kdy projevovali socialističtí zaměstnanci.

Tato soutěž ve službě zákazníkovi prostupovala celou společností. Neobjevovala se pouze v místech prodeje. Výrobci, podnikatelé a investoři navzájem zápolili ve vymýšlení nových produktů, které by spotřebitelé mohli chtít, a způsobů, jak udělat staré produkty lepšími nebo jak je prodávat levněji. Byl zde vodopád nových objevů, jaký by Petr nikdy nepokládal za možný. Pravda, hodně z toho byly hračky a podivnosti, které se často v praxi nijak neosvědčily a které byly terčem výsměchu Bolšenkovovy propagandy; pokud byly ale skutečně nepoužitelné, pokud neplnily žádnou skutečnou a trvalou potřebu spotřebitelů, brzy byly na trhu neúspěšné. Čas a volba zákazníků neustále z trhu odstraňovaly to, co se ukázalo jen přechodnou módou, a zůstávalo to, co se skutečně osvědčilo jako nejlepší.

Také existovala konkurence v reklamě; a občas bylo extravagantní počínání rivalských firem předmětem Bolšenkovovy propagandy a nevráživosti spisovatelů ve Svobodném světě. Vláda Svobodného světa se cítila být nucena upravit zákony proti podvodu, a to tak, aby zahrnovaly i klamavou reklamu.

I bez těchto zákonů, jak upozornil Petr Adamse, by klamavá reklama byla neporovnatelná s reklamou, která funguje v socialismu. V socialismu neměl nikdo možnost zpochybňovat nebo se dokonce vysmívat tvrzení státu. Tvrzení státu zůstávala nezpochybněna přesně proto, že neexistovala žádná rivalská tvrzení. Když ale výrobce A oznámil, že jeho mýdlo je nejlepší, výrobce B tvrdil, že *jeho* mýdlo je nejlepší a výrobce C se zapřísahal, že *jeho* mýdlo je nejlepší, bylo spotřebitelům jasné, nemohou mít pravdu všichni tři zároveň. Tato

konkurenční reklama dala vzniknout zdravému skepticizmu v řadách spotřebitelů a dokonce i pozoruhodné schopnosti ve srovnávání rivalských tvrzení. V delším období pak lidé soudili produkt podle produktu samotného a ani ta nejšikovnější reklama nebyla úspěšná, když produkt samotný nebyl dobrý.

V socialismu neměl spotřebitel na výběr mezi konkurenčními produkty. Samotný produkt byl kvůli státnímu monopolu na jeho výrobu i reklamu téměř vždy špatný. Nemohl se objevit žádný konkurent, který by ho nahradil dobrým produktem. Nikdo nemohl zpochybnit tvrzení ve státní reklamě rivalskou reklamou na jiný produkt. Nebyl nikdo, kdo by zabránil státu v tom, aby špatně interpretoval své produkty (jak to ostatně vůdci Vítězného světa vždy dělali).

Ale v soukromém konkurenčním systému byl špatný produkt neustále nahrazován dobrým, dobrý lepším a pak ještě lepším. Nikdo si nemohl dovolit usnout na vavřínech; pokud byl jeho produkt díky svým kvalitám na trhu dominantní dnes, zítra mohla již být jeho pozice ohrožena jiným produktem. I společnosti, jejichž produkty ve svém oboru dominovaly, udržovaly výzkumné laboratoře, aby si udržely náskok před možnou konkurencí.

Reklamní agentury pak pomáhaly urychlit průmyslový pokrok tím, že přivedly pozornost zákazníků k novým a lepším produktům dříve, než by si jich všimli oni sami. Hájily se pak tím, že jejich reklamy jsou v zásadě „výchovnou kampaní“. A Petr – ačkoliv věděl, že motivy jednotlivých reklamních společností nejsou nezaujaté, a ačkoliv osobně neměl rád dotěrnost jejich reklamních metod – uznal, že toto tvrzení je v zásadě pravdivé. Reklama pomáhala snižovat výrobní náklady; skrze zvýšenou poptávku klesaly jednotkové náklady produkce. Nakupující se učili porovnávat tvrzení jednotlivých rivalů, a to zkoušením a srovnáváním jednotlivých produktů. Nakonec tak byla rozhodující cena a kvalita produktu samotného.

Petr odmítl tvrzení, že reklama je pouze ekonomickým „plýtváním“. Stejně jako ostatní výrobní náklady byla její funkce v rozšíření poptávky a ve zrychlení procesu výběru lepších výrobních metod a lepšího spotřebního zboží. Ve skutečnosti Petr zjistil, že je nemožné oddělit „prodejní náklady“ od ostatních výrobních nákladů. Veškeré výrobní náklady byly v určitém smyslu „prodejními náklady“, jelikož produkt musel být dostatečně atraktivním ke koupi. Ze stejného důvodu byly veškeré nezbytné prodejní náklady nezbytnými „výrobními“ náklady.

A byl to proces neustálého zlepšování výrobních metod a spotřebního zboží, který byl pro Petra tím největším divem ze všech. Život ve Vítězném světě byl šedivý a stagnující; Petr ale nevěděl, jak šedivý a stagnující byl, dokud ho nemohl srovnat se světem volného trhu.

Neexistovala oblast, v níž by nedocházelo k jednomu úžasnému vylepšení za druhým. Nové druhy zeleniny a ovoce byly k dostání po celý rok; objevily se nové metody jejich prodeje, přípravy a vaření. V oblékání se objevily nové, levné a krásné látky. Chemici nyní přicházeli na to, jak vytvořit textil téměř z čehokoliv – ze dřeva, skla, mléka či uhlí. Zlepšení byla vidět ve všech domácnostech – v jejich osvětlení, vytápění, klimatizaci, vysavačích, automatických pračkách, myčkách nádobí a stovkách nových konstrukčních a dekorativních materiálů. Velké pokroky se odehrály v radiotechnice. Mluvílo se o vývoji bezdrátového přenosu nejen zvuku, ale i pohyblivého obrazu.

Stovky nových zlepšení se začaly objevovat ve všech druzích dopravy – v automobilech, vlacích, lodích i letadlech. Mluvílo se o „proudovém pohonu“, který nejenže odstraní vrtule, ale umožní dosáhnout rychlostí blízkých rychlosti zvuku.

V medicíně byly neustále vynalézány nové léky a léčebné postupy...

„V našem novém ekonomickém systému, Adamsi,“ řekl Petr, „vznikly stovky individuálních center iniciativy, která spontánně kooperují jedno

s druhým. Ve čtyřech letech jsme dosáhli většího materiálního a vědeckého pokroku než Vítězný svět za celé století.“

„To je jistě pravda,“ souhlasil Adams. „Ovšem rád bych poukázal na to, že Vítězný svět také těží z našeho pokroku. Bolšenkovovi agenti předávají jeho technikům veškeré naše vědecké publikace a samozřejmě se systematicky snaží krást všechna takzvaná vojenská tajemství. Mým odhadem tedy je, že v teoretických a vědeckých znalostech – pokud ne v objemu produkce – s námi Vítězný svět udržuje krok.“

„Jejich pokrok je ale čistě parazitický,“ řekl Petr. „Neexistoval by, pokud by Bolšenkovovi komisaři nepřijímali úspěšná zlepšení, která byla vyvinuta a která se osvědčila v našem systému volného podnikání.“

„Máte pravdu, šéfe. Ale výhody z nich získávají tytéž. A poté, co přijmou či ukradnou nějaká zlepšení od nás, je jejich propaganda prohlásí za vynález některého Rusa.“

Nebyl to ale jenom materiální pokrok, v čem Svobodný svět dosáhl úžasných úspěchů. Neméně výrazná byla nově nalezená důstojnost, kterou individuální svoboda přinesla kulturnímu a duchovnímu životu na západní polokouli.

Kontrast, jak Petr zjistil, nebyl tak patrný v určitých oblastech – ve sportu, šachách, matematice atp. To bylo proto, že v těchto záležitostech se zřídka objevovalo něco, co bylo pro moskevskou vládnoucí kliku pokládáno za rizikové. Ve srovnání s jinými aktivitami existovala tendence příliš do tohoto počínání nezasahovat. A kdykoliv měli nadprůměrně nadaní lidé Vítězného světa možnost, snažili se vždy uniknout do těchto oblastí, kde se museli méně trápit politikou a stranickou linií a kde se tak mohli cítit v relativním bezpečí.

V ostatních kulturních a duchovních aktivitách byl ovšem kontrast očividný. Projevoval se v románech a divadelních hrách, kritice a básních, malířství, sochařství a architektuře, politickém a ekonomickém

myšlení, vědách i filosofii.

A to bylo proto, usoudil Petr, že se autoři již nemuseli zabývat vkusem určitého diktátora či skupiny komisařů. Knihy a divadelní hry ve Vítězném světě byly monotónní. Věnovaly se buď té nejdivočejší denunciaci čehokoliv, o čem se předpokládalo, že to Diktátor nemá rád, nebo tomu nejponíženějšímu a nejdevótnějšímu velebení všeho, co Diktátor vytvořil nebo co mohl mít rád. Někdy autoři a spisovatelé učinili ideologickou chybu nebo se stranická linie náhle otočila. Pak – navzdory veškerým omluvám, sebekritice a rychlosti, s jakou byli ochotni začít psát opak toho, co psali včera – měli často štěstí, když vyvázli holým životem. Petr viděl, že toto je nevyhnutelný prvek systému, v němž živobytí každého autora závisí na kompaktní vládnoucí skupině.

Konec této tyranie byl jako odvalení obrovského břemene.

Bylo pravdou, že mnoho nových spisovatelů a umělců ve Svobodném světě psalo podle předpokládaných chutí masového publika; a hromada toho, co vyprodukovali, byla vulgární a laciná. Ale tato hromada brzy upadala v zapomnění a nebyla tím, co se počítalo. Počítala se kvalita toho, co bylo otestováno časem. A jak Petr rychle postřehl, když byli nyní umělci osvobozeni z poddanství státu či vládnoucí politické kliky, měli svobodu vybrat si svoje vlastní témata a svoje *vlastní* publikum. *Nemuseli* tvořit pro mlhavou „masovou poptávku“. Mohli psát, myslet, skládat, malovat či hrát pro některou úžeji vymezenou kultivovanou skupinu. Divadelní hry si našly svoje specifické publikum, stejně jako si odborné časopisy a knihy našly svoji specifickou čtenářskou obec.

V kontrastu se šedí, monotónností a ponurostí Vítězného světa byl kulturní a duchovní život Svobodného světa plný nekonečné různorodosti, vůně a dobrodružství.

Kapitola 39

„NEUSTÁLE obdivuji,“ řekl Adams, „neuvěřitelnou produktivitu našeho nového systému a úžasné výsledky, které umožnila svoboda. Ale stejně mám o něm pořád pochybnosti.“

„To jsem si všiml,“ poznamenal Petr suše. „A jaké jsou tentokrát?“

„Tentokrát jdou do větší hloubky. Není ten náš systém – i když uznáme jeho ohromnou produktivitu ve srovnání se socialismem – postaven na hrabivosti a sobectví?“

„Jak to?“

„No, určitě *odměňuje* ziskost a hrabivost.“

„Samozřejmě. A stejně i kterýkoliv jiný systém.“

„Ale socialismus – “

„Socialismus nejvíc ze všech, Adamsi. A ty to víš stejně dobře jako já. V jakémkoliv představitelném ekonomickém nebo politickém systému budou sobečtí a bezohlední lidé dělat věci, o kterých si budou myslet, že jim dopomohou k úspěchu v tomto systému. Budou lhát, podvádět, zpronevěřovat, zrazovat, svádět a dokonce i krást a vraždit, když si budou myslet, že jim to přinese výhodu. Pokud bude systém vyžadovat zbožnost, budou předstírat, že jsou zbožnější než všichni ostatní. Pokud bude v módě „sociální uvědomělost“, pak se budou k sociální uvědomělosti hlásit horlivěji, než kdo jiný...“

„Ano, ale...“

„Pointou je,“ pokračoval Petr, „že sobečtí lidé budou v jakémkoliv systému dělat to, co je systémem nejvíce odměňováno. A skutečnou otázkou je, jaké jednání je v konkrétním systému nejvíce odměňováno.“

„Dobrá, můžeme to formulovat i takto, ale moje otázka zůstává.“

Neodměňuje volný trh přesně to nejsobečtější a nejhrabivější jednání?“

„Nikoliv. Stejně tak lze říci, že odměňuje to nejaltruističtější jednání. V našem systému se snažíme *illegalizovat* každé jednání, které škodí druhým a které lze racionálně definovat a zjistit. Nelegální jsou nejen krádeže, násilné útoky a vraždy, ale i vyhrožování a násilí všeho druhu. Illegalizovali jsme podvody, klamavou reklamu a nedodržování smluv. A těmito prostředky – natolik, nakolik se dá racionálně očekávat, že je to v naší moci – jsme podnikatelům znemožnili uspět jinak než jedním jediným způsobem: službou spotřebitelům, a to službou stejně dobrou nebo lepší, než jakou poskytují jeho konkurenti. Podnikatel může uspět jedině tak, že bude poskytovat lidem to, co skutečně chtějí. Uznávám, že to, co lidé chtějí, možná není ve všech případech to, co by měli chtít.“

„Neměl by ale skutečně etický systém, šéfe, poskytnout lidem spíš to, co je pro ně dobré, než to, co chtějí a co je pro ně často i škodlivé?“

„Ne a tisíckrát NE. To, co implikuje takový „etický“ systém, je, že nějaká skupina lidí nahoře – nebo nějakí úředníci těsně pod nimi – vědí, co je pro tebe dobré, lépe, než to víš ty sám. To bývá arogantní předpoklad o nadřazenosti části vládnoucí kliky. To je podstatou autoritářského přístupu – považovat lidi za nezodpovědné svěřence vlády a s obyčejným člověkem jednat s opovržením.“

„Ale dávat spotřebitelům jen to, co by měli chtít, šéfe, dávat jim jen to, co je pro ně dobré – “

„To jsou pouze eufemistické fráze, Adamsi, pro přinucení lidí, aby si vzali jenom to, co jim byrokrat povolí mít.“

„Stejně nejsem zcela přesvědčený,“ trval na svém Adams. „Uznávám, že naše zákony zakazují jednotlivcům dělat to, co je škodlivé pro druhé. Ale nezakazují jim dělat to, co je škodlivé pro ně samotné, jako kouřit příliš mnoho cigaret,“ vrhnul na Petra obviňující pohled, „nebo pít přes míru, nezdravě se přecpávat nebo ponocovat; a nenutí je, aby byli *pozitivně* nápomocní a velkorysí k druhým.“

„To jistě nedělají, Adamsi. Naše zákony se lidem snaží dát tu nejúplnější svobodu. A nejlepším způsobem je omezovat je jen v tom jednání, které zasahuje do svobody druhých. Dopravní předpisy také nemají sloužit k omezování dopravy, ale k zajištění maximálně plynulého a bezpečného provozu. A omezení svobody mohou být ospravedlněna jenom natolik, nakolik zajišťují maximální svobodu pro každého.“

„Ale zůstává pravdou, šéfe, že naše zákony jsou v zásadě negativní: *Zakazují to nebo ono, ale neukládají lidem velkorysost a solidaritu.*“

„Pokud zakazuješ to, co je škodlivé druhým, Adamsi, je to dost práce pro jakoukoliv vládu. Tato práce vlády ale navíc má určité logické hranice. Pokud bys začal zákonem *vynucovat* altruismus, neexistují žádné logické hranice toho, kam až můžeš zajít – dokud všichni nebudou odevzdávat všechno, co si vydělali, nebo alespoň všechno nad to, co si vydělal ten nejchudší – a jsi zpátky v situaci, kdy nikdo nemá žádný podnět cokoliv produkovat.“

„Kde se ale vezmou velkorysost a solidarita, když se o ně nepostaráme zákonem?“

„Jakákoliv společnost, v níž stojí za to žít,“ odpověděl Petr trpělivě, „musí samozřejmě obsahovat ducha velkorysosti a solidarity. Nemůže záviset výlučně na negativních ctnostech – na tom, že lidé pouze budou respektovat svobodu druhých a zdrží se násilí. Uznávám, že to je pravda. Ale úlohou vlády není *nutit* lidi k těmto pozitivním ctnostem. A nemůže v tom uspět, ani kdyby se o to pokusila. Tento pokus by pouze vedl ke hrozivým zneužitím. Pozitivní ctnosti musí pocházet *zevnitř* samotné společnosti. Přesněji řečeno musí pocházet *zevnitř* jednotlivce. Společnost musí mít morálku – jednotlivci, kteří v ní žijí, se musí držet mravního řádu. Ale tento druh mravnosti se na jednotlivcích nedá vynutit úředníky, policií a státním donucovacím aparátem. Musí pocházet od jednotlivců, od rodin, od přirozených autorit a od příkladu rodičů. Musí být vytvořen, obohacován a očišťován velkými mravními a

náboženskými mysliteli, učiteli a filosofy, a ze všeho nejvíce velkými mravními příklady – Ale o tom jsme již mluvili – “

„Pak připouštíte,“ vpadl mu do řeči Adams, „že náš volný trh *sám o sobě* nepovzbuzuje pozitivní morálku?“

„Ve srovnání se socialismem jistě povzbuzuje,“ odpověděl Petr. „Pokud je možné zařídit, aby člověk dosáhl úspěchu jen službou zákazníkům v konkurenčním prostředí – “

„Vždycky mluvíte o požehnání konkurence,“ vpadl mu Adams opět do řeči. „Není ale právě konkurence kořenem všech špatností? Nepodporuje systém volného trhu divokou konkurenci, řídící se zákonem džungle, kde si lidé jdou nemilosrdně po krku – ?“

„Ty nemluvíš o konkurenci,“ odvětil Petr. „pouze o *špatné* konkurenci. Mluvíš o *nízké* konkurenci. Samozřejmě se musíme neustále snažit pozvedat úroveň konkurence. Ta závisí jednak na úrovni všeobecné morálky, jednak na úrovni systému zákonných omezení. Jistě nechceme, aby mohli lidé uspět hrubější šikanou, chytřejším podvodem či větší bezohledností. Naše zákony tudíž musí udělat všechno možné pro uzavření takových cest k úspěchu a pro vytvoření prostředí, v němž bude úspěch záviset na lepších schopnostech a lepší službě zákazníkům. A o to přesně se v našem systému snažíme. V našem systému musí lidé toužící po úspěchu soutěžit o zákaznickou přízeň.“

„Ale konkurence se mi vždycky zdála být formou války, šéfe. Dobrá ekonomika by měla být vybudována na *opačném* principu – na *spolupráci*.“

„Konkurence ve službách zákazníka může být nazvána formou války jen v metaforickém smyslu – a je to falešná a zavádějící metafora. Obchodní konkurence není *opakem* spolupráce. Ve skutečnosti to je jedna z nejdůležitějších metod společenské spolupráce. Osobní konkurence je jedním z největších motorů pokroku. Pokud někdo usiluje o to být nejbohatším člověkem v komunitě, nejlepším doktorem,

nejrychlejším plavcem, nejlepším klavíristou, největším spisovatelem či filosofem, pak je to právě osobní konkurence, která ho vede k tomu, aby ze sebe vydal všechno.“

„Pak – podle vašeho názoru, šéfe – záleží na tom, na *jaké* jednání se konkurující si lidé zaměří?“

„Přesně tak,“ souhlasil Petr, „Konkurence podle mého názoru plní dvě hlavní funkce. První funkcí, jak jsem právě poukázal, je stimulovat každého k co nejlepšímu výkonu. Druhou je nalézt každému jednotlivci to místo ve společenském systému, na kterém může svým bližním poskytnout ty největší služby. Ve společnosti stavu a dědičnosti je pravděpodobné, že velká část lidí bude na špatných místech – pokud to posoudíme podle standardu, kde by mohli vykonat nejvíce dobra. Systém by měl fungovat tak, aby ten nejschopnější vedoucí průmyslu skončil v čele té nejdůležitější firmy a nejlepší dirigent v čele nejlepšího orchestru, a ne aby to dopadlo obráceně. Systém, který umožňuje volnou hru osobní konkurence, s největší pravděpodobností přivede lidi na místa, která mohou zastávat s největší efektivitou.“

„Než jsme změnilí téma,“ navázal Adams, „moje otázka byla poněkud odlišná. Ptal jsem se, jestli náš systém neodměňuje sobeckost a hrabivost. Zdá se mi totiž, že dokonalý systém by měl odměňovat nesobeckost.“

„Proč?“

„Proč?“ opakoval překvapeně Adams. „Proto, abychom podpořili nesobecké jednání.“

„To je *contradictio in adjecto*,“ odpověděl Petr. „Pokud uděláš něco „nesobeckého“ v naději, že za to dostaneš odměnu, pak ve skutečnosti děláš něco sobeckého. Pokud děláš něco „nesobeckého“ a „altruistického“ povzbuzen materialistickými podněty – nebo jen v naději, že tě za tvé jednání budou lidé chválit – pak jsou tvoje motivy ve skutečnosti sobecké a zjištné. Je nelogické chtít odměnu za

nesobeckost. Nesobeckost spočívá přesně v tom, že děláš věci, za které nejsi odměněn.“

„Ale v našem systému každý sleduje jen svoje vlastní cíle, šéfe.“

„To je v podstatě pravda, Adamsi; ale nevyplývá z toho, že vlastní cíle jednotlivců jsou nezbytně sobecké... Mohl bych to vyjádřit takto: V tom, co se nazývá „obchodním vztahem“, posloužím nejlépe svým vlastním zájmům, když posloužím těm tvým. Vykonáním služby pro tebe mohu dostat oplátkou nějakou službu pro sebe. Je pravdou, že službu pro tebe nevykonávám kvůli tobě, ale kvůli sobě. Nebo přesněji – kvůli svým cílům, jakékoliv mohou být. A ty mi dáváš něco oplátkou nikoliv kvůli mně, ale proto, abys dostal službu pro sebe. Každý z nás tak spolupracuje s druhými, každý podporuje druhé v jejich záměrech, aby tím uskutečnil svoje vlastní záměry.“

„Uznávám, šéfe, že to podporuje bohatství, produkci a společenskou kooperaci a vzájemnost prokazovaných služeb. A to vše je v pořádku. Ale konečný cíl každého člověka zapojeného do těchto obchodních vztahů je sobecký. Každý se v nich snaží jen vydělat peníze.“

„Tvůj argument stále mívá pointu, Adamsi. Peníze jsou pouze prostředkem. Pokud se bavíme o osobních motivech, pak se musíme ptát, *na co* se každý snaží peníze získat. Peníze jsou požadovány jako prostředek směny za něco jiného. Jsou jedním z prostředků – ačkoliv velice důležitým – pro dosažení konečných cílů. Co zamýšlíme udělat s penězi, které získáme? *To* je teprve místo, v němž vstupuje do hry otázka motivů. Člověk může vydělávat peníze proto, aby živil rodinu, poslal svoje děti na vysokou školu, financoval abstraktní vědecké výzkumy, přispíval na nějakou veřejnou záležitost, ve kterou věří, založil charitativní nadaci. Velká část pracujících lidí je v tomto smyslu nesobecká a nepodporuje svými výděly jen sama sebe, ale i druhé – manželku, děti, staré rodiče, setru či bratra a tak dále. Člověk pracuje pro svoji rodinu – aby *oni* mohli mít více. Krátce řečeno nepracuje jenom sám pro sebe, ale pro ty, které miluje.“

„Socialismus ale říká, šéfe, že člověk musí milovat *každého* a pracovat pro všechny.“

„Ale prostým faktem je, Adamsi, že člověk *nemiluje* každého a ty ho nemůžeš k lásce *donutit*. A pokud se ho pokusíš donutit milovat a podporovat každého, pak jen zničíš jeho podněty a všechny ochudíš. Ve svobodném režimu můžeš samozřejmě přesvědčovat a vyzývat lidi k tomu, aby dobrovolně rozšířili okruh své lásky nebo alespoň dobré vůle. A pokud se tu a tam najde člověk, který *miluje* každého a *chce* každému pomáhat a rozdávat ze svého, tak mu v tom nic a nikdo nebrání.“

„Vaším argumentem potom je,“ řekl Adams, „že ačkoliv můžeme litovat, že lidé mezi sebou nejsou více solidární, chyba není ve volném trhu nebo v systému soukromého podnikání, ale v lidské povaze?“

„Přesně tak,“ řekl Petr. „Povaha lidí determinuje povahu a fungování ekonomického a sociálního systému, v němž žijí – a nikoliv naopak, jak předpokládal Marx.“

„Nevztahuje se ale tenhle argument také na komunismus, šéfe? Nebyly jeho chyby také primárně chybami jednotlivých lidí, kteří v něm žili a kteří ho řídili?“

„Lidé nejprve přijali komunismus, Adamsi, pod dojmem klamu; pak v něm ale byli drženi pod bajonety. Mluvím o systému, který mají lidé stále možnost měnit mírovou cestou. Komunismus je nekonečně horší než povaha většiny lidí, kteří pod ním museli žít, protože nikdo neměl svobodu jednat, aniž by riskoval mučení a popravu. Vyjádřil bych to takhle: Ekonomický a politický systém je vždycky jen tak dobrý, jako lidé, kteří v něm žijí – dokud mají možnost ho změnit.“

Kapitola 40

BYLO 21. června, pět let ode dne, kdy Petrovy vzdušné síly přistály v Americe. Toto datum bylo nyní prohlášeno Dnem nezávislosti, největším svátkem Svobodného světa. Petr měl polední proslov v rádiu.

Poté zůstali s Adamsem v Kapitolu zcela sami.

„Dal jsem na dnešek všem volno,“ řekl Petr. „Ve skutečnosti jsem trval na tom, aby si ho vzali. Venku je jenom pět strážných se striktním příkazem nepouštět nikoho dovnitř. V centru nejsou žádné telefonistky a moje vlastní telefonní linka je vypnutá. Dává mi to nádherný pocit svobody. Alespoň si můžeme v klidu a nerušeně promluvit. V těch posledních letech jsem se někdy cítil tak, jak by se cítil filosof, kdyby seděl za okénkem informací na hlavním nádraží a měl promyslet svůj systém mezi dotazy od cestujících.“

Stovky mil východně od ostrova Nantucket posádka hlídkového plavidla pozorovala velkou formaci dálkových bombardérů, která mířila k americkému pobřeží. Když na ně kapitán zaostřil svůj dalekohled, ujistil se, že nesou znaky Svobodného světa.

„Co myslíte?“ zeptal se prvního důstojníka.

„Předpokládám, že je to součást dnešních oslav.“

„Slyšel jste o tom něco?“

„Nikoliv.“

„Myslíte, že bychom o tom měli podat zprávu?“

„Neměli bychom být za blázny.“

„Odešlete rutinní zprávu: Více než stovka velkých bombardérů s

našimi znaky přelétla nad naší pozicí směrem na jihozápad.“

„Rozkaz, pane!“

„Slyšel jsem, šéfe, jak dáváte našemu novému systému spoustu různých názvů. Někdy mluvíte o volném podnikání, někdy o konkurenčním soukromém podnikání, někdy o systému soukromého vlastnictví, někdy o systému zisků a ztrát a někdy o tržní ekonomice nebo volnotržní ekonomice. Není na čase přijít s jedním definitivním pojmenováním?“

„Záleží na tom?“ zeptal se Petr.

„Víte, jak mu ve své propagandě říká Bolšenkov?“

„Jak mu říká?“

„Říká, že nejde o nic jiného než o znovuoobnovený kapitalismus!“

To Petra zasáhlo. „Ten špinavý trockista!“ Uchýlil se ke staré nadávce, aniž by uvažoval o jejím skutečném významu.

„Pravda,“ řekl Adams, „ale měli bychom mu na to obvinění odpovědět.“

Petr se uklidnil. „Dobrá, a kdyby to i byla pravda a kdybychom v naší snaze o vylepšení komunismu nakonec nedosáhli ničeho lepšího než návratu ke starému „kapitalismu“, který byl ztělesněním lidské nerovnosti a bídy, jak by to Bolšenkov mohl vědět? Stará literatura byla zničena nebo přepsána, a dokonce i Marx byl vyčištěn od všeho, z čeho by se dalo usuzovat, jak starý systém fungoval. Jak tedy může Bolšenkov vědět, jak starý kapitalismus vypadal?“

„Určitě toho neví víc než my,“ řekl Adams, „ale je to mocná propagandistická zbraň a my bychom na ni měli najít odpověď.“

„Dobrá,“ řekl Petr. „Určitě je naprosto bláznivé říkat našemu systému „kapitalismus“. Lze mu oprávněně říkat některým z těch termínů, které

jsi vyjmenoval, ale nikoliv *takhle!* Jak by se na něj ten název dal aplikovat?“

„V našem systému, šéfe, určitě využíváme kapitál či kapitálové zboží, nástroje a výrobní prostředky –“

„Samozřejmě, ale to přece existuje ve všech ekonomických systémech. Jinak by lidstvo nepřežilo!“

„Podle čeho tedy myslíte,“ zeptal se Adams, „že dostal své pojmenování starý „kapitalismus“? Proč mu naši špinaví buržoazní předkové začali vůbec říkat kapitalismus?“

Petr se na okamžik zamyslel. „Možná, že nezačali. Možná je to jen urážlivý termín, který tomu systému přisoudili socialističtí nepřátelé. Možná to byl jen samotný Karel Marx, kdo tento termín vynalezl nebo rozšířil.“

„Ale proč byl ten termín považován za příhodný, i kdyby mělo jít jen o urážku?“

„To je těžké odhadnout,“ řekl Petr. „Podívejme se na to... Předpokládejme, že existoval termín „kapitál“ a že označoval peníze a výrobní prostředky. A tento kapitál byl v soukromém vlastnictví jednotlivců. Pak mohli tito soukromí vlastníci být pojmenováni „kapitalisté“. Řekněme, že tito kapitalisté používali svůj kapitál k tomu, aby založili podnik a najali pracovníky. Pokud mu lidé, kteří tento systém neměli rádi, začali říkat „kapitalismus“, pak toto označení mělo implikovat, že systém existuje primárně pro obohacení kapitalistů – a tudíž vykořisťování najatých pracovníků.“

„Takže pokud obránci tohoto systému byli dost velkými blázný, aby užívali Marxova termínu,“ zeptal se Adams, „dostali se do vážné sémantické nevýhody?“

„Přesně tak,“ řekl Petr – „nebo možná ne. Možná, že mohli hrdě přijmout tento termín, zamýšlený jako urážku, a obrátit ho ve svůj

prospěch. Mohli říct: Oprávněně nazýváte náš systém kapitalismem, jelikož tento systém vede k nejeftivnější alokaci kapitálu. Právě v tomto systému budou výrobní prostředky nejplněji využity k sejmutí namáhavého břemene ze zad člověka a bude docházet k neustálému zvyšování produktivity práce a tím i lidského blahobytu. ... Ano, myslím, že dokážeme na Bolšenkovovu propagandu nalézt dobrou odpověď.“

„Pak bych se zeptal – “ začal Adams.

„Ale také bychom mohli říct,“ pokračoval Petr, „že se Bolšenkov zcela mylí, pokud má termín kapitalismus naznačovat, že jsou to pouze kapitalisté, kdo si najímá pracovníky. Jak můžeme vidět každý den, jsou to naopak často podnikatelé bez nebo jen s málem vlastního kapitálu, kteří si najímají kapitál za tržní úrokovou míru a práci za tržní mzdovou míru. Ti by mohli být stejně tak obviněni z vykořisťování kapitalistů jako z vykořisťování pracovníků, protože se každý podnikatel samozřejmě snaží najmout práci i kapitál tak lacino, jak to jen jde.“

„Nepřinutí je ale vzájemná konkurence,“ řekl Adams, „platit za práci i kapitál tolik, kolik ve skutečnosti platí?“

„Přesně...“

Roje bitevních letadel se objevily nad Nantucketem a zaútočily na místní letiště. Velící plukovník telefonoval na Ministerstvo obrany ve Washingtonu...

Přístav v New Yorku se rovněž ocitl pod prudkým útokem. Vzlétly roje stíhačů, aby se s útočnými vypořádaly. Mezitím stovka dálkových bombardérů přelétla nad pobřežní linií a mířila dále do vnitrozemí...

Telefonní operátor na Ministerstvu obrany hlásil: „Kapitol neodpovídá!“

„Nesmysl! Zkuste to dál...“

„Máš ještě nějaké další námitky?“ zeptal se Petr.

„Když jsem vznášel připomínky k našemu novému systému,“ odpověděl Adams, „dělal jsem to spíše proto, abych si ujasnil svoje vlastní myšlenky, než kvůli něčemu jinému. Nemusím snad říkat, že navzdory všem těmto připomínkám jsem nadšeným obdivovatelem vašeho velkého objevu.“

„Jsi ohromně velkorysý. Ale musím opakovat, že to nebyl ani tak můj objev – “

„Začínám si myslet, šéfe, že to ve skutečnosti byl jeden z největších objevů, který kdy byl dán lidstvu. Právě ten totiž umožnil plné využití všech ostatních objevů ve vědě a technice, které slibují neustále pozvedat alespoň materiální bohatství lidstva – “

„Nemluvme o materiálním či ekonomickém bohatství s despektem či opovržlivě,“ řekl Petr. „Materiální bohatství je to, co činí veškerý vědecký a kulturní pokrok možným. Od někoho, koho plně zaměstnává starost o holé přežití, nelze očekávat ty největší duševní výkony.“

„S tím souhlasím,“ řekl Adams. „A proto vám neustále kladu tyto otázky. Ohromná produktivita je pouze jedním z výsledků našeho nového systému. Ale co pokládáte za jeho opravdové jádro? Co je jeho nejnositelnějším tajemstvím?“

„Jeho tajemstvím?“ opakoval Petr. Tato otázka ho velice zaujala. Zvedl se a začal po kanceláři chodit sem a tam. „Podívejme se... Jeho tajemstvím je možná to, že chrání právo každého jednotlivce ponechat si to, co vyrobil. Je mu umožněno mít a ponechat si produkt své práce... Množství hodnoty, kterou přispěl k produkci. Účastnit se pouze dobrovolných směn. Dobrovolná směna implikuje, že každá strana cítí, že jejím uskutečněním získává větší hodnotu, než jaké se zříká. V našem systému jsou veškeré ekonomické vztahy *dobrovolné*.“

„Včetně vztahu mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem?“

„Ano. V našem systému je volba produktivní role v zásadě dobrovolnou volbou.“

„Co když ale člověk nemá žádný kapitál, šéfe?“

„Množství kapitálu, který člověk má nebo které si může půjčit, Adamsi, obvykle závisí na jeho předchozích produktivních výsledcích – a v žádném případě nepředstavuje determinaci jeho role v ekonomickém systému. Najatý vedoucí podniku nebo některá z filmových hvězd mohou mít obrovské příjmy, ačkoliv jsou pouhými „zaměstnanci“, zatímco člověk, který si na úvěr otevře trafikku či benzínku nebo jezdí vlastním taxíkem, je „podnikatelem“, „kapitalistou“ či dokonce „zaměstnavatelem“, ačkoliv může jeho příjem být velmi nízký. Podle mého názoru je marxistické rozdělení „zaměstnavatelů“ a „pracovníků“ do antagonistických a nesmiřitelných „tříd“ nesmyslné. Vztah mezi zaměstnavatelem a pracovníkem je v zásadě spoluprací; je to v zásadě partnerství při výrobě.“

„Ale nevznikají mezi zaměstnavateli a pracovníky často konflikty například o to, jaké by přesně měly být platy a podmínky v zaměstnání?“

„Samozřejmě, že vznikají; tak tomu je ve všech dlouhodobých partnerských vztazích. V manželství vznikají konflikty o to, jak se bude který z partnerů podílet na domácích pracích a co se bude podnikat ve volném čase; při činnosti různých spolků vznikají konflikty o to, jak budou rozděleny nezbytné úkoly a co budou spolky přesně provádět, atd. Někdy se tyto neshody podaří vyřešit dohodou a kompromisem a někdy se partnerství rozpadnou. Ale něco docela jiného je povýšit takové individuální neshody na teorii nesmiřitelného třídního konfliktu.“

„Chápu tedy dobře, šéfe, že tajemstvím našeho systému je to, že veškeré ekonomické vztahy jsou v něm v zásadě *dobrovolné*?“

„To je určitě součástí tajemství,“ souhlasil Petr, „a jednou z věcí, kterou se tolik liší od jakéhokoliv kolektivistického systému, ať už se mu

říká socialismus, komunismus, centrální plánování nebo nějak jinak. V těchto systémech jsou ekonomické vztahy v podstatě *vynucené*. Jsou nadiktovány z centra, z vrchu. Každý pak musí hrát tu roli, která je mu přidělena, jinak by socialističtí plánovači nemohli provést své plány. Ale – “

Nepřestal chodit sem a tam. Nebyl se svojí odpovědí docela spokojený. Tajemství? Tajemství? Ale jistě!

„Tajemstvím našeho systému,“ řekl náhle, „tedy pokud je to nějakým tajemstvím, je *svoboda*! Jednoduše *svoboda*! Dáš lidem *svobodu* a každý začne dělat to, o čem si myslí, že umí nejlépe, nebo to, o čem si myslí, že mu přinese nejvíce prostředků ke štěstí. *Svoboda* každého člověka vydělávat si na živobytí svým vlastním způsobem; *svoboda* produkovat to, co si přeje produkovat; *svoboda* ponechat si to, co vytvoří, či se o to podělit nebo někoho podarovat v souladu s diktátem svého vlastního svědomí a nikoliv diktátem nějakého byrokrata; *svoboda* sdružovat se, s kým si přeje; *svoboda* dělat a napravovat svoje vlastní chyby – “

„Jestliže je ale vaším velkým nápadem v jádru jednoduše *svoboda* – “

„*Naším* velkým nápadem, Adamsi! Velká myšlenka *Svobodného světa!*“

„Nevzpomínáte ale, šéfe, na tu noc, kdy jste ke mně vpadnul přímo z Kremlu? Tenkrát jste si myslel, že vaším velkým objevem je soukromé vlastnictví výrobních prostředků!“

„No dobrá... Soukromé vlastnictví výrobních prostředků, Adamsi, je určitě velkou myšlenkou. Ale pouze jako neoddělitelná součást té velké myšlenky, již je *svoboda jednotlivce*. Pouze tehdy, když jsou výrobní prostředky v soukromém vlastnictví, si jednotlivec může ponechat plody své práce. Jedině tehdy, kdy je chráněno právo jednotlivce ponechat si plody své práce, má jedinec podnět něco produkovat. Jedině, když má jednotlivec právo vlastnit výrobní prostředky, má možnost žít si svým vlastním způsobem. A dokud nemá *tuto* *svobodu* –

tuto ekonomickou nezávislost, tuto svobodu vydělávat si na živobytí, aniž by musel usilovat o přízeň státu a líbat boty byrokratické hierarchie – pokud nemá *tuto* svobodu, nemůže mít žádnou svobodu. Jelikož svoboda je nedělitelná. Svoboda je jako živé tělo. Jestli chceš, můžeš říci, že ekonomická svoboda je jen břichem celého těla svobody. Ale pamatuj si, že břicho spojuje nohy s trupem, břicho zajišťuje výživu celému tělu; pokud není břicho na svém místě, pokud není naživu, zdravé a v celku, pak mozek nemůže myslet a duch nemůže snít – “

„Jestliže je ale svoboda hlavní ctností našeho systému,“ zeptal se Adams, „není také jeho hlavním ohrožením? Nedal jste lidem svobody *příliš mnoho*?“

„Příliš mnoho?“

„Ano, šéfe. Dovolil jste lidem říkat a psát, co jenom chtějí. A jaký je výsledek? Využívají své svobody projevu k neustálé kritice všeho a všech. Kritizují i naši vládu. Kritizují i náš nádherný nový systém, který jim dal tuto svobodu projevu. Dovolil jste jim kritizovat beze strachu z potrestání, beze strachu o ztrátu svého zaměstnání, svého živobytí nebo šance na povýšení. A tak kritizují.“

„Vypadá to vskutku trochu paradoxně,“ řekl Petr. „Vítězný svět je peklem na zemi; ale nikdo v něm si ho netroufne otevřeně kritizovat, což je přesně jedna z těch věcí, které z něj dělají peklo. Ba co hůř, všichni, kdo jsou v něm, ho musí neustále veřejně chválit. A výsledkem je, že někteří hloupí lidé, kteří neslyší nic jiného než chválu, si myslí, že žijí v ráji. A ve Svobodném světě, kde máme – alespoň při tomto srovnání – skutečný ráj, je svoboda kritizovat. A někteří hloupí lidé, kteří ze všech stran slyší jenom kritiku a zprávy o tom, co se nepodařilo a s čím jsou problémy, si začínají myslet, že musí žít v pekle, ačkoliv na tom nikdy v zaznamenané historii nebyli tak dobře, co se týče materiálních i kulturních zdrojů... Přiznávám se, že neznám odpověď na tento paradox... Snad jedině ještě více svobody...“

„Ještě více?“

„Ano, Adamsi. Ještě více. Pamatuješ, jak beznadějně dopadl můj pokus zavést ve starém socialistickém systému systém politické demokracie. Nyní si myslím, že nazrává doba pro zavedení skutečné zastupitelské vlády, jejíž vůdci budou vybíráni lidmi, a – “

Náhle zaslechli burácení letadel. Běželi k oknu.

Zazněla exploze. Poté druhá, hlasitější. Pak bylo slyšet výstřely protiletadlových děl a nepřetržitý rachot.

„Bombardování!“ vykřikl Petr. „Musíme se spojit s ministerstvem obrany. Musím k telefonu...“

„To je bláznovství!“ vykřikl Adams.

Petr vyběhl z místnosti. Tlaková vlna detonace s ním mrštila o podlahu. Ještě zahlédl, jak strop nad ním praská, rozevívá se a padá...

Ztratil vědomí.

Kapitola 41

BYL hluboko pod vodou a jen pomalu vyplouval k hladině. ... Oči otevřel váhavě a z pocitu povinnosti.

Nacházel se v posteli v holé místnosti zalité slunečním svitem. Vedle jeho postele stála vysoká tmavovlasá dívka v bílé sesterské uniformě a usmívala se na něj.

„Měli jsme o vás obavy, Vaše Výsosti.“

„Kde to jsem?“

„Neměl byste mluvit. Jste v nemocnici Petra Uldanova. Byl jste několik dnů v bezvědomí.“

Chtěl něco říct, ale položila mu prst na rty.

„Nálety skončily. Způsobily mnoho škody, ale ministr Adams říká, že to nebylo nic fatálního. ... Ano, ministr je v pořádku. Spadl na vás celý Bílý dům, šéfe, ale Echo – tedy Adamse – vykopali bez nejmenšího škrábnutí. Jedna z těch podivných věcí. ... Ministr Adams teď řídí válku a vzkazuje vám, že si o nic nemáte dělat starosti. ... Vrchní doktor trvá na tom, že se nesmíte zabývat válkou, dokud vám to nepovolí.“

„Jak dlouho... to bude trvat?“ Jeho hlas mu zněl zvláště. Mluvení mu dráždilo hrdlo.

Znovu mu dala prst na rty. „Neměl byste se pokoušet mluvit, šéfe. Musíte teď být poslušným pacientem. Nechte starosti na nás. Odpočívajte, ať se brzy zotavíte.“

Odešla od postele. Jeho oči sledovaly její ladné pohyby.

„Teď do vás zkusíme dostat nějakou výživu. Tohle je pomerančová šťáva.“ Viděl konec ohnuté skleněné trubičky, kterou mu obratně vsunula mezi rty. Polykání pro něj bylo bolestivé, ale chuť pomerančové

šťávy byla nádherně uspokojuvívá. „Teď si cucněte tohohle.“ Byla to nějaká tekutina bez chuti, po které usnul.

Když se probudil, sestra se nad ním s úsměvem skláněla.

„Na chvíli jsem si zdřímnul...“

Zasmála se. „Spal jste patnáct hodin! Byla tady noční sestra, už odešla. Měli bychom do vás dostat nějakou snídani.“

Opět mu do úst dala skleněnou trubičku. Líbil se mu jemný dotyk jejích prstů na jeho rtech.

Pohlédl dolů na postel. Celé jeho tělo bylo zafačované – hlava, hrud', nohy. Údy měl zavěšeny na řemenech a provazech jako u loutky.

„Vypadám dost směšně.“

„Vypadáte dobře.“ Usmála se. „A *neměl* byste mluvit. Já jsem vaše denní sestra, jak už jste asi uhodl. Jmenuji se Edit Robinsonová...“

„Edit?“

„Ano... Je to pro vás překvapení...?“

Polkl svoji tekutou snídani a zase usnul.

Všichni okolo něj udržovali tichou konspiraci. Nikdo mu neřekl, jak válka postupuje. Neustále mu dávali anestetika a prášky na spaní, takže si nedokázal udržet přehled o tom, kolik času uplynulo. Každý den mu doktoři, Edit Robinsonová a další sestry říkali, jak skvěle si vede. Každý den volal Adams a ujišťoval ho, že válka probíhá dobře a že si nemusí s ničím dělat starosti.

„Sestro Robinsonová!“

„Ano?“

„Nebude ti vadit, když ti budu říkat Edit?“

„Bude mi ctít, šéfe.“

„Víš, obvykle mě oslovují Vaše Výsosti.“

„Já vím... Slyšela jsem Echo – promiňte, ministra Adamse – říkat vám šéfe a zdálo se mi to přátelštější. Nechtěla jsem být neuctivá. Všichni jsme na vás moc pyšní, šéfe.“

„My?“

„Ano. Všichni ve Svobodném světě.“

„Ach.“

Chvíli mlčel.

„Vy říkáte ministru Adamsovi Echo?“

„To je přezdívka, kterou mu daly noviny. Myslím, že teprve nedávno...“

„A jak se to mohlo stát?“

„Je to zkratka pro ministra pro ekonomiku. A pak... Spousta lidí si myslí, že je ozvěnou vašich názorů a politikem a že teď prostě jedná za vás. Nemyslím si, že by to lidé zamýšleli používat posměšně nebo nepřátelsky. Ministru Adamsovi to nevadí. Žertuje o tom... Je to zlatíčko.“

„To tedy je.“ Byl překvapen, že se mu do hlasu vloudilo trochu popuzení a žárlivosti.

Uplynuly tři měsíce, než mu sundali sádrový krunýř. Mohl už postupně začít chodit, i když o berlích. Bylo mu řečeno, že se po dalších třech měsících rekonvalescence bude moci vrátit ke své práci.

Souhlasil s tím, aby ho vzali do jeho starého domu na Bermudách, ovšem pod podmínkou, že sestra Robinsonová půjde s ním. Přidělili mu doktora, dvě další sestry a služebnictvo.

Ostrov byl ještě příjemnější, než jak si ho pamatoval, a moře bylo

neuvěřitelně modré.

Jeho síla se mu postupně vracela. Po několika dnech už mohl chodit bez berlí.

Edit Robinsonová mu po večerech předčítala. Začal ochutnávat něco z kulturního ovoce svého nového systému. Protože jeho reformy zbavily západní polokouli hrůz a pronásledování, objevilo se několik starých buržoazních knih, které odvážní předkové ukryli před všepohlcujícími hranicemi.

Vše bylo samozřejmě psáno ve starých jazycích, které ale učenci trpělivě luštili a překládali do marxanta. Zatím byly přeloženy kusy děl tří dávných buržoazních autorů – Williama Shakespeara, Jane Austenové a Miguela Cervantese. Edit Robinsonová s Petrem nejprve procházela romány Austenové, které pro ně byly ryzím potěšením. Petr si uvědomil, že pro záchranu děl těchto autorů – ačkoliv jejich díla nenesla žádné konkrétní politické poselství – někdo riskoval mučení a životy celých rodin, a to jen v naději, že někdy opět spatří světlo světa. Nebylo lepšího způsobu, jak projevit odvahu, pomyslel si.

Někdy, když mu četla, se jeho mysl odpoutala od významu slov a místo něj naslouchal tónu hlasu, sledoval její pohyby a postavu. Zjistil, že ji porovnává. Tato nová Edit byla tak přímočará, tak otevřená, tak sebejistá. Co by dal zato, kdyby viděl stejný pohled v očích té stydlivé a bojácné Edit, kterou ztratil!

A pak si pomyslel: Tohle ve skutečnosti není rozdíl mezi dvěma ženami. To, co vidím, je rozdíl mezi dvěma světy!

Po deseti týdnech na ostrově se již cítil být dost silný na to, aby znovu usedl ke klavíru. Jak hrál Haydna, Mozarta, Bacha, Brahmse a Schuberta, Edit Robinsonová poznamenala: „Je to škoda, šéfe. Člověk s takovým talentem – který dovede tak krásně hrát – mrhá svým časem v politice!“

Tento klidný život byl tak příjemný, že téměř zapomněl na probíhající

válku. Nikdy ale ne docela. S každým dalším dnem také cítil určité vzednutí pocitu odpovědnosti. Na konci desátého týdne řekl doktorovi: „Jestli se mě pokusíte zadržet déle než do příštího týdne, nebudu se již vašimi příkazy řídit.“

Odeslal Adamsovi zprávu, že se vrací, aby převzal vedení.

Ten večer mu Edit řekla: „Doktor povídal, že se chcete vrátit.“ Její pohled byl sklopený k zemi. Poprvé se nedívala přímo na něj a neusmívala se.

Dal jí jednu ruku na rameno, druhou rukou jí zvedl bradu a podíval se jí do očí: „Chtěl bych ti říct, Edit, kolik pro mě tvoje péče znamenala. Jsi výbornou sestřičkou... Víš, jednoho dne s tebou bude nějaký muž velmi šťastný...“

Náhle věděl, že ji miluje a že ten muž, kterého myslí, je on sám.

Adams zvládal vojenské operace velmi dobře. Síly Svobodného světa se již zachytily na předmostí v Irsku. Rozšiřovaly se a probíhalo budování leteckých základen. Převzaly iniciativu.

Na domácí frontě ale byla ekonomická situace chaotická, což mohlo ohrozit další vojenský postup. Ceny všech věcí se téměř zdvojnásobily. Jiné ceny byly na dřívějších úrovních, ale v těchto případech bylo zboží vzácné a téměř nezískatelné. Nezbytná válečná produkce trpěla výpadky kvůli nevyváženosti výstupů a kvůli úzkoprofilovým komoditám. Zdálo se, že dochází k velkému plýtvání.

Petr se nejprve snažil objevit důvody toho všeho sám. Potom požádal Adamse o vysvětlení.

„Začněme s penězi,“ řekl Petr. „Kde jsou všechny zlaté mince? Zdá se, že docela zmizely, a nyní všude vidím jen papírové certifikáty, které držitele „opravňují“ požádat o zlato, které ale ve skutečnosti nikde nedostane.“

„To se stalo po sérii opatření,“ řekl Adams. „Myslím, že současné

uspořádání je ve válce vhodnější. Zaprvé se mi nezdálo bezpečné nechávat zlato v rukou veřejnosti.“

„Proč?“

„Mohla by ho hromadit.“

„A to se dělo?“

„Ne, ale mohlo to každou chvíli propuknout. Zlato je válečná komodita a všechny válečné komodity by měly být v rukou vlády.“

„Pokračuj.“

„Nejdřív mi přišlo nelogické, šéfe, aby zlaté mince razili a jejich hmotnost a ryzost ověřovali soukromí zlatníci. To se mi nezdálo být dostatečnou zárukou pro ty, kteří tyto mince přijímali. Pověst zlatníka mohla být jen místní a nezaručená, takže by příjemce mohl být nucen dávat mince přezkoušet...“

„Nebyla ale ve skutečnosti,“ přerušil ho Petr, „tato činnost náhodou stále více v rukou jen několika velkých a dobře známých společností? A nebylo to přesně to, že tyto společnosti měly celosvětovou reputaci v přesnosti a integritě, s jakou mince dělaly, díky čemu byly jejich mince nejrychleji akceptovány?“

„Zkrátka jsem měl dojem,“ řekl Adams, „že by ražba mincí neměla být ponechána v soukromých rukou. Udržování tvrdé a jednotné měny je podle mého názoru očividně vládní funkcí...“

„Dobrá, co bylo dál?“

„Přikázal jsem, aby byly všechny mince přetaveny, převáženy a znovu vyraženy s vlastním vládním znakem. Díky tomu vznikla zcela jednotná – a taky si myslím, že daleko hezčí – měna. Najal jsem prvořadé rytce...“

„To můžeš přeskočit.“

„Nu, poté, co byly vyraženy všechny mince, zdálo se mi zbrklé vracet je zpátky jejich vlastníkům, kteří by je mohli hromadit – místo toho, aby

je využili. Zlato je jednou z válečných zbraní, a tak by mělo být povoláno po dobu trvání války. Napadlo mě tedy, že bude stačit, aby si majitelé, kteří odevzdali své zlaté mince, nechali *stvrzenky* na zlato! Tyhle *stvrzenky* představují samotný vládní slib. A co může být bezpečnějšího než vládní slovo? Stačilo tedy stanovit, že tyto *stvrzenky* budou převoditelné...”

„Pokračuj.“

„Vyměnil jsem držitelům *stvrzenek* ty původní za nové, které nejsou splatné konkrétnímu člověku, ale držiteli. A musím říct, že jsem ty *stvrzenky* udělal docela trvanlivé a pěkné. Jsou na prvotřídním papíře a s nádhernými rytinami, takže je nejde snadno padělat...”

„A slibují splatit skutečné zlato na požádání?“

„Přesně! Jsou jako *stvrzenky* z úschovny zavazadel! Jen jsem samozřejmě vydal příkaz, aby nikdo skutečné zlato nedostal, dokud válka neskončí.“

„To vidím. Nikdo se tak nemůže dostat ke svému majetku, dokud ty neřekneš.“

„Já tenhle majetek chráním, šéfe. Lépe, než jak by to dokázali samotní vlastníci. Nechal jsem vybudovat ohromný podzemní trezor uprostřed kontinentu, poblíž Winnipegu, který vojáci hlídají dnem i nocí.“

„Jinými slovy jsi dal všechna naše vejce do jednoho košíku. Teď může Bolšenkov poslat výsadkáře na jedno místo, kde najdou všechno naše zlato, místo aby ho museli hledat po 200 000 000 lidí, z nichž by každý měl svoji vlastní skrýš.“

„Tenhle argument nepřijímám. Já...”

„Vraťme se k věci.“

„Dobrá. Zkrátka se ukázalo, že válka je hodně nákladný podnik, šéfe. Potřeboval jsem peníze a potreboval jsem je rychle. Tak mě napadl nádherně prostý způsob, jak tento problém vyřešit!“

„Ano?“

„Zkrátka jsem vydal víc stvrzenek na zlato!“

„Proti čemu?“

„Proti ničemu. Co na tom záleží? Stejně lidé zlato nemohou dostat! A nové stvrzenky obíhají jako peníze stejně jako staré. A v paritě k nim.“

„Protože jsi jejich přijímání v paritě zavedl zákonem.“

„Samozřejmě.“

„Co se stane, Adamsi, na konci války, až si držitelé těchto papírových peněz přijdou vyzvednout svoje zlato?“

„Nemyslím si, že přijdou všichni najednou. Proč by měli? Papír dnes obíhá stejně jako zlato a je stejně široce přijímaný. Navíc je lehčí a snadněji se s ním manipuluje. Nepotřebujeme stoprocentní zlaté krytí, protože nikdy nedojde k tomu, že by si zlato přišli vyzvednout všichni.“

„Bezpochyby by to tak bylo, kdybychom *měli* stoprocentní zlaté krytí,“ řekl Petr, „a všichni by o tom věděli. Pak bys mohl říct, že si pro zlato nepřijdou. Lidé by se neobtěžovali se zlatem, dokud by si byli jisti, že ho mohou dostat.“

„Přesně!“ vykřikl Adams. „Nevidíte, o kolik úspornější je tenhle systém? Myslím, že jsem přišel na úžasnou novou monetární techniku, která je – jak předpokládám – srovnatelná s vaším vynálezem systému svobodného podnikání!“

„Jen okamžik,“ pokračoval Petr. „Je pravda, že by lidé nežádali zlato, dokud by měli jistotu, že ho mohou dostat. Ale začali by ho žádat v okamžiku, kdy by o tom měli pochybnosti. Ty sám to přece víš, jinak bys lidem nezakázal chtít své zlato nebo jim ho neodmítal vyplatit. Když vydáš 200 nároků na zlaté gramy oproti pouhým 100 skutečným zlatým gramům – a lidé vědí, že taková situace existuje – pak si každý držitel nároku uvědomí, že pouze sto prvních bude uspokojeno. Všichni budou pospíchat, aby byli mezi tou první stovkou, a tvoje nová úžasná

technika se zhroutí.“

Adams byl několik minut zticha. „Prostě jsem musel získat peníze,“ řekl nakonec.

„Nemyslíš si, že je nepoctivé vydávat nároky na zlato proti neexistujícímu zlatu?“ pokračoval Petr. „Kdyby totéž udělal soukromník, uvrhl bys ho do vězení jako podvodníka!“

Adams vypadal hluboce raněn. „Nemyslím si, že jsou tyto dva případy srovnatelné. Vláda má pravomoc vybírat daně, čímž se dostane ke zdrojům, které potřebuje, aby po válce splnila svoje závazky. Musíme tuhle válku v první řadě vyhrát, a proto se potřebujeme dostat k penězům tím nejrychlejším způsobem. Mimoto si myslím, že bychom tuhle věc se zlatem mohli změnit na svého druhu fikci. K čemu je vlastně zlato dobré? Zlata se nikdo nenají. Proč by lidé neměli místo toho chtít papír, který obíhá jako peníze stejně tak dobře?“

„S tímhle argumentem bys mohl zbavit lidi čehokoliv na základě tvrzení, že se chovají iracionálně, pokud to chtějí mít.“

„Ale není tahle touha po zlatě jen hloupým předsudkem...?“

„Nebudu plýtvat časem na to, abych se dohadoval o údajné iracionalitě přání jiných lidí,“ přerušil ho Petr ostře. „Ukážu ti zkrátka praktické dopady toho, co jsi provedl. Ceny zboží se již téměř zdvojnásobily...“

„To je kvůli nedostatku zboží, za který může válka,“ řekl Adams.

„Myslel jsem si, že to řekneš,“ odvětil Petr. „Ale to je pravdou jen pro několik specifických komodit. Je to jen malá část *obecného* vysvětlení. Lidé nemohou nabídnout více peněz za *veškeré* zboží, pokud neexistuje více peněz, které by se daly nabídnout. Vraťme se k tomu, o čem jsem předpokládal, že jsme se naučili před několika lety. Co je cena? Je to *poměr* mezi hodnotou komodity a hodnotou měnové jednotky. Pokud je měnovou jednotkou gram zlata, pak je takzvaná cena určitého

obchodního artiklu vztahem mezi hodnotou tohoto artiklu a hodnotou gramu zlata. Pokud bude za jinak stejných okolností artikl vzácnější, jeho cena stoupne. Pokud se ovšem zvýší nabídka peněžních jednotek, jeho cena také stoupne, aniž by artikl byl vzácnějším, protože je to hodnota peněžní jednotky, která šla *dolů!*“

„Máte tím na mysli,“ řekl Adams, „že každá cena ve skutečnosti odráží dvě věci – nejen hodnotu konkrétní oceňované komodity, ale také hodnotu měnové jednotky, ve které je oceňována?“

„Přesně tak,“ řekl Petr. „Každá cena je *poměrem* mezi dvěma hodnotami.“

„To je docela důvtipný způsob, jak se na to dívat!“

„Není to vůbec nic důvtipného,“ řekl Petr, odvrhujíc kompliment. „Je to vlastnost veškerých měření. Když říkám, že délka metru je sto centimetrů, mluvím o poměru mezi metrem a centimetrem. A tento poměr by byl bezvýznamný, kdyby *obě* délky nezůstaly stejné. Řekněme, že je tahle kancelář šest metrů široká a že ty příští týden vydáš rozkaz, že metr má jen padesát centimetrů. Pak by kancelář byla široká dvanáct metrů, aniž by se ovšem reálně zvětšila.“

„To by nebyl špatný nápad,“ řekl Adams s potutelným úsměvem. „Tak by se všechny místnosti zdály být větší.“

„A stejným způsobem snížení hodnoty peněžní jednotky vyvolá zdání, že se příjmy všech lidí zvýšily. Lidé se tím nechají oklamat. Podívej se na to, co jsi ve skutečnosti udělal. Zdvojnásobil jsi množství peněz, čímž jsi téměř zdvojnásobil ceny zboží, protože hodnota peněžní jednotky je přibližně jen na polovině předchozí úrovně. Kdybys zvýšil nabídku obilí, snížil bys hodnotu každého jednotlivého metráku obilí. Je tady jiný způsob, jak dosáhnout téže věci. Můžeš na burze prodat na krátko obilí, které nemáš a které nakonec nedoručíš. Tím dočasně zvýšíš zdánlivou nabídku obilí na trhu a snížíš jeho cenu. Nebo můžeš vydat certifikáty, *nazvat* je ekvivalentem metráků obilí a všechny přinutit, aby je jako

takové přijímali.“

„Ale získal jsem tak peníze pro vládu. Získal jsem peníze, abychom mohli vést válku!“ protestoval Adams.

„Udělal jsi to takovým způsobem,“ řekl Petr, „který narušil ekonomické vztahy, podvedl lidi závislé na fixních peněžních příjmech a odměnil nebo poškodil lidi bez jakékoliv vazby na to, nakolik produktivně přispěli. A tak jsi pomohl zdiskreditovat systém zisků a ztrát, pro který jsme riskovali životy...“

Zarazil se.

„Co chcete dělat teď?“ zeptal se Adams tiše. „Chcete stáhnout všechny nadbytečné peníze z oběhu? To by uprostřed války vyvolalo paniku.“

„Máš pravdu,“ souhlasil Petr. „Ceny by klesly, ziskové marže by zmizely, výrobci by zavřeli svoje provozy, po dělnících by se chtělo, aby souhlasili se snížením mezd, aniž by chápali proč, vznikla by nezaměstnanost, nespokojenost a hořkost, vznikly by nové nespravedlnosti, aniž by muselo dojít k nápravě těch starých. ... Ne, nemůžeme stáhnout peníze z oběhu. Ale to je jen další důvod, proč do něho neměly být v první řadě puštěny!“

„Co tedy zamýšlíte udělat?“ zeptal se Adams.

„Alespoň přestaneme vydávat další peníze, Adamsi. Alespoň zmrazíme množství peněz v oběhu. Můžeme zvýšit daně a vydat dluhopisy, které si lidé koupí ze svých úspor...“

Zazvonil telefon. Byl to ministr obrany Hamilton.

„Naše síly se právě zmocnily letiště před Edinburghem, šéfe! Předpokládáme, že do týdne obsadíme celé Skotsko!“

Kapitola 42

„JE mi to líto,“ řekl Adams, „ale ať už způsobilo zvýšení cen cokoliv, alespoň jsem vyzkoušel vše, abych to zastavil. Zavedl jsem například cenové stropy na zboží nezbytné k životu –“

„K tomu se dostaneme,“ řekl Petr. „Nejprve si vezměme případ hovězího.“

„Jsem rád, že jste vybral hovězí,“ řekl Adams, „protože tam jsem postupoval velmi směle. Pamatujete se, že před válkou stálo hovězí jen 50 centů za kilogram? Nechal jsem ho zdražit až na dvojnásobek – na jeden gram zlata. Pak jsem jednal. Nařídil jsem maximální cenu opět 50 centů za kilogram...“

„Proč?“

„Protože chtít gram zlata za kilogram masa je ohavnost.“

„Proč? Protože sis zvykl na cenu pouhých 50 centů za kilogram?“

„No... Částečně proto. Ale prodavači hovězího se z té situace snažili těžit.“

„Víc než všichni ostatní? Nezvýšily se v průměru všechny ceny na dvojnásobek? Nezdvojnásobily se mzdy? Nezdvojnásobila se většina příjmů – měřeno tvou novou, levnější měnovou jednotkou?“

„Ale hovězí je životní nezbytností! Chudí si nemohou dovolit platit gram zlata za kilogram hovězího!“

„Zkusme si to analyzovat,“ řekl Petr. „Zkusme nejprve zjistit, proč došlo ke zvýšení ceny hovězího. Díval jsem se na čísla a zjistil jsem, že než jsi začal určovat jeho cenu, produkce a nabídka hovězího se nesnížily. Jeho cena se tedy nezvyšovala z toho důvodu, že by hovězí bylo vzácnější. Zvyšovala se proto, že jsi snížil hodnotu měnové

jednotky vytištěním většího množství peněz. Nafoukl si peněžní zásobu. Nafoukl jsi ji nikoliv větším množstvím zlata, ale tím, že jsi ji napumpoval vzduchem. Správný název tohoto procesu by tedy byl peněžní *inflace*...”

„To je dobrá fráze,“ řekl Adams, „ale nemá to nic společného s konkrétním problémem, který jsem musel řešit. Chudí si zkrátka nemohou dovolit hovězí za cenu jednoho zlatého gramu.“

„Mohli si ho dovolit za cenu 50 centů, než inflace začala?“

„Možná mohli.“

„Ale poté, co inflace začala, mají lidé ve své kapse v průměru dvakrát tolik zlatých gramů co před ní. Ceny *ostatních* věcí se zdvojnásobily, takže prodávající měli také dvakrát tolik zlatých gramů. A mzdy a příjmy chudých se – stejně jako mzdy a příjmy všech ostatních – také téměř zdvojnásobily. Chudý člověk se při nákupu hovězího tak nemusí vzdávat většího procenta ze svých peněz a svých příjmů, jakého se musel vzdát dříve.“

Adams vypadal, že o tom usilovně přemýšlí. Neodpověděl.

Petr pokračoval. „Tím, že jsi stanovil cenu hovězího na 50 centů poté, co se příjmy a ostatní ceny zdvojnásobily, jsi dosáhl přesně téhož, jako kdybys *před* inflací arbitrárně omezil cenu hovězího na 25 centů.“

„Snažil jsem se chránit lidi před následky vysokých cen,“ trval Adams na svém.

„Snažil ses ochránit veřejnost před dopady peněžní inflace, kterou jsi ty sám způsobil,“ odvětil Petr.

Adams byl opět nějakou dobu zticha. „Pořád si myslím, že si chudí nemohou dovolit platit gram zlata za kilogram hovězího,“ řekl nakonec. „Hovězí by kupovali jenom bohatí. Proč by jenom bohatí měli mít všechno hovězí?“

Petr si povzdechl.

„Zkusme to ještě jednou,“ řekl. „Přikázal jsi snížit cenu hovězího z jednoho gramu zlata na 50 centů, aby si více lidí mohlo koupit hovězí. Správně?“

„Správně.“

„Ale i při ceně 50 centů zde existují lidé, kteří mají pocit, že si nemohou dovolit tolik hovězího, kolik by chtěli. Pravda?“

„Pravda.“

„Tak proč jsi nestanovil cenu na 25 centů za kilogram?“

„Ale cena *nebyla* 25 centů. Cena byla 50 centů, takže jsem považoval 50 centů za spravedlivou cenu.“

„Protože to byla cena, na kterou jsi byl zvyklý. Je spravedlivou cenou ta cena, na kterou si zvykneš?“

Adams neodpověděl. Petr pokračoval:

„A i kdybys cenu snížil na 25 centů, stále by existovali *nějací* lidé, kteří by si nemohli dovolit koupit tolik hovězího, kolik by chtěli. Jakoukoliv cenu by tedy někteří lidé považovali za příliš vysokou. Tak proč rovnou nenařídít výrobcům hovězího, aby maso rozdávali zadarmo? Nebylo by to logickým vyústěním principu, podle kterého jsi jednal?“

„Jenom v případě vybraných věcí nezbytných k životu.“

„To by ale bylo výborným podnětem pro výrobce, aby se jich snažili vyrobit co nejvíce, že? Podívejme se na další implikace tvého argumentu. Jak náš systém volného podnikání funguje a díky čemu funguje? Dohodli jsme se, že každý člověk má nárok na svůj vlastní produkt – na hodnotu svého příspěvku k celkovému produktu – a že každý člověk díky konkurenci na trhu dostane právě tolik. Pokud produkuje hovězí za tržní cenu jeden gram zlata, pak má kdokoliv, kdo si myslí, že ho dokáže vyprodukovat levněji, možnost to zkusit. Kdokoliv, kdo si myslí, že mám z hovězího příliš velké zisky, může opustit svoji vlastní práci a jít dělat tu moji. A zatímco já dostávám 100 centů za

kilogram hovězího, ty dostáváš 25 centů za kilogram brambor. Čili se vlastně vyměňují čtyři kilogramy brambor za jeden kilogram hovězího. A v delším období bude tento poměr existovat proto, že se náklady na produkci jednoho kilogramu hovězího rovnají nákladům na produkci čtyř kilogramů brambor. Nyní ale půjde kolem úředník a nařídí mi vyměnit pouze dva kilogramy brambor za kilogram hovězího...”

„Nebo by mohl snížit všechny ceny stejně,“ řekl Adams, „a zachovat tak směnné poměry...”

„Pokud by to tak udělal, čeho by tím dosáhl? Tím by přece snížil příjmy lidí stejně, jako by snížil ceny! A pokud by se tvoji byrokraté navíc snažili zachovávat přesně stejné poměry, jaké existovaly před vypuknutím války, tak by tím zdrželi nebo zamezili přesně těm změnám ve struktuře výroby, které jsou nejpotřebnější. Dnes se přece musíme snažit maximalizovat výrobu válečného materiálu a omezit produkci toho zboží, které lidé chtěli v době míru. A nejrychleji toho dosáhneme, když učiníme zisky z výroby válečného zboží atraktivnějšími a zisky z výroby „mírového zboží“ méně atraktivními. To by také brzy v odvětvích vyrábějících válečné zboží přineslo vyšší mzdy než v odvětvích vyrábějících civilní zboží. A toho lze nejrychleji dosáhnout s flexibilním systémem cen a mezd, a nikoliv při arbitrárně zafixovaných cenách a mzdách.“

„Ale šéfe, já jsem se snažil zafixovat ceny jen u několika vybraných komodit...”

„V pořádku, Adamsi, tak se k tomu vrátíme. Snažil ses přinutit některé konkrétní výrobce prodávat za méně, než kolik byla jejich předchozí relativní míra zisku, nebo možná dokonce za méně, než byly jejich výrobní náklady. Snažil ses je přinutit ke směně, v níž by dostali jen polovinu relativní hodnoty toho, co vyprodukovali. Překvapuje tě pak, že jsi jen způsobil větší nedostatek hovězího? Byl jsi překvapen, když prakticky zmizelo z trhu. Diskriminuješ právě tu skupinu výrobců –“

„Měli by být dostatečně vlastenečtí...“ začal Adams.

„Jednoduše by *nemohli* produkovat, ani kdyby chtěli,“ odvětil Petr. „Ztráty by je nakonec přinutily ukončit výrobu. Tvoje dobře míněná snaha tak obtěžuje právě ty výrobce, kteří vyrábí to nejpotřebnější zboží, a vzniká nedostatek právě těch nejdůležitějších věcí. Snížením cen u nezbytností jsi snížil míru zisku při jejich výrobě a povzbudil jsi lidi k tomu, aby se přesunuli do jiné výroby, kde mohou zrealizovat vyšší zisk!“

„Všichni by ale měli být spokojeni s přiměřenou mírou zisku!“ trval Adams na svém.

„Ach ano,“ pokračoval Petr. „A to mě přivádí k další věci. Vidím, že ses snažil kontrolovat zisky.“

„To jsem se snažil,“ řekl Adams hrdě. „Nenechám přece někoho z této války profitovat, když ostatní riskují a ztrácejí životy...“

„Rád bych zavedl rovnost obětí v této válce stejně jako ty,“ odvětil Petr. „Naneštěstí to tak ve válce nechodí – což je přesně ten důvod, proč se válce vyhnout, pokud je to jen trochu možné. Nelze očekávat rovnost a spravedlnost od něčeho takového, jako je válka, která spočívá pouze v destrukci, násilí a moci. Ve válce může být jen jediný velitel; v pluku může být pouze jediný plukovník; v rotě pouze jediný kapitán; v četě pouze jediný seržant. Jeden muž přijde o život a sedm přežije – nemůžeš to zařídit tak, aby každý přišel jen o osminu života. Jeden muž přijde o nohu a pět zůstane v celku – nemůžeš to vyrovnat tím, že by každý přišel jen o část chodidla.“

„Ale zisky jsou něco, co *můžeme* vyrovnat.“

„Podívejme se na výsledky pokusu o zavedení. První věcí, kterou jsi udělal, když válka vypukla, bylo to, že jsi dal dodavatelům válečného zboží cenu vypočítanou z jejich nákladů plus pět procent čistého zisku –“

„Pět procent bylo dost.“

„A co bylo výsledkem? Výsledkem bylo ohromné plýtvání ve výrobě. Místo té nejvyšší hospodárnosti a efektivity v alokaci vzácných zdrojů jsi dostal vědomou extravaganci a záměrnou neefektivitu.“

„Ale jak vy o tom víte?“ zeptal se ohromeně Adams. „Nedovolil jsem o tom nic zveřejnit, protože by to mohlo demoralizovat válečné úsilí. Kdo vám o tom řekl?“

„Nikdo,“ odpověděl Petr. „Nemusel jsem se ptát. Nic jiného ani nemohlo nastat. Ty jsi totiž obrátil veškeré tržní podněty. Místo penalizace plýtvání jsi ho začal odměňovat.“

„Povolil jsem jenom rovných 5 procent –“

„Přesně. A přehlédl si základní aritmetiku. Pokud byly továrníkovi výdaje 100 gramů zlata na výrobní jednotku, měl zisk 5 gramů zlata. Pokud dokázal snížit svoje náklady na 80 gramů zlata, jeho zisk se snížil na 4 gramy zlata. Jinými slovy byl penalizován za efektivitu snížením zisku. Jinými slovy když zvýšil efektivitu produkce (a uvolnil tak víc vzácného kapitálu a práce do jiných výrob), byl penalizován snížením zisku. Když ale zdvojnásobil svoje výrobní náklady, zdvojnásobil svůj zisk. Když zařídil, aby jeho jednotkové výdaje byly 200 gramů zlata, mohl získat 10 gramů zlata místo pěti –“

„Ale tenhle systém jsem opustil, jakmile jsem to všechno zjistil,“ protestoval Adams.

„A čím jsi ho nahradil?“

„Nahradil jsem ho systémem, v němž vláda získává dvojím způsobem. Kontrakt je nejprve vyjedнан při pevné ceně, která je pro všechny stejná. To představuje strop pro zisky továrníků, a pokud jejich náklady přesáhnou původní vyjednanou cenu, mají smůlu: Přijdou o rozdíl. Zatímco – a to byl podle mého mínění geniální tah – pokud je jeho zisk příliš velký, zasáhneme a dojednáme novou sníženou cenu.“

„Co je „příliš velký“ zisk?“

„Dopředu to neříkáme, ale už se rozneslo, že cokoliv nad 6 či 7 procent zisku na jednotku bude považováno za nadměrné.“

„Připouštím, že tenhle tvůj systém je alespoň méně špatný než ten první,“ řekl Petr. „Ale podívejme se, co v něm nastane. Vládní úředník zjistí, že někdo má 8procentní jednotkový zisk. Jaké podněty má pak výrobce pro to, aby snižoval náklady na výrobu? Jaké podněty má k tomu, aby vyráběl například granáty ekonomičtěji – tak, aby jich mohl vyrobit více nebo uvolnit část pracovních sil pro výrobu jiného válečného materiálu?“

„Pokud je skutečným vlastencem – “ začal Adams.

„Pokud je skutečným vlastencem, bude snižovat náklady, i když si tím způsobí ztráty. Ale pokud není opravdovým vlastencem, neudělá nic, protože by se jeho příjem zvýšením efektivity nijak nezlepšil?“

„To je pravda,“ přikývl Adams.

„Jinými slovy jestli má polovina našich válečných dodavatelů skutečné vlastenecké cítění, budou se neustále snažit zefektivňovat výrobu, ačkoliv kvůli tomu budou ztrácet peníze; zatímco druhá polovina, která není skutečně vlastenecká, bude nadále vyrábět extravagantně a plýtvat nezbytnými zdroji? Abys tedy získal efektivní válečnou výrobu, jsi závislý čistě jen na opravdovém vlastenectví, zatímco tvůj systém ponouká k pravému opaku?“

Adams neodpověděl.

„Řekni mi,“ pokračoval Petr, „jestli bys aplikoval tento systém také na dělníky, abys jim pokaždé, když jednotlivý dělník zvýší efektivitu, snížil mzdu?“

„Připouštím, že nový systém nedává pro snižování výrobních nákladů a zvyšování efektivity tolik podnětů, kolik by mohl,“ řekl Adams, „ale alespoň se vyhnul chybám předchozího systému, který odměňoval

plýtvání.“

„Opravdu? Předpokládejme, že tvůj továrník podepíše kontrakt a zjistí, že může mít jednotkový zisk 20 % – do té doby, než to tvoji vládní úředníci odhalí. Ví, že mu ho sníží na 7 %. A tak si jednoduše zvýší náklady tím, že přidá na výplatní pásku svoje přátele a příbuzné. A než vládní úředníci dorazí, vykáže zisk 7 %. Nebo předpokládejme, že by mohl ušetřit propuštěním zbytečných pracovníků, ale proč by se snažil hledat úspory, když z nich nemůže mít žádný zisk? Nejsou to poněkud bláznivé podněty, které mu dáváš?“

„Jak velký zisk vy považujete za rozumný?“ Adamsův tón byl vyzývavý.

„Já jsem o tomto problému nikdy takovým způsobem nepřemýšlel,“ odpověděl Petr. „Přemýšlel jsem pouze o podnětech a brzdách, které jsou nezbytné k tomu, abychom získali co nejefektivnější ekonomiku s co nejvyváženější produkcí. Neexistuje žádná rovná, uniformní, „rozumná“ míra zisku. Něco takového by zabránilo veškerým přizpůsobením struktury výroby, které jsou v dynamickém ekonomickém systému nezbytné, pokud má nabídka odpovídat poptávce spotřebitelů či změně z mírové poptávky na poptávku válečnou. To, co se počítá, nejsou *absolutní* zisky, ale pouze *relativní* zisky a ztráty. Uniformní míra zisku by šla stanovit pouze vládním nařízením; mohou existovat průměrné míry zisku či ztráty zhruba vypočítané statisticky, ale ty jsou pro jednotlivého výrobce bezcenné. Dokonce i 20procentní zisk mu může připadat „nerozumný“, pokud by při jiné výrobě mohl získat 30 %. Na druhou stranu i 1procentní zisk může být v ekonomice velkou pobídkou, pokud by jedinou alternativou byla ztráta.“

„Co hodláte dělat,“ zeptal se Adam, „s náladami veřejnosti, zaměřenými proti velkým individuálním ziskům?“

„Za rozšiřování těchto nálad mohu vinit pouze tvoje vlastní proslovy

a tvoji politiku," odvětil Petr. „Musíme si něco ujasnit. Co chceme víc: zabránit „nadměrným ziskům“, nebo vyhrát válku?“

„Musíme samozřejmě porazit Bolšenkova – “

„Pak to učiňme naším hlavním cílem a podřídme tomu všechno ostatní. Pokud nám to umožní co největší válečnou produkci, ať jsou zisky jakékoliv. Možná bychom na věci, které tě trápí, mohli uvalit nějakou mimořádnou válečnou daň; ale to už je o něčem jiném. Pointou je, že se zatím více snažíme o zastavení těchto takzvaných nadměrných zisků než o vítězství ve válce.“

„Váš verdikt tedy zní," shrnul Adams se zoufalstvím v hlase, „že jsem odvedl mizernou práci?“

Petr se náhle cítil poněkud zahanbený.

„Omlouvám se. Ne, mým verdiktem je, že ses v ekonomické politice dopustil několika závažných chyb. Ale na straně vojenské strategie sis vedl skvěle. Jsi geniální organizátor. Kdybych já měl na krku vedení války a musel ještě k tomu dělat všechna každodenní rozhodnutí v oblasti ekonomiky, vedl bych si pravděpodobně mnohem hůř... A tak tě, jestli je to pro tebe přijatelné, jmenuji ministrem obrany s nejvyšší pravomocí při řízení vojenských operací, a sám převezmu vnitřní a ekonomickou politiku.“

Adams byl s tímto verdiktem spokojený a Petr se začal snažit o nápravu všech chyb, které Adams udělal. Jeho opatření způsobila velikou nevoli u lidí, kteří jimi byli zasaženi, a Petr děkoval své šťastné hvězdě, že ještě nezavedl opravdovou demokracii, protože si byl jistý, že by ho vlna nespokojenosti (o které doufal, že bude pouze dočasná) jinak rychle spláchla z jeho místa.

Demokracie nepředstavuje vždycky ta nejlepší rozhodnutí, pomyslel si; její výhody vězí v zákonu průměrnosti.

Největší problémy a šok nastaly, když se snažil zastavit Adamsem

započatou inflaci. Už předtím si ujasnil, že pokus o nucenou peněžní deflaci zpátky na předválečnou úroveň by byl v současné situaci katastrofou. Co ale nepředpokládal byla rozkolísanost a zmatek, který nastal ihned poté, co se pouze pokusil zastavit inflaci na úrovni, na které se nacházela. Úrokové míry vyletěly vzhůru; ceny akcií, komodit a dluhopisů se propadly; důvěra zmizela; firmy bankrotovaly; objevila se nezaměstnanost. Petr pouze matně tušil, čím to bude. Začal si myslet, že se během inflačního boomu objevilo mnoho chybných investičních projektů a že byla výroba špatně směřována, protože náprava není možná bez těchto zmatků a poruch. Neměl ale dost času ani energie, aby se detailně zabýval celým řetězcem příčin a následků.

Cítil se nakonec přinucen obnovit mírnou inflaci a odsunout konečné srovnání a přizpůsobení až na poválečné období. Poučení, které si z toho odnesl, bylo, že inflace musí nakonec přinést krizi, depresi a přizpůsobení; že toto zpomalení ekonomiky je nevyhnutelné a že čím déle se odkládá, tím horší nakonec bude. Byl to další důvod k ustanovení pravidla, které měl už dříve na mysli: Vláda v první řadě nikdy nesmí začít podporovat či tolerovat jakoukoliv peněžní nebo úvěrovou inflaci.

Když se Petr snažil napravit Adamsovy ekonomické omyly, byla jeho nepopularita plně vyvážena nesmírnou popularitou Adamsových vojenských úspěchů. Opět byl obnoven postup vpřed. A Petrova opatření se ukázala být oprávněná poté, co po několika měsících krize nastal velký pokrok ve válečné produkci. Tanky, letadla, lodě a munice znovu proudily z továren v obrovských množstvích.

Byla to nesrovnatelná nadřazenost produkce Svobodného světa, řekl Adams ve slavném proslovu, co zvrátilo výsledek války v jeho prospěch.

Britské ostrovy se proměnily v síť letišť a vojenských základen. Síly Svobodného světa brzy získaly předmostí na kontinentu a postupovaly stále větší rychlostí. Jakmile bylo – navzdory Bolšenkovově propagandě – zřejmé, že nepřinášejí teror ale osvobození, začaly se statisíce vojáků

Vítězného světa ochotně vzdávat a populace vítala vojáky Svobodného světa jako osvoboditele.

Petrovy jednotky dosáhly moskevských předměstí.

Pak přišel závěrečný průlom.

Po Bolšenkovi se slehla země a to, co zůstalo z autorit Vítězného světa, se vzdalo.

Válka skončila.

Kapitola 43

VŠUDE probíhaly divoké oslavy. Několik dní byl celý svět opilý mírem a svobodou. Řečníci mluvili o tom, že je lidstvo před branami ráje.

Petr nejprve sdílel toto všeobecné nadšení. Když ale začal zjišťovat, že se všichni upínají k *němu*, aby ospravedlnil tyto mileniální naděje, pocit odpovědnosti na něj opět dolehl jako těžký balvan.

Před vítězstvím bylo snadné mluvit o lepším světě, který bude následovat. Ale když měl ten problém člověk doopravdy před sebou, když se musel skutečně rozhodnout o prostředcích, mluvit o detailech a hlavně *konat*... „Kdyby něco udělat bylo stejně snadné jako poznat, co je dobré udělat, tak by z kapliček byly kostely a z chýší chudáků královské paláce.“ ... Kde to slyšel? ... Ach ano, Edit Robinsonová mu četla jednoho ze znovuobjevených buržoazních spisovatelů, Shakespeara. Jak moudré! A jak jednoduše lze obrátit pozornost k nepřekonatelné vzácnosti zdrojů potřebných k dosažení všech našich cílů! Kdyby si jen všichni ti hluční a sebevědomí reformátoři, opojení vlastní rétorikou, mohli vzít toto očistné projímadlo!

Hlavní problém, před kterým nyní stál, byl politický. Svět byl příliš rozlehlý na to, aby ho mohla úspěšně řídit malá skupina z jednoho centra. Jediným řešením bylo dát samostatnost všem provinciím – Anglii, Francii, Walesu, Texasu atd. – a centrální vládu používat jen k udržování mírových a svobodných vztahů mezi nimi. Jak ale zabránit tomu, aby se žádná z těchto provincií nedostala do rukou nějakého tyрана nebo diktátora? Ze všeho nejdřív musí svěřit výběr vůdců a formy vlády do rukou lidí z jednotlivých provincií. Vůdcové musí být vybírání v tajných volbách a musí být odvolatelní mírovou cestou.

Když to ale bude žádat po provinciích, musí být konzistentní. On sám

přece nikdy nebyl zvolen.

Nejprve tedy musí udělat z centrální vlády model demokratické zastupitelské vlády. Musí začít tím, že dá v sázku svoje vlastní vůdcovství.

Zavedl dočasnou ústavu. Když si četl ve starých knihách, narazil tam na existenci takové instituce a přišlo mu jako dobrý nápad ochránit svobodu lidí tím, že se zavedou ústavní meze toho, co může vláda dělat. Věděl sice, že pokud bude v budoucnu většina lidí dostatečně odhodlaná, může dezinterpretovat nebo ignorovat taková psaná omezení; ale taková akce, jak doufal, bude jasným varovným signálem, že se pouští na nebezpečnou cestu.

Dále se rozhodl, že vytvoří sbor zastupitelů lidu, jehož úkolem bude ratifikovat nebo odmítnout zákony předkládané vládou a také vybírat a udržovat exekutivu.

Toto shromáždění si zvolí vůdce a ratifikuje nebo odmítne navržené zákony a politiky. Pokud je odmítne, vůdce může buď rezignovat a nechat shromáždění, aby zvolilo nového vůdce, kterého shromáždění *přijme*, nebo může shromáždění rozpustit a vyhlásit nové volby, aby mezi nimi mohli lidé rozhodnout.

Petr rozhodl, že se tento *de facto* tvůrce vládní politiky bude nazývat Vůdce většiny; a protože jeho mandát může být dočasný a nejistý, rozhodl se zavést ještě stálejší funkci v čele exekutivy, kterou nazval prezident, jenž má být také volen sborem reprezentantů – bude titulární hlavou, ale bude vykonávat hlavně čestné a ceremoniální funkce, a bude jednat jako rozhodčí sporů mezi politickými frakcemi.

Petr vymyslel proceduru, jak může být jeho dočasná ústava doplněna shromážděním a obecným referendem.

Vyhlásil datum voleb a naznačil způsoby, jakými by měli být kandidáti nominováni.

Hrnuly se k němu telegramy a dálnopisy od místních skupin navrhujičích kandidáty podporující Petrovu politiku. Nikdo si netroufal navrhnout nějakého opozičního kandidáta.

Petr se rozhodl, že je jenom jeden způsob, jak dospět k nápravě. Vzdal se kandidatury na jakýkoliv úřad a požádal Adamse, aby se ujal vedení Strany svobody.

Pak se začali objevovat i protikandidáti. Představovali nejprve všechny možné odstíny různých doktrín, ale vůdcovství mezi kandidáty, kteří se nehlásili ke Straně svobody, na sebe postupně strhával Číňan Wang Ching-li, muž pozoruhodného zjevu a ještě pozoruhodnější výřečnosti.

„Je těžké to předvídat, šéfe,“ řekl Adams, „ale bojím se, že se ten chlapík Wang stane prvním vůdcem většiny, a nikoliv já.“

„Ale jeho ideje jsou tak vágní, že se s nimi nedá nic provést,“ stěžoval si Petr. „Pořád tajuplně mluví o třetí cestě, která by nebyla ani socialismem ani kapitalismem, ale nikdy neřekne, co by tou třetí cestou mělo být. Nemohu věřit tomu, že by lidé hlasovali pro něco tak mlhavého.“

„Na tom nezáleží,“ řekl Adams. „Nejsou to jeho ideje, co mu přinese volební úspěch.“

„A co tedy?“

„Čínské hlasy.“

„Myslíš, že lidé budou hlasovat na základě rasy – století poté, co byly odstraněny hranice národů a co jim bylo do hlavy neustále vtlačováno naše společné lidství, bratrství všech a rasová barvoslepost?“

Adams pokrčil rameny. „Možná jsem cynický, ale Číňanů je nejvíc a celý Orient má spoustu důvodů nemít Západ v lásce. Nám se nikdy – ani v komunismu s jeho rovnostářským rozdělováním – nepovedlo zredukovat bídu Orientu na úroveň Západu.“

„To kvůli přelidňování Orientu – “

„A dnes jim, šéfe, jejich přelidňování přinese dividendu. O moci se nyní rozhodne v hlasování. Orient má víc hlasů a použije je k tomu, aby vládl Západu a přerozděloval bohatství ze západu na východ.“

„Vždycky to vidíš moc černě,“ řekl Petr. „Já pořád doufám, že se lidé dají přesvědčit rozumnými argumenty. Postavím se za tvoji stranu, Adamsi, a pokusíme se porazit Wanga.“

Ale Wang se ukázal být schopným a výmluvným protivníkem. Neustále mluvil proti „monopolům“. Mluvil proti „velkým korporacím“. Byl proti obrovským, přerostlým metropolím, proti přerostlým mrakodrapům, proti přerostlým továrním komplexům. Byl proti kultu velikosti. Propagoval vyvážený, *lidský* život ve venkovských komunitách, sliboval každému vlastní dům se zahradou.

Říkal, že se mu nelíbí zaměstnavatelé, kteří zaměstnávají více než 100 lidí. Požadoval rovnost příležitostí a vzdělávání chudých dětí společně s bohatými. Požadoval zavedení dědické daně.

Petr měl spoustu práce s vymýšlením odpovědí. Co má Wang na mysli, když říká monopol? – ptal se. Je monopol vždycky špatný? Každý má monopol na svůj vlastní talent či genialitu. Kdekoliv nejsou lidé a produkty přesně stejní ve všech ohledech, tam nemůže být konkurence dokonalá. Ale co na tom záleží? Nestačí snad, že je konkurence dominantním prvkem ekonomického života, takže jsou každý podřadný produkt nebo podřadná metoda výroby neustále nahrazovány něčím lepším?

A chce Wang konkurenci ve všech oblastech? Chce deset telefonních společností ve stejném městě? Nebo deset železničních tratí vedoucích paralelně na stejných trasách?

Chce Wang *zakázat* existenci továren a společností zaměstnávajících víc než 100 lidí? Má ponětí o tom, co by takový zákaz stál veřejnost, která by byla připravena o ohromné úspory z rozsahu?

On sám, říkal Petr, byl vždy nekompromisně proti všem *nuceným* monopolům, monopolům postaveným a udržovaným silou, podvodem nebo překrucováním dohod, a vždy se snažil takové praktiky definovat v zákonech. Chce snad Wang zajít dál? A jaká podnikne opatření? Ať je konkrétní!

Jak říkal, Petr s Wangem souhlasil v tom, co se týkalo jeho osobních preferencí života na venkově a nikoliv ve velkoměstech. Chce snad ale Wang vnucovat tyto své preference každému? *Zakázal* by snad města větší než například 50 000 obyvatel? A kdo by rozhodoval o tom, kdo může a nemůže žít ve městech, která by dosáhla tohoto limitu?

Největší debata se strhla v otázce dědictví. Nebylo by popření práva na dědictví, ptal se Petr, nebo i jeho omezení otevřením dveří k postupnému popření nebo omezování všech vlastnických práv? Soukromé vlastnictví není jenom jedním z pilířů osobní svobody, ale také hlavním podnětem k akumulaci kapitálu.

Když ale byly debaty u konce a začaly přicházet první volební výsledky, od počátku to vypadalo, že Wangova Strana jednoty bude mít většinu a Uldanovova-Adamsova Strana svobody skončí druhá.

Až se příští týden sejde nový parlament, Wang bude prvním vůdcem většiny nového demokratického světa. Adams bude vůdcem opozice.

Petr byl zdrcený. Z výsledků byl více zaražený než rozmrzelý. Byl to přece on, Petr, který dal svojí dobrovolnou rezignací a dokonce riskováním vlastního života světu svobodu. Byl to on, kdo zavedl systém, ve kterém nemusel mít jednotlivec obavy ze státního teroru a ve kterém byl jeho vlastní majetek v bezpečí; a tento systém vyprodukoval bohatství v měřítku do té doby nepředstavitelném. Byl to on, Petr, kdo umožnil tyto volby. A lidé je využili, aby zavrhli jeho principy – ve skutečnosti zavrhli *jeho samého!*

Selhal! Lidé využijí svoji novou moc ke zničení systému, který jim dal,

ke zničení své znovu nalezené svobody!

Adams ovšem nabídl odlišnou interpretaci.

„Tyhle výsledky mají málo společného s nějakými principy, šéfe. Říkal jsem už od začátku, co se stane. Čínské, indické a africké hlasy byly proti nám. Ti lidé už jsou unaveni nadvládou Západu. A vy jste dal východu šanci nás svrhnout. Já byl vždycky proti tomu.“

Přesto se další den v tisku objevil téměř jednohlasný požadavek, aby byl Petr Uldanov parlamentem zvolen jako první prezident Svobodného světa. Samotný Wang telefonoval Petrovi a naléhal na něj, aby to přijal.

„Ne,“ řekl Petr. „Velice mě tato velkodušnost těší, ale už jsem se diskvalifikoval, když jsem v kampani vystoupil proti vám. A jsem vnímán jako straník.“

„Ale já jsem pro volný trh stejně jako vy,“ přesvědčoval ho Wang. „V principech mezi námi není žádný podstatný rozdíl. Lišíme se jen v detailech. Jediným problémem je, jak co nejlépe očistit a zdokonalit náš systém.“

„Je ohromnou úlevou toto od vás slyšet,“ řekl Petr. „Ale já už mám veřejného života dost. Byl jsem do něj vtažen proti své vůli a moje snoubenka chce, abych se ho už vzdal – “

„Přemýšlejte o té nabídce,“ řekl Wang, „a dejte mi vědět na konci týdne po oznámení oficiálních výsledků.“

Petr s Edit trávili zbytek týdne jako Adamsovi hosté v jeho venkovském sídle vysoko ve Skalistých horách. Edit si šla brzy lehnout, ale Adams s Petrem seděli před krbem – byl květen – a povídali si dlouho do noci.

„Měl byste přijmout Wangovu nabídku,“ řekl Adams. „Je to ohromná pocta.“

„Ne, Adamsi. Víš, když přišly první volební výsledky, byl to otřes. Pak deprese. Ale za dva dny to už bude za námi. Teď cítím jen ohromnou

úlevu. Poprvé za svůj život jsem svobodný. A teď – po rozhovoru s Wangem – jsem přesvědčený, že jsem nakonec uspěl. Ten systém by stejně nestál za mnoho, kdyby jeho udržení záviselo na jednom jediném člověku. Byl jsem posedlý představou, že jedině já plně chápu celé jeho fungování a že vím, jak zabránit tomu, aby nenarazil do skály. Volby mě z toho vyléčily.“

„Řekněte mi,“ zeptal se Adams, „teď, když jsme dosáhli svobodného systému, myslíte, že lidstvo bude šťastné? Budou teď lidé nejen podnikaví, ale i spravedliví, velkorysí a laskaví?“

Petr se zamyšleně díval do plamenů. „Těžko říct, jestli se svobodný člověk ukáže být tak obdivuhodnou bytostí. Předpokládám, že žádný systém nemůže být lepším, než jací jsou lidé v něm. Mnoho systémů může pouze být nekonečně horších. Pokud budou lidé sobečtí, hloupi, krátkozrací, nespravedliví a pokud budou toužit obohatit se na úkor jiných, nepředpokládám, že by náš nový systém – nebo kterýkoliv jiný systém – dokázal zcela vymýtit tyto hříchy a zachránit člověka před ním samotným. Ale svoboda dává člověku alespoň možnost, aby se pokusil být morálním, vydal ze sebe to nejlepší a ukázal, kam až může vyrůst...“

Adams přiložil na oheň další poleno.

„Ne,“ pokračoval Petr, „nemůžeme si být jisti, že člověk použije svoji svobodu jenom ke chvályhodným činům. Možná se znovu objeví společenské teorie, které budou selhání jednotlivců vydávat za selhání celého systému, v němž žijí. Člověk může být náchylný k tomu vydávat své vlastní chyby za chyby někoho jiného. Svobodný člověk může začít obviňovat svoji vlastní svobodu, obviňovat systém, který mu umožňuje být svobodným, a představovat si, že existuje nějaký jiný systém, nějaké jiné rozdělení moci a lidských práv, v němž by byl člověk naprosto dokonalý a navždy šťastný.“

„To není moc optimistický závěr, Petře – vzhledem k tomu, co jste vy sám dokázal.“

„Ale i když nemůžeme vědět, Adamsi, jestli bude svobodný člověk vznešeným a obdivuhodným, jedno můžeme říci s jistotou – že nesvobodný člověk bude vždy nízkou a ubohou bytostí...“

Polena v krbu praskala a oba muži se dlouho a potichu dívali do plamenů.

„Řekněte mi,“ přerušil nakonec Adams mlčení, „co *budete* dělat, když nevezmete tu Wangovu nabídku.“

Petr se usmál. „Řekl jsem, že jsem volný. Edit a já plánujeme příští měsíc svatbu – tichou, jestli to bude možné – a pak chceme žít na místě, které má tak blízko k ráji, jak si to jen dovedeš představit. Našli jsme osamělý dům na útesu nad oceánem – “

„A to je všechno?“

„Ne tak docela. Víš, že jsem vždycky chtěl být pianistou. A ještě mě to nepustilo. Chtěl bych skládat hudbu a hrát na klavír.“

„A víc nic?“

„Není to snad dost? Snažit se o dokonalost a nikdy neuspět, ale stále se jí přibližovat; procházet se po pláži, dívat se na moře – založit rodinu a vychovávat děti. Není toho dost, aby to naplnilo zbytek života?“

„Kolik vám je, Petře?“

„Dvacet osm.“

Adams se usmál. „A přece jste tak starý, že toužíte po odpočinku.“

„Ne. Jsem tak mladý, že toužím po životě. *Tvojí* představou o naplněném životě je samozřejmě politika. A podle této definice musíš uznat, že jsem si za těch devět let užil politiky do sytnosti!“

„Řekněte mi upřímně: Myslíte si, že se zcela přestanete zajímat o politické a ekonomické problémy?“

„Doufám, že ano. Koneckonců čím lepší ekonomické a politické podmínky panují, tím méně zájmu vyvolávají. Věci se teď dostaly do

stavu, kdy mohu bezpečně přenechat politiku a ekonomiku těm, kteří v těchto věcech nalézají zalíbení.“

„Co když ale nastane krize? Co když Wang způsobí zmatek a problémy, bude odvolán a lidé se obrátí na svého nejstaršího státníka, aby dal věci znovu do pořádku?“

„Pak bych se vrátil, kdyby na to přišlo. Doufám ale, že nebudu muset. Předpokládáš, že se věci vyvinou špatně. Já doufám, že půjdou dobře. A jestli půjdou dobře, nebudu mít žádný pocit viny, že se na nich nepodílím. Koneckonců je moje nová definice dobré společnosti prostá: Je to ta, v níž se člověk, který miluje Mozarta, může věnovat Mozartovi. Jinými slovy je to ta, v níž se umělec může svobodně věnovat umění. A jak víš, mně se v tomhle ohledu dostalo mimořádného požehnání, protože Edit s tím nejenom souhlasí, ale chce se i sama naučit hrát na housle – “

„Věděl jste,“ přerušil ho Adams, „že ve starých dějepisných knížkách – které mohou a nemusí být pravdivé – byl příběh císaře, který hrál, zatímco hořel Řím?“

„To může být klidně pravda, Adamsi, ale neměl bys ty věci míchat dohromady. Pohromou nebylo to, že hrál, ale ten požár. A teď bude na politicích, aby nezakládali v lidských myslích další ohně – “

Edit vešla do místnosti. Vypadala odpočatá a nabitá energií. Měla na sobě elegantní tvídový kostým.

„Dobré nebe! Co to má znamenat? Snad jste vy dva nezůstali celou noc vzhůru? Už bude pět ráno. Neslyšeli jste zprávy v rádiu? Nevíte, co se stalo? *Vyhráli jste!* Právě přišly poslední výsledky z venkovských obvodů – Strana svobody bude mít v parlamentu většinu dvou křesel!“

„To nemůže být – “ začal Adams.

Zazvonil telefon. Adams ho zvedl. „Opravdu? ... Ne! ... Děkuji! ... Ne, nezbudil jste mě. Oceňuji vaši velkorysost... Jsem vám velmi vděčný za

zavolání.“

„Víte, kdo to byl?“ obrátil se k Petrovi. „Wang. Volal mi, že zprávy z rádia jsou přesné a že nám gratuluje k vítězství! Až se sejde nový parlament, ihned předložím návrh, aby vás zvolili prezidentem. Jsem si jistý, že volba bude jednotná. *Musíte* tu nominaci přijmout! Je Vaší povinností ji přijmout!“

„Po všem, co jsem řekl?“

„Po všem, co jste řekl. Je to Váš program, který budeme zavádět. Nemůžete se zříct své odpovědnosti.“

„A Mozart?“

„Mozart může počkat. Budou ho hrát i jiní. A navíc vám nic nebrání, abyste hrál, co chcete, ve svém volném čase.“

„Ale,“ protestoval Petr, „prezidentské období je deset roků!“

„Budete tedy osmatřicetiletým staříkem, až skončíte,“ řekl Adams sarkasticky, „vyčerpán a připraven jít do starého železa!“

Petr se s nadějí podíval na Edit.

„Měl bys to přijmout, drahoušku!“ řekla. „Víš, co dělat. Adams má pravdu: Je to tvoje povinnost.“

„Myslíš, že jsem lepší politik než pianista.“

Zasmála se. „Jsi mnohem lepší pianista než já houslistka. Dá mi to alespoň deset let těžké dřiny, než tě budu moci doprovázet.“

Petr si povzdechl a pak se usmál. „Dobrá, Adamsi, vydáme prohlášení. Ale varuji tě – nebudu pouhou figurkou. Přijímám za podmínky, že se při všech důležitých rozhodnutích budeš ohlížet na mou radu.“

„Proč myslíte, že vám to místo nabízím?“ zeptal se Adams.

Edit je oba políbila. „Nevíte, chlapci, že je už ráno? Podívejte, to světlo nad hřebenem hor. Pojd', drahoušku,“ vzala Petra za ruku, „když

už jsi zůstal vzhůru tak dlouho, půjdeme se podívat na úsvit.“

A pozorovali slunce, jak vychází ve vší své nádheře.

Poznámky pod čarou

¹ Veškerá konverzace v této knize je samozřejmě překladem z marxanta. Kdekoliv jsou termíny marxanta doslovně nepřeložitelné, používám nejbližší anglický ekvivalent (pozn. H. Hazlitta).

² Některé dřívější názvy byly do marxanta přeloženy dost mechanicky. Proto jsou patrné původní buržoazní názvy těchto novin, které vláda Vítězného světa znárodnila a které pak sama dále vydávala jako komunistické noviny. (pozn. H. Hazlitta)

³ Opět čtenáři připomínám, že se jedná o překlad z marxanta. Užívané termíny jsou pouze nejbližším anglickým ekvivalentem. (pozn. H. Hazlitta)

⁴ Opět čtenáři připomínám, že všechny tyto termíny jsou nejbližšími anglickými ekvivalenty výrazů v původním (případně přepracovaném) marxantu. (pozn. H. Hazlitta)